T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI SOSYAL GÜVENLİK HUKUKUNDA TEMEL KURUMLAR

Mehmet AYKANAT

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AVCI

Konya 2015

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet AYKANAT	Numarası 114134001001
	Ana Bilim Bilim Dalı	KAMU HUKUKU KAMU HUKUKU	
	Danışmanı	PROF. DR. MUSTAFA AVCI	
Tezin Adı		Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi	

ÖZET

Sosyal güvenlik hukuku, genç bir hukuk dalıdır. Ancak insanlar, insanlığın başlangıcından itibaren sosyal güvenliğe başvurmuşlardır. Sosyal risklerle karşılaşan insanlar bu riskleri telafi etme yolları aramışlardır. Osmanlı Devletinde bireyler ve devlet, sosyal risklere karşı önlem almışlardır. Osmanlılar, sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar aracılığıyla vatandaşlarına sosyal güvence sağlamışlardır. Türk İslam kökenli kurumları değiştirerek ve geliştirerek kendilerine uyarlamışlardır. Tanzimat öncesi dönemde yararlananların katkı sağlamadığı vakıf, nafaka ve yardım kurumları sistemin temelini oluşturmuştur. Tanzimat sonrası dönemde klasik kurumlardan oluşan sisteme yararlananların katkı sağladığı tekâüd sandıkları eklenmiştir. Osmanlı kurumları modern sosyal güvenlik penceresinden incelendiğinde sahip oldukları sosyal güvenlik işlevi ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sosyal hizmet, vakıf, zekât, emeklilik

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet AYKANAT	Numarası 114134001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	PUBLIC LAW PUBLIC LAW	
	Danışmanı	PROF. DR. MUSTAFA AVCI	
Tezin İngilizce Adı		Ottoman Social Security System	

SUMMARY

Social security law is a young branch of law. But people have applied social security since the beginning of mankind. People, who face social risks, looked for ways to compensate these risks. People and state took precautions against social risks in the Ottoman Empire. Ottomans provide social security to the citizens through the institutions with social security function. They have adapted institutions, which have Turkish-Islamic origins, by changing and developing. Non-contributory institutions like waqf, nafaqa and assistance formed the basis of system in the period before the Tanzimat. After the Tanzimat tekaud chests, which are contributory institutions, were added the system. When Ottoman institutions examined with modern social security perspective, their social security functions appear.

Keywords: Ottoman law, social security, social assistance, social service, waqf, zakat, retirement

KISALTMALAR CETVELİ

AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
Çev.	Çeviren
DEÜİF	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.T.	erişim tarihi
Eds.	Editors
hn.	Hüküm numarası
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
Sad.	Sadeleştiren
İÜHF	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜSBE	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
m.	madde
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	sayfa
S.	sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	tarih yok
vd.	ve devamı
vdi.	ve diğerleri
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vol.	Volume

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR CETVELİ i

İÇİNDEKİLER ii

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI 1

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI 2

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ 2

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI 3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, TARİHİ KÖKEN VE GELİŞİM

I. SOSYAL GÜVENLİK, SİGORTA VE RİSK KAVRAMLARI 6

A. SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI 6

1. Genel Olarak 6

2. İslam Hukukunda Sosyal Güvenlik Anlayışı 8

3. Osmanlı Sosyal Güvenlik Anlayışı 13

B. SİGORTA KAVRAMI VE SOSYAL SİGORTALAR 15

1. Sigorta Kavramı 15

2. Sosyal Sigortalar 17

C. RİSKLER 19

1. Risk Kavramı 19

2. Risklerin Çeşitleri 22

3. Risklerin Kapsamı 24

II. OSMANLI SOSYAL GÜVENLİĞİNİN KÖKENLERİ 26

A. İslamiyet Öncesi Türklerde Sosyal Güvenlik 27

B. İlk İslam Devletinde Sosyal Güvenlik Uygulamaları 28

C. İslamiyet Sonrası Türklerde Sosyal Güvenlik 28

III. SOSYAL GÜVENLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ 29

A. GENEL OLARAK 29
B. SOSYAL GÜVENLİK TEKNİKLERİNİN GELİŞİMİ 30
C. OSMANLI SOSYAL GÜVENLİĞİNİN DÖNEMLERİ 34
1. Osmanlı Sosyal Güvenliğinin Dönemlere Ayrılması 34
2. Klasik Dönemde Sosyal Güvenlik 37
a. Sosyal Güvenlik Kurumları ve Teknikleri 38
b. Sosyal Güvenlik Sağlanan Sınıflar 39
3. Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik 42
a. Genel Olarak 42
b. Sosyal Sigortaların Temelleri 43

İKİNCİ BÖLÜM

YARARLANANLARIN KATKI SAĞLAMADIĞI

SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI

I. GENEL OLARAK 48
II. VAKIFLAR, ZEKÂT VE YARDIMLAR 49
A. VAKIFLAR 49
1. Vakıf Kavramı ve Vakfın Kaynağına İlişkin Görüşler 50
2. Vakıfların Sosyal Güvenlik Fonksiyonu 53
3. Vakıfların Osmanlı Uygulamasındaki Yeri 57
4. Vakıfların Yönetimi ve Vakfiyeler 60
5. Vakıf Kurucuları ve Lehdarları 63
a. Vakıf Kurucuları 63
b. Vakıflardan Sosyal Güvenlik Hizmeti Alanlar 65
6. Vakıfların Güvence Sağladığı Riskler 66
7. Sosyal Güvenlik Yönüyle Öne Çıkan Vakıflar 70
a. Avarız Vakıfları 70
b. Sağlık Hizmeti Veren Vakıflar 73

8. Vakıfların Finansmanı 76
a. Finansman (Dağıtım) Yöntemi 76
b. Finansman Kaynakları 78
B. ZEKÂT 92
1. Zekât Kavramı 92
2. Zekâtın Organizasyonu 94
3. Zekâttan Yararlananlar 99
a. Zekâtın Tahsis Edildiği Kişiler 99
b. Zekâtın Yararlananlar Arasında Dağıtılması 105
4. Zekâtın Zorunluluk Özelliği 107
5. Zekâtın Kapsamına Aldığı Riskler 109
6. Zekâtın Finansmanı 112
a. Zekâtın Finansman Kaynağı (Yükümlüleri) 112
b. Zekât Bütçesi 115
C. YARDIMA YÖNELİK KURUMLAR 117
1. Yardım Tekniği 117
2. Aile İçi Yardımlaşma Anlayışı 119
a. Aile İçi Yardımlaşma Tekniği 119
b. Tasarruf Tekniği 122
3. Sadaka, İnfak 124
4. Fitre 126
5. Kurban, Adak, Kefaret 130
6. Karz-ı Hasen 132
III. HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜK GETİREN KURUMLAR 134
A. GENEL OLARAK 134
B. İŞVERENİN HUKUKİ SORUMLULUĞU 134
C. NAFAKA 137

1. Nafaka Kavramı 137
2. Nafaka Türleri ve Şartları 138
3. Nafaka Kurumunda Devletin ve Bireylerin Rolü 140
4. Nafakanın Zorunluluk Özelliği 141
5. Nafakanın Finansmanı 142
6. Nafakada Karşılıklılık İlişkisi 145
7. Nafakadan Yararlananlar 146
8. Nafakanın Kapsamındaki Riskler 149

D. MEHİR 151
E. ÂKİLE 154
1. Âkile Kavramı ve Gelişimi 154
2. Âkilenin Sigorta ile Karşılaştırılması 157
3. Âkilenin Zorunluluk Özelliği 158
4. Akilenin Yararlananları 159
5. Âkilenin Kapsamındaki Riskler 159
6. Âkilenin Finansmanı 160
F. KASÂME 162
G. MUÂHÂT AKDİ VE VELÂ İLİŞKİSİ 165
1. Muâhât Akdi 165
2. Velâ İlişkisi 166

IV. SOSYAL YARDIMLAR VE SOSYAL HİZMETLER 169
A. GENEL OLARAK 169
B. SOSYAL YARDIM VE HİZMETLERE İLİŞKİN KAVRAMLAR 171
C. SOSYAL YARDIM VE HİZMETLERİN FİNANSMANI 172
1. Genel Olarak 172
2. Ganimet ve Fey 174
D. SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI 175

1. Genel Olarak 175
2. Sürekli ve Düzenli Yardımlar 177
3. Düzenli Olmayan Yardımlar 179
E. SOSYAL HİZMET KURUMLARI 181
1. Sosyal Hizmet Kavramı ve İslam Hukukundaki Anlayış 181
2. Sosyal Hizmet Vakıfları 182
a. Genel Olarak 182
b. Külliye ve İmaret 183
3. Yaşlı ve Kimsesizlere Hizmet Veren Kurumlar 186
4. Çocuklara Yönelik Kurumlar 188
5. Sağlık Hizmetleri 193
6. Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) 194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARARLANANLARIN KATKI SAĞLADIĞI

SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 196
II. TANZİMAT ÖNCESİ KURUMLAR 198
A. YARDIMLAŞMA SANDIKLARI 198
1. Genel Olarak 198
2. Fütüvvet Geleneği ve Ahilik 200
a. Fütüvvet Geleneği ve Sosyal Güvenliğe Etkisi 201
b. Ahilik ve Sosyal Güvenliğe Etkisi 202
3. Loncalar 205
a. Lonca Sistemi 205
b. Lonca Sandıkları 206
4. Yeniçeri Yardımlaşma Sandıkları 211
B. TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEMDE EMEKLİLİK 212

1. Genel Olarak 212
2. Genel Emeklilik Şartları 213
3. Yaşlılık ve Malullük 215
4. Dul ve Yetim Aylıkları 218
III. TANZİMAT SONRASI KURUMLAR 220
A. EMEKLİLİK KURUMU 221
1. Emeklilik ve İslam'daki Yeri 221
2. Osmanlı Devletinde Emeklilik Anlayışı 223
B. EMEKLİ SANDIKLARI 225
1. Genel Olarak 225
2. Seyfiye 227
a. Hukuki Düzenlemeler ve Kurulan Sandıklar 227
b. Sandıklardan Yararlananlar 229
c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları 232
d. Sandıkların Verdiği Destekler 235
e. Finansman 240
3. Sivil Memurlar (Mülkiye) 242
a. Hukuki Düzenlemeler 242
b. Sandıklardan Yararlananlar 243
c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları 245
d. Sandıkların Verdiği Destekler 247
e. Finansman 250
4. İlmiye Sınıfı 251
a. Hukuki Düzenlemeler 251
b. Sandıklardan Yararlananlar 253
c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları 253
d. Verilen Destekler 254

e. Finansman 255
5. İşçiler 256
a. Hukuki Düzenlemeler 256
b. Sandıklardan Yararlananlar 257
c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları 258
d. Verilen Destekler 258
e. Finansman 259
SONUÇ 261
KAYNAKLAR 266

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI

Sosyal güvenlik, çeşitli bilim dalları ile ilişkili bir kurumdur. Osmanlı sosyal güvenliği ile ilgili çalışmalar da farklı bilim dallarını harmanlamayı gerektiren çalışmalardır. Bugüne kadar konu ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı bilim dallarının penceresinden konu incelenmiştir. "Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda temel kurumlar" adlı çalışmada Osmanlı Devletinde sosyal güvenliği sağlayan temel kurumlara hukuk penceresinden bakılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı sosyal güvenlik kurumları şeklinde nitelendirilen kurumlar salt sosyal güvenlik amacıyla oluşturulmuş kurumlar değildir. Bu kurumlar farklı işlevlerinin yanında sosyal güvenlik ihtiyacına da cevap vermişlerdir. Bazı kurumlarda sosyal güvenlik işlevi daha yoğun, bazı kurumlarda ise daha az olmuştur. Bazı kurumlar ise yalnızca sistem bakımından sosyal güvenliğe kaynaklık etmişlerdir. Çalışmamızda Osmanlı kurumlarından sosyal güvenlik işlevine sahip olanların, bu yönleriyle incelenmesi amaçlanmıştır.

Sosyal güvenlik hukuku genç bir hukuk dalı olduğundan, incelediğimiz İslam ve Osmanlı kurumlarından daha sonra ortaya çıkmış bir bilim dalıdır. Çalışmamızda dini nitelikli yardımlar, vakıf, zekât, nafaka ve âkile kurumları, ahilik ve lonca teşkilatı, tekâüd sandıkları günümüz sosyal güvenlik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde kurumların günümüze olan etkilerine ve günümüzde sahip olabileceği değere işaret edilmiştir. Günümüz sosyal güvenlik tekniklerinden Osmanlı kurumları tarafından kullanılanların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı sosyal güvenlik hukukunun hukuki düzenlemelerde ve resmi belgelerde kullanılan kendine özgü terminolojisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda "Osmanlı kurumları sosyal güvenlik için yeterlidir, bu sistemde sosyal güvenlik kurumlarına ihtiyaç yoktur" veya "Osmanlı kurumları sosyal güvenlik sağlamaktan uzaktır, tarihte kalmış kurumlardır" şeklindeki peşin hükümlerden uzak durulmaya çalışılmıştır. Kurumların sosyal güvenlik alanında sahip oldukları gerçek işlevin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Çalışmanın kapsamını konu bakımından ve zaman bakımından daha dar tutmak mümkündü. "Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar" konusu bir doktora tezine göre geniş görünen bir konuydu. Osmanlı sosyal güvenlik kurumu olarak anılan kurumların tek başına incelenmesi, hatta bu kurumların belirli yönden incelenmesi de mümkündü. Ancak bu konuda daha önce bir hukuk tarihi çalışması yapılmamış olması, konuyu genel çerçevesiyle ele almaya bizi yönlendirdi. İncelediğimiz kurumların yalnız sosyal güvenlik yönleriyle ele alınması çalışmanın daha spesifik hale gelmesini sağladı. Ayrıca sosyal güvenlik işlevine sahip temel kurumların incelenmesi de çalışmanın kapsamını daraltan bir diğer yön oldu.

Her biri başlı başına bir inceleme alanı oluşturan kurumları ele alırken, kurumların sosyal güvenlik hukuku alanı dışında kalan özelliklerine çok fazla yer verilmedi. Tamamına yakını farklı yönleriyle incelenmiş olan kurumlarla ilgili farklı kaynaklardan kolaylıkla bilgilere ulaşılabileceği düşünüldü. İncelediğimiz kurumlar içinde İslam kurumları ağırlıkta olduğundan bu kurumların dini ve ahlaki yönlerine de aynı düşünceyle değinilmedi.

Zaman yönünden Osmanlı hukukuna ilişkin çalışmalar daha çok klasik dönem veya Tanzimat sonrası şeklinde kısıtlanmaktadır. Çalışmamızda zaman yönünden de bir kısıtlamaya gidilmedi. Tezimizin sistematiği içerisinde yararlananların katkı sağlamadığı sosyal güvenlik kurumları ve katkı sağladığı sosyal güvenlik kurumları iki ayrı bölümde ele alındı. Yararlananların katkı sağladığı kurumlar daha çok Tanzimat sonrası dönemde ortaya çıktığından ve yararlananların katkı sağlamadığı kurumların etkileri bu dönemde azaldığından zaman bakımından bir ayrışma kendiliğinden oluşmuş oldu.

Çalışmanın kapsamı içerisine farklı kaynaklarda sosyal güvenlik kurumu olarak belirtilen kurumlar alındı. Sosyal güvenlik hukuku ile ilgisi bulunmadığı düşünülen veya yalnız sistematik bakımından sosyal güvenlik hukuku ile ilgili olan kurumlar ayrıca belirtildi. Kurumların günümüzde sahip olduğu veya olabileceği işlevler değerlendirmeye alınmadı. Osmanlı uygulamasına ilişkin örneklere tekrar tekrar yer verilmeyerek çalışmanın hacmini genişletilmemeye çalışıldı.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda incelediğimiz kurumlardan her biri tek başına sosyal güvenlik bakımından incelenebilir. Bu incelemelerde kurumlara ilişkin uygulama örnekleri de ele alınırsa çok daha hacimli kaynaklar oluşturulabilir. Bu kurumların bazıları hakkında bugüne

kadar ciltler dolusu çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada kurumlar sadece sosyal güvenlik yönünden ele alınarak konunun gereksiz tekrar bilgilerle genişlememesine çalışıldı.

Ele aldığımız bir kurumu incelerken kurum hakkında genel bilgilerle başlandı. Daha sonra sosyal güvenlik hukukuna ilişkin bilgilere yer verildi. Kurumun nasıl ve kim tarafından organize edildiği, zorunlu mu ihtiyari mi olduğu, yükümlülerin kimler olduğu, kurumdan kimlerin yararlandığı, hangi riskleri kapsamına aldığı ve finansmanının nasıl sağlandığı şeklinde bir sistematik izlendi. Kurumlara ilişkin Osmanlı hukuk sisteminde yer alan hükümlere ve uygulama örneklerine yer verildi.

Çalışmamızın ilk bölümünde sosyal güvenlik, sosyal sigorta, sosyal risk gibi temel kavramlara ve bu kavramların Osmanlı hukuku bakımından değerlendirilmesine yer verilmiştir. İkinci ve üçüncü bölümler ise çalışmamızda değerlendirilen sosyal güvenlik kurumlarının incelenmesinden oluşmuştur. Türk sosyal güvenlik sisteminden hareketle yararlananların katkı sağlamadığı ve katkı sağladığı kurumlar ayrı bölümlerde incelenmiştir. Yararlananların katkı sağlamadığı kurumlar çalışmamızın ikinci bölümünü, katkı sağladığı kurumlar ise çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturmuştur.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

"Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar" başlıklı bir çalışmada, başlıktan da anlaşıldığı üzere Osmanlı hukuku ve tarihi ile ilgili kaynaklar, İslam hukuku ve tarihi ile ilgili kaynaklar, sosyal güvenlik hukuku ile ilgili kaynaklar ve sosyal güvenliğin ilgili bulunduğu iktisat, maliye, sosyal politika gibi alanlara ait kaynaklar temel kaynaklarımız olmuştur.

İslam hukukunun iki temel kaynağı olan Kuran ve Sünnetteki konuyla ilgili temel hükümlerin kullanılmasına çalışılmıştır. Kuran'dan yapılan alıntılar genel kabul gören şekliyle (Sure, Sure numarası/Ayet numarası) verilmiştir. Hadis kaynağı olarak Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i[1] ile kütüb-ü sitte olarak bilinen Buhari ve Müslim'in sahihleri ile Tirmizi, Ebu Davud, İbn Mace ve Nesai'nin sünenleri kullanılmıştır.[2] Kurumlara ilişkin olarak temel fıkıh eserlerine başvurulmuştur. Bunun dışında İslam sosyal güvenlik

[1] Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine yapılan atıflar tercüme eserdeki genel hadis numarasına göre yapılmıştır. Hadisin bulunduğu cilt de hadis numarasının önünde belirtilmiştir.

[2] Hadislerde genel kabul gören atıf şekli (Hadis âlimi, *bab başlığı* hadis numarası) kullanılmıştır.

kurumlarına ilişkin yapılmış olan bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır.[3] TDV İslam Ansiklopedisinin ilgili maddeleri de ilk başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Osmanlı ile ilgili kaynakları bilimsel eserler ve arşiv kaynakları şeklinde ayırmak mümkündür. Bilimsel kaynaklar içinde başta hukuk tarihi ders kitapları olmak üzere kitaplar, makaleler ve ansiklopediler[4] yer almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler ve defterler ile fetva kitapları,[5] şer'iyye sicilleri,[6] Osmanlı kanunlarını havi I. ve II. tertip Düsturlar Osmanlı uygulamasına ilişkin önemli kaynaklar olmuştur.

Osmanlı devletinin sosyal güvenlik kurumları üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar konunun belirli bir noktaya gelmesine katkı sağlamış çalışmalardır. Bu çalışmaların özellikle İslam hukuku, iktisat, tarih ve hukuk alanlarında olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızla ilgili olduğu ölçüde bu alanlara ait kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır. Bu durum bir taraftan kaynak zenginliği yaratırken diğer taraftan çalışmayı zorlaştıran bir etken olmuştur. Sosyal güvenlikle ilgisi olabileceği düşüncesiyle kurumlarla ilgili çok fazla kaynağın gözden geçirilmesi gerekmiştir. Farklı bilim dallarında sosyal güvenlikle ilgisi bulunan zekât, vakıf, nafaka, âkile, ahilik, lonca, emeklilik gibi kurumlarla ilgili çok sayıda çalışma kaynaklarımız arasında yer almıştır.

Farklı alanlardaki sosyal güvenlikle ilgili tezlerden özellikle üç tanesi konumuza yakındır. İktisat alanında Eyüp Sabri Kala tarafından hazırlanan *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik - Sosyal Sigortalar (1865-1923)* başlıklı tez çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma Tanzimat sonrası hukuki düzenlemeleri ve kurulan sandıkları içermektedir. Muhammet Yusuf Kulaksız'ın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (Sivil) Memurların Emeklilik Sistemi* adlı yüksek lisans tezi de emeklilik kurumuna ilişkin bir çalışmadır. Sosyoloji alanında Mehmet Sait Doğan'ın *Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları* adlı tezi vardır.

Sosyal güvenlik hukukuna ilişkin olarak yazılmış temel eserler, ele aldığımız kurumlarla ilgili olarak yazılmış eserler yararlandığımız diğer önemli kaynaklardır. Sosyal

---

[3] Yakın tarihte yapılmış çalışmalar içerisinde Faruk Beşer tarafından hazırlanmış olan "İslam'da Sosyal Güvenlik" adlı eserinin bu konuda en çok bilinen eser olduğunu müşahede ettik. Bunun dışında Faruk Yılmaz editörlüğünde hazırlanan "İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi" adlı eser de bu konudaki önemli eserler arasındadır. Bunun dışında çalışmamızda yer verdiğimiz kurumlarla ilgili çok sayıda makale çalışması yapılmıştır.

[4] Yeni Türkiye Yayınları tarafından basılmış olan Türkler Ansiklopedisi ve Osmanlı Ansiklopedisinde Osmanlı sosyal güvenliği ile ilgili çok sayıda makale bulmak mümkündür.

[5] Özellikle Klasik Yayınları tarafından yayınlanmış olan transkribe edilmiş eserler fetvalara ulaşmayı oldukça kolaylaştırmıştır.

[6] www.kadisicilleri.org adresinde kullanıma sunulmuş olan İstanbul Kadı Sicilleri konuyla ilgili sicillere ulaşmamıza ve aramalar yapmamıza imkân vermiştir.

güvenlik konusunda çalışma düşüncemizi cesaretlendiren ve eserleriyle yol gösteren merhum Turan Yazgan bütün eserleriyle ilk başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır. Sait Dilik, Cahit Talas ve Mesut Gülmez'in sosyal güvenlikle ilişkili alanlarda verdikleri eserleri de kaynaklarımız arasında saymak gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR, TARİHİ KÖKEN VE GELİŞİM

I. SOSYAL GÜVENLİK, SİGORTA VE RİSK KAVRAMLARI

Sosyal güvenlikle ilgili kavramlar, sosyal güvenliği anlamamıza ve Osmanlı kurumları içerisinde sosyal güvenlik fonksiyonuna sahip kurumları tespit edebilmemize imkân sağlayacak olan kavramlardır. Sosyal güvenlik, sigorta ve risk kavramlarının doğru olarak anlaşılması, Osmanlı kurumlarının sosyal güvenlik işlevlerini daha net ortaya koymamızı sağlayacaktır. Bu kavramlar öncelikle Batı hukukunda ortaya konulmuş, daha sonra Osmanlı kurumları için yorumlanmıştır.

A. SOSYAL GÜVENLİK KAVRAMI

1. Genel Olarak

Tarihsel sürece baktığımızda sosyal güvenlik kavramının yakın döneme ait bir kavram olduğunu görüyoruz. Bu sebeple sosyal güvenlik kavramını ortaya koymaya yönelik çalışmalar da yakın döneme ait çalışmalardır. Sosyal güvenlik kavramını ortaya koyduktan sonra bu kavramla uyuşan kurumların çok daha eski dönemlerde ortaya çıktığını tespit etmemiz mümkündür. Ancak bu kurumlar sosyal güvenlik kavramı belirlendikten sonra yapılan belirlemeye göre tespit edilebilen kurumlardır.

Sosyal bilimlerde kavramlar için yapılan tanımların tek başına kavramı tam olarak anlatması mümkün değildir.[7] Bu sebeple kavramların birden fazla tanımı ortaya çıkmıştır. Sosyal güvenlik kavramını açıklamak için farklı yollarla farklı tanımlar yapılmıştır.[8] Bu tanımlarda ortak olan yönler bulunduğu gibi farklılık gösteren yönler de vardır. Bütün tanımlarda riskler, bu risklerle karşılaşan bireyler ve bu bireylere yardım edilerek risklerin bertaraf edilmesi yer almaktadır. Ancak sosyal güvenliğin bireyler ve riskler bakımından

---

[7] RICHARDSON, J. Henry: İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik, Ter: Turan Yazgan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970, s.21.

[8] MIDGLEY, James & TRACY, Martin B (Eds): Challenges to Social Security: An International Exploration, Greenwood Publishing Group, 1996, s.2. Tanımlar için bkz. AL-İ MAHMUD, Abdullatif: et-Te'min el-İctimai fi Dav'i eş-Şeriati el-İslamiyye, Darünnefais, Beyrut, 1994, s.56-58; KORKUSUZ, Refik & UĞUR, Suat, Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş, Ekin Yayıncılık, Bursa, 2010, s.1-5; TUNCAY, A. Can & EKMEKÇİ, Ömer: Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.1-4; ŞAKAR, Müjdat: Sosyal Sigortalar Uygulaması, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.5-6.

kapsamı konusunda tanımlarda farklılıklar yer almaktadır. Buna göre sosyal güvenlik; bir toplumda (tehlikeye uğrayan tüm[9] / belirli şartları taşıyan[10]) bireylerin, (bütün[11] / belirli sayıdaki[12]) sosyal risklere karşı korunması (diğer insanların hizmetine ihtiyaç duymadan yaşayabilmeleri) amacıyla alınan önlemler / oluşturulan kurumlardır.[13]

20.yüzyılda kullanımı yaygınlaşmış olan sosyal güvenlik kavramı terim anlamıyla ilk kez ABD'de, 1935 tarihli Sosyal Güvenlik Kanununda kullanılmıştır. Sonraki tarihlerde 1941 Atlantik Şartında, 1944 Philadelphia Bildirgesi'nde ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde sosyal güvenlik kavramına rastlanmaktadır.[14] Sosyal güvenlik kavramının günümüzdeki anlamını kazanmasında ise 1942 yılında tamamlanan Sir William Beveridge raporu bir dönüm noktası kabul edilmektedir.[15] Bu raporun ardından ülkeler, raporda belirtilen sosyal güvenlik ilkeleri doğrultusunda sistemlerini yenilemeye başlamışlardır. Günümüzde halen bu raporda belirtilen sosyal güvenlik ilkelerinin, ülkelerin sosyal güvenlik anlayışlarında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.[16] Osmanlı hukukunun kaynağı olan İslam hukukunun ortaya çıkışı, gelişimi ve klasik kaynaklarının oluşturulması; görüldüğü gibi sosyal güvenlik kavramının ortaya çıkışından çok daha öncedir. Çağdaş İslam

---

[9] ILO tarafından 1984 yılında yapılan tanımda toplumun tüm bireylerinin kapsama alındığı görülmektedir. MIDGLEY & TRACY, s.3; KOÇ, Muzaffer: Sosyal Güvenlik Sisteminin Tarihi Gelişimi ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi, Ofis Matbaası, Malatya, 2005, s.10.

[10] Sosyal güvenlik toplumun tümüne güvence sağlama amacında olsa da genellikle yaşlılık, dul ve yetimlik, malullük, işsizlik ve hastalık risklerine uğramış olanların korunması ön planda olmuştur. GHIFARI, s.1.

[11] Sosyal güvenlik, toplum halinde yaşamaktan kaynaklanan tehlikeler de dâhil olmak üzere insanın karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin ekonomik sonuçlarına karşı güvence sağlanmasını ifade eden bir kavramdır. ARICI, Kadir & ALPER, Yusuf: Sosyal Güvenlik, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2014, s.4.

[12] ILO'nun sosyal güvenlik tanımında hastalık, analık, iş kazası, malullük, ölüm, tıbbi bakım ve aile yardımları riskleri yer almıştır. MIDGLEY & TRACY, s.3; Sosyal güvenlik, ekonomik yönden güçsüz olan, insanca yaşamak için yeterli geliri olmayan kişileri korumak amacıyla doğmuş bir sistemdir. AKAD, Mehmet: Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s.5.

[13] Sosyal güvenliğe ilişkin önlemler ve kurumlar resmi kurumlar tarafından oluşturulabileceği gibi gayrı resmi kurumlar tarafından da oluşturulabilir. MIDGLEY & TRACY, s.2; KORKUSUZ, Muhammad Refik & ABA EL-KHAYL, Abdallah Muhammad: Mebadiu Nizam et-Te'minat el-İctimaiyye, Riyad, 2012, s.62.

[14] GEORGE, Victor: Social Security: Beveridge and After, by Routledge, London, 2002, s.2-3. Sosyal güvenlik modern anlamda sosyal güvenlik sistemini ilk olarak kuran İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde kullanılmaya başlanmış bir kavram değildir. ARICI & ALPER, s.5. Sosyal güvenlik (social security) ifadesinin bilinen ilk kullanımı ise 1819 yılında Simon Bolivar tarafından olmuştur. FERRARA, Peter J. & TANNER, Michael: A New Deal For Social Security, Cato Institute, Washington, 1998, s.13.

[15] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.4-5, 28-30; Raporun tam adı "Social Insurance and Allied Services"tir. Rapor, William Beveridge başkanlığındaki bir komite tarafından İngiliz hükümeti için hazırlanmıştır. ROY, Arun S: "Beveridge Report", International Encyclopedia of Social Policy, by Routledge, New York, 2006.

[16] PRASAD, Naren & GERECKE, Megan: "Social Security Spending in Times of Crisis", Global Social Policy, Vol. 10(2), 2010, s.10; ŞAKAR, s.20-21.

hukukçuları, kavramın ortaya çıkmasından sonra İslam hukukunda sosyal güvenlik kavramını ve İslam kurumlarının sosyal güvenlik işlevlerini incelemişlerdir.

Sosyal güvenlik dar anlamda ve geniş anlamda sosyal güvenlik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dar anlamda sosyal güvenlik, tanımlanmış olan belirli sayıdaki risklerin sonuçlarına karşı koruma sağlayan sosyal güvenlik anlayışıdır. Geniş anlamda sosyal güvenlik anlayışında ise risklerin ortaya çıkmadan önlenmesi, kişiliğin geliştirilmesi gibi amaçlar yer alır.[17] Osmanlı hukukunda hem dar anlamda, hem de geniş anlamda sosyal güvenliği sağlamaya yönelik kurumlar bulmak mümkündür. Günümüzde sosyal güvenlik denilince dar anlamda sosyal güvenlik anlaşıldığından, çalışmamızda dar anlamda sosyal güvenliği sağlayan kurumlar ele alınmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız terminoloji de sosyal güvenlik hukukunda son yüzyılda ortaya çıkmış olan terminolojidir. Aslında Osmanlı hukukunda sosyal güvenliğin kendine özgü bir terminolojisi bulunmaktadır. Ancak sosyal güvenlik kavramını ortaya çıkaran ve terimleştiren Batı dünyasının kullandığı terminoloji bu alanda yerleşmiştir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı ifade eden muvâsât, tenâsur ve teâvün gibi kelimeler günümüzde yaygınlığını kaybetmiştir.

2. İslam Hukukunda Sosyal Güvenlik Anlayışı

Batı hukukunda da ilk kullanımı son yüzyılda olan sosyal güvenlik kavramının İslam hukukuna özgü bir tanımı yoktur. Ancak İslam hukukçularının büyük kısmı İslam hukukundaki sosyal güvenlik anlayışının farklılıklara sahip olduğunu savunmuşlardır. Batı sosyal güvenlik sistemlerine karşın İslam sosyal güvenlik sisteminin İslam'ın temel kaynakları olan Kuran ve Sünnet kaynaklı olması gerektiğini düşünmüşlerdir.[18] İslam sosyal güvenlik sisteminin sosyal sigorta ile sosyal yardımlaşma arasında bir sistem olduğu ileri sürülmüştür.[19] Sosyal güvenlik sistemini kabul edip, bu sistemin prensiplerinin İslam kurumlarında zaten var olduğunu düşünenler de olmuştur. Yazgan, Avrupa'nın ulaştığı sosyal

[17] KORKUSUZ & UĞUR, s.4-5; GÜZEL, Ali & OKUR, Ali Rıza & CANİKLİOĞLU, Nurşen: Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.5-9; ARICI & ALPER, s.4; YAZGAN, Turan: Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1975, s.15; ARICI, Kadir: Sosyal Güvenlik, Tes-iş, Ankara, 1999, s.3-4.

[18] SYED, Ibrahim B: "Social Security in Islam", http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[19] AL-İ MAHMUD, s.120.

güvenlik sistemlerinin hemen bütün prensiplerini, İslam kurumları olan sadaka, fitre ve zekâttan aldığını iddia etmiştir.[20]

Sosyal güvenlik, çeşitli sosyal riskler sonucunda ortaya çıkan ekonomik kayıpların sebep olduğu temel bir insan ihtiyacıdır.[21] Bu ihtiyacın sebebi insanların geleceklerini güvence altına alma isteğidir.[22] İslam dini de insanları, kendilerini güven içinde hissetmelerini sağlayacak tedbirleri almaya sevk etmiştir.[23] İslam hukuku insanın doğası gereği ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemiştir. Güven ihtiyacı da bu ihtiyaçlar arasındadır. İslam kelimesi kendisi barışa, güvene girmek anlamına gelmekle birlikte, iman kelimesi de emniyete, güvene girme anlamlarına gelir. Allah'ın isimlerinden olan Mü'min ismi de güven ve emniyet veren anlamlarına gelmektedir.[24] Ancak bazı İslam hukukçuları İslam sisteminde özel olarak sosyal güvenlik sisteminin kurulmasının gerekli olup olmadığı üzerinde tartışmışlardır. Kurulan sistemlere ilişkin olarak ise bu sistemlerin İslam hukukuna uygun olup olmadığı üzerinde durmuşlardır.

İnsanların tehlikelerle karşılaşması ilk insandan itibaren var olmuş ve var olmaya devam edecektir. İnsan tehlikeleri tamamen ortadan kaldıracak güce sahip değildir. Bu sebeple tehlikenin zararlarıyla mücadele edilmesi gerekir.[25] İnsanların çalışmadıkları veya çalışamadıkları zamanlarda geçimlerini ve temel ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirleri almaları da bu yüzden gereklidir. İslam anlayışında toplum, ihtiyaç sahibi kişilere güvence sağlamakla görevlidir. Bu da sosyal güvenlik sisteminin oluşturulmasıyla mümkündür. Günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin kuruluş ve işleyişlerinde İslam hukukuna aykırılıklar bulunması[26]

---

[20] YAZGAN, Turan: Görüşler, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977, s.11.

[21] SYED, Social Security in Islam, . http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015). Sosyal güvenlik sistemi bir gelir garantisi sistemidir. Yani kişinin karşılaştığı riskler sebebiyle gelir gider dengesinin bozulmamasını sağlamaktadır. Böylece kişiler kendilerini güvende hissedecektir. ARICI & ALPER, s.13.

[22] TALAS, Cahit, Sosyal Ekonomi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.527.

[23] Hz. Peygamber, devemi bağlayarak mı yoksa salıvererek mi Allah'a tevekkül edeyim diye soran bir adama 'Deveni bağla sonra Allah'a güven ve dayan' diye cevap vermiştir. Tirmizi, *Kıyamet* 60.

[24] BEŞER, Faruk: "İslam Şeriatı Açısından Sigorta", 1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996, s.851.

[25] YAZGAN, Gelir Dağılımı, s.14-15; ÇUBUK, Ali: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Güvenlik Kurumları, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1982, s.7; A Brief History of Social Security, Social Security Administration, 21-059, 2000, s.4.

[26] Karaman, günümüzdeki sosyal güvenlik kurumlarının kuruluş ve işleyişleri bakımından İslam hukukuna aykırı bir takım düzenleme ve uygulamalar barındırdığını belirtmektedir. Dar gelirlilerden rızası hilafına prim kesilmesi, emeklilik halinde kişilerin sübjektif durumlarına bakılmaksızın maaş verilmesi gibi halleri İslam hukukuna aykırı haller olarak değerlendirmiştir. KARAMAN, Hayreddin: "Sigorta", http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0225.htm (E.T: 10.01.2015).

sosyal güvenlik kurumlarının yasaklandığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Bir kurumun İslam hukukuna aykırı olması ile İslam hukukuna aykırı unsurlar barındırması farklı şeylerdir. Kurum içindeki İslam hukukuna aykırı unsurlar kaldırıldığında veya düzeltildiğinde, kurum İslam hukukuna uygun hale gelecektir. İslam ekonomisinin iki temeli yoksulluğun önlenmesi ve gelir dağılımı adaletidir.[27]

İslam'da sosyal güvenliğin sağlanmasından sırasıyla bireyin kendisi, ailesi, akrabaları, toplum ve devlet sorumludur.[28] Çünkü İslam anlayışında ihtiyaç sahibi insanların varlıklı insanların mallarında hakkı vardır.[29] Bu hak insanlara, topluma ve devlete sosyal güvenlik önlemi alma yükümlülüğü yüklemektedir.

İslam hem bireylere hem devlete ihtiyaç sahiplerine yardım etme görevi yüklemiştir.[30] İslam devleti yoksulluğun yok edilmesini, insanların ihtiyaçlarının giderilmesini, bütün fertlerin hayat standartlarının yükselmesini sağlamakla görevlidir.[31] Hz. Peygamber'in "velisi olmayanın velisi benim (devlettir)"[32] anlamındaki hadisi İslam devletinin sosyal güvenlik yükümlülüğünü ortaya koymaktadır. İslam hukukunda, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın bütün ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi devletin görevidir.[33] Sosyal yardımlardan yararlanacaklar bakımından İslamiyet bir ayrım gözetmemiştir. Hangi dinden, ırktan olursa olsun ihtiyaç sahibi herkese yardım etmek teşvik edilmiştir. "Bütün insanlar Allah'ın ailesinin fertleridir. Onları doyuran Allah'ı doyurmuş, giydiren Allah'ı giydirmiş, hasta iken ziyaret eden Allah'ı ziyaret etmiş gibidir." hadisi bu ilkeyi ortaya koymaktadır.[34]

---

[27] HAMID, Shadi: "An Islamic Alternative", http://www.renaissance.com.pk/Augvipo2y3.html. (E.T: 10.01.2015).

[28] AL-İ MAHMUD, s.119-159; ZEBİR, Mahmud Amr: Devru'd-Devle fi Tahkik Ehdafü'l-İktisadi'l-İslami, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 1998, s.14; SAĞLAM, Hadi: "İslam Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri", E-Akademi, S.87, Mayıs 2009, http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=%DDSL%C2M%20HUKUK%20%20TAR%DDH%DDNDE%20SOSYAL%20G%DCVENL%DDK%20KURUMLARI%20VE%20SOSYAL%20YARDIMLA%DEMA%20VE%20DAYANI%DEMA%20TEKN%DDKLER%DD&kimlik=1242645203&url=makaleler/hsaglam-2.htm (E.T: 10.01.2015).

[29] HASAN, Sami: "Muslim Philanthropy and Social Security: Prospects, Practices and Pitfalls", 6th ISTR Biennial Conference, Bangkok, 9-12 July 2006, s.2.

[30] CRONE, Patricia: Medieval Islamic Political Tought, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, s.307; KORKUSUZ & ABA EL-KHAYL, s.63.

[31] CHAPRA, Muhammed Ömer: "İslami Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü", Çev: Faruk Yılmaz, in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.97; KAMALI, Mohammad Hashim: "Characteristics of the Islamic State", Islamic Studies, Vol.32, No.1, Spring 1993, s.29.

[32] Ebu Davud, *Nikâh* 20; Tirmizi, *Nikâh* 14.

[33] EBU ZEHRA, Muhammed: İslamda Sosyal Dayanışma, Çev: Ruhi Fığlalı & Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1981, s.151; GHIFARI, s.140; AL-İ MAHMUD, s.194.

[34] Müslim, *Birr* 13.

Hz. Peygamber "Ben her mümine kendisinden daha evlayım. Dolayısıyla kim arkasında mal bırakmışsa bu, çoluk çocuğunun hakkıdır. Ama kim borç ya da bakılmaya muhtaç güçsüzler bırakırsa onlar da banadır, benim üzerimedir." demiştir.[35] Hadisten devletin sosyal görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüz sosyal güvenlik sistemleri sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmet tekniklerini temel almaktadır.[36] İslam anlayışında bu tekniklerin uygulanıp uygulanamayacağı, uygulanabilirse ne şekilde uygulanacağı değerlendirilebilir. Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin İslam hukukuna uygunluğu konusunda bir tartışma yaşanmamıştır. Tartışmalar daha çok sosyal sigorta kavramı üzerinde olmuştur. Sosyal sigortalara ilişkin olarak da İslam hukukçuları 1977 yılında Riyad'da ve 1996 yılında Konya'da yapılan uluslararası kongrelerde, sosyal sigortaların İslam hukukuna uygun olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.[37]

Sosyal güvenlik, bütün insanları sosyal hayatın meydana getirebileceği bütün risklere karşı korumayı amaçlamaktadır.[38] Bu amacın İslam anlayışı ile uyumlu olduğu söylenebilir. İslam anlayışında da bütün risklerin bertaraf edilmesi amaçlansa da riskler arasında bir öncelik sonralık durumu söz konusudur. İslam sosyal güvenlik anlayışında ilk olarak temel ihtiyaçlar olarak görülen beslenme, giyinme, barınma ve zorunlu sağlık harcamalarına güvence sağlanması düşünülmüştür. Eğitim, yaşlılık, evlilik gibi diğer risklere bu temel risklerin bertaraf edilmesinden sonra güvence sağlanmalıdır.[39] Modern sosyal güvenlik, amaçlarının faydacı olması yönünden eleştirilmiştir. Bireylerin ekonomiye daha çok katkı yapması veya toplum için sorun teşkil etmesinin engellenmesi şeklindeki maddi amaçlar dile

---

[35] Buharî, *Tefsir* 238; Müslim, *Kitabu'l-Feraiz* 4; Ebu Davud, *Harac* 14-15; İbn Mace, *Mukaddime* 7; Tirmizi, *Kitabü'l-Feraiz* 1, *Cenaze* 69.

[36] GHIFARI, s.1.

[37] I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Ed: Mehmet Bayyiğit, Kombad Yayınları, Konya, 1997. Sosyal sigortalarda dayanışma dışında bir amaç söz konusu değildir. Meydana gelen bir zararı dayanışma içinde ortadan kaldırmak da bütün dinler tarafından tavsiye edilen bir davranıştır. Sigorta grubunda üyelerin farklı oranlarda yararlanmaları garar oluştursa da bu sigorta sözleşmesine zarar verecek ölçüde bir belirsizlik değildir. DALGIN, Nihat: "Sigorta", DİA, c.37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s.162-163.

[38] TUNA, Orhan & YALÇINTAŞ, Nevzat: Sosyal Siyaset, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1994, s.129.

[39] GHIFARI, s.143. İnsanın temel ihtiyaçları kifaf seviyesi olarak ifade edilmiştir. Bu sınırın altındaki bütün insanlara sosyal destek sağlanmalıdır. İnsanın refah içinde yaşayabileceği daha üst sınır ise kifaye sınırıdır. Kifaye sınırının üstündeki kişilere hastalık, malullük, yaşlılık ve işsizlik hallerinde destek sağlanır. Kifaye sınırı zamana ve mekana göre değişebilen bir sınır olarak kabul edilmiştir. ZEBİR, s.14.

getirilmektedir.[40] Batı hukukundaki maddi amaçlar İslam hukukçuları tarafından eleştirilmiş, İslam anlayışında bu maddi amaçlar yerine manevi amaçların olabileceği ifade edilmiştir.[41] Kapitalist ve sosyalist sistemler insana ekonomik yönden yaklaştıkları gerekçesiyle eleştirilmiş, insanın ekonomik sebeplerin değil İslam hukuku ilkelerinin gereklerine uygun bir hayat yaşaması gerektiği belirtilmiştir.[42]

Tehlikeye uğramayan insanın sosyal güvenliğe ihtiyacı yoktur. Sosyal güvenliğe ihtiyacı olanlar sağlıklı, çalışan ve gelir elde eden insanlar değildir. Geliri, serveti ne olursa olsun yaşlanmış, hasta, çalışamayan, dul ve yetim kalmış olanlardır. Ancak modern sosyal sigortalar, sosyal güvenliğe ihtiyacı olanlarla olmayanları ayırmakta yeterince başarılı görülmemiştir.[43]

İslam en yakınından itibaren kişinin çevresindeki ihtiyaç sahiplerine yardım etmesini emretmiştir. Anne babaya, yetimlere, yoksullara, komşulara, arkadaşa, yolda kalanlara ve çalıştırılanlara yardım edilmesi Kuran'da emredilmiştir.[44] Hz. Peygamber'in "Sen müminleri, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet etmede, birbirlerine şefkat göstermede ve yardımlaşma hususlarında yek bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer kısımları birbirlerini hasta organın elemine ortak olmaya çağırırlar." hadisi[45] uğranılacak riskler karşısında dayanışmayı ve yardımlaşmayı telkin etmektedir. Bu yardımlaşma ve dayanışmanın bir sistem içerisinde olması sosyal güvenliği sağlayacaktır.

Sosyal güvenliğin sosyal ve ekonomik alandaki önemli fonksiyonlarından bir tanesi de gelirin yeniden dağılımını sağlamasıdır. Gelirin yeniden dağılması, sosyal güvenlikte faydanın katlanması anlamına gelir. Özellikle sosyal yardımlar ve sosyal sigortalar gelirin yatay ve dikey olarak dağılımına katkı sağlar.[46] İslam dini de sosyal adaleti sağlamayı

---

[40] YAZGAN, Turan: Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1981, s.26-27.

[41] Bireylerin sosyal güvenliğini sağlamaktaki temel amacın Allah'a daha iyi kulluk yapmaları olduğu bazı yazarlarca dile getirilmiştir. YILMAZ, Faruk: "İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi", in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.156; BEŞER, Faruk: İslamda Sosyal Güvenlik, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004, s.171.

[42] ZAİM, Sabahaddin: "İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c.7, cüz 1-2, İstanbul, 1978, s.227.

[43] YAZGAN, Görüşler, s.28.

[44] ŞEKER, Mehmet: İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, DİB Yayınları, Ankara, 1997, s.9.

[45] Buhari, *Edeb* 27; Müslim, *Birr 1*6.

[46] Yüksek gelirliler için önemsiz sayılabilecek bir meblağ ihtiyaç sahipleri için hayati öneme sahip olabilir. YAZGAN, Turan: Sosyal Güvenlik Açısından Zekât, TDV Yayınları, Ankara, 2005, s.41-42; YAZGAN, Gelir Dağılımı, s.186.

hedefler. Sosyal adaletin sağlanmasının en önemli aracı da zenginden fakire doğru gelir transferinin sağlanmasıdır. Bu yolla insanlara insanca yaşayabilecekleri bir gelirin temin edilmesidir.[47] Sahabe döneminden itibaren gelir ve servet dağılımını savunan görüşler ortaya atılmıştır. Ebu Zer Ğıfari bu konudaki görüşleri ve mücadelesi ile tanınmıştır. Ebu Zer, kişilerin ihtiyaçlarını makul ve meşru ölçüler içinde karşılayabilecek miktarda zenginliği kabul etmiş, zenginlerin bu miktarı aşan mallarının fakirlere dağıtılmasını savunmuştur. Bu gelir dağılımını sağlayamayan yöneticileri de eleştirmiştir.[48] Veda hutbesinde de servetin az sayıda kişinin elinde toplanmasının engellenmesi istenmiştir.[49]

Sonuç olarak İslam sosyal güvenlik anlayışının, batı sosyal güvenlik anlayışından farklılıkları olduğu gibi benzerliklerinin de az olmadığı görülmektedir. Farklılıkların temel sebebi İslam hukukunun kendine özgü bir hukuk sistemi olmasıdır. Farklılıkların ikinci bir sebebi ise sosyal güvenliği sağlayan İslam ve Osmanlı kurumlarının çoğunluğunun günümüzden uzun zaman önce uygulanmış olmasıdır. Kurumların uygulandığı dönemde sosyal ve ekonomik yapının, sosyal güvenlik ihtiyacının günümüzden farklı olduğu bir gerçektir. Bir diğer sebep de İslam kurumlarının doğrudan sosyal güvenlik sağlamak amacıyla ortaya çıkmış kurumlar olmamasıdır.

3. Osmanlı Sosyal Güvenlik Anlayışı

Osmanlı devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar ya doğrudan İslam kaynaklı kurumlardan veya İslam potasında erimiş Osmanlı kültüründen kaynaklı kurumlardan oluşmuştur.[50] Osmanlı pek çok kurumunu kendisinden önce yaşamış Türk-İslam devletlerinden miras olarak almıştır.[51] Türk-İslam geleneğinden gelen bu kurumlar Osmanlı anlayışı ile sentezlenerek Osmanlı Devletinde uygulanmıştır.

Osmanlı Devletinde dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak bir sosyal güvenlik sisteminin olduğu görülmektedir. Bu sistem dönemin en sık rastlanan ve en çok zarar veren risklerine karşı güvence sağlayan kurumlardan oluşmuştur. Tanzimat öncesinde vakıflar bu sistemin

---

[47] KARAMAN, Hayreddin: İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2-3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.329; GHIFARI, s.50.

[48] KOZAK, Erol İbrahim: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, Ankara, 1985, s.14-15, d.8; RAMADAN, Tariq: Lessons From the Life of Muhammad, Oxford University Press, New York, 2007, s.46, 49; KAMALI, s.30.

[49] HAMİDULLAH, Muhammed: İslam'a Giriş, Çev: Cemal Aydın, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s.24.

[50] DOĞAN, Mehmet Sait: Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2000, s.48.

[51] TABAKOĞLU, Ahmet: Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2009, s.149.

temelini oluşturmuşken, Tanzimat sonrasında tekaüd sandıkları da bu sisteme dâhil olmuştur. Osmanlı sisteminde vakıf kurumu, sosyal yardım ve sosyal hizmet işlevlerine sahip bir kurumdur. Zekât da devlet eliyle vergi şeklinde tahsil edilip, hak sahibi gruplara dağıtıldığında bir sosyal yardım hüviyetine bürünmektedir.

Osmanlı sosyal güvenlik uygulamalarını fertlere yönelik olanlar, belli bir grup veya zümreye yönelik olanlar ve toplumun geneline yönelik olanlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Aile içi yardımlaşma, mehir ve eytam akçesi gibi uygulamaları fertlere yönelik uygulamalar şeklinde değerlendirmiştir. Mesleki örgütlerin kurduğu sandıkları, âkile kurumunu, aile ve avarız vakıflarını ise belli gruplara yönelik sosyal güvenlik uygulamaları arasında saymıştır. Vakıf kurumunu ise toplumun geneline sosyal güvence sağlayan bir kurum olarak kabul etmiştir.[52]

Osmanlı sosyal güvenlik anlayışı, bütün insanlara sosyal güvenlik sağlama amacı yönünden Beveridge sistemi[53] olarak adlandırılan sosyal güvenlik anlayışına yakındır. Osmanlılar bu sistemdeki gibi bütün insanlara sosyal güvenlik sağlamayı hedeflemişlerdir. Sosyal güvenliğin sağlanmasında herhangi bir işte çalışmayı şart koşmamışlar, ihtiyaç sahibi herkese yardım etmeye çalışmışlardır.

Osmanlı sosyal güvenlik sistemi Tanzimat öncesi dönemde gönüllü katılıma dayanan bir sosyal güvenlik sistemidir. Bu dönemde sistemin temelini vakıflar teşkil etmiştir. Sistem kısmi hukuki düzenlemelerle desteklenmiştir. Osmanlı sosyal güvenlik sisteminde prim ödeme yeteneği olan, olmayan bütün kişiler temel ihtiyaçları bakımından korunmuştur. Modern sosyal güvenlik sistemlerinde ihtiyacı olmayanlara yapılan aktarımlar, Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında yoktur. Böylece sosyal güvenlik fonunun gereksiz harcanması önlenmiştir.[54]

Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında "ihtiyaç sahibi olma" kıstasının temel alındığı görülmektedir. Sosyal güvenlik işlevine sahip bütün uygulamalar ve kurumlar bu kıstastan

---

[52] ÖZCAN, Tahsin: "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.111-113.

[53] Beveridge Raporu'nda sosyal güvenlikle ilgili çeşitli öneriler ortaya konulmuştur. Bu öneriler tüm dünyada sosyal güvenlik anlayışını etkilemiş ve ülkeler bu öneriler doğrultusunda sistemler oluşturmuşlardır. Beveridge Raporu'nda sosyal güvenliğin tek elden yönetilmesi, sigortalılığın herkes için zorunlu yapılması, tam çalışma sağlanması ve sağlık hizmetlerinden herkesin yararlanması, sistemden yararlanmanın karşılıklı olması, aileye asgari geçim standardı sağlanması ve herkesin sosyal güvenlikten yararlanması şeklinde öneriler ileri sürülmüştür. TUNCAY & EKMEKÇİ, s.28-30; SÖZER, Ali Nazım: Türkiye'de Sosyal Hukuk, Kamu İş, Ankara, 1994, s.25.

[54] ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.114.

hareketle bireylere destek olmuşlardır. Ekonomik gücü yerinde olan bireyler tehlikelere maruz kalsalar da ekonomik yönden destek almamışlardır. Ekonomik gücü olmayan bireylere ise temel ihtiyaçlarından başlanarak, ayni ve nakdi destekler sağlanmıştır.

Osmanlı döneminde sosyal güvenlikle ilgili bir terminolojinin de bulunduğu söylenebilir. Uygulamada muvâsât, iane, tenâsur, teavün gibi kelimelere rastlanmaktadır. Kamus-ı Türki'deki muvâsât açıklaması doğrudan sosyal güvenlikle ilgilidir. Muvâsât, "hizmet-i devlette iken vefat edenlerin eytam ve eramiline maaş bağlama" şeklinde açıklanmıştır.[55] Osmanlı uygulamasında bu açıklamaya uygun örnekler bulunmaktadır. Vefat eden kişilerin aile bireylerine muvâsât tertibinden maaşlar bağlanmıştır.[56] İane yardım, tenâsur ve teâvün ise yardımlaşma anlamındaki kelimelerdir.

B. SİGORTA KAVRAMI VE SOSYAL SİGORTALAR

1. Sigorta Kavramı

Başlangıçta herhangi bir ayrım yapılmadan değerlendirilen sigorta kurumu zamanla özel sigortalar ve sosyal sigortalar şeklinde ayrılmıştır. Bu ayrıma rağmen sosyal sigortalar ve özel sigortalar birçok özellikleri bakımından ayrılamaz. Çünkü sosyal sigortaların temelini de özel sigortalar oluşturmuştur.[57] Her iki sigorta da insanları karşılaştıkları risklere karşı koruma işlevine sahiptir.[58] Bu açıdan sosyal sigortaları anlamak için sigorta mantığının da bilinmesi gereklidir. Ayrıca özel sigortalar doktrinde sosyal güvenlik teknikleri arasında değerlendirilmiştir. Sosyal güvenlik özel sigortalar yoluyla da sağlanabilir.[59]

Sigorta kelime olarak emniyeti, güveni ve garantiyi ifade eden bir kelimedir.[60] Kişiler hayatta kendilerini zarara uğratacak bazı olaylarla karşılaşırlar. Bu olayların ekonomik zararlarından korunmak için çeşitli tedbirlere başvururlar. Sigorta da kişilerin tedbir alma

---

[55] ŞEMSEDDİN SAMİ: Kâmus-ı Türkî, Nşr: Ahmet Cevdet, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317 (1899), s.1423.

[56] BOA, DH.İ.UM, 94/6, 2 Ş 1334; BOA, MV, 202/51, 3 Ş 1334; BOA, MV, 202/127, 30 N 1334.

[57] BOZER, Ali: Sosyal ve Özel Sigortalar Arasındaki Münasebetler, AÜHF Dergisi, c.17, S.2, 1962, s.34.

[58] Özel sigortalar ile sosyal sigortaların benzerlik ve farklılıkları için bkz. BOZER, Sosyal ve Özel, s.31-45; KORKUSUZ & UĞUR, s.21-28; KOÇ, s.32-33. Sigorta farklı hukuk alanlarında farklı olarak tarif edilse de bütün alanlar için ortak altı unsur sayılabilir. Birincisi riske maruz kişilerden oluşan topluluk, ikincisi risk, üçüncüsü risklerin aynı veya benzer olması, dördüncüsü riskin gerçekleşmesi ile ortaya çıkan sonucun telafi edilmesi, beşincisi korumanın karşılığının olması (prim) ve altıncısı sigorta ettirenin talep hakkının bulunmasıdır. KENDER, Rayegan: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku I, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.2.

[59] Günümüzde Şili başta olmak üzere Meksika, El Salvador, Bolivya ve Nikaragua gibi Güney Amerika ülkeleri sosyal güvenlik sistemlerini özel sigortalar üzerine kurmuşlardır. KORKUSUZ & UĞUR, s.12, dn.30.

[60] BEŞER, Sigorta, s.844.

ihtiyacından doğmuştur.[61] Sigorta ihtiyacının ve uygulamasının artmasıyla birlikte konu İslam hukukçuları arasında tartışılmıştır. Sigorta yakın dönemde ortaya çıkmış bir sözleşme olduğundan İslam hukukunda onunla ilgili bir nas veya eski hukukçulara ait bir görüş yoktur.[62] Bu sebeple çağdaş İslam hukukçularından bir kısmı sigortanın hukuka aykırı olduğu yönünde görüş belirtirken, bir kısmı ise uygun olduğunu kabul etmişlerdir.

Sigortayı ilk ele alan İslam hukukçusunun İbn Abidin olduğu kabul edilmektedir.[63] Yani İslam dünyasında sigorta ilk kez 19. yüzyılın başlarında ele alınmıştır. İslam dünyasında sigortanın daha geç ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri ortaya konulmuştur. İslam dünyasının güvenli ortamının sigortaya gerek bırakmadığı iddia edilmiştir. İslam hukukçularının batıdan gelen her kurumu şüpheyle karşılayıp çoğunlukla reddetmeleri de bir sebep olarak ortaya konulmuştur.[64] Genel olarak değerlendirirsek İslam hukukçularının sigortaya ilişkin görüşleri üçe ayrılmaktadır. İslam hukukçularının bir kısmı sigortayı tamamen reddetmiş, bir kısmı tamamen kabul etmiş, bir kısmı ise sigortayı türlerine ayırarak bazılarını kabul etmiş, bazılarını ise reddetmiştir.[65]

Osmanlılar döneminde ise Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, sigortaya ilişkin düşünceleri yer etmiş bir kişidir. Mustafa Sabri Efendi, bazı hukukçuları sigortanın zaruri bir ihtiyacı karşıladığı iddiasıyla İslam hukuku hükümlerini değiştirmekle itham etmiştir. Sigortaya ilişkin görüşleri de olumsuz yönde olmuştur. Eserinde sigortanın pek çok eksikliğini dile getirmiştir.[66] Mustafa Sabri Efendi'nin sigortaya ilişkin görüşleri, eserinden anlaşıldığı kadarıyla özel sigortaya ilişkindir. Şirketlerin kar amacı gütmesi, yaptığı reasürans sözleşmeleri gibi bilgiler bunu göstermektedir. Bir dayanışma akdi olarak görülebilecek sosyal sigortalara ilişkin herhangi bir eleştiri yoktur.

---

[61] KENDER, s.1.

[62] ZERQA, M. Ahmed & NECCAR, Muhammed Abdülaziz: İslam'a Göre Banka ve Sigorta, Çev: Hayreddin Karaman, Nesil Yayınları, İstanbul, 1992, s.208.

[63] İbn Abidin, Reddü'l-Muhtar adlı eserinin Kitabü'l-Cihad Müste'men babında "sevkera" ismini vererek sigortayı ele almıştır. AVCI, Mustafa, "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", Türkler, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.438; DALGIN, Sigorta, s.159. İbn Abidin, sigortanın yabancı ülkede, gayrimüslim ile Müslüman arasında yapılması durumunda İslam hukukuna uygun olacağını kabul etmiştir. Ancak sigorta sözleşmesinin Müslümanlar arasında yapılması durumunda geçersiz olacağını ifade etmiştir. İBN ABİDİN, Muhammed b. Ömer: Haşiye Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar şerh Tenviri'l-ebsar, İstanbul, 1985, c.4, s.170-171.

[64] BEŞER, Sigorta, s.847.

[65] ZERQA & NECCAR, s.200-216; AHMED, Osman Ba Bekr: Kitabu't-Te'min fi's-Sudan, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2004, s.22.

[66] MUSTAFA SABRİ (Şeyhülislam): İslamda Münakaşaya Sebep Olan Meseleler Hakkında Cevaplar, Çev: Osman Nuri Gürsoy, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974, s.149 vd.

Mustafa Sabri Efendi, sigorta topluluğunun şirketi kendilerinin kurarak işletmesini bir alternatif olarak önermiştir. Bu şekilde sigorta şirketine kalacak olan kar, sigorta topluluğuna kalacaktır. Sigorta şirketinin karşılıksız kazanımı bu sistemde söz konusu olmayacaktır.[67] Ahmet Cevdet Paşa, sigortanın caiz olduğunu düşünen Osmanlı hukukçularındandır. Cevdet Paşa, sigortayı ekmekçi esnafı arasındaki dayanışma ilişkisine benzetmiştir. Ekmekçi esnafı, mensuplarından birinin uğradığı zararı, bir sigorta topluluğu gibi birleşerek telafi etmiştir.[68]

Sigorta kişilerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan bir sistemdir. Kişiler bir riskle karşılaştıklarında sigorta sayesinde ekonomik olarak dar boğaza düşmekten korunurlar.[69] Zerqa, sigortayı bir yıldırım paratonerine benzetmiştir. Paratoner yıldırım düşmesine engel olamasa da onu yönlendirerek bertaraf eder. Sigorta kurumu da kazaları, zararları engelleyen bir kurum olmasa da zararları paylaştırarak etkisini azaltan bir kurumdur.[70]

2. Sosyal Sigortalar

Sosyal sigortalar, özel sigortalarla birlikte sigortanın iki ana kolundan birini teşkil eder.[71] Ancak sosyal sigortalar, özel sigortalara göre daha geç ortaya çıkmıştır. Sigortayı ele alan ilk İslam hukukçuları değerlendirmelerinde özel sigortalar ve sosyal sigortalar şeklinde bir ayrım yapmamışlardır. Ancak eserlerde sigortaya ilişkin verilen görüşlerin daha çok özel sigortaya ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal sigortalar ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan diğer sigortalar genel olarak İslam hukukçuları tarafından İslam hukukuna uygun bulunmuş ve teşvik edilmiştir.[72] Osmanlı Devletinde sigorta üzerine çalışmış olan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, sigortaya ilişkin olumsuz görüşlerini eserinde dile getirmiş olsa da onun görüşlerinin de özel sigortalara ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Sigortayı

---

[67] Bu sistemin sigorta şirketine çeşitli üstünlükleri bulunduğu iddia edilmiştir. Buna göre zarara uğramayanların paralarının yok olup gitmesi ve zarara girmeleri önlenmiş olur. Topluluk sigorta akdinden daha fazla dikkat ve özen göstereceğinden milli servetin azalması önlenmiş olur. Ödenen para karşılıksız olmayacağı için İslam hukukuna aykırı olmaz. Şirketin zararı karşılaması teberru şeklinde olduğundan manen de karşılığı vardır. MUSTAFA SABRİ, s.158-160.

[68] İZGÖER, Zeki: Ahmet Cevdet Paşa, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s.71. Ahmet Cevdet Paşa'nın sigorta hakkındaki görüşleri de sadece özel sigortaya ilişkindir. Sosyal sigortalara ilişkin bir görüş ortaya koymamıştır. Ancak özel sigortalara ilişkin yaklaşımı sosyal sigortalara olumlu yaklaşacağına dair bir izlenim oluşturmaktadır.

[69] KENDER, s.6.

[70] ZERQA & NECCAR, s.261, d.3.

[71] BOZER, Ali: Sigorta Hukuku, Bankacılık ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999, s.1.

[72] Sigorta hakkında bazı İslam hukukçularının görüşleri için bkz. ZERQA & NECCAR, s.16-24; HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.338.

eleştirirken belirttiği kar amacı güdülmesi, reasürans sözleşmeleri yapılması gibi durumlar sosyal sigorta ilkelerine terstir.[73] Son dönemde yapılan çalışmalarda günümüz İslam hukukçuları da sosyal sigortaların İslam hukukuna uygunluğunu teyit etmiştir. 1977'de Riyad'da ve 1996 yılında Konya'da yapılan uluslararası kongrelerde, karşılıklı sigortanın İslam hukukuna uygun olduğu yönünde görüş birliği oluşmuştur.[74]

Sosyal sigortalar, karşılıklı yardımlaşma fikrine dayanarak sosyal güvenlik sağlamaya çalışan bir tekniktir. Bu teknikte tahmin edilebilen riskler, teşkilatlı bir çoğunluğa dağıtılarak risk azaltılmaya çalışılmaktadır.[75] Sosyal sigortalar, çalışarak elde ettiği gelirden başka gelir ve varlığı olmayanların, çalışma güçlerinin azalması veya ortadan kalkması durumunda bütün zararları karşılamak amacıyla devlet tarafından kurulmuş bir sigortadır.[76] Sosyal sigortaların amacı İslam devletinin amacıyla, fonksiyonları da İslam devletinin görevleri ile örtüşmektedir.

Sosyal sigortaların özellikleri, İslam hukukunun genel ilkeleri ile çelişmeyen özelliklerdir. Sosyal sigortanın özel sigortadan farkı olan kamu menfaatini gözetmesi ve kar amacı gütmemesi,[77] İslam hukukçularının sigorta eleştirilerini bertaraf etmektedir.

Sosyal sigortalar, geleneksel sosyal güvenlik tekniklerinin sanayi devriminin ortaya çıkardığı sosyal riskleri telafi edememesi sonucu doğmuştur.[78] Sosyal sigortalar sosyal güvenliğin sağlanmasında ön plana çıkmışlardır. Modern sosyal güvenliğin sosyal sigortalar

---

[73] MUSTAFA SABRİ, s.149 vd. Sosyal sigortalar karşılıklılık esasına dayanan, işçi, işveren ve bazen devletin finansmana katkı sağladığı bir sistemdir. Temel prensipleri yönünden özel sigortalardan farklıdır. GHIFARI, s.1.

[74] Sosyal sigortalarda dayanışma dışında bir amaç söz konusu değildir. Meydana gelen bir zararı dayanışma içinde ortadan kaldırmak da bütün dinler tarafından tavsiye edilen bir davranıştır. Sigorta grubunda üyelerin farklı oranlarda yararlanmaları garar oluştursa da bu sigorta sözleşmesine zarar verecek ölçüde bir belirsizlik değildir. DALGIN, Sigorta, s.162-163.

[75] İZVEREN, Adil: Sosyal Politika ve Sosyal Sigortalar, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s.161.

[76] ZADİL, Ekmel: "Sosyal Sigortaların Mahiyet ve Vazifeleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.3, 1950, s.37.

[77] ARICI & ALPER, s.71; DİLİK, Sait: Türkiye'de Sosyal Sigortalar İktisadi Açıdan Bir Tahlil Denemesi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1972, s.7-8.

[78] Geleneksel olarak adlandırılan teknikler, sanayileşme öncesi dönemde sosyal güvenliğin sağlanmasında daha etkili olmuşlardır. Çünkü toplum yapısı bu tekniklerin uygulanmasına daha uygundur. Sanayileşme sonucunda şehirlere göçler artmış ve geleneksel tekniklerin etkisini kaybettiği bir yapı oluşmuştur. Yeni sosyal yapıda geleneksel teknikler sosyal güvenliği sağlamada yetersiz kalmışlardır. YAZGAN, Meseleler, s.22.

ile başladığını söylemek yanlış olmaz. Uygulamalar da sosyal sigortaların önemini ortaya koymuştur.[79]

Sosyal sigortaların temel özellikleri; zorunlu olması, kamu sigortası olması, primli bir sistem olması, ödenen primle sağlanan yardım arasında bir bağın olması, bütün sosyal riskleri kapsaması, kar amacı gütmemesi, devletin garantisi altında olmasıdır.[80]

Sosyal sigortalar devlet tarafından ve kanunla uygulamaya konulmaktadır.[81] Zorunluluk sosyal sigortaların en önemli özelliğidir. Zorunluluk özelliği sosyal sigortaları özel sigortalardan ve diğer sosyal güvenlik yöntemlerinden ayırır.[82] Sosyal sigortaların çalışanlardan zorunlu olarak kesinti yapması ve bu kesintilerin faiz sistemi ile işletilmesi bazı İslam hukukçuları tarafından eleştirilmektedir. Tanzimat sonrasında ortaya çıkan tekaüd sandıklarında Osmanlı Devleti de benzer bir sistemi uygulamıştır. Sandıkların sermayeleri ödünç verilmek suretiyle işletilmiştir. Tekaüde ilişkin hukuki düzenlemelerde de sandık sermayelerinin işletilmesine ilişkin hükümlere yer verilmiş, ödünç sistemi ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Sosyal sigortalar sosyal güvenliğin sağlanmasına katkı sağlayan yöntemlerden biridir, hatta günümüzde bu yöntemler içerisinde en çok katkı yapanıdır. Öyle ki günümüzde sosyal güvenlik denilince sosyal sigortalar anlaşılır olmuştur. Ancak tek başına sosyal sigortalar sosyal güvenliği sağlayamaz.[83] Osmanlı Devletinde batıdaki gibi bir sanayileşme ve işçi sınıfı söz konusu olmadığından sosyal sigorta ihtiyacı doğuran riskler de daha az olmuştur. Bu sebeple Osmanlı sistemi içerisinde sosyal sigortalar Tanzimat sonrası dönemde tekaüde ilişkin hukuki düzenlemelerle kısmen sisteme dâhil olmuştur.

C. RİSKLER

1. Risk Kavramı

Sosyal güvenliğin konusu risklerdir.[84] Risk, Türkçedeki tehlike kelimesinin karşılığıdır. Kaynaklarda genellikle tehlike ve risk kavramları birbiri yerine ve herhangi bir ayrım

---

[79] ARICI & ALPER, s.72.

[80] ARICI & ALPER, s.72; TUNCAY & EKMEKÇİ, s.126.

[81] ARICI & ALPER, s.8.

[82] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.17, 132; ZADİL, Sosyal Sigorta, s.37.

[83] ARICI & ALPER, s.8-9.

[84] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.5.

yapılmaksızın kullanılmıştır.[85] Sosyal güvenliğin yapılan tanımlarında risk kavramına yer verilmeyen bir tanım yoktur. Bu sebeple sosyal güvenliğin anlaşılabilmesi için riskin de anlaşılması gerekir. Sosyal güvenliğinin kapsamının belirlenmesi için sosyal risklerin belirlenmesi gerekir.

Sözlükte tehlike; büyük zarar veya yok olmaya yol açabilecek durum olarak tarif edilmiştir. Risk ise zarara uğrama tehlikesi veya bir olayın meydana gelme olasılığı şeklinde açıklanabilir.[86] Sosyal güvenlik bakımından risk, insanın iradesi dışında meydana gelen ve kişiyi kazanç elde etmekten alıkoyan her türlü olay[87], sosyal güvenlik ihtiyacını doğuran her türlü sebeptir.[88] Risk kavramı batıda ortaya konmuş bir kavram olduğundan İslam hukukçularının yeni bir risk tanımı yapmaları beklenemez. Ancak İslami literatürde risk kavramına karşılık gelebilecek veya benzerlik taşıyan kavramlar bulunabilir. Örneğin Şatıbi'nin azimet ve ruhsat konusunu anlatırken ifade ettiği meşakkat kavramı risk kavramı ile benzerdir. Şatıbi, sosyal güvenlik ihtiyacı doğuran bazı olayları meşakkat kavramına örnek olarak göstermiştir.[89]

Osmanlılar risk kavramına karşılık olarak zaruret kavramını sıkça kullanmışlardır. Zaruret ifadesi *"genellikle geçici veya beklenmeyen bir durum sonucu ortaya çıkan maddi zorluklar"*[90] şeklinde anlamlandırılmıştır ki bu anlam sosyal risk kavramının anlamı ile örtüşmektedir. Osmanlı kaynaklarında kullanılan *"fakr-u zarurete duçar olmak"* ifadesi riske uğrama sonucunda ortaya çıkan durumu anlatmaktadır. Riske uğrayanlar için ise *"muhtac-ı muavenet"* ifadesi kullanılmıştır.[91] *"Muhtacin"* ifadesi de yine riske uğrayanlar için mevzuatta da kullanılmış olan bir ifadedir. "Muhtacin Maaşatı Hakkında Kanun", "İnfak-ı

---

[85] Yazgan, tehlike ve risk kavramlarını birbiriyle ilişkili fakat farklı kavramlar olarak ele almıştır. Tehlikeyi isteğimiz dışında meydana gelebilecek her türlü olay, riski ise tehlikenin meydana gelme olasılığı olarak tanımlamıştır. Tehlikenin meydana gelme olasılığına göre risk değişeceğini ifade etmiştir. YAZGAN, Turan: Sosyal Sigorta, İÜ İktisat Fakültesi Yayını No:402, İstanbul, 1977, s.3-4; Günümüz sosyal güvenlik hukukçuları ise tehlike kavramı ile risk kavramını birbirlerinin yerine kullanmakta, kavramlar arasında fark görmemektedir. TUNCAY & EKMEKÇİ, s.8-10; GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.3-5; KORKUSUZ & UĞUR, s.5-10.

[86] TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (E.T: 10.01.2015).

[87] YAZGAN, Zekat, s.11.

[88] YAZGAN, Gelir Dağılımı, s.13; SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[89] Meşakkatleri hakiki ve hayali olarak ikiye ayıran Şatıbi, hakiki meşakkatlere örnek olarak hastalık ve sefer gibi durumları örnek göstermiştir. ŞATIBİ, Ebu İshak: el-Muvafakat, Ter: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990, c.1, s.336.

[90] ÖZBEK, Nadir: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.48.

[91] ÖZBEK, s.49-50.

Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiye Nizamnamesi" gibi çok sayıda kanun başlığında muhtacin kavramı kullanılmıştır. Bu kanunların dışındaki kanun içeriklerinde de muhtacin kavramına rastlamak mümkündür.

Risk, insanın iradesi dışında meydana gelen ve kişiyi kazanç elde etmekten alıkoyan her türlü olay olarak tanımlanmıştır.[92] İslam hukukunun risk kapsamı dikkate alındığında bu tanım İslam hukukuna uygundur.[93] Risk kavramından sadece olumsuz olaylar anlaşılmamalıdır. İş kazası, ölüm gibi olumsuz olaylar yanında evlenme, doğum gibi mutluluk veren olaylar da sosyal güvenlik bakımından risk olarak kabul edilir.[94] İslam sosyal güvenlik sisteminin amacı mümkün olan bütün insan ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Sosyal riskler, insanı hedef alan risklerdir. Meydana geldiklerinde gelir azalması veya kesilmesi, gider artışı gibi ekonomik olumsuzluklar ortaya çıkarırlar. Gerçekleşme ihtimali bazılarında mutlak, bazılarında ise muhtemeldir. İnsanın ne zaman bir riskle karşılaşabileceği belirli değildir.[95] "…Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz Sen her şeye hakkıyla gücü yetensin." ayeti[96] insanın her an risklerle karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Yine "…Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez…" ayeti[97] risklere dikkat çekmektedir. Kuran ayetlerinde işaret edildiği gibi her insanın risklerle karşı karşıya olduğu, her an riske uğrayabileceği İslam düşüncesinde de yer almıştır.

Sosyal risklerin bir kısmı muhakkak, bir kısmı ise muhtemel riskler şeklinde sınıflandırılmıştır. İnsanların hayatlarında risklerle karşılaşmaları kesindir. Kuran'da insanın risklerle kesin olarak karşılaşacağına dikkat çekilmiştir. "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz…" ayetinde[98] insanın hayatı boyunca çeşitli risklerle karşılaşacağından bahsedilmektedir.

---

[92] YAZGAN, Görüşler, s.7; YAZGAN, Zekat, s.11.

[93] Risk kavramının yapılan tanımı uygulamada sosyal güvenliğin kapsamındaki risklerden çok daha geniştir. Uygulamada güvence sağlanan riskler daha az sayıdadır.

[94] ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.4-5; ARICI, Sosyal Güvenlik, s.6-7.

[95] YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.3 vd; ARICI & ALPER, s.33-35; ARICI, Sosyal Güvenlik, s.7.

[96] Âl-i İmrân 3/26.

[97] Lokman 31/34.

[98] Bakara 2/155.

Risklerin karşılanması bakımından İslam anlayışı ile modern anlayış arasında büyük farklar olduğu söylenemez. Her iki sistemde de zararların giderilmesi yoluyla risklerin telafi edilmesi amaçlanır.[99]

2. Risklerin Çeşitleri

Yeryüzünde insanın karşılaşabileceği çok sayıda risk vardır. Risklerin ortak özelliği irademiz dışında karşımıza çıkmasıdır. İnsan istemese de hayatta risklerle mutlaka karşılaşır.[100] Risklerin sosyal hayatı etkilediği düşünülen türleri sosyal risk olarak adlandırılmıştır. Sosyal risk, kişinin gelirlerinde azalmaya ve/veya giderlerinde artışa sebep olan olaylardır.[101] Sosyal riskler çeşitli açılardan sınıflamalara tabi tutulmuştur. Genel olarak yapılan ayrıma göre sosyal riskler mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik olarak ayrılmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıkları mesleki risk; hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm riskleri fizyolojik risk; işsizlik ve ailevi yükler ise sosyo-ekonomik risk olarak sınıflandırılmıştır.[102] Yine sosyal risklerden işsizlik ve malullük gibi bazılarının gerçekleşmesi muhtemeldir. Ölüm ve yaşlılık gibi bazı risklerin gerçekleşmesi ise kesindir.[103] Risklerin çeşitlerine ilişkin yapılan sınıflandırmalar yakın döneme aittir. Bu sınıflandırmaların İslam ve Osmanlı hukuku bakımından da kabul edilmesi mümkündür. Bu şekilde Osmanlıların karşılaştığı sosyal riskler bu sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Tanzimat sonrası çalışanların sosyal güvenliğini düzenleyen tekaüd nizamnamelerinde mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik risk çeşitlerine rastlamak mümkündür. Riskler bakımından farklı sınıflandırmalar da yapılabilir.

Osmanlılar riskleri sınıflandırmasa da riske uğrayanlara ilişkin sınıflandırmalar yapıldığı söylenebilir. Özellikle yetimlere ilişkin kurulan kurumlar ve yapılan hukuki düzenlemeler ileri düzeydedir. Osmanlılar deprem, yangın, sel gibi doğal afetlere maruz kalmış olanlara musibete uğrayan anlamında *musabin* demişlerdir.[104] Yaşlılık, sakatlık, küçük yaşta kimsesiz kalmak gibi riskler sebebiyle geçimini sağlayamayan kişiler ise *aceze* olarak

---

[99] YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.158.

[100] YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.5.

[101] KORKUSUZ & UĞUR, s.5.

[102] KORKUSUZ & UĞUR, s.6-8; TUNCAY & EKMEKÇİ, s.8-10; GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.4-5.

[103] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.8.

[104] Depreme uğramış olanlara sosyal yardım yapılmasına ilişkin bir hukuki düzenlemede "zelzele-i musabin" ifadesi kullanılmıştır. Düstur: 2/4, s.652. Bir arşiv kaydında ise "Hareket-i arz sebebiyle 'düçar-ı felaket' olanlara muavenet-i lazımenin ifası…" şeklinde bir ifade yer almıştır. BOA, BEO, 433/32447, 8 M 1312.

adlandırılmıştır. Klasik dönemde yaşlılar için *pir-i fani* ifadesi de kullanılmıştır. Hasta için *mariz,* iş göremez olanlar için *amel-mande* tabirleri kullanılmıştır.[105] Evlad-ı şüheda, malulin-i guzat, eytam ve eramil gibi başka risk grupları da vardır.[106] Osmanlıların riske uğrayanlar için kullandığı farklı isimlendirmeler riskleri de dolaylı olarak tasnif etmiştir.

Çağdaş bir İslam hukukçusu risklerin doğurduğu ihtiyaçları iki kategoriye ayırmıştır. Birincisi temel ihtiyaçlardır ki bunlar yiyecek, giyecek, barınma ve temel sağlık ihtiyaçlarıdır. İkinci grup ihtiyaçlar ise eğitim, evlenme, yaşlılık yardımları gibi ihtiyaçlardır.[107] İnsan ihtiyaçları sınırsız olduğundan İslam sosyal güvenliğinin kapsamına giren riskler de sınırlı sayıda değildir. Ancak ihtiyaçlar arasında bir hiyerarşi oluşturulduğu gibi riskler bakımından da bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Yiyecek, giyecek, barınma ve temel sağlık hizmeti ihtiyacı doğuran risklerin öncelikli riskler arasında kabul edilmesi mümkündür.

Riskler zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Toplumların gelişmişlik seviyesine göre risklerin çeşitliliği artmıştır. Yani geçmişten günümüze risklerin sayı ve çeşitlilik bakımından arttığı görülmektedir.[108] Toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler bazı riskleri ortadan kaldırırken yeni riskler ortaya çıkarmıştır. Birkaç yüzyıl önceki riskler ile günümüzdeki riskler aynı değildir.[109] İlk İslam devleti döneminde riskler sayı bakımından daha azdır. İnsanları zor durumda bırakan riskler de günümüz risklerinden farklıdır. Bireysel olarak baş edilemeyecek olan riskler kölelik, taksirle insan öldürme ve ağır borç altına girme gibi risklerdir. Bu riskler toplumsal dayanışma yöntemleri ile güvence altına alınmıştır.[110] Bu sebeple riskleri ve telafi yollarını geçmişe dönerek değerlendirmek gerekir. Bugünün sorunlarına geçmişin kurumları ile değil, geçmişin tecrübeleri ile çözümler üretilebilir.

---

[105] KULAKSIZ, Muhammet Yusuf: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (Sivil) Memurların Emeklilik Sistemi, GÜSBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s.64.

[106] ÖZBEK, s.50-51. Hukuki düzenlemeler içerisinde şehit ve gazi yakınları ile dul ve yetimlerine ilişkin çok sayıda düzenleme bulunmaktadır. Bu gruplara ilişkin doğrudan yapılmış düzenlemeler yanında farklı kanunlar içerisinde yer alan hükümler bulmak da mümkündür. Tanzimat sonrası tekaüd nizamnamelerinin hemen hepsinde eytam ve eramil için ayrı bölümler yer almıştır. Hukuki düzenlemeler için bkz. AKMAN, Mehmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I – I. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.3, 2007, s.67-224; AKMAN, Mehmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı II – II. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.4, 2007, s.41-368.

[107] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[108] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.5.

[109] TUNA & YALÇINTAŞ, s.101.

[110] DALGIN, Nihat: "Kaza, Hayat ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım", 1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996, s.918.

Aslında sosyal risklerin hepsi gelir azalmasına ve gider artışına sebep oldukları için sosyal güvenliğin ilgi alanına girmektedir. Yani risklerin ortak özelliği ekonomik yönden bireye zarar vermeleridir. Kaynaklarda hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, maluliyet, yaşlılık, ölüm, işsizlik, evlenme, çocuk sahibi olma, konut ihtiyacı, dul ve yetimlik, öğrencilik gibi çok sayıda riskten bahsedilmektedir. Bu risklerin tümünün İslam sosyal güvenlik hukukunda güvence altına alınması mümkündür. İslam kaynaklarında çok çeşitli riskler bulmak mümkündür. Örneğin "Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırımlı) bir kasırga vursun da orası yanıversin…" ayeti[111] bir takım risklere dikkat çekmiştir. Ayette yaşlılık, kimsesizlik, tabi afet, yangın gibi risklere doğrudan veya dolaylı işaret vardır.

Hz. Peygamber'in ömrün kötüsünden, acizlikten (hastalıktan ve malullükten), ihtiyarlıktan, üzüntüden, kederden, ezici borçtan, insanların zulmünden, zenginliğin ve fakirliğin şerrinden, yoksulluktan, aşağılanmaktan, ezmekten ve ezilmekten, nimetin elden çıkmasından, sağlığını yitirmekten, çeşitli afetlerden, açlıktan, enkaz altında kalmaktan, evinin yıkılmasından, düşüp yuvarlanmaktan, boğulmaktan, yangından, çeşitli hastalıklardan, zehirlenmelerden, borcunu ödeyememekten Allah'a sığındığı hadislerde görülmektedir.[112] Bunlar Hz. Peygamber döneminde Peygamberin güven duymak istediği tehlikeler arasındadır.

3. Risklerin Kapsamı

Sosyal sigortalar belirli sayıda riski kapsamına alan bir tekniktir.[113] Türkiye'nin de taraf olduğu ILO'nun 1952 tarihli Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşmesi dokuz sosyal riski kabul etmiştir. Bu riskler hastalık halinde sağlık yardımları, hastalık ödenekleri, analık, sakatlık, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, ölüm, aile yardımları ve işsizlik sigortasıdır. Batılı ülkeler genellikle dokuz riskin tamamı için güvence sağlamaktadır. Ülkemizdeki sistem aile yardımları dışındaki riskleri kapsamına almıştır. Uygulamada daha az sayıda riske karşı güvence sağlayan ülkeler olduğu görülmektedir.

Dar anlamda sosyal güvenlik anlayışı içinde güvence altına alınan riskler Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından sosyal güvenlik sözleşmelerinde belirtilen risklerdir. Geniş

---

[111] Bakara 2/266.

[112] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.77.

[113] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.17.

anlamda sosyal güvenlik anlayışı içerisinde eğitim, kira ve gıda gibi çok çeşitli gelir transferleri yer alır.[114] Sosyal güvenliğin kapsamına girecek risklerin belirlenmesinde toplumların iktisadi, siyasi ve sosyal gelişmişlik düzeyleri belirleyicidir.[115] Osmanlı uygulamasında özellikle vakıfların çok çeşitli riskleri kapsamına almasına ilişkin örnekler verilebilir. Hizmetçilerin kırdığı eşyaları tazmin eden vakıf örneği bunlardan biridir.[116] Bu uygulamada riske uğrayan hizmetçiye ve eşya sahibine destek olunmuştur.

Günümüzde sosyal risk olarak kabul edilen riskler, İslam devlet anlayışında devletin güvence sağlamak zorunda olduğu riskler arasındadır. Doğal afet, sakatlık, işsizlik, yaşlılık, ölüm gibi risklere uğrayan bireylere destek sağlamak devletin yükümlülüğüdür.[117] İslam hukukunda sosyal güvenliğin kapsamına alınan risklerin bunlardan daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Esasında İslam hukukunda sınırlı sayıda riskin korunması söz konusu değildir. İslam sosyal güvenlik anlayışında bireylere destek sağlanırken risklerden hareket edilmez. Bireyin uğradığı risk değil, o riskin meydana getirdiği olumsuzluklar kıstas olarak alınır.

İslam hukukuna göre bireyin hayatındaki en temel risk fakirliktir. Çünkü bütün gelir azalmasına ve gider artışına sebep olan risklerin sonucu ekonomik gücü olmayanlar için fakirliktir. Fakirlik riskine Kuran'da da dikkat çekilmiş ve fakirliğin, Allah'ın insanları imtihan ettiği yollardan biri olduğu belirtilmiştir.[118] Fakirlik konusunun daha geniş ele alındığı hadislerde Hz. Peygamber, fakirliğin doğal olarak korkulan ve istenmeyen bir durum olduğunu belirtmiş,[119] fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınmıştır.[120] Fakirliğin insana her şeyi unutturan bir risk olduğundan bahsetmiştir.[121] Osmanlı uygulamasında da fakirlik önemli bir kıstas olmuştur. Riske uğrayan bir kişiye sosyal güvenlik desteği sağlanması için

---

[114] GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.6-8; DİLİK, Sait: Sosyal Güvenlik, Kamu İş, Ankara, 1992, s.5.

[115] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.6.

[116] ÇAĞATAY, Neşet: "İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", Vakıflar Dergisi, S.11, VGM Yayınları, Ankara, 1976, s.4. Gezgin İbn Battuta'nın Şam'da yaşayarak anlattığı bu olay, vakıflarla ilgili çok sayıda kaynakta vakıf hizmetlerinin ne kadar kapsamlı olduğunu göstermek bakımından aktarılmıştır.

[117] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[118] ULUDAĞ, Süleyman: "Fakr", DİA, c.12, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s.132. "(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler…" Bakara 2/273.

[119] Hz. Peygamber fakirlik korkusu altında verilen sadakanın daha değerli olduğunu hadislerinde ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel 2/292; İbn Mace, *Vesaya* 4; Nesai, *Vesaya* 1; Nesai, *Zekât* 60.

[120] Ahmed b. Hanbel 6/1657; Ebu Davud, *Edeb* 101; Nesai, *İstiaze* 14-16.

[121] Tirmizi, *Zühd* 3.

"fakr u zarurete düçar olması" aranmıştır. Hukuki düzenlemelerde özellikle çoğul ifade olan fukara kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.[122]

İslam hukukunda günümüzde risk kapsamında olmayan riskler güvence altına alınmıştır. Örneğin zekât kurumundan yararlanacaklar arasında yer verilen borçlular en ileri sosyal güvenlik sistemlerinde dahi korunmamıştır. Borçluluk da insan için bir risktir.[123] Borçluluk riskinin kapsama alınması İslam sosyal güvenlik hukukunda risklerin ne kadar geniş yorumlandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Doğal afetler de İslam anlayışına göre risk kapsamındadır.[124] Modern sosyal güvenlik sistemlerinde doğal afetlerin genellikle risk kapsamında yer almadığı, sosyal güvenlik dışında yöntemlerle telafi yoluna gidildiği görülmektedir. 18.yy Osmanlı esnafının önemli sorunlarının incelendiği bir çalışmada konumuzla ilgili olarak kıtlık ve yangınlar yer almıştır.[125] Yangınların bir dönem Osmanlı İstanbul'unun en önemli riski olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devletinde ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmişlik düzeyine uygun; toplumda sıklıkla karşılaşılan risklere önlem alınmıştır. Ancak risklerin kapsamının belirlendiği söylenemez. Çünkü risklere karşı değil, bireylerin ekonomik durumlarına karşı sosyal güvenceler sağlanmıştır.

II. OSMANLI SOSYAL GÜVENLİĞİNİN KÖKENLERİ

Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip olan kurumlar İslam hukuku kökenli kurumlardır. Osmanlılar devlet yönetiminde ve teşkilatında örnek aldıkları daha önceki Türk-İslam devletlerinden kurumlar bakımından da etkilenmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı sosyal güvenliğinin kaynakları İslam kurumları ve İslam hukukuna uygun eski Türk kurum ve gelenekleridir.

Osmanlılar öncesinde Türklerde sosyal güvenlik anlayışı İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası dönemde ayrı ayrı incelenebilir. İslamiyet öncesi dönem hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmamış olmakla birlikte ortaya çıkarılmış kaynaklardan kısmi bilgilere ulaşılabilmektedir. İslamiyet sonrası dönemde ise İslamiyet'e ait kurumlar yerleştiğinden bu kurumlara ilişkin

---

[122] Fukara-i ahali, fukara-i ziraa, fukara-i hüccac gibi tamlamalar hukuki düzenlemelerde yer almıştır.

[123] YAZGAN, Zekât, s.9.

[124] YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.160.

[125] GÜLER, İbrahim: "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", Muğla Ünv. SBE Dergisi, c.1, S.2, Güz 2000, s.144-145.

temel bilgilerin İslamiyet sonrası Türk devletleri için genel geçer kurallar oluşturduğu söylenebilir.

A. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE SOSYAL GÜVENLİK

İslamiyet öncesi Türklerin töre adını verdikleri sosyal kurallar sosyal güvenlik alanında da etkili olmuştur. Yardımlaşmayı ve dayanışmayı emreden töreler sosyal güvenliği gizli bir şekilde organize etmişlerdir.[126] Eski Türklerde göçebe yaşam tarzı ve boylardan oluşan sosyal yapı sosyal güvenlik anlayışını belirlemiştir. Boylar kendi içlerinde bir dayanışma sistemi oluşturmuşlardır.[127]

Devletin ve devlet başkanlarının görevlerini bildiren kaynaklardan da eski Türklerde sosyal güvenliğin bir devlet görevi olduğu görülmektedir. Türklerin yaşayışına ve hukukuna ilişkin bilgilerin bulunduğu yazıtlarda sosyal güvenlikle ilgili bilgilere rastlanmaktadır.[128]

Yine esnaf teşkilatlarının Orta Asya'dan bu yana Türkler tarafından kurulduğu ve İslamiyet'le birlikte çok fazla değişmeksizin devam ettiği iddia edilmiştir.[129] Vakıf ve benzeri kurumlar da İslamiyet'ten önce Buda dinine mensup Türklerde görülebilen kurumlardır.[130] Türklerin yetimlere de oldukça önem verdikleri görülmektedir. Ölen bir kişinin geride kalan yakınlarına kimler tarafından bakılacağı töreler tarafından belirlenmiştir. Bu şekilde ölüm riskine karşı geride kalanlar korunmuştur. İslamiyet öncesi Türklerde aile içi yardımlaşma

---

[126] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.168; CAFEROĞLU, A: "Türk Teamül Hukukuna Göre 'İçtimai Muavenet' Müessesesi", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara, 1942, s.185-186.

[127] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.287.

[128] Özellikle Bilge Kağan Yazıtında, Bilge Kağan'ın halkının refahını yükseltmesine, ihtiyaç sahiplerine yardım etmesine ilişkin ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler devletin sosyal görevlerinin de bir göstergesidir. *"...ölecek halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli, fakir halkı zengin kıldım, az sayıdaki halkı çoğalttım."* THOMSEN, Vilhelm: Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çev. ve Haz: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.149*; "Amcam kağan tahta oturunca Türk halkını iyi yönetti, kalkındırdı; yoksulları zengin kıldı, sayıları az olanları çok kıldı."* THOMSEN, s.139.

[129] Türklerin İslamiyet öncesinde de "eline, beline, diline sahip olmak" gibi İslam prensiplerine sahip oldukları görülmektedir. YAZGAN, Görüşler, s.13.

[130] YEDİYILDIZ, Bahaeddin: "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, c.13, MEB Yayınları, 1986, s.155; KÖPRÜLÜ, Fuad: "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, S.2, İstanbul, 1942, s.3 vd.; BERKİ, Ali Himmet: Vakıflar, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1946, s.4, d.1; YAZGAN, Görüşler, s.15; ÇAĞATAY, Neşet: "Sultan Murad Hüdavendigar Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", Vakıflar Dergisi, S.12, 1978, s.8; ERTUÇ, Hüseyin: İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2007, s.10-11; ERTEM, Adnan: "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.36, 2011, s.32-33, KOP, Kadri Kemal: "Sosyal Dayanışmada Vakıflar", Çalışma Dergisi, s.49 vd.

anlayışının gelişmiş olduğu ve risklere karşı mensuplarına sosyal güvenlik desteği sağladığı görülmektedir.[131]

B. İLK İSLAM DEVLETİNDE SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI

Sosyal güvenlik işlevine sahip uygulamalar ve kurumlar İslamiyet'in ilk günlerinden itibaren ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Medine'de ilk İslam devletinin kurulmasından sonra sosyal güvenlik işlevine sahip kurumların daha çok yerleştiği ve uygulandığı görülmektedir. Ashab-ı suffeye yapılan yardımlar, Ensar ve muhacir arasında oluşturulan kardeşlik, vakıf kurumunun ilk örnekleri sosyal yardımlaşmayı ortaya koyan kurumlar olmuştur. Kasâme ve âkile kurumları topluluk içi dayanışma örnekleridir. Devlet de sosyal güvenliğe çeşitli şekillerde katkı sağlamıştır. Âkile kurumu Medine Anayasasında düzenlenerek hukuki bir güvenceye de kavuşturulmuştur.[132] Ganimetten ihtiyaç sahiplerine pay ayrılmış, zekât devlet eliyle toplanmış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış, karz-ı hasen kurumu resmi bir kurum şeklinde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti bu kurumlardan kendi ekonomik, siyasi ve sosyal şartlarına uyanları alarak uygulamıştır.

C. İSLAMİYET SONRASI TÜRKLERDE SOSYAL GÜVENLİK

İslam sosyal güvenlik hukukunun kuralları kanunlaştırılmış değildir. Ancak İslam hukukunun kaynak sistematiğini kullanarak sosyal güvenlik hukuku kurallarına ulaşmak mümkündür. Deliller olarak adlandırılan İslam hukuku kaynakları sosyal güvenlik kurumunun da kaynağıdır. Kuran, Sünnet ve icma gibi temel kaynaklar ile tali kaynaklara başvurularak kıyas ve içtihat gibi yöntemler kullanılmak suretiyle İslam sosyal güvenlik anlayışına ulaşılabilir.[133] Osmanlı öncesi Türk İslam devletleri de bu genel ilkelerle kendilerine uygun sosyal güvenlik sistemleri oluşturmuşlardır.

Selçuklular döneminde Anadolu'da çok sayıda sağlık kurumu oluşturulmuştur. Bu sağlık kurumları da Osmanlılara miras kalmıştır. Osmanlılar, hastane bulunan yerlerde yeni hastaneler yapmamış, bulunanları kullanmayı tercih etmişlerdir.[134] Türklerin Anadolu'da kurdukları ilk sağlık kurumları Osmanlı öncesine aittir. Danişmendoğulları döneminde Niksar

---

[131] ÖGEL, Bahaeddin: Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TÜRDAV Yayınları, İstanbul, 2001, s.245; ÇANLI, Mehmet: "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", Türkler, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.93.

[132] Medine Anayasasında Kureyşlilerin kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekleri düzenlenmiştir. Bu kurumun Kureyşlilerin bir âdeti olduğu belirtilmiştir.

[133] SHAWKAT HUSAYN, Shaykh: "Non- Muslims and the Law of Social Security in Islam", http://home. swipnet.se/islam/articles/Non-Muslim.htm

[134] TERZİOĞLU, Arslan: "Bimaristan", DİA, c.6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s.167-173.

Dârüşşifası ve Kayseri'de Gevher Nesibe Dârüşşifası ilk sağlık kurumları olarak bilinmektedir. Daha sonra da sağlık kurumları oluşturulmuş ve bunların bazıları Osmanlılar zamanında da hizmet vermeye devam etmişlerdir. Osmanlılar döneminde bu kurumlara yeni ve gelişmiş sağlık kurumları eklenmiştir.[135]

Osmanlıların sahip oldukları kurumlar eski Türklere ait İslamiyet'e uygun kurumlarla, İslamiyet'e özgü kurumların bir sentezidir. Sosyal güvenlikle ilgili olanları inceleme alanımızda da yer alan bu kurumlar, Osmanlı devletinden önceki Türk İslam devletlerinde de benzer şekilde yer almışlardır.[136] Osmanlılardan önceki devletlerde sosyal güvenliği sağlayan kurumlara zekât, sadaka gibi dini nitelikli yardımlar, vakıflar, fütüvvet teşkilatı gibi kurumlar örnek olarak gösterilebilir.[137]

III. SOSYAL GÜVENLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

A. GENEL OLARAK

Sosyal güvenlik insanın geleceğini güvence altına alma ihtiyacından doğduğu için sosyal güvenliğin tarihi insanlık tarihi ile başlatılabilir. Bu sebeple bütün bir insanlık tarihi aynı zamanda sosyal güvenlik tarihini oluşturur. Ancak tarihi süreç içerisinde sosyal güvenlik ihtiyacının artması yakın dönemde olmuştur.[138] Gerçekten ilk insandan itibaren insanlar risklerle karşılaşmıştır. Kuran'da Âdem peygambere "Biz de şöyle dedik: 'Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.'" şeklinde hitap edilmiştir.[139] Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılmaları insanoğlunun uğradığı ilk risk olarak kabul edilebilir. Yine Âdem ve Havva'nın çocuk sahibi olmaları,[140] Hz. Âdem'in çocuklarının yaşadığı ölüm hadisesi[141] ilk insanların yaşadığı risklerden Kuran'da bahsi geçenlerdir.

---

[135] UZEL, İlter: "Osmanlı-Türk Tıbbı", Osmanlı, c.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.485-488.

[136] Osmanlı Devleti; Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklular ve Abbasiler gibi devletlerin hukuk sistemlerinden yararlanmışlardır. Bu oturmuş hukuk sistemi ve işleyişi Osmanlıların daha ileri düzeyde bir hukuk sistemi kurmalarını sağlamıştır. AYDIN, M. Akif: "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.24.

[137] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.169-171. Osmanlı öncesi Türk-İslam devletlerinde vakıf kurumu için bkz. ÇAĞATAY, Sultan Murad, s.8-9.

[138] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.1; KORKUSUZ & UĞUR, s.1 vd, s.55; KOÇ, s.1; YAZGAN, Turan: İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s.53.

[139] Tâhâ 20/117.

[140] A'râf 7/189.

[141] Mâide 5/27.

Tarihi süreçte günümüzde güvence sağlanan çeşitli sosyal risklere karşı farklı kurumlar aracılığıyla ve farklı yöntemlerle güvence sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı Avrupalı yazarlar sosyal güvenlik kurallarının izlerini ortaçağda aramışlardır. Ancak kurallı ve sistematik sosyal güvenlik anlayışının son yüzyılda oluştuğunu kabul etmek gerekir.[142] Bizim de inceleme alanımızı oluşturan daha önceki dönemlerde ise bizzat sosyal güvenlik kurumu olmayan ancak sosyal güvenlik işlevine sahip olan kurumlar bulunmaktadır.

Sosyal güvenliğin dönemlerini oluşturan sebepler, sosyal, siyasi ve iktisadi yapıdaki değişikliklerdir.[143] Sosyal güvenlik tarihi genellikle sanayileşme öncesi dönem ve sanayileşme sonrası dönem olarak iki başlık altında incelenmiştir.[144] Yani sanayileşme sosyal güvenlik için bir dönüm noktasıdır. Sanayi öncesi dönemleri farklı ele alarak yapılan ayrımda sosyal güvenlik dört döneme ayrılmıştır. İlkçağ, Ortaçağın başlamasından sanayi devrimine kadar olan dönem, sanayi devriminden ilk sosyal sigortaların kurulmasına kadar olan dönem ve ilk sosyal sigortaların kurulmasından sonraki dönem sosyal güvenliğin dönemleri olarak kabul edilebilir.[145]

B. SOSYAL GÜVENLİK TEKNİKLERİNİN GELİŞİMİ

İnsanların karşılaştığı ve mücadele ettiği tehlikeler, sosyal güvenlik tehlikeleri belirlenmeden önce de vardı. Bu açıdan insanların tehlikelerle mücadele tarihi sosyal güvenliğin de tarihidir.[146] İnsanlar içinde bulundukları çağın şart ve imkânlarına göre tehlikelere karşı farklı şekillerde mücadele etmişlerdir.[147] Bu mücadele şekilleri de sosyal güvenlik teknikleri olarak adlandırılmıştır.

Tarihi süreç içerisinde sosyal güvenlik tekniklerinin bir sıra takip ettiği söylenebilir. Geleneksel teknikler olarak adlandırılan teknikler sosyal güvenliği ilk olarak sağlayan teknikler olmuştur. Sanayileşme öncesi dönemde geleneksel teknikler sosyal güvenlik

---

[142] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[143] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.257.

[144] TUNA & YALÇINTAŞ, s.22-23; KORKUSUZ & UĞUR, s.55 vd.

[145] DİLİK, Sait: Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi, AÜSBF Dergisi, S.1, c.43, 1988, s.41.

[146] YAZGAN, İktisatçılar, s.53.

[147] ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.5; HASAN, Najmul: Social Security System of Islam With Special Reference to Zakah, King Abdulaziz University Press, Jeddah, 1984, s.1.

ihtiyacını karşılamaya yetmiştir.[148] Sanayileşmemiş toplumlarda güvenlik ihtiyacı doğuran tehlikeler, günümüzdeki tehlikelerden oldukça farklıdır. Savaşlar, toplumlar arası çekişmeler ve doğal afetler güvensizliğe ve yoksulluğa sebep olmuştur.[149]

Eski çağlarda birlikte yaşayan avcı kabileler kendi içlerinde imkânları ölçüsünde sosyal güvenliği sağlamışlardır. Eski Mısır, Yunan, Roma, İsrail ve başka ülkelerde[150] yardımlar önemli bir sosyal güvenlik aracı olmuşlardır. Dini nitelikli yardımların yanı sıra mesleki dayanışma gruplarına, yardım derneklerine ve yardımlaşma sandıklarına da rastlanmaktadır. Eski Mısır, İsrail, Yunan ve Roma'da devletin de sosyal güvenliğe ilişkin tedbirler aldığı görülmektedir.[151] Hz. Yusuf'un Mısır'da yönetici olarak uyguladığı tasarruf yöntemi, bir devlet tarafından uygulanmış en eski sosyal güvenlik tekniklerindendir. Yedi bolluk yılında tasarruf yaparak geniş rezervler oluşturan Hz. Yusuf bunları yedi kıtlık yılında dağıtarak insanları kıtlık tehlikesinin zararlarından korumuştur.[152]

Dinler tarih boyunca insanları yardım yapmaya teşvik etmişlerdir. Günümüzde de devam etmekle birlikte tarihi süreçte dinlerin sosyal güvenlik alanında daha çok fonksiyona sahip olduğu görülmektedir.[153] Ortaçağ'dan itibaren dini kurumlar ve meslek teşekkülleri sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir.[154] Avrupa'da kilise ve manastır gibi dini kurumlar ihtiyaç sahibi kimselere yardımlar yapmışlardır. Daha sonraki dönemlerde çeşitli dernekler ve vakıflar sosyal yardımları üstlenmişlerdir.[155] Ortaçağda her manastırda fakirlere hizmet eden bir hastane bulunmuştur. Manastırlar sağlık yardımı yanında

---

[148] Sanayileşmenin gerçekleşmediği dolayısıyla işçi sınıfının bulunmadığı bir toplumda sosyal güvenlik ihtiyacı daha azdır. TALAS, Cahit: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Temayülleri", AÜSBF, c.12, S.2, 1957, s.1.

[149] RICHARDSON, s.4. Sosyal güvenlik sistemleri ülkeye, zamana, uluslara ve ekonomik sistemlere göre değişiklik göstermişlerdir. GHIFARI, s.1.

[150] Mısır, Yunan, Roma, İsrail ve Germenlerde yapılan sosyal güvenlik uygulamaları için bkz. DİLİK, Tarihsel, s.42-47.

[151] DİLİK, Tarihsel, s.41-42; DİLİK, Sosyal Güvenlik, s.15-19.

[152] RICHARDSON, s.4. Hz. Yusuf'a ilişin bu kıssa Kuran'da da ayrıntılı olarak yer almaktadır. Hz. Yusuf hükümdar tarafından görülen rüyayı tabir etmiştir. Yedi yıl tasarruf etmeyi ve bu tasarrufun yedi kıtlık yılında kullanılması gerektiğini bildirmiştir. Daha sonra hükümdardan hazinenin sorumlusu olmayı talep etmiş ve uygulamayı bizzat yapmıştır. Yusuf 12/43-56.

[153] Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili hükümler için bkz. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.65-67; Her din farklı kurumlar ve farklı yöntemler kullanarak sosyal yardımların işletilmesini sağlamıştır. YAZGAN, Zekât, s.1.

[154] DİLİK, Tarihsel, s.48 vd.

[155] DİLİK, Tarihsel, s.48 vd; TUNCAY & EKMEKÇİ, s.12.

ihtiyaç sahiplerine ayni ve nakdi yardımlar yapmışlar, kalacak yer sağlamışlardır.[156] Osmanlı Devletinde de hemen hemen bütün hastanelerin vakıflar tarafından kurulması ve işletilmesi de benzer bir uygulamadır. Vakıflar tarafından oluşturulan külliyelerde ihtiyaç sahiplerinin beslenme ve barınma ihtiyaçları da karşılanmış, gerektiğinde nakdi yardımlar da yapılmıştır. Osmanlı Devletinde de özellikle klasik dönemde sosyal güvenliğin sağlanmasında dini anlayış oldukça etkili olmuştur. Halkın sahip olduğu zor durumda olanlara yardım etme anlayışı ve İslami kurumlar, sosyal güvenlik alanında etkinliğe sahip olmuştur.[157] Hz. Peygamber döneminden itibaren ortaya çıkan vakıf, zekât, sadaka, ganimet, âkile, nafaka, muâhât akdi gibi kurumlar sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar olmuşlardır.

Sosyal güvenliğin tarihi seyrini incelediğimizde bütün toplumların benzer süreçlerden geçerek günümüze ulaştığını görmekteyiz. Bütün insanlar için sosyal güvenliğin ilk aşaması aile içi yardımlaşmalar olmuştur. Tasarruf tekniği de farklı dönemlerde insanların başvurduğu bireysel bir sosyal güvenlik tekniğidir. Aile içi yardımlaşmaları dini nitelikli yardımlar takip etmiştir. Meslek teşekkülleri de bir dönem sosyal güvenlik işlevini yerine getirmiştir. Sanayileşme sonrasında ise sosyal sigortaların önem kazandığı görülmektedir.

Sosyal güvenlik ve özellikle sosyal sigortalar yakın zamanlarda ortaya çıkan kavramlar olarak değerlendirilmekle birlikte, sosyal yardımlaşmaların eski toplumlarda daha çok yer bulduğu görülmüştür. Richardson, günümüzde ortaya çıkan çeşitli tehlikelerin eski dönemlerde ortaya çıkması durumunda daha hafif sonuçlar doğuracağını, çünkü insanların karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma anlayışlarının günümüzden daha ileri seviyede olduğunu bir tespit olarak ifade etmiştir.[158] İslam hukukunda yer alan sosyal güvenlik kurumlarının temelini de sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı oluşturmaktadır. Bu bakımdan Richardson'ın tespitinin ilk İslam toplumunda çok sayıda örneğine rastlamak mümkündür. Savaş, sürgün, ölüm gibi çok ağır risklerle karşılaşmış olan ilk Müslümanlar ortaya koydukları dayanışma anlayışı ile bu riskleri bertaraf etmişler ve risklerle karşı karşıya kalanlara destek olmuşlardır.

Bireysel yardımlaşma ve tasarruf tekniklerinin yetersiz kalması sonucu toplu yardımlaşmalar ortaya çıkmıştır. Toplu yardımlaşmalar da genellikle kurumlar aracılığıyla uygulanmıştır. Mesleki yardımlaşma kuruluşları, toplum veya devlet destekli yardım

---

[156] DİLİK, Tarihsel, s.48-49.

[157] ŞEN, Murat: "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.514-515.

[158] RİCHARDSON, s.5.

kuruluşları, özel sigortalar, hukuki sorumluluk gibi sigorta teknikleri zaman içeresinde sosyal güvenliği sağlamaya yönelik kurumlar olarak ortaya çıkmıştır.[159] Hz. Peygamberin kurduğu ilk İslam devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar oluşturulduğu görülmektedir. Kuran'da ve hadislerde bireysel yardımlara ilişkin çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bireysel yardımlaşmalar üzerinde oldukça çok durulmasına karşın toplu yardımlaşmalar da ihmal edilmemiştir. İlk İslam Devletinde geleneksel yardımlaşma tekniklerinin hepsinin uygulamasını görmek mümkündür. Sosyal güvenliğin İslam dünyasında batıdan daha geç ortaya çıkmasının sebebi İslam sisteminin sosyal güvenliğe ihtiyaç bırakmaması olarak görülmüştür.[160]

Çalışma yaşamında mesleki dayanışma birlikleri çalışan kitlesinin oluşmasından sonra ortaya çıkmıştır. Çalışan kitlesi de şehirleşme sonucunda oluşmuştur. 10.yy'dan itibaren güçlenen feodal beyler şehirlerde güvenliği sağlamış ve esnaf sınıfının oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Küçük birlikler oluşturan esnaf sınıfı da kendi kurallarını oluşturmuşlardır. Bu birlikler 13.yy'da en güçlü ve en verimli dönemlerini yaşamışlardır.[161] Çalışma yaşamında makine gelişmediğinden esnaf küçük dükkânlarda çalışmıştır. Kalfa ve çırakları bakımından işveren konumundaki esnaf onlara iş öğretmiş ve bir zarar ortaya çıktığında telafi etmeye çalışmıştır.[162] Daha sonra esnaflar bir araya gelerek meslek teşekkülleri oluşturmuştur. Zararları telafi etmek ve ihtiyaç sahiplerine destek sağlamak için yardımlaşma sandıkları kurmuştur.[163] Meslek teşekküllerinin batıda izlediği gelişim çizgisi ile Osmanlı devletinde izlediği gelişim çizgisi paraleldir. Osmanlı devletinde de fütüvvet teşkilatından, ahilik teşkilatına ve loncalara doğru bir yol izleyen meslek teşekkülleri batıda da benzer kurumlar yoluyla gelişmiştir.

Sanayileşme öncesi dönemde sosyal güvenliği sağlayan tasarruf, aile içi yardımlaşmalar, dini ve ahlaki sebeplerle yapılan yardımlar gibi tekniklerin kişilere tam bir güvence sağlamaması, sistemsiz ve rastgele yapılması, talep hakkı vermemesi bir eksiklik

---

[159] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.6-7.

[160] Günümüzde Müslüman toplumlarda sosyal güvenlik ihtiyacının artma sebebi de İslami kurumların terk edilmesi, uygulanmaması olarak görülmektedir. AL-İ MAHMUD, s.119.

[161] AĞAOĞLU, Samet & HÜDAİOĞLU, Selahattin: Türkiye'de İş Hukuku - İş Hukuku Tarihi, c.1, Merkez Basımevi, 1939, c.1, s.26-27.

[162] ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.17.

[163] Meslek teşekküllerinin üyelerine sağladığı yararlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. DİLİK, Tarihsel, s.53-54; YAZGAN, İktisatçılar, s.36. Daha eski tarihlerde Roma'da esnaf teşekkülleri kurulmuştur ancak bunlar Ortaçağ meslek teşekkülleri gibi değildir. Kardeşlik cemiyetleri ve yardım birlikleri şeklinde örgütlenmişlerdir. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.22-23.

olarak görülmüştür.[164] Günümüzde bu tür bir sistem eksik kalabilir. Ancak dönemin şartları içinde bazı eksikliklerin aslında bulunmadığı söylenebilir. Örneğin insanların birbirini tanıdığı, ilişkilerin güçlü olduğu bir yerleşimde ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesi zor değildir. Zaten ortaya çıkan risklerin de günümüzdeki risklere göre daha küçük olacağı düşünüldüğünde, söz konusu sistemin günün şartlarında insanlara yeterli güvenceyi sağlaması olanaksız değildir.

Tarihi süreçte sosyal güvenliği sağlayan teknikler, sosyal güvenliğin sağlanmasında farklı paylara sahip olmuşlardır. Yeni ortaya çıkan teknikler eskilerin payını azaltsa da bütün teknikler bireylere destek sağlamaya devam etmiştir.[165] Sanayileşme öncesi dönemde aile içi yardımlaşmalar, mesleki dayanışma örgütleri, bireysel ve kurumsal yardımlaşmalar, gönüllü sigortalar, dini kurumlar sosyal güvenliğin sağlanmasında katkısı olan kurumlar olmuşlardır. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra devlet anlayışındaki değişikliklerle devlet de sosyal güvenliğe daha çok katkı sağlamaya başlamıştır.[166] Eski çağlarda ailelere yüklenmiş olan sorumluluk önce daha güçlü olan topluluklara ve son olarak da topluma yüklenmiştir.[167]

İslam ülkelerinde de sosyal güvenliğin gelişme seyri batıdaki ile benzer olmuştur. Dini nitelikli yardımlar, meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ve vakıflar tarafından yapılan yardımlar sosyal güvenliğin sağlanmasında etkili olmuştur.[168]

C. OSMANLI SOSYAL GÜVENLİĞİNİN DÖNEMLERİ

1. Osmanlı Sosyal Güvenliğinin Dönemlere Ayrılması

Altı yüz yıldan fazla yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin tarihini bir bütün olarak incelemek zordur. Zorluğunun yanında tarihi süreci bir bütün olarak ele almak bilimsel çalışmalarda yanılgılara da sebep olabilir. Bu sebeple sosyal güvenlik bakımından değerlendireceğimiz bu süreci dönemlere ayırmak yerinde olacaktır. Dönemlere ayırma, tarih

---

[164] DİLİK, Tarihsel, s.41-43.

[165] Tarihi süreçte belirsiz, tam bir güvence sağlamayan tekniklerden kişiye talep hakkı veren tekniklere doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. HASAN, Social Security, s.1.

[166] KORKUSUZ & UĞUR, s.55-56; TALAS, Sosyal Ekonomi, s.529-534.

[167] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.6.

[168] DİLİK, Tarihsel, s.55 vd.

çalışmalarında her bilim dalında gördüğümüz bir uygulamadır. Bu dönemler bilim alanına ve incelenen konuya göre farklılaşabilir.[169]

İnceleme alanımız olan sosyal güvenlik bütün halk kesimleriyle ilgili bir konudur. Ancak ortaya çıkış ve gelişme süreçleri incelendiğinde çalışanlarla ve daha çok işçi sınıfı ile ilgili görülmüştür. Sosyal güvenliği bütün halk kesimleri ile ilgili gördüğümüzde onu insanlık tarihi ile birlikte başlatabiliriz. Ancak çalışanlar ve özellikle işçi sınıfı ile ilgili gördüğümüzde sanayileşme bizim için bir dönüm noktasıdır.[170] Osmanlı araştırmaları için bir diğer önemli tarih pek çok alanda olduğu gibi hukuk tarihinde de dönüm noktası kabul edilen Tanzimat Fermanı'dır.[171] Tabakoğlu, klasik dönemi Selçukluları da içine alacak şekilde geniş bir dönem olarak yorumlamıştır. Klasik dönemi Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı 11.yüzyıldan 18.yüzyılın sonlarına kadar geçen yedi yüz yıllık süreç olarak kabul etmiştir.[172] Klasik dönemi 17.yüzyıla kadar geçen dönem olarak değerlendirip, Tanzimat'a kadar olan dönemi klasik sonrası şeklinde adlandıranlar da olmuştur.[173] Sosyal güvenlik bakımından klasik dönem ile klasik sonrası dönem arasında önemli bir fark olmadığından biz çalışmamızda böyle bir ayrıma yer vermedik. Tanzimat'a kadar olan dönemi klasik dönem olarak kabul ettik. Genel olarak bu ayrımı yapmış olsak da bazı kurumlar Tanzimat öncesi ve sonrasında çok fazla değişmediklerinden bunlar bakımından böyle bir ayrıma da gerek yoktur. Bu kurumlarda sosyal güvenlik anlayışı, sistem ve teknik Tanzimat öncesi ve sonrası dönemde çoğunlukla aynı kalmıştır.[174]

---

[169] MAKAL, Ahmet: Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.103-110.

[170] Modern sosyal güvenliğin doğuşu da sanayileşme hareketleri ile başlamıştır. Sanayileşme hareketlerinin yoğunlaşmadığı toplumlarda sosyal güvenlik ihtiyacının daha az olduğu söylenebilir. TALAS, Gelişme Temayülleri, s.1; Modern sosyal güvenliğin uygulaması olan sosyal sigortalar ilk olarak işçi sınıfı için uygulanmıştır. Daha sonra diğer çalışanlara ve toplumun diğer bireylerine doğru genişlemiştir. KORKUSUZ & ABA EL-KHAYL, s.62.

[171] Osmanlı tarihinin dönemleri farklı bilim dallarında farklı bölümlere ayrılarak da incelenebilir. Hukuk alanında bu ayrım genel olarak Klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönem şeklinde yapılmaktadır. Tanzimat Fermanı Osmanlı tarihi içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Klasik dönem olarak adlandırılan önceki dönem ile yenileşme çalışmalarının yoğun olduğu sonraki dönem kurumlar bakımından farklılıklara sahiptir.

Ergenç, Osmanlı tarihini klasik, klasik sonrası ve modernleşme dönemleri olarak üçe ayırmıştır. ERGENÇ, Özer: "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.32.

[172] TABAKOĞLU, Ahmet: "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17-19.

[173] ERGENÇ, s.32.

[174] ŞEN, Murat: "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar", Çimento İşveren, c.16, S.6, Kasım 2002, s.19.

Osmanlı sosyal güvenlik kurumlarını incelerken Klasik dönem ve Tanzimat dönemi şeklinde bir ayrım yapılmalıdır.[175] Klasik dönemde geleneksel sosyal güvenlik teknikleri Osmanlı devletinin sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamıştır. Tanzimat sonrası dönemde ise modern sosyal güvenlik tekniklerinin iptidai örnekleri, emekli sandıkları ve hukuki düzenlemeler sosyal güvenliğe ilişkin yaşanan değişimlerdir. Geleneksel teknikler eski önemini kaybetse de bu dönemde de uygulama alanı bulanlar olmuştur.

Klasik sonrası dönemde sosyal güvenliğe ilişkin bakış açısı ve sosyal güvenliği sağlayan kurumlarda bir değişiklik olmamıştır. Ancak bu dönem Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik durumunun değişmeye başladığı bir dönemdir.[176] Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sosyal güvenliği de tehlikeye düşüren sebeplerdir. Bu durum halk arasında da hoşnutsuzluklara sebep olmuştur.

Osmanlı devleti kuruluş döneminden itibaren sosyal yardım kurumları oluşturmuştur. Bu kurumlardan bir kısmı çalışanlar için sosyal güvenlik sağlarken bazı kurumlar toplumun tümüne sosyal güvenlik sağlamayı amaçlamıştır.[177] İslam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde modern sosyal güvenliğin oluşumu sanayileşmenin gerçekleşmemesine bağlı olarak Batıdan daha geç ortaya çıkmıştır. Ancak İslam ülkelerinde ve Osmanlı devletinde kendi ihtiyacını giderecek şekilde farklı sosyal güvenlik kurumları var olmuştur.[178]

Sosyal güvenliği sağlamaya yönelik kurumlar yere ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Çünkü tehlikeler ve zararları yere ve zamana göre değişmiştir. Bu sebeple insanların ihtiyaçları da değişmiş, sosyal güvenlik kurumları da bu ihtiyaçlara göre şekillenmiştir.[179] Osmanlı devleti de altı yüz yıldan fazla bir süre hüküm süren bir devlet

---

[175] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.62; SAYMEN, Ferit H: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayülleri", İÜHF Mecmuası, c.18, S.3-4, 1953, s.1067.

[176] ERGENÇ, s.35-36.

[177] YURTSEVEN, Ahmet: Osmanlıların Son Döneminde Sosyal Siyaset Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜSBE, İstanbul, 1991, s.139.

[178] Sosyal sigortalar için Sanayi Devrimi bir dönüm noktasıdır. Sosyal sigortalar Sanayi Devrimi ve getirdiği şartlar sonucunda uygulamaya konulmuş ve gelişme göstermiştir. Sanayi Devriminin sosyal güvenlik bakımından en önemli sonucu bir işçi sınıfı ortaya çıkarmasıdır. Bu işçi sınıfının özelliği çok kötü şartlar altında, güvencesiz bir şekilde çalışması ve yaşamasıdır. Bu şartlar sosyal sigortaların işçi sınıfını korumak amacıyla ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çalışma yaşamında çalışma gücü dışında hiçbir dayanağı olmayan işçi sınıfı diğer sınıflara göre daha çok sosyal güvenceye ihtiyaç duymuştur. İşveren, tüccar, esnaf ve köylülerin çalışma gücü dışında az çok güvenceleri bulunmuştur. Bu kesimler hastalık, kaza gibi hallerde kazançlarını sürdürebilecek veya birkaç gün idare edebilecek imkânlara sahiptirler. Ancak işçi sınıfı bu imkânlardan yoksun kalmıştır. ZADİL, Sosyal Sigorta, s.37-38.

Osmanlı Devletinde ise Batıdaki gibi bir işçi sınıfı ortaya çıkmamıştır. Sosyal güvenliğe en çok ihtiyacı olan grup esnaf olduğundan kurulan sistemlerle esnaf ve ailesinin sosyal güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

[179] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.58.

olarak farklı sosyal güvenlik kurumlarının uygulandığı bir devlet olmuştur. Altı yüz yıl içerisinde insanların karşılaştığı tehlikeler ve bunları telafi etme yolları değişiklik göstermiştir. Osmanlı devletindeki sosyal güvenlik kurumları da ihtiyaca göre önem kazanmış veya kaybetmiş, bazı kurumlar yerini başka kurumlara bırakmış, bazı kurumlar tamamen ortadan kalkmış, bazı kurumlar ise ihtiyaca göre sonradan ortaya çıkmıştır.

Klasik dönemle Tanzimat dönemini ayırmamıza bir sebep de sosyal sigortaların tetikleyicisi olan sanayileşmenin Tanzimat döneminden itibaren biraz daha yoğunlaşmasıdır. Osmanlı devletine ait ilk sanayi kuruluşunun II. Bayezid devrinde kurulan Tophane olduğu ileri sürülmektedir.[180] Sanayi kuruluşlarının daha yoğun olarak kurulması ise Tanzimat döneminde olmuştur. Bu dönemde çoğunluğunu devletin işlettiği 160 civarında fabrika kurulmuştur.[181] Yine de Osmanlı Devletinde yoğun sanayileşmeden ve işçi sınıfından söz edilebilecek bir dönem olmamıştır. Devletin son dönemlerine ilişkin yapılan işçi sayısı tahminlerinde dahi işçi sayısının çok yüksek olmadığı görülmektedir. Özellikle sanayide çalışan işçi sayısı oldukça azdır.[182]

Sonuç olarak Osmanlı sosyal güvenliğini Klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönem şeklinde iki ana bölüme ayırmak mümkündür. Klasik dönem kurumları Tanzimat sonrasında da varlığını sürdürmüş; Tanzimat sonrası yeni kurumlarla birlikte sosyal güvenlik sağlamaya devam etmiştir.

2. Klasik Dönemde Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik ekonomik durumdan etkilenen bir alandır. Klasik dönem Osmanlı devletinin pek çok alanda olduğu gibi ekonomik bakımdan da güçlü olduğu bir dönemdir. Ekonominin iyi olduğu bir toplumda sosyal güvenliği sağlamak daha kolaydır. Sosyal güvenlik için bütçeden daha çok pay ayrılması mümkündür.

---

[180] Tophane kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte 1505 yılı olduğu tahmin edilmektedir. ELDEM, Vedat: Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK, Ankara, 1994, s.62; Tanzimat döneminde Tophane, Tüfekhane, Baruthane ve Fişekhane gibi orduya hizmet eden önemli fabrikalar kurulmuştur. Tophane Müşirliğine bağlı olarak çalışan tüfekhane, kılıçhane, mastarhane, çarhane, avadanlıkhane, makine fabrikası, demirhane, marangozhane, saraçhane, nakışhane ve alethane gibi bir çok işletmenin bulunduğu görülmektedir. TUNALI, Ayten Can: Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876), Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2003, s.152-153.

[181] Bu sanayi kuruluşları Batılılaşma düşüncesinin bir sonucu olarak, Batılı tarzda kurulan tesislerdir. ÖNSOY, Rıfat: "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 1994, s.260.

[182] İşçi sayısı ile ilgili tahminler için bkz. MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.162.

Osmanlı Devleti klasik dönemin ihtiyaçlarına uygun kurum ve tekniklerle, sosyal güvenlik ihtiyacı olanlara destek sağlamıştır.

a. Sosyal Güvenlik Kurumları ve Teknikleri

Kendisinden önce yaşamış Türk İslam devletlerinin kurumlarını miras olarak alan Osmanlı Devleti, bu kurumlar üzerine koyarak geliştiğinden ilk dönemlerden itibaren teşkilatlı bir yapıya sahip olmuştur. Sosyal güvenlik işlevine sahip kurumların ve sosyal güvenlik uygulamalarının da devletin ilk dönemlerinden itibaren var olduğu düşünülmektedir.[183]

Klasik dönemde Osmanlı sosyal güvenliğini sağlayan kurumlar Türk İslam devletlerinden alınarak uyarlanmış kurumlardır. Osmanlı Devleti İslam hukukuna dayalı bir hukuk sistemine sahip olduğundan İslam kurumlarının sosyal güvenliğin sağlanmasında daha etkin olduğu söylenebilir. Bu kurumlar sosyal güvenlik bakımından özel bir öneme sahip olmuştur.[184]

Klasik dönemdeki kurumların özelliği doğrudan sosyal güvenlik amacıyla kurulmuş kurumlar olmamalarıdır. Bu kurumlar sosyal güvenlik işlevinin yanında başka amaç ve işlevlere de sahip olmuşlardır. Klasik dönemde sosyal güvenlik kurumları oluşturmayan devlet, sosyal güvenlik işlevine sahip vakıflar başta olmak üzere diğer sosyal güvenlik kurumlarına destek olmuş, sosyal yardımlarda bulunmuştur.

Klasik dönemde devletin sosyal güvenlik kurumları oluşturmamasının sosyal güvenlik sağlanmasında olumsuz etkiler ortaya çıkardığı iddia edilmektedir. Mevcut kurumların sosyal güvenlik destekleri bireysel nitelikli ve kişilere özgü şekilde olmuştur. Ekonomik kriz dönemlerinde sosyal güvenlik ihtiyacı olan kişi sayısının artması, buna karşın sosyal yardımların azalması bu dönemin olumsuz yönleri olarak görülmüştür.[185]

Klasik dönemde sosyal güvenlik sağlayan kurumlar ağırlıklı olarak yararlananların katkı sağlamadığı sosyal güvenlik kurumlarıdır. Bu kurumlar içerisinde en çok işleve sahip olan vakıf kurumu olmuştur. Bunun dışında dini nitelikli zekât, sadaka, fitre, kurban, karz-ı hasen

---

[183] Osman Bey'in vefatından on yıl sonra Anadolu'yu ziyaret ettiği kabul edilen İbn Battuta seyahatnamesinde Bursa'daki bir kaplıcadan bahsetmiştir. Bu kaplıcada gelen hastalara üç gün barınak ve yiyecek verildiğinden söz edilmektedir. Yani hastalık riskine karşı bir destek sağlanmıştır. İNALCIK, Halil: Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.39.

Osmanlı Devletinin özellikle sağlık kurumu olarak Selçuklulardan ve diğer beyliklerden çok sayıda kurumu devraldığı görülmektedir. Bu durum ilk dönemlerden itibaren bu kurumların varlığını göstermektedir.

[184] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.291.

[185] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.292-293.

gibi kurumlar toplumda karşılığı olan kurumlardır. Aile içi yardımlaşma ve diğer sosyal yardımlar da klasik dönemde sosyal güvenlik bakımından öneme sahiptir. Nafaka, mehir, âkile gibi kurumlar ise hukuki güvenceye de sahip olan kurumlardır. Bu kurumlar çalışmamızın ikinci bölümünde incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ele aldığımız yararlananların katkı sağladığı kurumlar içerisinde klasik dönemde uygulanmış olanlar yardımlaşma sandıklarıdır. Fütüvvet, Ahilik, lonca teşkilatı şeklindeki silsilenin oluşturduğu bu sandıklar, yararlananların finansmana katkı sağladığı kurumlardır. Klasik dönemde emeklilik kurumuna ilişkin ilk uygulamaların da başladığı görülmektedir.

Klasik dönemde Osmanlı sosyal güvenlik anlayışı yardımlaşma üzerine kurulmuştu. Bu dönemde kullanılan sosyal güvenlik teknikleri aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ve sosyal yardımlar şeklindeydi.[186] Aile içi yardımlaşma dönemin şartları içerisinde oldukça önemliydi. Özellikle tarım kesiminde daha yaygın olan bu sistem bu alandaki boşluğu dolduruyordu.

b. Sosyal Güvenlik Sağlanan Sınıflar

Osmanlı toplum yapısı ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Genel kabule göre klasik dönemde Osmanlı toplumu askeriler ve reaya olmak üzere iki sınıftır. Bunlardan askeriler saray halkı, ilmiye, kalemiye ve seyfiyeden oluşan yönetici sınıftır.[187] Reaya ise askeri sınıfın dışında kalan halkı ifade eder. Askeriler devlet görevlileri olduklarından sosyal güvenlik bakımından daha güvenceli sayılabilirler. Reaya ise askeriler dışında kalan bütün halktır. Bunlar köylerde ve şehirlerde yaşayan, tarım, ticaret ve sanayi gibi işlerle uğraşan kişiler veya herhangi bir işi olmayan kişilerdir. Klasik dönemde reayanın sosyal güvenliği yardım tekniğine ve bu işleve sahip kurumlara bağlı olmuştur.

---

[186] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.77.

[187] AKYILMAZ, Gül: "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkileri", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.40-41; TABAKOĞLU, İçtimai Yapı, s.17-19; ÖZTÜRK, Nazif: "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.34-35; AKDAĞ, Mustafa: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c.2, Barış Kitabevi, Ankara, 1999, s.81-83; Sahillioğlu askerileri 7 başlık altında değerlendirmiştir. Bu başlıklarda askerler, kamu görevlileri ve özel statüsü olanlar yer almıştır. SAHİLLİOĞLU, Halil: "Askeri", DİA, c.3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s.488-489. Shaw, Osmanlı askeri sınıfı dörde ayırmıştır: mülkiye, seyfiye, kalemiye ve diniye. Bu sınıflandırmada genellikle aynı kabul edilen mülkiye ve kalemiye sınıflarının ayrı kabul edildiği görülmektedir. İlmiye sınıfı ise diniye olarak adlandırılmıştır. SHAW, Stanford J: "The Ottoman View of the Balkans", in The Balkan in Transition, Ed. Charles Jelavich, Cambridge University Press, London, 1963, s.59.

Osmanlı halkını şehirliler, köylüler ve göçebeler şeklinde üçe ayırmak da mümkündür. Genel olarak şehir halkının askeri sınıf ve esnaftan, köy halkının ziraatle uğraşan, göçebelerin hayvancılıkla uğraşan kimselerden oluştuğunu söylemek mümkündür.[188] Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde Anadolu'yu ziyaret etmiş olan İbn Battuta, bu dönemde halkın meslekleri hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre halkın bir kısmı ticaretle uğraşmakta, bir kısmı esnaf ve sanatkârlık yapmakta, bir kısmı ise zirai faaliyetlerde bulunmaktadır.[189] Bunun dışında askerlerin ve diğer kamu görevlilerinin olduğu da tahmin edilebilir. Yani sosyal güvenliği sağlanması gereken çalışanlar bu sınıflardan müteşekkildir.

Osmanlı devletinin genel ekonomi politikasının ve oluşturduğu toprak sisteminin bir sonucu olarak nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışmıştır. Tarım sektöründe çalışanlar artan zamanlarında dokuma, iplik, el işçiliği gibi ek gelir sağlayıcı işler de yapmışlardır.[190] Modern sosyal güvenlikte tarım sektöründe çalışanlar sosyal sigortaların kapsamına en son alınan kesim olmuştur.[191]

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren kendi temel özellikleriyle uyumlu bir toprak sistemi oluşturmuştur. Zaman içinde Osmanlı beyliğinden cihan devletine dönüşme olsa da toprak sistemi genel olarak korunmuştur.[192] Uygulanan toprak sisteminden dolayı toprak işçisi olarak nitelendirilebilecek bir sınıf ortaya çıkmıştır. Toprağı kiralayan kişinin ölmesi durumunda geride kalanların toprak üzerinde bir hakkı yoktur. Ancak ölenin erkek akrabaları toprağın tekrar kiralanmasında öncelikli tercih edilmiştir.[193] Bu uygulama bir nevi sosyal güvenlik uygulamasıdır. Çünkü ölenin geride kalan yakınlarına bir destek sağlanmaktadır. Bu desteğin her zaman nakdi olması gerekli değildir. Devletin iş sağlayarak geride kalanlara yardım ettiği söylenebilir.

Kanuni döneminin son zamanlarına kadar Osmanlı tımar sistemi mükemmel şekilde işlemiştir. 16.yüzyılın sonlarından itibaren tımarlar açık artırma yoluyla verilmeye başlamıştır. 17.yüzyılın sonlarında sistemde aksaklıklar meydana gelmeye başlamış, 18.yüzyıldan itibaren de çiftçiler şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Bu da şehirlerde bir

---

[188] EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.314; AVCI, Mustafa: Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Mimoza Yayıncılık, Konya, 2015, s.159-160.

[189] ŞEKER, Mehmet: İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, TC Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s.59-66.

[190] YURTSEVEN, s.97.

[191] ARICI & ALPER, s.73.

[192] YAZICI, Erdinç: Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi, Aktif Yayınları, Ankara, 1996, s.48.

[193] YAZICI, İşçi Hareketi, s.62.

işsiz sınıfın oluşmasına sebep olmuştur.[194] Günümüzde sosyal riskler arasında yer verilen işsizlik riskinin klasik dönemde Osmanlı devletindeki riskler arasında yer almadığı söylenebilir. Tarım kesiminde gizli işsizlik olma olasılığı olsa da insanların kendilerini işsiz olarak görmemesi önemlidir. Tımar sisteminin bozulması tarım kesiminde çalışanların sosyal güvenliğini de etkilemiştir. Kötü hava koşulları ve kıtlıklar telafi edilemediğinden küçük çiftçiler tefecilerin eline düşmüştür.[195]

Osmanlı ekonomisinin temelini teşkil eden tarım kesiminde bir işçi sınıfı söz konusu olmamıştır. Arazinin çıplak mülkiyetinin devlete ait olduğu klasik dönemde, topraklar üzerinde fiili bir mülkiyetin oluşmaya başladığı klasik sonrası dönemde ve özel mülkiyetin serbest hale geldiği Arazi Kanunnamesi sonrası dönemde bu durum devam etmiştir. Özel mülkiyetin serbestleşmesinden sonra da küçük ölçekli tarım üretimi devam etmiş, işçi çalıştırabilecek tarımsal işletmeler yaygınlık kazanmamıştır.[196]

Tanzimat öncesi Osmanlı ekonomisi tarıma dayansa da harp sanayisi ve dokuma sektöründeki küçük sanayi dönemine göre gelişmiş bir düzeye ulaşmıştır. Giyim, deri, gıda gibi sanayi alanlarında da Osmanlı ekonomisi kendisine yeten bir yapıya sahiptir.[197] Esnaf işletmeleri Tanzimat'a kadar yaygın olarak faaliyet gösterse de, Tanzimat sonrası gelişmeler bu işletmelerin sonunu hazırlamıştır. Kısa sürede esnaf işletmelerinin sayısı oldukça azalmıştır.[198] Makal, hizmet kesiminde çalışan işçilerin de Osmanlılarda azımsanmayacak ölçüde olduğunu ifade etmiştir.[199] Yine de klasik dönemdeki bir işçi sınıfından söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde çalışanlar içinde sosyal güvenliğe en çok ihtiyaç duyanlar esnaf sınıfıdır.[200] Belki de bu ihtiyacın sonucu olarak esnaf teşekkülleri oluşturulmuştur. Bu

---

[194] YURTSEVEN, s.127-128.

[195] TABAKOĞLU, Ahmet: "Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.29.

[196] MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.86-87.

[197] Sanayi kolları devletin gerileme dönemine kadar batılı devletler karşısında üstünlüğe sahip olmuştur. ÖZTÜRK, Nazif: "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", Vakıflar Dergisi, S.21, İstanbul, 1990, s.23.

[198] Esnaf işletmeleri, Sanayi devrimi sonucunda gelişen Avrupa üretimi ile rekabet edememiştir. İthal mallar, esnaf üretiminin sonunu hazırlamıştır. MAKAL, Ahmet: "XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.87.

[199] MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.89.

[200] Sanayi devrimine kadar Osmanlı devleti gelişmiş ve ileri bir zanaat ve küçük sanayi ekonomisine sahip olmuştur. Yani çalışan gruplar içerisinde en önemli ve en kalabalık grubu esnaf oluşturmuştur. TALAS, Sosyal Ekonomi, s.89-90; ZAİM, Sabahaddin: "Türkiyenin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.16, 1965, s.235.

teşekküller kurdukları yardımlaşma sandıkları ile mensuplarının sosyal güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.[201] Vakıflar da desteğe ihtiyacı olan kimselere dışardan destek sağlamışlardır.[202]

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde çalışanların sosyal güvenliğini sağlamaya yönelik kurumlar arasında, farklı dönemlerde benzer fonksiyonlara sahip olmuş olan fütüvvet teşkilatı, ahilik teşkilatı ve loncalar yer almaktadır. Ahilik Kurumu altında örgütlenen esnaf ve sanatkârlar mesleki dayanışma çerçevesinde, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bir sosyal güvenlik sistemi kurmuşlardır. Ahilik 11.yy'da ortaya çıkmış ve 15.yy'a kadar etkin olmuş bir teşkilattır. Ahilik teşkilatının yerini alan ve batıda da örnekleri olan loncalar, üyeliğin zorunlu olduğu ve günümüzdeki meslek teşekküllerine benzeyen bir sistem kurmuştur. 15.yy'dan sonra etkinlik kazanan loncalar, makine gücünün Osmanlı devletinde yaygınlaşmaya başladığı 19.yy'da zayıflamaya başlamış ve bu yüzyılın sonunda ortadan kalkmıştır.[203]

3. Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik

a. Genel Olarak

Osmanlı tarihinde Tanzimat pek çok alanda olduğu gibi sosyal güvenlik alanında da bir dönüm noktası kabul edilebilir. Aslında Tanzimat'tan sonra Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında köklü değişiklikler yaşanmamıştır. Ancak yararlananların katkı sağladığı sosyal güvenlik sistemlerinin ilk örnekleri Tanzimat sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde temelleri atılan bu kurumlar günümüz sosyal güvenlik sisteminin de başlangıcıdır. Tanzimat ve Islahat Fermanları özellikle anlayış değişikliklerine sebep olmuşlardır.

Tanzimat sonrası dönemi Tanzimat öncesi dönemden ayıran önemli farklardan biri kanunlaştırma hareketidir. 1839 tarihli Tanzimat Fermanında devletin daha iyi idaresi için bir takım yeni kanunlar çıkarılacağı ifade edilmiştir. Bu kanunlar içerisinde can ve mal güvenliğini sağlamaya yönelik kanunların temeli oluşturacağı belirtilmiştir. Ferman can ve mal güvenliğinin sağlanmaması durumunda ortaya çıkacak sorunlara yer vermiştir. Özellikle "*Mal emniyetinin bulunmaması halinde ise, herkes ne devletine ve ne de milletine ısınamaz, memleketin imarına bakamaz; daima endişe ve ıztırap içinde kalır. Aksi takdirde yani mal ve*

---

[201] DİLİK, Tarihsel, s.58-60.

[202] Saymen, özellikle emeği ile geçinen esnaf ve sanatkârlar bakımından değerlendirme yapmıştır. SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1067.

[203] FİŞEK, A. Gürhan & ÖZŞUCA, Şerife Türcan & ŞUĞLE, Mehmet Ali: Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946-1996, Sosyal Sigortalar Kurumu Yayını, Ankara, 1997, s.12; ORTAYLI, İlber: Osmanlı Barışı, Ufuk Kitap, İstanbul, 2003, s.93-101; ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.514 vd.

mülkünden tam emin olması halinde, kendi işi ile meşgul olur, maişet dairesini genişletmekle uğraşır. Kendisinde gün be gün devlet-millet gayreti ve vatan sevgisi artar. Ona göre hüsn-i hizmete çalışır." ifadeleri sosyal güvenlik bakımından dikkat çekicidir.[204] Daha çok özgürlüklerle ilgili olarak yorumlanan fermanda can ve mal güvenliğinin bütün Osmanlı vatandaşları için geçerli olduğu ve bütün vatandaşların hükümlerden yararlanacağı belirtilmiştir. Can ve mal güvenliğine güvence sağlayan yollardan biri de sosyal güvenliktir.

1856 tarihli Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı ile benzer bir anlayıştan hareket etmiştir. Ferman, Tanzimat Fermanı ile tanınan hakların tanındığını tekit ederek başlamıştır. Can ve mal güvenliğinin bütün Osmanlı vatandaşları için sağlanacağı tekrar edilmiştir.[205]

Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasında yararlananların katkı sağladığı sosyal güvenlik sistemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Doğrudan sosyal güvenlikle ilgili hukuki düzenlemeler, emeklilik sandıkları ve çalışanlara ilişkin diğer kurum ve kuralların ilk örneklerine bu dönemde rastlanmaktadır. Bununla birlikte geleneksel sosyal güvenlik teknikleri de sona ermemiş, sosyal güvenlik işlevlerini sürdürmüşlerdir.

b. Sosyal Sigortaların Temelleri

Tanzimat dönemi Batıda modern sosyal güvenlik sistemlerinin, sosyal sigortaların ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Bu sebeple Osmanlı devletinde bu dönemde bazı gelişmeler olması beklenebilir. Ancak Osmanlı devletinin şartları daha farklı olduğundan gelişmeler batıdaki ivmeyi kazanamamıştır. Batıda sosyal sigortaları ortaya çıkaran en önemli sebep Sanayi Devrimi ve onun getirdiği sonuçlardır. Sanayi Devrimi ağır şartlar altında, sosyal güvenlikten yoksun olarak çalışan bir işçi sınıfı oluşturmuştur. İşçi sınıfının sosyal güvenliğine bir çözüm olarak sosyal sigortalar ortaya çıkmıştır. Sosyal sigortalar belirli aşamalardan sonra kurulabilmiştir. Sosyal sigortalardan önce Sanayi Devriminin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı hedefleyen sistemsiz bir takım faaliyetler yapılmıştır. Daha sonra finansmana katkı ve zorunluluk ilkeleri getirilerek yardımlar daha sistemli hale getirilmiştir.[206]

---

[204] Fermanın tam metni için bkz. Düstur: 1/1, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s.4-7; Fermanın sadeleştirilmiş metni için bkz. AKGÜNDÜZ, Ahmet: İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2011, c.1, s.428-430.

[205] Fermanın tam metni için bkz. Düstur: 1/1, s.7. Fermanın tam metin incelemesi için bkz. GÜMÜŞ, Musa: "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", Bilig, S.47, Güz 2008, s.215-236.

[206] MAKAL, Ahmet & DERTLİ, Nail & TAŞTAN, Onur Can & ERDOĞDU, Seyhan & ÇELİK, Aziz: Çalışma İlişkileri Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012, s.28.

Osmanlı Devleti'nde Batıdaki gibi sanayi devrimi yaşanmamış, bu sebeple bir işçi sınıfı ve sosyal güvenlik ihtiyacı oluşmamıştır. Bu sebeple Avrupa'da oluşmaya başlayan modern sosyal güvenlik sistemleri Osmanlı devletinde çok daha geç ortaya çıkmaya başlamıştır.[207] Modern anlamda sosyal sigortaların ilk kez 1881[208] yılında Almanya'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[209] Bu tarihten sonra sosyal sigortalar öncelikle Avrupa ülkeleri arasında yayılmaya başlamıştır.[210] 1930'lu yıllarda ise Japonya, Amerika ve Kanada gibi ülkelerde de sosyal sigorta uygulamaları başlamıştır.[211] Sosyal sigortaların kurulması 19.yy'da başlamış ise de liberal bakış açısı etkili olduğundan çok fazla yaygınlaşmamıştır.[212] 1929 ekonomik bunalımından sonra da Güney Amerika ülkeleri, ABD ve Kanada sosyal sigorta uygulamalarına başlamıştır.[213] Osmanlı Devletinde modern anlamda sosyal güvenliğe benzer veya onun ilk adımı sayılabilecek gelişmeler olmuşsa da aslında cumhuriyet döneminde dahi tam manasıyla modern sosyal güvenlik geç ortaya çıkmıştır. Ülkemizde sosyal sigortaların ilk temelleri 1936 tarihli İş Kanunu ile atılmıştır.[214] Bazı araştırmacılar ise aradaki farkın çok fazla olmadığını, Batıdaki uygulamalardan kısa bir süre Osmanlı Devletinin de ilk sosyal sigorta uygulamalarını hayata geçirdiğini ifade etmişlerdir.[215] Osmanlı Devletindeki ilk

---

[207] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.77.

[208] 1881 yılı üzerinde ittifak yoktur. Bazı kaynaklarda farklı tarihlere de rastlanmıştır. Yazgan, Talas ve Doğan ilk kurulan sigorta olan hastalık sigortasının 1883 yılında kurulduğunu belirtmektedir. YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.15, TALAS, Sosyal Ekonomi, s.533; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.8. Kaynaklarda farklı tarihlere yer verilmesinin sebebi kurumların hazırlık süreçleriyle ilgilidir. Bazı kaynaklar fikrin ortaya çıkış tarihine, taslak çalışmaların tarihlerine yer vermektedir. Bazı kaynaklar ise düzenlemelerin yürürlüğe giriş tarihlerine yer vermiştir. DİLİK, Tahlil, s.17, d.1. Sosyal sigortalar 1881 yılında Bismark tarafından kurulmuş, 1883 yılında hastalık sigortası ile uygulanmasına başlanmıştır. ZADİL, Ekmel: "İşsizlik Sigortası", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.9-10-11, 1960, s.226; GHIFARI, s.2; FERRARA & TANNER, s.13.

[209] Başbakan Bismark ve İmparator Wilhelm tarafından kurulan sosyal sigortaların ilk olarak Almanya'da ortaya çıkmasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler başlıca sosyalizmin akımının etkili olmasını önleme ve tarihten gelen baba devlet anlayışına uygun olarak hareket etme düşünceleridir.

[210] Avrupa ülkelerinde sanayileşmenin işçilerin hayat şartları üzerindeki etkisi genellikle benzer olmuştur. Bu şartlar sonucunda da bazı sigorta kollarının uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Norveç'te 1905 yılında hastalık sigortası, İngiltere'de 1908 yılında yaşlılık, 1911 yılında tüm işçiler için hastalık ve sakatlık sigortası kabul edilmiştir. Fransa'da 1910 yılında yaşlılık sigortası kabul edilmiştir. İsveç'te 1913 yılında yaşlılık ve sakatlık sigortası kabul edilmiştir. DOĞAN, Sosyal Tarih, s.8.

[211] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.17.

[212] RICHARDSON, s.3.

[213] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.8.

[214] Osmanlı Devletinde bir sosyal güvenlik ihtiyacı doğuracak kadar görülmeyen sanayileşme Cumhuriyet döneminde de 1930'lardan itibaren oluşmaya başlamıştır.

[215] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.216-217.

uygulamaların oldukça sınırlı olduğu düşünülebilirse de Avrupa'da ortaya çıkan ilk sosyal sigortalar da sınırlı sayıda sosyal riske karşı güvence sağlamışlardır.[216]

Avrupa'da ilk sigorta sandıkları işçiler arasında kurulurken, Osmanlı devletinde ilk örnekler esnaf arasında ortaya çıkmıştır. Bu sebeple işçi sınıfının Avrupa'da daha önce oluştuğu, Osmanlı devletinde ise esnaf olarak adlandırılan küçük işletmelerin daha çok öneme ve yaygınlığa sahip olduğu söylenebilir. Batıdaki sanayileşmeye Osmanlı devletinin ayak uyduramaması sonucunda Osmanlı sanayisi batıdan geri kalmıştır. İlk demiryolu ağının kurulmasından sonra da batının sanayi mamulleri Osmanlı pazarında yer almaya başlamıştır. Sanayi ürünleri ile baş edemeyen küçük esnaf ve sanatkârlar işlerini kaybetmişlerdir. Bunun sonucunda Osmanlı devletindeki ilk ciddi işsizlik hadisesi 19.yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır.[217] Klasik dönemde ciddi sorun teşkil etmeyen işsizlik riski devletin son döneminde bir sosyal risk olarak yerini almıştır.

Osmanlı Devletinde sosyal sigortaların oluşumunun gecikmesinde İslam hukukunun etkisi yoktur diyebiliriz. Daha önce ifade ettiğimiz gibi İslam hukukçuları başlangıçta sigorta konusuna temkinli yaklaşmışlar; ancak karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan sigortaların hukuka uygunluğu konusunda bir görüş birliği oluşmuştur.[218]

Osmanlı Devletinde Birinci Dünya Savaşından önce günümüzdeki anlamıyla bir sanayi mevcut değildir. Osmanlı ekonomisi tarıma ve tarım ürünlerinin ticaretine dayanan bir yapıdadır. Küçük el sanatları da ihtiyaçlar doğrultusunda geleneksel yapısını korumuştur.[219] Rakamlar Osmanlı sanayisinin modern anlamda bir sanayileşme geçirmediğini ve gelişmemiş bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Devletin son dönemlerinde de ekonominin tarıma dayalı olduğunu söylemek mümkündür.[220] Osmanlı devleti tam bir sanayileşme yaşamamış olsa da Tanzimat sonrası dönemde sanayi kuruluşları ortaya çıkmıştır. 19.yüzyılın ikinci

---

[216] Almanya'da ilk olarak güvence altına alınan riskler üç kanunla yürürlüğe girmiştir. 1883'te hastalık sigortası, 1884'te iş kazaları sigortası, 1889'da ise yaşlılık ve maluliyet sigortası kurulmuştur. KORKUSUZ & UĞUR, s.57-58.

Sosyal sigortaların kapsamındaki riskler ve işçiler zamanla genişlemiş, tarım işçileri, çiftçiler ve kendi hesabına çalışanlar gibi farklı gruplar da sosyal sigortaların kapsamına alınmıştır. RICHARDSON, s.10.

[217] YURTSEVEN, s.128.

[218] İslam hukukçularının ticari sigorta olarak ifade ettikleri özel sigortalarla ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu sigortaların da yardımlaşma esasına dayandığı ve İslam hukukuna uygun olduğu yönündeki eğilim gün geçtikçe artmaktadır. OKUR, Kâşif Hamdi: İslam Hukukunda Âkıle Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi, AÜSBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.232-233.

[219] ELDEM, s.57; ÖZTÜRK, Sanayileşme, s.23.

[220] MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.88.

yarısından itibaren yabancı sermaye de ülkeye girmeye başlamıştır. Az da olsa sanayi alanında çalışan bir nüfus oluşmuştur.[221]

20.yy'da Osmanlı Devletinin işçi sayısına ilişkin çok çeşitli rakamlar ortaya atılmıştır. Bu rakam ne olursa olsun Osmanlı Devletinde bir işçi kitlesinin bulunduğundan söz etmek zordur. Makal, işçilerin genel nüfus içindeki payının %1 civarında olduğunu iddia etmektedir.[222] Osmanlı sanayisi ve işçi sınıfı ile ilgili en önemli nicel bilgiler 1913-1915 sanayi sayımına dayanmaktadır. 1913-1915 sanayi sayımı ile Osmanlılara ait sanayi istatistikleri çıkarılmıştır. Sanayi istatistiklerine göre 1913 yılında çeşitli sanayi alanlarında 269 kurumda 16400 kişi çalışmaktadır.[223] Devletin son yıllarında dahi Osmanlı Devletinde geniş bir işçi kitlesinin oluşmadığı görülmektedir. Yani Avrupa'daki gibi ağır şartlar altında çalışan, şehirlerde sosyal yapıyı değiştiren, işverenleri önlemler almaya zorlayan bir işçi grubu oluşmamıştır. Bunun yerine sosyal güvenlik alanındaki ilk düzenlemeler çalışma hayatında sürekli ve düzenli olarak bulunan askerler ile diğer kamu çalışanları için yapılmıştır.[224]

Osmanlı Devletinde işçi sınıfı için olmasa da farklı alanlarda çalışanlar için sosyal sigorta benzeri uygulamalara geçildiği görülmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlar için tekaüt sandığı ismi altında, yararlananların katkı sağladığı sosyal güvenlik kurumları kurulmuştur. Tekaüt sandıkları Batıda sosyal sigortaların kurulduğu yıllardan kısa bir süre sonra kurulmaya başlanmıştır. Araştırmacıların Osmanlıların sosyal sigortalar bakımından çağın çok gerisinde olmadığını düşünmelerinin sebebi kurulan bu sandıklardır.[225]

---

[221] YURTSEVEN, s.99. Osmanlı devletinde ilk fabrika deneyimleri için bkz. PAMUK, Şevket: Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.146-147.

[222] Osmanlı devletindeki işçi sayısına ilişkin olarak 50 bin ile 2 milyon arasında değişen rakamlar telaffuz edilmiştir. MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.90-91.

[223] İstatistikte dikkate alınan sanayi alanları gıda, toprak, deri, ağaç, dokuma, kırtasiye ve kimya sanayii alanlarıdır. ELDEM, s.67; Ökçün çalışan sayısını 16975 olarak vermiştir. ÖKÇÜN, A. Gündüz: Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 1997, s.22.

[224] Kamu çalışanlarının yüksek ücret gelirine sahip olmaları ve toplumsal yapı içinde güçlü bir konumda bulunmaları ilk düzenlemelerin onlara ilişkin olmasındaki etkiler arasındadır. MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.216. Sosyal sigortaların ortaya çıkmasının ve gelişmesinin ihtiyaçlar sonucunda olduğu görülmektedir. Şartlara göre bu ihtiyaç işçiler arasında yoğun olabileceği gibi farklı çalışanlar arasında da söz konusu olabilir. Batıda işçiler bu ihtiyaca sahipken Osmanlı Devletinde kamu çalışanları sosyal güvenliğe ihtiyaç duymuşlardır.

[225] Osmanlılarda 1866 yılında askeri memurlar, 1881 yılında sivil memurlar için tekaüt sandıkları kurulmuştur. Diğer sandıklar ve düzenlemeler bu düzenlemeleri takip etmiştir. Batıda sosyal sigortaları ilk kuran ülke olan Almanya'da ise ilk sosyal sigorta 1881 yılında kurulmuştur. ARICI, Sosyal Güvenlik, s.295-296.

Tekaüt sandıklarının ilk örneği 1866 yılında kurulan Askeri Tekaüt Sandığı'dır. Bu dönemde kurulan sandıklarla ilgili hukuki düzenlemeler de yapılmıştır. Bu ilk sosyal güvenlik uygulamaları toplumun genelinden ziyade kamu çalışanlarına yönelik olmuştur.[226]

İşçilere ilişkin ilk düzenlemeler çalışma şartlarının ağır olduğu ve az çok bir işçi kitlesinin bulunduğu madencilik sektöründe olmuştur. Devletin son yıllarında madenciliğe ilişkin önemli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Madenciler kendi aralarında yardımlaşma sandıkları kurarak bir sistem oluşturmuşlardır. Ülkemizde olduğu gibi batıda da ilk işçi örgütlenmeleri madencilik sektöründe olmuştur.[227]

[226] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.215.

[227] DİLİK, Tarihsel, s.52-53.

İKİNCİ BÖLÜM

YARARLANANLARIN KATKI SAĞLAMADIĞI

SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI

I. GENEL OLARAK

Günümüzde, ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi, primli sosyal güvenlik sistemi ve primsiz sosyal güvenlik sistemi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Primli sosyal güvenlik sisteminde, yararlananlar finansmana katkı sağlamaktadır. Primsiz sosyal güvenlik sisteminde ise yararlananların katkısı söz konusu değildir. Primli sistem sosyal sigortalar, primsiz sistem ise sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerden oluşmaktadır.

Osmanlı Devletinde sosyal güvenliği sağlayan kurumlar genellikle yararlananların katkı sağlamadığı kurumlar olmuştur. İlk kez meslek örgütleri ile başladığı bilinen yararlananların katkı sağladığı sistem ise Tanzimat'tan itibaren tekaüd sandıkları ile yaygınlaşmaya başlamıştır.

Özellikle Tanzimat öncesinde sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturan ve Tanzimat sonrası dönemde eski işlevini kaybetse de Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını sürdüren, yararlananların katkı sağlamadığı kurumların temeli yardımlara dayanmaktadır. Yardımlar dışında hukuki sorumluluk sebebiyle yükümlülerin sosyal güvenlik desteği sağladığı kurumlar da bulunmaktadır. Günümüzde olduğu gibi sosyal yardım ve hizmet kurumları da yükümlülerin katkı sağlamadığı sosyal güvenlik teknikleridir.

Yararlananların katkı sağlamadığı sosyal güvenlik sisteminde sosyal güvenlik, büyük oranda geleneksel olarak nitelendirilen sosyal güvenlik teknikleri tarafından karşılanmıştır.[228]

---

[228] Geleneksel teknikler tasarruf, yardımlar, hukuki sorumluluk ve yardımlaşma sandıklarıdır. Geleneksel tekniklerin özelliği sosyal güvenliği sağlamaya yönelik olarak tarihi süreçte ilk önce ortaya çıkmış olmalarıdır. Bu tekniklerin günümüzde etkinliği azalmış olsa da ortadan kalktıkları söylenemez. Geleneksel ifadesi bu tekniklerin tarihte kaldığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

Geleneksel sosyal güvenlik teknikleri günümüzde önemini kaybetmiş görünmektedir. Ancak bu teknikler yoğun olarak uygulandıkları dönemlerde sosyal güvenliği sağlayan teknikler olmuşlardır. Günümüzde geleneksel tekniklerin munzam sosyal güvenlik araçları olarak kullanılmaları mümkündür. GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.10-15; YAZGAN, Meseleler, s.24. Hatta sosyal güvenliğe sahip olmayanlar bakımından yardım tekniği munzam araçların da ötesine geçebilir. Toplumda sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmış bireylere sosyal güvenlik sağlayabilir.

II. VAKIFLAR, ZEKÂT VE YARDIMLAR

Osmanlı Devletinde, klasik dönemde esnaf ve sanatkârlar ile yeniçeriler dayanışma sandıkları oluşturarak kendilerine ve ailelerine sosyal güvence sağlamaya çalışmışlardır. Toplumun geri kalanının sosyal güvenliği ise vakıflar, zekât ve yardımlar aracılığıyla sağlanmıştır. Hatta bu kurumlar dayanışma sandığı olanlara da destek sağladığından, toplumun tümünü kapsayan sosyal güvenlik hizmeti sunmuşlardır. Vakıf ve zekât kurumları da yardım temelli kurumlar olsa da kapsamları bakımından diğer kurumlardan daha ön planda olmuşlardır. Bu sebeple yararlananların katkı sağladığı kurumlar vakıflar, zekât ve yardımlar şeklinde üç başlık altında incelenmiştir.

A. VAKIFLAR

Vakıflar, sosyal yönü itibariyle birçok esere konu olmuş kurumlardır. Vakıfları sosyal açıdan incelediğimizde çeşitli yönleriyle sosyal güvenliğe katkı verdikleri görülmektedir. Vakıf örnekleri içerisinde sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmetlere benzeyen uygulamalar bulmak mümkündür. Vakıflar kar amacı gütmemesi, belli sosyal riskleri kapsamına alması gibi özellikleri ile sosyal sigortalara benzerler. Bazı vakıflarda prim benzeri uygulamalar da görülmüştür. Sağlık hizmetleri veren vakıflar bireylere adeta genel sağlık sigortası sağlamışlardır. Çocuklara ve yaşlılara yönelik bazı vakıflar ise sosyal hizmet yönüyle öne çıkmışlardır. Bunların dışında ihtiyaç sahiplerine destek veren, çok farklı risklere karşı güvence sağlayan çok sayıda vakıf çeşidinden söz etmek mümkündür.

Vakıflar, içinde bulundukları toplumun ihtiyaçlarına göre, kurucularının istek ve görüşleri doğrultusunda farklı amaçlar için kullanılmaya uygun olan kurumlardır.[229] Sosyal yardım kuruluşları da genellikle belirli tehlikelere karşı güvence sağlamayan, her alanda yardım yapan kuruluşlardır.[230] Bu açıdan bazı vakıfların sosyal yardım kuruluşu özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

Vakıflar hem her alanda yardım yapan hem de bazı riskler üzerinde yoğunlaşan örnekleriyle sosyal güvenlik alanında önemli bir görev icra etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin

---

[229] ÖZTÜRK, Nazif: Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s.27.

[230] YAZGAN, Gelir Dağılımı, s.18.

batılı sosyal bilimciler tarafından bir vakıf cenneti[231] olarak nitelendirildiği düşünülürse, vakıfların Osmanlı sosyal güvenliğindeki payı daha iyi anlaşılabilir.

1. Vakıf Kavramı ve Vakfın Kaynağına İlişkin Görüşler

Vakıf, kelime anlamı olarak hapis, men, alıkoymak gibi anlamlara gelmektedir.[232] Hukukta, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in tanımına göre bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynını Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten sonsuza dek men etmektir. Ebu Hanife, vakfı, bir mülkün aynı, sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere, menfaatin bir cihete tasadduk edilmesi şeklinde tarif etmiştir.[233] İmameyn'in tanımındaki "Allah'ın mülkü" ifadesi mecazi bir anlam taşımaktadır. Bu ifadeyi vakfın hiçbir gerçek kişinin mülkiyetinde olmadığı veya kamunun mülkiyetinde olduğu şeklinde anlamak gerekir. Sonraki dönemlerde vakfın tanımları yapılmaya devam edilmiş ve çok sayıda tanım ortaya çıkmıştır. Ömer Hilmi'nin vakıf tanımı da İmameyn'in tanımına benzemektedir. Buna göre vakıf, menfaati (gelirleri), insanlara (halka / topluma) ait olmak üzere, bir malın (aynın) mülkiyetinin özel mülkiyetten çıkarılarak, mülkiyeti Allah'a (kamuya) ait olmak üzere alıkonulmasıdır.[234]

Vakfın ortaya çıkışını çok eski zamanlara kadar dayandırmak mümkündür. Ancak vakfın başlangıcına ilişkin kesin bir tarih vermeye imkân yoktur.[235] Vakıf ve benzeri kurumlar

---

[231] YAZGAN, Turan: "Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar", IV. Vakıf Haftası, VGM Yayınları, 1987, s.255; GÖZÜBENLİ, Beşir: "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", XI. Vakıf Haftası Kitabı, VGM Yayınları, 1994, s.71.

[232] İBN MANZUR, Muhammed b. Mükerrem: "Ve-qa-fe", Lisanü'l-Arab, Beyrut, 1414, c.9, s.359; Vakıf kurumu Kuzey Afrika'da "hubus" veya "hubs" kelimeleri ile ifade edilmiştir. Fransızcaya da "habous" şeklinde geçmiştir. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.153. Avrupa'da foundation, fondation, fundacion, fundacao, fundazzione, stiftung, stichting, stiftelse, wakf gibi kelimeler vakfın karşılığı olarak kullanılmaktadır. ANHEIER, Helmut K: "Foundations In Europe: A Comparative Perspective", Civil Society Working Paper 18, 2001, s.1. Avrupa ve Amerika'daki kavramları dilimize "tesis" şeklinde çevirenler olmuştur. Vakıflara benzetilen bu kurumlar oldukça yaygın uygulama alanı bulmuştur. BERKİ, Şakir: "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", Vakıflar Dergisi, S.5, 1962, s.19.

[233] İBN ABİDİN, c.4, s.337; BİLMEN, Ömer Nasuhi: Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1968, c.4, s.284; ELMALILI, M. Hamdi Yazır: Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu, Haz: Sıtkı Gülle, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997, c.5, s.410; CİN, Halil & AKGÜNDÜZ, Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, c.2; s.53; ERDOĞAN, s.595.

[234] ÖMER HİLMİ Efendi: İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s.13; Farklı vakıf tanımları için bkz. AKGÜNDÜZ, Ahmet: İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, OSAV Yayınları, İstanbul, 1996, s.83-94; KAZICI, Ziya: İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985, s.27-28; ÖZTÜRK, Nazif: Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, s.28-29; KOZAK, s.48; ZAİM, Sabahaddin: "Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.37-38, İstanbul, 1992, s.2.

[235] İslam'dan önce vakıf fikri olmasa da, fiilen yapılan uygulamalar olduğu görülmektedir. Yani kişiler diğer kişiler yararına eserler yapmışlardır. BERKİ, Ali Himmet: "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve

tarihte birçok toplumda görülmüşlerdir. İslamiyet'ten önce de Buda dinine mensup Türklerde, Bizanslılarda, Roma'da ve Yunan'da benzer kurumların bulunduğu ileri sürülmüştür.[236] Vakfın Roma hukuku kökenli bir kurum olduğunu ileri sürenler olduğu gibi Bizans hukukunda ilk kez görüldüğünü iddia edenler de vardır.[237] İslamiyet'ten önce de vakıf eserleri ortaya konulmakla birlikte bir kurum olarak vakfın İslamiyet'le ortaya çıktığı da iddia edilmektedir.[238] Vakıf, ortaya çıkışı ve amacı bakımından hukuki kurumların en hayırlısı ve yararlısı olarak ifade edilmiştir.[239]

Vakfın İslam hukukuna uygun bir kurum olduğunu hatta İslam hukuku ile doğduğunu ileri süren İslam hukukçularına karşın, vakfı İslam hukukuna sonradan eklenmiş bir bidat olarak gören hukukçular da vardır. Bunun sebebi Kuran ve Sünnette vakfa ilişkin hükümlerin açık olarak bulunmayışıdır. Vakfı İslam hukukuna uygun bir kurum olarak değerlendirenler, diğer bütün dinler gibi İslamiyet'in de yardımlaşmayı teşvik eden bir din olduğunu güçlü bir delil olarak ileri sürmüşlerdir.[240] Vakıf başlangıçta habs ve sadaka kelimeleri ile ifade edilmiştir. Eski fıkıh kitaplarındaki "Kitabü's-sadakat" ve "Kitabü'l-ahbas" başlıkları vakıf konusuna ilişkindir.[241] Kaynağı ne olursa olsun vakıflar, İslam dünyasında geniş kabul görmüştür. Belirli kurallara dayanan yardımlar yapılmasını sağlamıştır.[242]

Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi, S.6, Baha Matbaası, İstanbul, 1965, s.8; ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.145. Ömer Hilmi Efendi ilk vakfın İbrahim (as) tarafından yapıldığını, İbrahim (as)'ın sahibi olduğu serveti garip, yolcu ve fakirlere harcadığını ifade etmiştir. İbrahim (as)'ın yaptığı çok sayıda vakıf eseri Arap yarımadasındadır ve Halilürrahman vakfı olarak bilinmektedir. Kabenin de bu vakıf eserleri içerisinde en eskisi ve en önemlisi olduğu iddia edilmektedir. ÖMER HİLMİ, s.9.

[236] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.52-54; YEDİYILDIZ, Vakıf, s.155; KÖPRÜLÜ, Vakıf, s.3 vd.; YAZGAN, Görüşler, s.15; KOP, s.49 vd.

[237] Vakfın kaynağı ile ilgili iddialar ve karşı görüşler için bkz. AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.64-67; KAZICI, Vakıf, s.50-53.

[238] ELMALILI, c.5, s.411; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.51.

[239] BERKİ, Ali Himmet: "Hukuki ve İçtimai Bakımından Vakıf", Vakıflar Dergisi, S.5, Ankara, 1962, s.9; ELMALILI, c.5, s.411.

[240] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.154-155; ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.142; ERTUÇ, s.23.

[241] BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.9. Bu kullanım daha çok Maliki hukukçular tarafından tercih edilmiştir. Bu şekilde bir örnek için bkz. KADI ABDÜLVEHHAB, Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali: et-Telkin fi'l-Fıkhi'l-Maliki, Riyad, ty, c.2, s.216.

[242] SINGER, Amy: Osmanlı'da Hayırseverlik, Çev: Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.18. Özellikle Osmanlı Devletinin hakim olduğu şehirlerde vakıflar toplum hayatında kilit bir rol üstlenmişlerdir. Bu rol vakıfları günümüzde de popüler yapmaya devam etmektedir. SAIT, Siraj M. & LIM, Hillary: "Waqf (Endowment) And Islamic Philanthropy", Islam, Land & Property Research Series, UN-HABITAT, Nairobi, 2005, s.9.

Kuran'da vakıfla doğrudan ilgili bir ayet bulunmamaktadır. Ancak pek çok yerde geçen yardım ayetlerinin kapsamında vakfın da yer aldığı düşünülebilir.[243] Vakfın deliline ilişkin olarak da kaynaklarda yardımlaşma ile ilgili ayetlere yer verildiği görülmektedir. Özellikle vakıf kurumunun Kuran'daki "fi sebilillah" kavramından doğduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.[244] Kuran'da insanları hayırseverliğe teşvik eden çok sayıda kavram yer almıştır. Vakıf kurumunu inceleyen araştırmacılar, Müslüman toplumlarda vakfın gelişmesini İslamiyet ile bağdaştırmışlardır. D'Ohsson, Türklerdeki hayırseverliğin kaynağını İslamiyet olarak görmüş, Kuran'ın Türkleri, bütün milletlerin en hayırseveri ve en insan severi haline getirdiğini ifade etmiştir.[245]

Kuran'la birlikte İslam hukukunun iki önemli kaynağından biri olan Sünnette vakıfla ilgili daha kesin deliller bulunmaktadır. Yardımlaşma ilgili ayetlerde ifade ettiğimiz gibi yardımlaşma ile ilgili hadislerin de vakıf kurumunu teşvik eden hadisler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak özellikle vakıf kurumunun kaynağı olarak öne çıkan bir hadis vardır. Bu hadiste kişinin öldükten sonra amelinin kesileceği ancak üç şeyde devam edeceği ifade edilmiştir. Bu üç şeyden biri de sadaka-i cariyedir.[246] Hadiste geçen sadaka-i cariye vakıf olarak yorumlanmıştır. Vakfın sürekliliği ve bağlayıcılığı ile ilgili unsurlar Kuran'dan daha çok Sünnet kaynaklıdır.[247] Berki, vakfın meşruiyetinin Kuran, Sünnet ve icma ile sabit olduğu düşüncesindedir.[248]

İslam toplumunda Hz. Peygamber döneminden itibaren vakıf örnekleri ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in bizzat vakıf kurduğu ve kendisine ait hurma bahçelerini vakfettiği kaynaklarda yer almıştır.[249] Birçok sahabe de Hz. Muhammed'in teşvikiyle vakıf

---

[243] "Karz-ı hasen" (57/18, 73/20), "Allah yolunda harcamak – infak etmek" (2/195, 261), "malını akrabaya, yetimlere, yoksullara vermek" (2/177), "fakiri beslemek" (89/18, 107/3), "sadaka vermek" (4/114), "hayrat yapmakta yarışmak" (2/148, 3/114) ayetleri vakfiyelerde yer almıştır. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.154; BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.10. "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça tam hayra nail olamazsınız" anlamındaki Al-i İmran suresinin 92.ayeti de vakıfla bağlantılı olarak yorumlanmıştır. AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.57.

[244] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.154.

[245] ÖZTUNA, Yılmaz: Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983, c.10, s.319.

[246] Müslim, *Vesaya* 3; Ebu Davud, *Vesaya* 14; İbn Mace, *Mukaddime* 20; ÖMER HİLMİ, s.9-10; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.196. Osmanlı kadı sicillerinde kayıt altına alınmış vakfiyelerde sadaka-i cariye ile ilgili bu hadise yapılan atıflar bulunmaktadır. İstanbul Kadı Sicilleri, Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, c.12, hn.128.

[247] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.155.

[248] BERKİ, Ali Himmet: "İslamda Vakıf 'Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri' ", Vakıflar Dergisi, S.4, 1958, s.20.

[249] Hz. Peygamber Medine'de malik olduğu yedi kıta akarı vasiyet yoluyla vakfetmiştir. ÖMER HİLMİ, s.10; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.58-59; KAHF, Monzer: "The Performance of the Institution of Zakah in Theory and

kurmuştur.[250] Hz. Peygamber'in teşvikiyle Hz. Ömer ve Hz. Osman tarafından kurulan vakıflar hadislerde anlatılmıştır. Hz. Peygamber Hz. Ömer'e Hayber'de sahibi olduğu değerli araziyi, aslı satılamaz, bağışlanamaz ve mirasa konu olamaz şekilde tutmasını ve gelirini fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine tahsis etmesini söylemiştir.[251] Hz. Osman da Hz. Peygamberin teşvikiyle Medine'deki Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmiştir.[252]

Sonuç olarak vakfın kaynağı ne olursa olsun ilk İslam devletinden itibaren Müslümanlar tarafından uygulandığı görülmektedir. Hatta vakfı en çok geliştiren ve yaygınlaştıran da Müslümanlar olmuştur. İslam hukukunda da vakıf konusu ayrıntılı olarak incelenmiş ve geliştirilmiştir.

2. Vakıfların Sosyal Güvenlik Fonksiyonu

Vakıf kurumu sosyal güvenlik fonksiyonuna sahip bir kurumdur. Vakıf kurumunu ve sosyal güvenlik hukukunu inceleyen eserlerde vakıfların sosyal güvenlik sağlama özelliklerine temas edilmiştir. Ancak vakıflar, son yüzyılda oluşmuş olan sosyal güvenlik kurumlarından farklı özelliklere ve ilkelere sahiptir. Vakıfların kendine özgü bir sosyal güvenlik kurumu olduğu söylenebilir.[253]

Vakıflar iyi işlediği ve korunduğu dönemlerde, insan şahsiyetinin ve hayatının korunması, kurtarılıp geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşabilecekleri maddi ve manevi zorlukların ve sıkıntıların giderilmesi, hayatın güzelleştirilmesi, sosyal düzenin her türlü tehlikelerinden kurtarılması hususlarında fonksiyona sahip olmuşlardır.[254] Vakıflar geniş anlamda ve dar anlamda sosyal güvenliğin kapsamına giren faaliyetler yapmışlardır.

Practice", International Conference on Islamic Economics Towards the 21st Century, Kuala Lumpur, April 26-30, 1999, s.4-5. Bu bahçelerin gelirleri savunma giderlerine, yolculara ve ihtiyaç sahiplerine tahsis edilmiştir. PAKALIN, Osman Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, c.3, s.578; KAHF, s.5. İslam tarihinde ilk vakfın Kuba Mescidi olduğunu iddia edenler de vardır. DOGAWARA, s.10.

[250] Cabir b. Abdullah(ra): "Ben muhacirin ve Ensar'dan bir kimse bilmem ki malı olup da malını vakıf ve tasadduk etmesin" diyerek bütün sahabenin vakfı uyguladığını ifade etmiştir. ÖMER HİLMİ, s.10; BERKİ, Vakıflar, s.5; ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.146; KAZICI, Vakıf, s.49.

[251] BUHARİ, *Şartlar* 19; ÖMER HİLMİ, s.10; BİLMEN, c.4, s.304; YEDİYILDIZ, Vakıf, s.154, 155; KAZICI, Vakıf, s.48; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.59; Bazılarına göre Hz. Ömer'in kurduğu bu vakıf İslam'daki ilk vakıf olarak kabul edilmektedir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.196-197; BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.11. Bazıları ise İslam'da ilk vakfın Hz. Peygamber tarafından kurulduğunu kabul etmektedir.

[252] Tirmizi, *Menakıb* 19; Nesai, *Ahbas* 3; Bu vakıf yoluyla içme suyu Medine'de ilk kez ücretsiz olmuştur. Bu vakıftan önce kaynak sahibi suyu yüksek fiyatla satmıştır. KAHF, s.5.

[253] Vakıflar bir sosyal güvenlik kurumu olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak yaptıkları faaliyetler ile zamanla bu alanda önemli bir konuma ulaşmışlardır. ARICI & ALPER, s.69.

[254] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.140.

Vakıfların günümüzdeki sosyal güvenlik kurumlarından en önemli farkı zorunluluk ilkesinin olmamasıdır. Vakıflar ihtiyari olarak kurulmuşlar ve gelişmişlerdir. Bu sebeple günümüzde sosyal güvenlik hizmetlerinin tamamen vakıflar eliyle yürütülmesi zordur.[255] Vakıfların ihtiyari olarak kuruldukları düşünülse de bunun bir devlet politikası olduğu da görülmelidir. Vakıflar Osmanlı Devletinde önemli bir boşluğu doldurmuşlardır. Öyle ki vakıflar olmadan İslam dininin ve toplumunun hayatta kalamayacağını ifade edilmiştir.[256]

Vakıflar, zorunluluk unsuru olmamasının bir sonucu olarak yararlananlara talep hakkı vermeyen kurumlardır.[257] Bireylere talep hakkının sağlanmaması günümüz sosyal güvenlik anlayışında önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Ancak vakıf anlayışının günümüzde prim yükümlülerine talep hakkı veren, primsiz rejimlerde ise yardımı bir lütuf gören anlayıştan çok geri olduğunu söylemek mümkün değildir.

Vakıf kurumu zorunlu olmayan bir yardım olmasına karşın, sürekli olması ile sosyal yardımlar içerisinde özel bir yere sahip olmuştur.[258] Vakıflar süresiz olarak kurulduklarından nazari olarak sona ermeleri mümkün değildir.[259] Bu sebeple vakıfların özgülendikleri amaç bakımından oldukça iyi bir güvence oluşturdukları söylenebilir. Bir kurumun sosyal güvenlik bakımından etkinliğinde oluşturduğu güvencenin de payı olduğu düşünüldüğünde, vakıfların sona ermemeleri yönüyle yararlananlara süresiz güvence sağlamaları söz konusu olabilecektir.

Vakıflar, sosyal güvenlik sistemi içerisinde primsiz sosyal güvenlik rejimi olarak değerlendirilebilir. Vakıflar, kimsesiz, fakir, hasta ve yaşlıların hiçbir ücret ve prim ödemeden çeşitli hizmetlerden yararlanmalarını sağlamışlardır.[260] Vakıfların karşılıksız yardım sağlamaları yararlananları atalete sevk etmesi yönünden eleştirilmiştir. Bu eleştirinin somut

---

[255] KOZAK, s.115-116. Fas, Cezayir, Ürdün, Lübnan, Kuveyt, Sudan, Malezya ve Hindistan'da vakıf kurumunun günümüzdeki uygulamasının incelendiği bir çalışmada vakıfların tarihteki işlevlerine sahip olmadıkları ortaya konulmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle sömürge dönemlerinde vakıf şartnamelerinin ihlal edilmesi ve vakıf mallarının gasp edilmesi etkili olmuştur. MEHDİ, Mahmud Ahmed: Nizamü'l-Vakf fi't-Tatbiki'l-Muasır, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2003, s.131.

[256] IMBER, Colin: Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, Çev: Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.151.

[257] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.195.

[258] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.196.

[259] AYDIN, M. Akif: Türk Hukuk Tarihi, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.271; HASSAN, M. Kabir: "An Integrated Poverty Allevation Model Combining Zakat, Awqaf and Micro-Finance", Seventh International Conference – The Tawhidi Epistemology: Zakat and Waqf Economy, Bangi, 2010, s.267. Vakfedilen bir şeyin daha sonra özel mülke konu olması söz konusu değildir. Mülk zannedilerek alınan bir tarlanın vakıf olduğu anlaşıldığından sözleşme iptal edilmiş ve alıcının parası iade edilmiştir. BOA, A. MKT.DV, 36/22, 13 B 1267.

[260] ERTUÇ, s.62.

olarak ispatı yapılmış değildir. Kaldı ki sayısız vakıf içerisinde bu eleştiriyi haklı çıkaracak örnekler bulunsa bile bunlardan genel bir yargıya ulaşmamak gerekir. Bu uygulamalar ancak kötü örnekler olarak değerlendirilebilir.[261]

Vakıflar günümüz sosyal güvenlik sistemlerine göre daha esnek yapıdadır. Günümüz sistemlerinde primler belirli sosyal riskler için ödenmekte ve risk gerçekleştiğinde bireylere destek sağlanmaktadır. Vakıflarda ise bir karşılık söz konusu değildir. Bu sebeple çok çeşitli risklere karşı destek sağlanabilmiştir.[262]

Vakıfların sosyal güvenlik bakımından önemli bir özelliği de amacına hizmet etme imkânı kalmayan bütün vakıfların fakirlere tahsis edilmesidir. Osmanlı uygulamasını gösteren fetvalarda bunun çok sayıda örneği vardır.[263] Vakfiyelerde de vakıf kurucusunun şartını yerine getirme imkânı kalmadığında fakirlere tahsis edileceğine yönelik ibareler yer almıştır.[264] Kadılar da vakıfların belirtilen cihete sarf edilememesi halinde fakirlere tahsis edilmesine ilişkin çok sayıda karar vermişlerdir.[265] Amaç belirtilmeksizin kurulan vakıflar da fakirlerin yararlanması için kurulmuş sayılır.[266]

Vakıflar bütün ihtiyaç sahiplerini ilgilendirmeyen ve her zaman, her yerde bulunma zorunluluğu olmayan kurumlar oldukları için sosyal güvenlik açısından kısmi bir kurum olarak değerlendirilmiştir.[267] Vakıfların bütün ihtiyaç sahiplerini ilgilendirmediği söylense de vakfın amacını insanlar belirlemektedir. Sosyal güvenlik tehlikelerini gidermek amacıyla, bu tehlikelere uğrayanlara yönelik bir amaç vakfın sosyal güvenlik işlevlerine etkinlik kazandırabilir.

---

[261] BERKİ, İslamda Vakıf, s.20.

[262] KOÇ, s.102.

[263] Yolcular için tahsis edilen vakfa yolcu gelmemesi durumunda fakirlere tahsis edilir. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul: Şeyhülislam Ebusssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983: 311; Aile vakıfları, belirli nesle vakfedilmiş ise neslin bitmesiyle veya her halde neslin kesilmesi ile fakirlere kalırlar. Behcetü'l-Fetava: Haz: Süleyman Kaya vdi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011: 1251; Fetava-yı Feyziye: Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009: 990; Ceride-i İlmiyye Fetvaları: Haz: İsmail Cebeci, İstanbul, 2009: 384.

[264] *"Vakfiyeye göre eğer müsafirhane yıkılırsa tekrar yapılacaktır. Bu; imar ve inşa mümkün oldukça tekrarlanacaktır. Eğer mümkün olmazsa geliri Müslüman fakirlere tahsis edilecektir…"* KONYALI, İbrahim Hakkı: Konya Tarihi, Enes Kitap Sarayı, Konya, 1997, s.537.

[265] İstanbul Kadı Sicilleri, c.11, hn.22, hn.110, hn.535; c.12, hn.55, hn.98; hn.133, hn.245; c.13, hn.40; c.18, hn.3; c.19, hn.287; c.39, hn.170.

[266] IMBER, s.149.

[267] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.195.

Vakıfların sağlayabileceği sosyal güvenlik hizmeti vakfı kuranın şahsi görüşüne ve ekonomik gücüne göre değişmektedir. Vakıfların ekonomik güçleri bakımından herkesin sosyal güvenliğini sağlamaları mümkün değildir. Tek bir merkezden yönetilmediklerinden dolayı koordinasyon eksikliği sebebiyle tekrarlar ve değerlendirme eksiklikleri de oluşabilir.[268] Çağdaş sosyal güvenlik sistemleri toplumda yaşayan kişilerin tamamını fiziki ve sosyal risklere karşı bütün olarak emniyet altına almayı hedeflemektedir.[269] Ancak uygulamada kişiler ve riskler bakımından bu hedefe ulaşılamadığı görülmektedir. Vakıf sisteminde ise bütün vakıflar birbirini tamamladığında güvence altına alınmayan risk sayısının oldukça az olduğu söylenebilir.

Sosyal güvenlik kurumları yaygın ve sürekli olan ihtiyaçları göz önünde bulundurarak yapılanmıştır. Vakıflar ise günümüz bakımından yaygın ve sürekli olmayan tehlikeler için bir çözüm yolu sunmaktadır.[270] Bu bakımdan günümüzde sosyal güvenlik kurumlarına alternatif değil, destek olabilecek nitelikte kurumlar olduğu söylenebilir. Ancak vakıfların tarihte ve Osmanlı Devletinde destek sağladığı tehlikeler, dönemin yaygın sosyal tehlikeleridir.

Vakıflar sosyal güvenlik fonksiyonunu yerine getirirken zenginle yoksul arasında aracı olmuşlardır. Bu sebeple diğer yardımların sebep olabileceği rencide edici durumlar vakıflarda söz konusu değildir.[271] Vakıflar zenginlerle fakirler arasındaki hayat şartları açısından mevcut farkları azaltmayı amaçlayan bir yol izlemişlerdir.[272] Zenginlerle fakirler arasındaki gelir farkını çeşitli transferler yoluyla azaltmak vakıfların sosyal ve ekonomik yönlerinden bir tanesidir. Bu yön ayrıca sosyal güvenlik bakımından da önemlidir. Çünkü sosyal güvenliğin ve özellikle sosyal yardımların sonuçlarından bir tanesi zenginlerle fakirler arasındaki gelir farkının azalmasıdır.

Hukuki kurumların en hayırlısı ve yararlısı olarak görülen vakıf,[273] tarihi süreçte oldukça başarılı örneklere sahne olmuştur. Vakıf kurumunu değerlendirirken sosyal, ekonomik, siyasi ortamı da dikkate almak gerekir. Vakıf kurumunun iyi işleyebilmesi için kendisiyle uyumlu anlayışa sahip bir sistemde yer alması gereklidir. Farklı anlayışa sahip sistemlerde vakıf kurumunun kendisinden beklenen işlevleri yerine getirmesi zordur. Kozak,

---

[268] KOZAK, s.121.

[269] RİCHARDSON, s.26.

[270] ERTUÇ, s.62.

[271] ZAİM, İktisadi ve Sosyal, s.12.

[272] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.172.

[273] BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.9; ELMALILI, c.5, s.411.

günümüzdeki sistemi vakıfların işlevlerini yerine getirmeleri bakımından uygun bulmamıştır.[274]

3. Vakıfların Osmanlı Uygulamasındaki Yeri

Vakıf kurumu Osmanlı Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar etkin olmuş bir kurumdur. Bir geleneksel sosyal yardım ve sosyal güvenlik kurumu olarak nitelenebilecek vakıflar, bu kurumlar içerisinde en gelişmişi ve sistemlisi olarak görülmüştür.[275] Özellikle İslam toplumlarında ve Osmanlı Devleti'nde en ileri kurumsallık ve yaygınlık derecesine ulaştığı söylenmektedir.[276]

Osmanlılardan önce Anadolu'da yaşamış olan Selçuklular ve diğer beylikler çok sayıda vakfı miras olarak bırakmışlardır. Osmanlılar bu mirası üzerine koyarak sürdürmüşlerdir. Bir görüşe göre Osmanlı Devletinde vakıf kuran ilk padişah Orhan Bey'dir.[277] İnalcık, Osman Bey'in de Şeyh Edebali'nin aralarında olduğu ahilere, dervişlere, fakihlere vakıflar yaptığını ifade etmektedir.[278] Vakıf kurumunun ortaya çıkışı çok eskilere dayandığından ve bu dönemde Anadolu'da kurulmuş çok sayıda vakıf bulunduğundan Osman Bey'in vakıf kurmuş olması olasıdır.

Osmanlı Devleti'nde vakıflar eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi genel hizmetlerin yanında çok ayrıntılı alanlara da yönelmiştir. Vakıf sisteminin bu kadar gelişmesi sebebiyle batılı düşünürler Osmanlıyı bir vakıf cenneti olarak nitelemişlerdir.[279] Osmanlılarda çok farklı amaçlar için çok tali konularda dahi vakıflar kurulmuştur. Sosyal güvenlik alanında da çok çeşitli vakıflara rastlamak mümkündür.[280] Vakıf eserleri, dini ve ilmi amaçları olanlar ve sağlık ve sosyal yardım amacıyla yapılanlar şeklinde tasnif etmek mümkündür.[281] Osmanlı

---

[274] KOZAK, s.15-16.

[275] KOZAK, s.48.

[276] KAZICI, Vakıf, s.54-65; BERKİ, Faideler, s.11; ÜLKEN, Hilmi Ziya: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, S.9, Ankara, 1971, s.15.

[277] Osman Bey devletin kuruluş mücadelesini sürdürürken hayır işleri yapmaya fırsat bulamadan vefat etmiştir. Orhan Bey ise İznik'te bir medrese kurmuş ve medresenin ihtiyaçlarını karşılayacak gayrimenkulleri vakfetmiştir. BERKİ, Ali Himmet: "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", Vakıflar Dergisi, S.5, Ankara, 1962, s.127; KAZICI, Vakıf, s.58.

[278] İnalcık, Osman Bey'in Şeyh Edebali'nin Bilecek'teki zaviyesi için Kozağacı köyünü vakıf verdiğini Hüdavendigar Livası Tahrir Defterinden nakletmektedir. İNALCIK, Halil: "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.44, 48, 56.

[279] CİN & AKGÜNDÜZ, c.2, s.50; YAZGAN, Görüşler, s.15; DOGARAWA, s.8.

[280] Osmanlılarda sosyal güvenliğe katkı sağlayan bazı vakıf çeşitleri için bkz. DOĞAN, Sosyal Tarih, s.85-86.

[281] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.153.

Devletinde sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri vakıflar tarafından yerine getirilen hizmetler arasındadır.[282]

Bir vakıf medeniyeti kurmuş olan Osmanlılar, sosyal güvenlik alanında vakıflardan oldukça yararlanmışlardır. Osmanlılarda yardıma muhtaç herkes için vakıflar kurulmuştur. Osmanlıda vakıfların gelirleri devlet tarafından karşılandığında yani gayrisahih vakıflar söz konusu olduğunda yapılan yardımlar sosyal yardım olarak nitelenebilir. Bireyler tarafından finanse edilen vakıfların yardımları ise yardım tekniği içindedir.[283]

Osmanlı devletinde vakıflar, bir insanın doğumundan ölümüne kadar tüm yaşamını etkileyen ve her türlü ihtiyacını karşılayan kurumlar olmuşlardır.[284] Vakıf kurumunun temel amacı, sosyal güvenlik, sosyal dayanışma ve sosyal yardım faaliyetleri yapmaktır. Osmanlı devletinin batıya üstünlüğünde vakıf kurumunun da etkisi olduğu düşünülmektedir.[285] Vakıflar modern devletin yaptığı birçok hizmeti üstlenmişlerdir. Bu hizmetler arasında sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmet kurumları da yer almıştır.[286]

Vakıfların Osmanlı devletinde çok önemli bir yere sahip olduğuna ilişkin pek çok değerlendirme yapılmıştır. Batılı araştırmacılar tarafından 16.yüzyılda bir "vakıf cenneti"[287] olarak ifade edilen Osmanlı Devletinde vakıfların rolü gelişerek devam etmiştir. 18.yüzyılın sonları ile 19.yüzyılın başlarında, taşınmaz malların büyük çoğunluğunun vakıflara ait olduğu ifade edilmiştir. Bazı dönemler bu oranın dörtte üçe (3/4) yükseldiği ileri sürülmüştür.[288] Rakamlar Osmanlı devletinde vakıfların rolü hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Osmanlıların bazı dönemlerinde vakıf gelirlerinin toplamı devlet gelirlerinin üçte birine

---

[282] CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.50.

[283] Tahsisat kabilinden vakıfların tahsis edildiği konu devletin görevli olduğu bir alan olabilir. Devletin finanse etmekle görevli olduğu bir tahsisat iptal edilemez. Yani fakirlerin, hastanelerin ihtiyaçları gibi sosyal güvenlik harcamalarına yönelik tahsisatların iptal edilmesi hukuka aykırıdır. BERKİ, Vakıflar, s.18-19; ÖMER HİLMİ, s.41, m.138. Bilmen bu ayrımı irsad-ı sahih ve irsad-ı gayri sahih şeklinde yapmıştır. BİLMEN, c.4, s.285. Bazı kazaların cizyelerinden vakıflar için yapılan tahsisat örnekleri için bkz. BOA, AE.SAMD.III, 69/6981, 29 Z 1119; BOA, AE.SAMD.III, 69/6985, 29 Z 1119; BOA, AE.SAMD.III, 69/6982, 29 Z 1119.

[284] ERTEM, s.35.

[285] SEVİNÇ, Necdet: Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı 1, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978, s.102-105.

[286] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.42; CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.50; DEMİR, Abdullah: Türk Hukuk Tarihi, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2014, s.314-315; TUNÇOMAĞ, Kenan: Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.46; İNALCIK, Toplu Bir Bakış, s.78; YEDİYILDIZ, Bahaeddin: "Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, S.15, 1982, s.24.

[287] YAZGAN, Görüşler, s.21; KOZAK, s.20. Öztürk, Osmanlılar döneminde kurulan vakıf sayısının tahminen 35 bin olduğunu ifade etmiştir. ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset, s.37.

[288] KÖPRÜLÜ, Vakıf, s.1.

ulaşmıştır. Ülke topraklarının üçte biri de vakıf haline gelmiştir.[289] 18.yy'da ise vakıf gelirlerinin devlet gelirlerinin yarısını oluşturduğu iddia edilmiştir.[290] Bu durum Osmanlı devletinin neden vakıf cenneti olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

Vakıflar içerisinde sosyal yardım ve sosyal hizmet ağırlıklı olan hayri ve yarı hayri vakıflar çoğunlukta olmuştur. Aile vakıflarının da vakıf kurucusunun geride kalan yakınlarına ve soyundan gelenlere sosyal güvence sağladığı söylenebilir.[291] 17.yy'da kurulan 313 vakıftan 72 tanesi hayri vakıf, 136 tanesi yarı hayri vakıf, 105 tanesi aile vakfı niteliğindedir.[292] 18.yy'da kurulan 6000 vakıftan %18'i hayri, %7'si aile, %75'i ise yarı hayri vakıftır.[293] Aile vakıflarının oranının özellikle 17.yüzyılda yüksek olduğu görülmektedir. Aslında aile vakıfları, vakıf kurucusunun ölümünden sonra çocuklarına yönelik bir sosyal güvenlik desteğidir. Aile vakıflarına ilişkin fetvalarda, vakıftan yararlanması meşrut kılınmış bir kişinin ölümü halinde onun payının mirasçılarına intikal edeceği belirtilmiştir.[294] Aile vakıflarından yararlanma bakımından kız ve erkek altsoylar eşittir.[295] Aile vakıflarında yararlananların kimler olacağına dair, somut olaylara ilişkin çok sayıda fetva bulunmaktadır.[296]

Özellikle klasik dönemde vakıflar, Osmanlı sosyal güvenliğini sağlayan kurumlar olmuşlardır.[297] Tanzimat öncesi vakıfların Tanzimat sonrası vakıflardan daha zengin oldukları görülmektedir. Bunda devletin önceki dönemlere göre daha fakir olması etkendir. Yine de Tanzimat sonrası vakıflar da azımsanmayacak kadar çoktur.[298]

Vakıflar aşevleri ve kervansaraylar kurarak yolculara, hac yolunda parasız kalanlara ve diğer ihtiyaç sahiplerine beslenme ve barınma hizmeti sunmuşlardır. Dul ve yetimlere,

---

[289] YEDİYILDIZ, Bahaeddin: "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.18.

[290] YEDİYILDIZ, Bahaeddin: "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi, S.14, Ankara, 1982, s.1.

[291] Imber, vakıf türleri içinde İslam'a ve Müslüman topluma fayda sağlamayan tek türün aile vakıfları olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu vakıfların da aile içindeki ihtiyaç sahiplerine destek sağlaması mümkündür. Ayrıca ailenin soyu tükendiğinde vakıf fakirlere tahsis edilecektir. IMBER, s.151.

[292] YÜKSEL, Hasan: Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), 1998, s.243.

[293] YEDİYILDIZ, XVIII. Asır, s.9.

[294] *"Nesilden nesile vâkıfın evladına ve zürriyetine intikal etmek üzere meşrut olan ve hal-i hazırda muayyen bir topluluğa münhasır bulunan bir vakıfda gelir elde edildikten sonra sene içinde bu toplulukdan biri fevt olsa vefat eden şahsın müstahik olduğu şey veresesine intikal eder mi? El-cevab: Evet, meyyitin müstahik olduğu şey veresesine intikal eder."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 451.

[295] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 430, 431.

[296] Fetava-yı Feyziye: 989, 991, 1025; Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 362, 445.

[297] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.29.

[298] ÖZTUNA, c.10, s.325-326.

engellilere, gazilere, kimsesiz yaşlı ve çocuklara barınma ve bakım hizmeti sunmuşlar, maddi destek sağlamışlardır. Hastaneler açarak sağlık hizmeti sağlamışlardır. Çok çeşitli alanlarda ihtiyaç sahiplerine maddi katkılarda bulunmuşlardır.[299]

Sadaka taşları, yoksulların cenazelerini kaldırmaya yönelik vakıflar, hizmetlilerin kırdıkları ev eşyalarını tazmin eden vakıflar, yoksul genç kızlara çeyiz desteği sağlayan vakıflar; Osmanlı devletinde sosyal desteğin çok ayrıntılı şekilde düşünüldüğünü ortaya koyan vakıflardır.[300]

Yolcuları yolda kalmak ve açlık gibi tehlikelerden kurtaran kervansaraylar, ihtiyaç sahiplerine ücretsiz tedavi ve ilaç hizmeti sunan hastaneler, ölenlerin defin işlemlerinin yapıldığı hazine ve makbereler kaynaklarda rastlanan, sosyal güvenlik hizmeti veren vakıflardandır. Vakıflar eğitimle ilgili hizmetler de görmekle birlikte bunlardan yetim çocukların eğitimi ile ilgilenenler sosyal güvenlik açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışı hem İslamiyet'in ilk dönemlerindeki anlayıştan, hem de günümüzdeki anlayıştan farklı olmuştur. Devlet eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerle kendisini yükümlü olarak görmemiş ve hazineden bu tür hizmetler için kaynak aktarmamıştır.[301] Vakıflar, bugün devletin üstlenmiş olduğu birçok hizmeti yüzyıllar boyunca üstlenmiş, bugünün devlet anlayışına uygun olarak yürüttüğü hizmetlerle, Osmanlı Devleti'nin uzun süre ayakta kalmasında etkili olmuştur.[302]

Sonuç olarak vakıf kurumunun Osmanlı sosyal güvenlik sistemi içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu payda vakıfların oldukça fazla sayıda ve yaygın olarak kurulmaları etkili olmuştur. Vakıfların etkinliğinin bir diğer sebebi de ulaştıkları ekonomik güçtür. Vakıfların Anadolu topraklarında Osmanlı Devletinden önce başlayıp sonra da devam etmesi, Osmanlı Devletinin en temel kurumlarından olduğunu göstermektedir.

4. Vakıfların Yönetimi ve Vakfiyeler

Sosyal güvenlik kurumlarının organizasyonuna baktığımızda bireyler, kurumlar veya devlet tarafından organize edildiklerini görmekteyiz. Sosyal güvenlik yönünden incelediğimiz vakıflar da bireyler tarafından organize edilmiş, devlet de yaptığı denetim ve koyduğu

---

[299] BERKİ, Şakir: "Vakfın Mahiyeti", Vakıflar Dergisi, S.8, Ankara, 1969, s.2; KORKUSUZ & UĞUR, s.39; SINGER, Hayırseverlik, s.22-23.

[300] YURTSEVEN, s.36.

[301] ÖZTUNA, c.9, s.92-93; Vakıfların tarih boyunca farklı devletlerde de bu hizmetleri yerine getirdikleri bilinmektedir. HASAN, Muslim Philanthropy, s.3.

[302] ERTUÇ, s.61.

kurallarla bu organizasyonu izlemiştir. Vakıflar, vakıf kurucusunun vakfiyede belirttiği şartlar çerçevesinde yönetilmiştir. Vakıfların yapacağı sosyal güvenlik hizmetleri de yine bu vakfiyelerde belirtilmiştir.

Vakfiye, vakıf kurucusunun vakfın kuruluşu ve işleyişi konularında düzenlediği hükümleri ve bunların kadı tarafından tescilini içeren hukuki bir belgedir.[303] Vakfın kuruluşu sırasında oluşturulan bu belge kadı siciline kaydedildikten sonra kesinlik kazanmıştır. Vakfın işleyişine ilişkin hükümlere bu belgelerde yer verilmiştir.[304] Vakfiyelerde hamdele ve salveleden sonra vakıflara ilişkin ayet ve hadisler, vakıf kurucusunun ismi, vakfedilen mallar, vakfın idaresi, işletilmesi, kadının vakfın sıhhat ve lüzumuna ilişkin hükmü gibi hususlara yer verilmiştir.[305]

Vakıfların kuruluş şartları içinde yer almasa da bir vakfiye yazılması gelenek haline gelmiştir. Vakfiyeler vakıf kuranın iradesini ortaya koyan ve vakfın idaresine ve amacına ilişkin bilgiler veren belgeler oldukları için hukuki bakımdan önemli belgelerdir. Vakfiyeler vakıfların sosyal güvenlik uygulamalarının da hukuki garantisidir. Vakfiyede belirtilen yardımların yapılması zorunludur.[306]

Vakıflar, vakıf kurucularının vakfiyelerinde belirttikleri mütevelliler tarafından yönetilmiştir. Vakıfların denetimi nazırlar tarafından yapılmış, vakıf davalarına kadı ve naipler bakmıştır.[307] Vakıf kuranların büyük çoğunluğu vakfa mütevelli olarak kendilerini,

---

[303] YEDİYILDIZ, Müessese Toplum, s.24. Osmanlı uygulamasında hukuki güvence sağlamak amacıyla vakıf kurulması işlemi mahkemeler tarafından tescil edilmiştir. Kadı sicillerinde vakıfların tesciline ilişkin çok sayıda kayıt bulmak mümkündür. Bkz. İstanbul Kadı Sicilleri, c.3, hn.12; c.12, hn.320; c.14, hn.315; c.29, hn.169; c.40, hn.59.

[304] Vakfiyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.140 vd. Kadı sicillerinde vakfiye örnekleri için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri, c.11, hn.118; c.12, hn.1; c.12, hn.128.

[305] Belirtilen hususlar vakfiyelerde genel olarak bulunan hususlardır. Bazı vakfiyeler bu hususlardan daha azına veya daha fazlasına yer vermiş olabilir. Mesela bazı vakfiyeler dua ve beddua bölümlerine de yer vermiştir. KURT, İsmail: Para Vakıfları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.70. Örneğin Süleymaniye Vakfiyesinin içeriği; mukaddime (s.1-7), tuğra (s.8), tasdik hücceti (s.8), tesisin gerekliliği (s.9-58), vakfedilen mülkler (s.59-72), vakıf prensibi (s.72-75), vakıf şartları (s.75-200), vakıfların tescili (s.200-208), hatime ve dua (s.208-209) şeklindedir. KÜRKÇÜOĞLU, Edib Kemal: Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962, s.5-6.

[306] "Vâkıfın şartı şariin nassı gibidir" anlayışından dolayı vakfiyelere önem verilmiştir. Vakıflarda hangi şartların geçerli, hangilerinin geçersiz kabul edileceğine ilişkin bilgi için bkz. BERKİ, İslamda Vakıf, s.21-22.

[307] 18.yy Türk vakıflarının %64'ünün denetimi kadılara, %36'sının nezareti vakıf kurucuları tarafından atanan nazırlara ait olmuştur. Vakıf kurucuları vakıfları genellikle kendileri yönetmişlerdir (%56). Ölümlerinden sonra bu görevi çocukları yerine getirmiştir. %11'lik kesim vakıf yönetimine ailesi dışından kişileri atamıştır. %33 ise vakıf yöneticisini belirleme görevini kadı veya nazıra bırakmıştır. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.162; İstanbul, Edirne ve Bursa mahkemelerinde sadece vakıf davalarına bakan kadılar bulunmaktadır. Üç adet İstanbul'da ve birer tane Edirne ve Bursa'da görev yapan bu mahkemelerin işlevini taşrada genel görevli kadı ve naipler yapmışlardır. KARAL, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1995, c.6, s.138; BERKİ, Vakfın Lüzumu, s.20. 1571 yılında bir vakfın denetimi için Üsküdar kadısı ile vakfın bulunduğu

ölümlerinden sonra da çocuklarını ve akrabalarını tayin etmişlerdir. Bu yolla gelirlerini vakfetseler de kendileri ve çocukları vakıftan yararlanmaya devam etmişlerdir. Ancak bu kişilere ayrılan payın çok da büyük olmadığı söylenebilir.[308] Berki, bu uygulamanın vakfedenin çocuklarının ihtiyaç sahibi konumuna düşmemeleri için iyi bir yöntem olduğunu ve olumsuz bakılmaması gerektiğini dile getirmiştir.[309]

Vakıfların sayı ve kapsam olarak arttığı dönemlerde kadılar, vakıfların yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. 18. yüzyılda Türk vakıflarının %64'ünün yönetiminin kadılarda olduğu görülmektedir. Diğer vakıflar da vakıf kurucuları tarafından atanan kişiler tarafından yönetilmiştir. Bu vakıfların da üçte birinin yöneticisinin kadılar tarafından atanması ilivakıf kurucuları tarafından şart kılınmıştır. Yani kadılar vakıfların yönetiminde oldukça etkin olan kişiler olmuşlardır.[310]

Vakıfların vakfiyedeki şartlara göre yönetilip yönetilmediği sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Vakıfların merkezi hükümete tescil ve tasdik ettirilmesi yoluyla kurulmaları kontrol altına alınmıştır. Tahta çıkan her padişah vakıfları kontrol ettirip kendi adına onay vermiş ve kaldırmıştır.[311] Vakfiyelerin belirlenemez haline geldiği durumlarda vakfın tahsis ciheti önceki yılların uygulamasına göre belirlenmiştir.[312]

Vakıf kurucusunun şartıyla atanan mütevelliler dahi yargı denetimine tabi olmuştur. Vakıf kurucusu mütevellinin değiştirilmemesini şart koşsa da ehil değilse mütevelli değiştirilebilmiştir. Osmanlı uygulaması da bu şekilde olmuştur.[313] Kötü yönetim gösteren mütevvellilerin azledilmesi yönünde fetvalar verilmiştir. *"Zeyd mütevellisi olduğu vakfın bazı akarını an-ilmin ve min-gayr-i zaruretin ecr-i mislinden noksan-i fahiş ile icar eylese Zeyd şer'an hain olmuş olup azle müstehak olur mu? El-cevab: Olur."*[314] Benzer şekilde kötü

yerdeki bir müderrise hüküm gönderildiği görülmektedir. 12 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1996, hüküm no: 991.

[308] Kötüye kullanımlar her kurumda ortaya çıkabilir. Bu durum kurumun kötülüğünü göstermez. Gerekli önlemlerin alınması ile kötüye kullanımların engellenmesi daha doğru bir yoldur. KOZAK, s.43; BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.12.

[309] BERKİ, Vakfın Mahiyeti, s.3.

[310] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.163.

[311] İNALCIK, Toplu Bir Bakış, s.78; SEVİNÇ, s.108.

[312] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 387.

[313] *"Bir vakfa meşrutiyet üzere mütevelli olan Zeyd'in muhasebesi görülmek lazım olmakla hakim Zeyd'in muhasebesini görmek istedikde Zeyd 'Ben meşrutiyet üzere mütevelli olmamla muhasebemi gördürmem' deyu imtina'a kadir olur mu? El-cevab: Olmaz."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 402.

[314] Behcetü'l-Fetava: 1291.

yönetimin yargı yoluyla düzeltilmesi de mümkün görülmüştür.[315] Vakfa zarar veren mütevellinin değiştirilmesine ilişkin Osmanlı mahkeme kayıtları da bulunmaktadır.[316]

Selçuklularda sayıları artmış olan vakıfları düzenlemek için Evkaf Nezareti kurulmuştur.[317] Osmanlı Devleti de II. Mahmut döneminde, 1829 yılında vakıfları tek elde birleştirmiş ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni kurmuştur. 1844 yılından itibaren Evkaf Nazırı, hükümet üyesi bakanlar arasında yer almıştır.[318]

Vakıfların yönetim şekli sosyal güvenlik kurumlarından farklıdır. Günümüzde Beveridge Raporunda da benimsenen bir ilke olan sosyal güvenliğin tek elden yönetilmesi gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Tek elden yönetim koordinasyon yönünden avantajlıdır. Bu açıdan vakıfların koordinasyon yönünden dezavantaja sahip olduğu düşünülebilir. Ancak vakıfların sahip olduğu yönetim sisteminin de avantajları vardır. Kozak'ın ifade ettiği gibi vakıf kurucuları, toplumsal ihtiyaçları çok iyi tespit ederek, belli grupların etkisinde yanlış kararlar alabilen siyasi organlardan daha isabetli tercihlerde bulunabilmiştir.[319] Vakıf kurucuları vakfın kurulduğu bölgedeki riskleri tespit etme ve bu risklere karşı yardım yapılmasını şart kılma konusunda daha avantajlıdır. Vakfın mütevellisi de ihtiyaç sahiplerini daha iyi tespit etme, ihtiyaçlarını giderme konusunda avantaja sahiptir.

5. Vakıf Kurucuları ve Lehdarları

Vakıf kurucuları vakfın kuruluş sermayesini ortaya koyan, finansman yöntemlerini ve özgülendiği amacı belirleyen kişilerdir. Vakıf lehdarları ise sosyal güvenlik hizmeti veren vakıflarda, risklere karşı güvence sağlanan kişilerdir. Sosyal güvenlik bakımından kişiler bakımından kapsamı oluşturur.

a. Vakıf Kurucuları

Vakıfların sermayesinin sağlanmasında ve hizmetlerine devam ederken finansman kaynağının sağlanmasında toplumun her kesiminden insanlar katkıda bulunmuşlardır.[320] Ancak üst gelir gruplarının normal olarak daha çok vakıf kurdukları görülmüştür. Bu durum Ortaçağ için de geçerlidir. Ortaçağ iktidara yakın üst tabakanın lüks içinde yaşadığı,

---

[315] Behcetü'l-Fetava: 1397.

[316] İstanbul Kadı Sicilleri, c.10, hn.1016.

[317] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.162.

[318] Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZTUNA, c.10, s.337 vd.

[319] KOZAK, s.120 vd.

[320] ZAİM, İktisadi ve Sosyal, s.11.

çalışanların oluşturduğu halk kesiminin ise daha düşük gelir seviyesi ile geçimini sürdürdüğü bir dönemdir. Düşük gelir grupları, gelirleri ile yetinmeleri konusunda ahlaki öğütlere maruz kalmışlardır.[321] Üst gelir grubundan kişilerin vakıf yoluyla alt gelir gruplarına transfer yapmaları, gelirlerini alt gelir gruplarıyla paylaşmalarının bir yolu olmuştur.

Sadece zengin ve aristokrat kesimin vakıf kurduğunu söylemek yanlış olur.[322] Toplum içinde düşük gelirliler de vakıflar kurmuşlardır; ancak bu vakıfların büyüklüğü toplumdaki gelir dağılımına paralel olarak oluşmuştur. Büyük vakıflar kuranlar padişah ve yakın çevresi, şehzadeler, valide sultanlar ve sultan hanımlar başta olmak üzere vezirler, beylerbeyleri ve toplumun diğer üst gelir grubunu oluşturanlar şeklindedir.[323] 17.yy vakıflarını inceleyen Yüksel, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde vakfiyesi bulunan 1663 vakfın kurucularının % 68.97'sinin askeri, %0.54'ünün reaya olduğunu belirtmiştir.[324] Benzer durum 18.yüzyılda da devam etmiştir. Yediyıldız, 18. yüzyılda vakıfların %81 gibi büyük bir kısmının devlet görevlileri tarafından kurulduğunu, geri kalanının ise diğer halk kesimlerine ait olduğunu ifade etmiştir.[325] Bu da gelir düzeyleri dikkate alındığında oldukça doğal bir durumdur. Padişah ve hanedan ailesi devletin en zenginleri olarak en çok vakıf yaptıran kesim olmuştur.[326] hiz

İslam hukukunda dini amaçlara hizmet ettiği sürece Yahudi ve Hıristiyanların da vakıf kurmalarına imkân tanınmıştır. Gayrimüslimler ihtiyaç sahiplerine yardım yapacak vakıflar kurabilmişlerdir.[327] Osmanlı uygulamasında da zimmi ve müste'menlerin bir hayır cihetine tahsis etmek şartıyla vakıf kurmalarına izin verilmiştir.[328]

---

[321] ÜLGENER, Sabri: İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul, 1951, s.101-109; Ülgener'in burada eleştirdiği bakış açısını İbn Haldun da dile getirmiştir. İbn Haldun'un düşük gelir grupları hakkındaki görüşleri için bkz. KOZAK, s.188-189.

[322] KUNTER, Halim Baki: "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", Vakıflar Dergisi, S.1, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s.106.

[323] ÜLKEN, s.32; SEVİNÇ, s.102; Osmanlı padişahları tarafından kurulan bazı vakıflar için bkz. DOĞAN, Sosyal Tarih, s.88.

[324] Vakfiyelerin %30 gibi önemli bir oranında kurucusunun askeri mi reaya mı olduğu belirlenmiş değildir. Bir diğer tasnifte Tanzimat öncesi kurulan vakıfların %90'ı askerilerden oluşmuştur. Sadece %1'i reaya sınıfındandır. Kalan %9'u kimin kurduğu ise belirtilmemiştir. YÜKSEL, Vakıfların Rolü, s.28, 220; ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset, s.39.

[325] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.160.

[326] ÖZTUNA, c.10, s.317.

[327] SINGER, Hayırseverlik, s.23.

[328] Vakfın hayır cihetine tahsis edilmesi "kurbet" esası olarak ifade edilmiştir. CİN, Halil & AKYILMAZ, Gül: Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya, 2011, s.339.

Vakıf kurucularını sosyal güvenlik açısından değerlendirdiğimizde vakfın daha çok yardım tekniğini kullanan bir kurum olduğunu düşünebiliriz. Vakıfları kuranlar ve hizmetleri süresince finanse edenler genellikle üst gelir grupları olmuştur. Vakıf kurucuları vakıflardan ilk önce yararlanan kimseler değildir. Vakıfların büyük çoğunluğu yardım ve topluma hizmet saikleriyle kurulmuştur.

b. Vakıflardan Sosyal Güvenlik Hizmeti Alanlar

Vakıf kurulurken vakıftan kimlerin, hangi şartlarda yararlanacağı vakıf kurucuları tarafından ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bu şekilde her vakıf kendi yararlanıcılarını oluşturmuştur. Vakıflar yalnızca yoksullukla mücadele eden kurumlar değildir. Her sınıftan insan vakıfların hizmetlerinden yararlanmıştır.[329] Bazı vakıflar tehlikeye uğrama şartı aramaksızın herkese yardım etme amacıyla kurulmuştur. Bazı vakıflar ise sadece bir tehlikeyle karşılaşanlar için yardım hizmeti sunmuşlardır.[330] Vakıflardan bir kısmı yalnız fakirlerin yararlanmasına sunulmuşken, bir kısmından ise zenginler de faydalanabilmiştir. Bu ayrım vakfın cihetinin sadaka veya sıla olarak ifade edilmesiyle ortaya konulmuştur. Ebussuud Efendi konuya ilişkin fetvasında sadakanın fakirlere mahsus olduğunu, sadaka cihetine tahsis edilmiş gallenin zenginlere haram olduğunu belirtmiştir. Sıla cihetine tahsis edilmiş olan galleden ise zenginlerin de yararlanmasında bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir.[331] Ekonomik bakımdan malvarlığı zekât yükümlüsü olma nisabına ulaşmayanlar fakirlerin yararlandığı vakıf hizmetinden yararlanma hakkına sahiptir.[332]

Genellikle vakfa yabancı kimseler vakıflardan yararlanmıştır. Ebu Yusuf, vakıf kuran kişinin kendisinin ve yakınlarının da vakıftan yararlanabileceği görüşündedir.[333] Fakirlerin yararlanması amacıyla kurulan bir vakıftan, vakıf kuranın fakir olan yakınları öncelikle yararlanma hakkına sahip olmuştur. Vakıf kurucusunun fakir yakınları vakfın gelirlerinden veya imkânlarından yararlanmada diğer fakirlere göre öncelikli kabul edilmiştir.[334] Osmanlı

---

[329] KUNTER, s.107-108; ZAİM, İktisadi ve Sosyal, s.11.

[330] KOZAK, s.30. Tehlike şartı aramaksızın herkes için hizmet sunan kurumlar sosyal yardım kurumları, sadece tehlikeye uğrayanlar için yapılan yardımlar ise sosyal güvenlik hizmeti olarak değerlendirilmektedir. YAZGAN, Gelir Dağılımı, s.18.

[331] DÜZDAĞ, Ebussuud: 323.

[332] IMBER, s.149.

[333] CİN & AKYILMAZ, s.340.

[334] ÖMER HİLMİ, s.52.

uygulamasını yansıtan fetvalarda da vakıf kurucusunun fakir yakınlarının diğer fakirlere göre öncelikle vakıftan yararlanma hakkı bulunduğuna değinilmiştir.[335]

Vakıftan yararlananların belirlenmesinde vakıf kurucusu etkindir. Vakfın sermayesi ve konusu vakıftan yararlananların kapsamını belirler. Vakfın kapasitesine göre vakıftan yararlananların kapsamı geniş veya dar olarak belirlenebilir. Kapsama ve konuya göre vakıftan yararlanma konusunda hiçbir sınırın olmadığını söylemek mümkündür.

Vakıflarda genellikle katkı sağlayanlar ve yararlananlar farklı kişiler olmasına karşın, yardımlaşma ve dayanışma anlayışı üzerine kurulan vakıflarda böyle değildir. Klasik dönemde ilmiye sınıfının sosyal güvenliğini sağlayan vakıflar, yeniçerilerin orta sandığı, esnafın esnaf sandığı adını verdikleri vakıf statüsündeki yardımlaşma sandıkları, köy ve şehir halkının avarız vakıfları bu tür vakıflardandır.[336] Bu vakıflarda finansmanı sağlayanlar ve yararlananlar büyük ölçüde aynı kişiler olmuşlardır.

Vakıf lehdarının fiil ehliyetine sahip olması ya da vakfedenle aynı dinden olması şart değildir. Yani gayrimüslimler lehine vakıf kurulabilmiştir.[337] *"Zeyd-i vâkıf vakfının gallesini müslimin ve kefere muhtelitan sakin olan mahallenin avarızına şart eylese vakf-i mezburun gallesi yalnız müsliminin avarızına mı sarf olunur yoksa müslimin ve keferenin cümlesinin avarızına mı? El-cevab: Müslimin ve keferenin cümlesinin avarızına."*[338] Mahkeme kayıtlarında da zimmiler lehine vakıflara rastlanmaktadır.[339]

6. Vakıfların Güvence Sağladığı Riskler

Osmanlı Devletinde sosyal güvenliği sağlayan temel kurum olan vakıf, çok çeşitli risklere karşı güvence sağlamıştır. Vakıflar yararlanıcılarına destek sağlarken genellikle risklerden değil, ihtiyaç sahibi olma kıstasından hareket etmişlerdir. Vakıf kurucuları belli bazı risklere uğrayan kişilerin vakıftan yararlanmasını da şart koşabilmiştir.

Osmanlı uygulamasında vakıflar yaygın riskleri konu aldıkları gibi çok tali risklere karşı da güvence sağladıkları olmuştur. Hayattaki bütün riskleri konu alacak şekilde vakıf kurmak

---

[335] *"Zeyd sıhhatinde vakf-i lazım ile vakfettiği hanın gallesini fukaraya şart etmiş olsa galle-i mezbure vâkıfın evlad-i evladından fakirler olan Amr ve Bekir'e sarf olunmak mı evladır yoksa ecanibden olan fukaraya mı? El-cevab: Evlad-i evladından olan fukaraya sarf evladır, lakin her birine verilen ikiyüz dirhemden ekal olmak gerekir."* Behcetü'l-Fetava: 1252, bkz. 1254, 1384.

[336] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.29; BERKİ, Faideler, s.12-13.

[337] EKİNCİ, Osmanlı Hukuku, s.416.

[338] Behcetü'l-Fetava: 1243.

[339] Evini Kudüs'te yaşayan Ermeniler lehine vakfeden bir kişi bunun mümkün olmaması halinde vakfın zimmi fakirler yararına sürdürülmesini belirtmiştir. İstanbul Kadı Sicilleri, c.17, hn.54.

mümkündür. Vakıflarla ilgili yapılan araştırmalarda vakıfların güvence sağladığı çok çeşitli risklere ilişkin örnekler vardır.[340] Vakıfların en efdali, en iyisi, insanlara en çok yarar sağlayanı ve ihtiyaçlara en çok cevap vereni olarak ifade edilmiştir.[341]

Osmanlılar günümüzde önemini koruyan bazı risklere karşı vakıflar kurduğu gibi dönemin yaygın ve önemli risklerine karşı da vakıflar kurmuşlardır. İhtiyaç sahibi olma kıstasından hareket eden vakıfların 1952 tarihli ILO sözleşmesi ile kabul edilen dokuz riske ve başka risklere karşı güvence sağlaması mümkündür.

Vakıflar her yerleşim yerinde kurdukları hizmet kuruluşları ve belirli yerlerde kurulan hastanelerle ihtiyaç sahiplerinin gıda, giyim, sağlık alanlarındaki ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Vakıflar hiçbir sosyal güvenlik kurumunun bulunmadığı dönemlerde sosyal güvenlik hizmetini yüklenen kurumlar olmuşlardır.[342]

Yaşlılık veya maluliyet sebebiyle çalışamayanlara maaş tahsis edilmesi, gazilere yardım edilmesi, borç ve iflas sebebiyle hapse düşmüş olanların kurtarılması, ticaret ve sanat erbabından işi bozulanlara yardım edilmesi, fakir çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi, kıtlık dönemleri için yiyecek depoları kurulması gibi amaçlarla vakıflar kurulmuştur.[343] Vakıfların önemli fonksiyonlarından biri de yolculuk riskine karşı güvence sağlamasıdır. Yapılan sayısız yol, köprü, fener ve kale önleyici tedbirler arasındadır. Kervansaraylar ise yolcuların seyahatini kolaylaştırmış, onlara barınma ve yiyecek imkânı sağlamıştır.[344] Evlenenlere yapılan çeyiz hazırlama gibi destekler, fakirlerin cenazelerinin kaldırılması gibi vakıflar da ihtiyaç sahiplerine yapılan sosyal yardımlar arasındadır.[345] Bu vakıfların günümüzdeki risklerden daha fazlası için güvence sağladıkları görülmektedir.

---

[340] Vakıflarla ilgili temel kaynak eserler için bkz. BERKİ, Vakıflar, s.11.

[341] BİLMEN, c.4, s.300.

[342] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.28.

[343] ERTUÇ, s.62-63; KOZAK, s.32.

[344] Kervansaraylar o kadar yaygınlaştırılmıştır ki Osmanlı coğrafyasında günlerce yolculuk yapan bir kişinin vakıfların oluşturduğu kervansaraylarda kalarak yolculuğunu tamamlaması mümkün olmuştur. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.171.

[345] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.156. Cenaze hizmetlerine yardım edilmesine ilişkin vakıflar kurulmuştur. Örneğin Germiyanoğlu Yakup Çelebi Vakfiyesinde ölenlerin cenaze masraflarının karşılanmasına ilişkin bilgiler yer almaktadır. ATEŞ, İbrahim: "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.15, 1982, s.82.

Vakfiyelerde dul ve yetimlere yardım edilmesine ilişkin ibarelere rastlanmaktadır.[346] Dul kadınlara maaş ödemesi için kurulmuş vakıflar da bulunmaktadır.[347] Avarız vakıfları, yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf sandıkları ve darüleytamlar ölenlerin geride bıraktıkları yetimlere destek sağlamışlardır. 19.yüzyılın ortalarından itibaren de eytam sandıkları oluşturulmuştur.[348] Kapıkulu askerleri ölenlerin geride bıraktıkları yetimler için yetim keseleri oluşturmuşlardır.[349]

Gerektiği durumlarda ölüm durumunda geride kalanlara vakıflardan destek sağlandığı görülmektedir. Bir cami inşaatında çalışırken iş kazası sonucu vefat eden işçinin geride kalan eşine ve çocuklarına cami vakfından aylık bağlanmıştır.[350] Dolmabahçe Camii inşaatında çalışırken minareden düşerek ölen bir işçinin karısına ve çocuğuna maaş bağlanmasına ilişkin arşiv kayıtları yer almaktadır. İşçinin doğacak çocuğuna da doğumundan itibaren maaş bağlanacağı da kayıtlarda görülmektedir.[351] Vakıfların iş kazası sebebiyle ölümlerde geride kalanlara güvence sağladığı görülmektedir.

Aile vakfı olarak da bilinen zürrî vakıflar, ölüm riskine karşı geride kalanlara bir güvence sağlamaktadır. Hukuki geçerliliği konusunda tartışmalar yapılmış; ancak zürrî vakıfların da kurulabileceği kabul edilmiştir. Yine de en çok eleştiri alan vakıf türlerinden biri olmuştur. 17. yüzyılda Osmanlı vakıflarının %77'si ailevi veya yarı ailevi vakıf şeklindedir.[352] Aile vakıfları vakıf kurucularının nesilleri devam ettiği sürece onlara, refah içinde güvenli bir hayat sağlamışlardır. Bazı aile vakfı kurucularının aile bireylerine günlük, aylık veya yıllık

---

[346] Vakfın gelir fazlasının dul ve yetimlere dağıtılmasına ilişkin bir ibare şöyledir: *"... Ve ba'de ihracil-masarif gallei mezkureden her ne fazla kalur ise fazlayı mezkurenin rub'u aslı malı vakfa zam olup baki bitemamihi dul ve hatun ve yetim ve yetime ve fukarai müslimine ba marifeti mütevelli seviyyen tevzi' ve taksim ve ita oluna…"*. Bu vakfiye 1882 yılına aittir. ATEŞ, s.73.

[347] YÜKSEL, Hasan: "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.51; YÜKSEL, Hasan: "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.862.

[348] ARI, s.502. Başlangıçta yeniçerilerin evlenmelerine izin verilmemiştir. Yasak önce yaşlılık dönemleri için zamanla da tamamen kaldırılmıştır. Ölen yeniçerilerin geride kalan çocukları için de düzenlemeler yapılmıştır. Belli yaşa kadar olan çocuklara maaş bağlanmış, belli yaşa geldikten sonra da babasının bulunduğu ocağa kaydedilmiştir. Yeniçeri yetimlerinin mallarının korunması amacıyla da sandıklar oluşturulmuştur. GÖNENCAN, Zahit: "Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri", Çimento İşveren, c.15, S.1, Ocak 2001, s.29; UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Büyük Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, ty, c.2, s.558-559.

[349] ÇİFTÇİ, Cafer: "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri", Uludağ Üni. Fen Edebiyat Fak. Dergisi, Yıl:4, S.3, 2003/2, s.82.

[350] GÖNENCAN, s.37.

[351] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.28.

[352] Nazif Öztürk'ün verilerine göre 19.yüzyılda aile vakıflarının oranı azalmıştır. YÜKSEL, Vakıf Aile İlişkisi, s.852.

şeklinde gelir bağlanmasını şart koştukları görülmüştür. Vakıf gelirlerinden yakın ve uzak akrabalara yardım edilmesi de aile vakıflarının uygulamaları arasında olmuştur.[353]

İş kazası sebebiyle elleri ve ayakları kırılan bir işçiye malullük maaşı bağlanması ve maaşının ikamet yeri kaymakamlığı aracılığıyla ödenmesi arşivden bir başka örnektir. Uygulamada herhangi bir şart aranmaksızın kişilere sosyal güvenlik ödemesi yapıldığı görülmektedir.[354]

Sosyal güvenlik hizmeti vermeye yönelik o kadar çok vakıf çeşidi oluşturulmuştur ki, tek başına bunların bile toplumda sosyal güvenliğe çok az ihtiyaç bırakacağı iddia edilmiştir.[355] Kimsesiz çocuklara, öksüzlere, yetimlere, muhtaçlara yardım vakıfları bu tür vakıflardandır. Düşmana esir düşenlerin fidyelerinin ödenerek kurtarılması, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, ağır işlerde çalışıp çeşitli sebeplerle iş göremez duruma gelmiş çalışanlara aylık benzeri gelir tahsis edilmesi gibi çeşitli vakıflar sosyal güvenlik hizmetini yerine getiren vakıflardan bir kısmıdır.[356] Hizmetçilerin kırdıkları eşyaların ödenmesi için kurulan vakıflar sosyal güvenlikle ilgilenen vakıfların boyutunu göstermektedir.[357]

Sosyal güvenlik sağlayan diğer Osmanlı kurumları gibi vakıflar da belirli riskleri karşılamayı hedeflememiştir. Vakıfları genel olarak değerlendirdiğimizde ulaştığımız bu sonuç tek tek ele aldığımızda değişmektedir. Çünkü bazı vakıflar belirli amaçlar için kurulmuşlardır. Örneğin sadece verem hastalarına hizmet vermek üzere kurulmuş bir vakıf yalnız verem hastalığı riskine karşı güvence sağlamıştır. Ancak ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesini konu edinen bir vakıf, kişinin ihtiyaç sahibi olmasına sebep olan/olacak hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık, iş kazası, ölüm, işsizlik gibi her türlü riske karşı güvence sağlama özelliğine sahip olmuştur.

---

[353] YÜKSEL, Vakıf Aile İlişkisi, s.858-860.

[354] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.28.

[355] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.195.

[356] KOZAK, s.31-32.

[357] KOZAK, s.32.

7. Sosyal Güvenlik Yönüyle Öne Çıkan Vakıflar

a. Avarız Vakıfları

Avarız vakıfları, ortaya çıkan çeşitli sosyal risklerin zararlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan vakıflardır.[358] Vakıfların sosyal güvenlik fonksiyonu denilince akla gelen ilk vakıf türü avarız vakıflarıdır. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma temeline dayanan avarız vakıfları, günümüz sosyal sigorta sistemi ile benzerlikleri olan ve primli rejime uyarlanabilecek bir vakıf türüdür.

Arızanın çoğulu olan avarız kelimesi ile hastalık, fakirlik, yangın gibi çeşitli riskler anlatılmak istenmiştir.[359] Arıza sosyal güvenlikte kullanılan risk terimine karşılık gelmektedir. Sosyal güvenliğin amacı insanların uğradığı risklerin zararlarının telafi edilmesidir. Avarız sandıklarının amacı da aynı şekilde ortaya çıkan arızaların giderilmesidir.

Avarız vakıfları, geliri bir köy veya mahalle halkının karşılaştığı tehlikelerin zararlarını gidermek üzere tahsis edilmiş vakıflardır.[360] Evkaf muhasebe defterleri içinde köy ve mahallelere ait avarız vakıflarının gelir ve giderlerine ilişkin çok sayıda defter bulunmaktadır.[361] Avarız vakıflarının olağandışı bir vergi olan avarız vergisini ödemek üzere kurulduğu da iddia edilmiştir.[362] Avarız vakıfları olağanüstü bir vergi olan avarız vergilerini ödemek üzere kurulsa dahi sonraları farklı riskler için de destek sağlamaya başladığı görülmektedir. Bu vakıflar kendilerine katkı yapanlar dışındaki insanlara da riskle karşılaşmaları durumunda destek sağlamışlardır.[363] Küçük grupların risklerini kendi

---

[358] DİLİK, Tarihsel, s.69; TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.46; SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1068; BERKİ, Vakıflar, s.111; DİLİK, Sosyal Güvenlik, s.38.

[359] BERKİ, Vakıflar, s.111; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.287. Esasında avarız olağanüstü hallerde ve özellikle savaş hallerinde alınan bir vergidir. Örfi vergiler içinde yer almıştır. PAKALIN, c.1, s.112; YÜCE, Mehmet: "Avarız Vergisinin Muhteşem Dönüşü: Olağanüstü Vergiler", Akademik Bakış, S.3, Temmuz 2004. http://www.akademikbakis.org/eskisite/3/2.pdf, s.2 (E.T: 10.01.2015). Avarız vergisinin şer'i vergiler dışında alınan ilk vergi olduğu ve II. Bayezid döneminin sonlarında konulduğu kabul edilmektedir. ELDEM, s.15.

[360] Kökeni Hz. Peygamber dönemine kadar dayanan avarız vakıfları vatan ve din savunması için gelir sağlamak üzere kurulmuşlardır. Zamanla kapsamı genişleyen vakıflar sosyal hizmetleri finanse eder duruma gelmişlerdir. CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.65-66; ERDOĞAN, s.38; BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.11; İPŞİRLİ, Mehmet: "Avarız Vakfi", DİA, c.4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s.109; YILMAZ, Ejder: Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.87.

[361] BOA, EV.HMH.d, /106-2983-5650-7300-9405.

[362] Başlangıçta olağandışı bir vergi olan avarız vergisi bazı dönemlerde sürekli bir vergi haline gelmiştir. Bazı Osmanlı vatandaşlarının bu vergileri ödemekte güçlük çektiği, kurulan vakıflarla vergiyi ödeyemeyen halkın vergi borcunun ödendiği ifade edilmiştir. YEDİYILDIZ, XVIII. Asır, s.8; ÖZCAN, Osmanlı Mahallesi, s.149.

[363] ÖMER HİLMİ, s.17; BİLMEN, c.4, s.294; BERKİ, Vakıflar, s.7; SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1067-1068; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.230.

aralarında bertaraf ettikleri bu sistem Medine Anayasasında düzenlenen zümre sistemi ile benzerdir. Bu sistemde savunma ve diğer harcamalar konusunda herkesin kendisine ait bölgeden sorumlu olduğu kabul edilmiştir.

Avarız vakıfları bir kişi tarafından kurulabileceği gibi, bir bölgenin zenginleri tarafından da kurulabilir. Ayrıca esnaftan veya bölge halkından para toplanmak suretiyle avarız vakıfları kurulmuştur.[364] Avarız vakıflarının finansmanı belirtildiği gibi bir kişi tarafından sağlanabileceği gibi vakfın bulunduğu bölgedeki kişiler tarafından birlikte de sağlanabilir. Avarız vakıflarının bu ikinci şeklinde, sosyal sigortaların finansmanına sigortadan yararlanacak kişilerin katılması gibi vakıftan yararlanma ihtimali olan kişiler katılmaktadır. Doğan, avarız sandıklarının sermayesinin tamamen vakıf paralardan oluştuğunu, bunların muamele-i şeriyye yoluyla işletilerek vakfa gelir sağlandığını, sağlanan gelirin ihtiyaçlara harcandığını iddia etmiştir.[365] Ancak bu sandıkların sermayesi içinde halkın yaptığı bağışlar da bulunmaktadır.[366] Osmanlı mahkeme kayıtlarında avarız vakıflarına ilişkin bilgiler bulmak mümkündür. Bu kayıtlarda genellikle bir mahallenin avarızı için tahsis edilen vakıflar yer almaktadır.[367] Bazı avarız vakıfları ise müsakkafat ve müstegallat şeklinde gelir getiren mülkler tarafından finanse edilmişlerdir.[368]

Avarız vakıflarından yararlanmak bakımından dinin bir önemi yoktur. Hangi dine mensup olursa olsun ihtiyaç sahipleri bu vakıfların yardımlarından yararlanmışlardır.[369]

Avarız vakıflarının sosyal yardımlaşma amacını en iyi yerine getiren vakıf türü olduğu iddia edilmiştir.[370] Avarız vakıfları, yararlananların vakfa katkı sağladığı bir vakıf türüdür. Bu vakıflarda bağışlar da yararlananların katkıları ile birlikte finansmanda pay sahibi olmuştur. Ancak avarız vakıfları finansmana katkı sağlamayan ihtiyaç sahiplerine de yardım etmişlerdir.

---

[364] EKİNCİ, Osmanlı Hukuku, s.425.

[365] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.97. Avarız vakıflarının tüm geliri vakıf paralardan oluşmamaktadır. Ancak vakıf paralar yoluyla finanse edilen çok sayıda avarız vakfı bulmak mümkündür. Evkaf ve maliye defterleri içinde avarız vakıflarına vakfedilmiş nakit paralar olduğu görülmektedir. BOA, EV.d, /22209-31938; BOA, C..BLD, 20/985, 2 Z 1117; BOA, C..EV, 302/15385, 30 M 1146.

[366] PAKALIN, c.1, s.114.

[367] İstanbul Kadı Sicilleri c.10, hn.562; c.11, hn.11; c.12, hn.216; c.13, hn.113; c.16, hn.317; c.34, hn.124, hn.456; c.35, hn.34, hn.547;

[368] BOA, EV.d, /38232-38351.

[369] Vakıf kurucusunun Müslüman veya gayrimüslim olması arasında fark yoktur. Avarız vakfının kurulduğu yerde ikamet edenler bu vakıftan yararlanırlar. ÖMER HİLMİ, s.53; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.288; BERKİ, Vakıflar, s.111. Gayrimüslimler kendi aralarında da avarız vakfı şeklinde kurumlar oluşturmuşlardır. İPŞİRLİ, Avarız Vakfı, s.109.

[370] SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1067.

Bir riske uğramak ve bu sebeple ihtiyaç sahibi konumuna düşmek avarız vakıflarından destek almak için yeterlidir. Yani avarız vakıfları, karşılıklılık esasına dayanmayan bir sosyal güvenlik hizmeti vermiştir.

Avarız vakıfları mahalle, köy veya esnaf birliği içerisinde ihtiyaç sahiplerinin tedavi edilmesi, maluliyete uğrayanların desteklenmesi, kimsesiz çocukların yetiştirilmesi,[371] hastalık sebebiyle çalışamayanların günlük ihtiyaçlarının karşılanması,[372] gelir kaybına uğrayanlara destek olunması, ihtiyaç sahiplerinin cenazelerinin kaldırılması[373] gibi birçok sosyal yardım işlevini yerine getirmişlerdir.

Esnaf ve sanatkârlar da sosyal risklere karşı korunmak amacıyla kendi aralarında avarız sandıkları oluşturmuşlardır. Bu vakıflar esnaf ve sanatkârların kendi aralarında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan kurumlar olmuşlardır.[374] Esnaf loncalarının kurdukları avarız vakıflarına bağlı sandıklar, tehlikeye uğrayan sandık üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu sandıklar, ihtiyaç sahibi üyelerine borç vermişler, üyelerin vefatı halinde geride kalanlara destek olmuşlardır. Vefat eden bir lonca üyesinin geride kalan ailesi muhtaç durumda ise hayatlarının sonuna kadar onlara bakmak ve çocuklarını yetiştirmek loncanın görevleri arasında olmuştur.[375] Avarız vakıflarının paralarının "bey bil istiğlal" yoluyla işletilmesine ilişkin Osmanlı mahkeme kayıtları vardır.[376]

Osmanlının son dönemlerinde mahalle sakinleri arasında mali yardımlaşmayı sağlamak amacıyla "mahalle sandığı" adı verilen vakıflar kurulmuştur.[377] Geliri insanların gönüllü olarak yaptığı yardımlardan oluşan bu sandıklar, insanlara çeşitli sosyal yardımlar ve hizmetler sunmuşlardır.[378] Esnafın kurmuş olduğu avarız sandıkları da mahalle sandığı ile aynı amaca hizmet eden, fakat daha düzenli olduğu görülen benzer bir kurumdur.

Avarız vakıflarının önemli bir kısmı 1869 yılında belediyelere devredilmiştir. Cumhuriyet döneminde çıkarılan 1580 sayılı kanunla da ortadan kalkmışlardır.[379]

---

[371] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.156; İPŞİRLİ, Avarız Vakfı, s.109.

[372] PAKALIN, c.1, s.114.

[373] KAZICI, Vakıf, s.89-90; İPŞİRLİ, Avarız Vakfı, s.109; BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.11.

[374] PAKALIN, c.1, s.114; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.230.

[375] ÖZTUNA, c.11, s.387.

[376] İstanbul Kadı Sicilleri, c.16, hn.638; c.17, hn.89.

[377] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.172.

[378] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.180; PAKALIN, c.1, s.114.

[379] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.231; CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.66.

b. Sağlık Hizmeti Veren Vakıflar

Osmanlı Devletinde vakıfların en önemli sosyal güvenlik hizmetlerinden bir tanesi de sağlık hizmetleridir. Vakıfların sağlık hizmetlerini yürütmesi Selçuklular döneminde de bulunan bir uygulamadır. Selçuklular döneminde hemen her şehir ve kasabada bulunan hastanelerde tedavi ücretsiz olarak yapılmıştır. Bu hastanelerin her birinin büyük vakıfları bulunmuştur.[380] Vakıfların sağlık hizmetleri uygulaması ve çok sayıda vakıf hastane Selçuklulardan Osmanlı Devletine miras kalmıştır. Osmanlı Devleti hastane sayısını artırarak ve uygulamayı geliştirerek sağlık hizmetlerini daha ileri seviyelere taşımıştır. Osmanlılarda Tanzimat öncesi hastanelerin hepsi, Tanzimat sonrası hastanelerin de bir kısmı vakıftır.[381] Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önceki hastanelerin hepsinin vakıf olması,[382] vakıfların sağlık hizmetlerindeki önemini göstermektedir. Hastanelerin bir kısmı, Tanzimat'tan sonra sayıları azalsa da vakıf olarak kalmaya devam etmişlerdir.

Osmanlılar döneminde hastaneler günümüzdeki hastaneler gibi büyük değildir. Hastalar genellikle evde tedavi edilmiştir.[383] Cüzzamlılar,[384] körler, dilsizler, akıl hastaları[385] için ayrı hastaneler oluşturulmuştur. Diğer hastalıklar için de yine vakıf hastanelerde hizmet verilmiştir.[386] Osmanlı devletinde külliyeler içinde hizmet vermiş olan hastaneler farklı isimlerle anılmıştır. Kayseri'de Maristan, Sivas'ta Darüssıhha, Divriği'de Darüşşifa, Çankırı'da Darülafiye, Bursa'da Darüttıp, Edirne'de Bimaristan, Manisa'da Bimarhane farklı

---

380 TURAN, Osman: Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.346-350.

381 ÖZTUNA, c.10, s.326.

382 ÖZTUNA, c.10, s.326. 1587 yılında İstanbul'u ziyaret eden Avusturya İmparatorluğundan bir eczacının hatıralarına göre İstanbul'daki hastane sayısı 110'dur. TERZİOĞLU, s.174.

383 ÖZTUNA, c.10, s.326. Tanzimat sonrasında evde tedavi yerine hastanelerde tedavinin yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak ihtiyaç halinde hastane dışında da tedavi uygulamaları yapılmıştır. Köyceğiz'in bir köyünde cüzzam hastalığına yakalananlar için gerekli sayıda doktor gönderilmesi ve masraflarının karşılanmasına ilişkin belgeler için bkz. BOA, DH.MKT, 1704/37, 10 B 1307; BOA, DH.MKT, 1725/71, 6 L 1307.

384 Osmanlıların cüzzamlılar için cüzzamhane, miskinhane gibi adlarla özel sağlık kurumları oluşturduğu görülmektedir. Kefe Cüzzamhane-i Tıbbisi hakkında bir belge için bkz. BOA, İE.ML, 13/1167, 1 Za 1096; Köylünün cüzzam hastalığına yakalanan bir köy sakininin Kastamonu cüzzam hastanesine nakli talebi için bkz. BOA, C..SH, 21/1001, 22 Ca 1229; Girid'in Hanya şehrinde cüzzamhane açılması hakkında belge için bkz. BOA, MV, 10/91, 12 L 1303.

385 Mecnun olarak ifade edilen akıl hastaları için Bimarhane denilen sağlık kurumları oluşturulmuştur. Bunlardan en çok bilinenleri İstanbul (Dersaadet, Toptaşı) ve Manisa Bimarhaneleridir. İstanbul bimarhanesinde bir yılda tedavi olunan mecnun sayısı için bkz. BOA, A.MKT.MHM, 492/8, 5 M 1304. Mecnun bir bayanın Manisa bimarhanesine yerleştirilmesi hakkında belge için bkz. BOA, DH.MKT, 1169/81, 16 R 1325.

386 KOZAK, s.31; ÖZTUNA, c.10, s.322; BERKİ, Faideler, s.13.

isimlerle aynı hizmeti görmüş olan kurumlardır.[387] Hemen her vakıfta bimarhane veya darüşşifa denilen hastaneler bulunmuştur.[388] Hastanelerin çoğunluğu tıp medreselerinin uygulama yerleri olmuştur. Hastanelerden taburcu edilen ve bünyesi zayıf olan hastalar tâbhane denilen yerlerde bir süre gözetim altında tutulmuşlardır.[389]

Sağlık yardımları hizmetin bizzat organize edilmesi şeklinde sağlanabildiği gibi hizmetin satın alınması şeklinde de yapılabilir.[390] Osmanlıda vakıfların sağladığı sağlık hizmetleri her iki şekilde de yapılmıştır. Bazı vakıflar sağlık hizmeti veren kurumlar kurduğu gibi, bazı vakıflar hastalara evlerinde sağlık hizmeti verilmesini hizmet satın alma yoluyla yapmışlardır.[391]

Fatih Külliyesinin vakfiyesinde "tıp ve tedavi hükümdarlara düşen bir görevdir" ifadesine yer verilmiştir. Vakfiyede ayrıca hastalığına uygun ilaç temin edemeyen, evine doktor getiremeyen hastaların tedavilerinin yapılacağı ifade edilmiştir.[392] Vakfiyedeki ifadeler sağlık hizmetlerinin devlet için görev, vatandaş için ise hak olduğunu ortaya koymaktadır.

Vakıflar, toplumun her kesimine yönelik sağlık hizmeti vermişlerdir. Bu sağlık hizmetinin kapsamında muayene, tedavi ve ilaç masrafları yer almıştır. Vakıflar adeta bir genel sağlık sigortası oluşturmuşlardır.[393] 16. ve 17.yüzyıllarda geniş topraklara hâkim olan Osmanlılar halk, ordu ve saray mensupları için farklı isimlerle hastaneler oluşturmuşlardır.[394] Bazı vakıflar hastalık sebebiyle çalışamayan kişilere, çalışamadıkları süreye ait ücreti de ödemişlerdir.[395]

---

[387] AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyeleri", Vakıflar Dergisi, c.8, Ankara, 1969, s.304; KOZAK, s.135-136; ERGİN, Osman Nuri: Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s.21-22.

[388] ÖZTUNA, c.10, s.328; AKOZAN, s.304.

[389] ÖZTUNA, c.11, s.145, 195. Tâbhane hastaların hastalıktan sonra güç ve kuvvet kazanmaları için tutuldukları yerdir. Tâb kelimesi güç, kuvvet, takat anlamına gelmektedir. Kitap basma anlamındaki tab' kelimesi ve tabhane ifadesi bundan farklıdır. DEVELLİOĞLU, s.1207.

[390] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.98.

[391] Şüpheli hastalar hastane olarak kullanılmak üzere kiralanan evlerde tedavi edilmişlerdir. BOA, Y..MTV, 81/192, 17 S 1311. Yanya'daki hasta Osmanlı askerleri hastane olarak kullanılan bir evde tedavi edilmişlerdir. BOA, HR.MKT, 30/73, 12 R 1266.

[392] BAYRAM, Sadi: "Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Guraba Hastanesi", Vakıflar Dergisi, S.14, 1982, s.102-103.

[393] ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.113.

[394] TERZİOĞLU, s.173.

[395] Edirne Sultan Bayezid evkafı mütevellisine, İstanbul'da tedavi olan bir müderrisin birikmiş ücretlerinin verilmesine ilişkin bir yazı gönderilmiştir. Mühimme defteri 1564-1565 yıllarına ait olduğundan devletin 16.yy'da maluliyet yaşayan çalışanlara güvence sağladığı söylenebilir. 6 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995, hüküm no: 1147.

Hastanelerde ayakta tedavi hizmeti de verilmiştir. Fakir olduğunu beyan edenlere başka bir belge talep edilmeden ilaçlar ücretsiz olarak verilmiştir.[396] Osmanlı hastanelerinde eczacılar da görev yapmışlardır. Eczacı görevini yapan görevlilere vakfiyelerde de yer verilmiş, bu görevi yapan kişiler farklı isimlerle anılmıştır.[397]

Vakıf hastaneler Müslüman ve gayrimüslim bütün vatandaşlara sağlık hizmeti vermiş,[398] fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklarını tedavi etmiştir.[399] Osmanlı hastanelerinde verilen hizmetlerde ırk, din, cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.[400] Vakıf hastanelerden yararlanma konusunda, vakıf kurucusunun koyduğu şartlar dışında genel bir şart yoktur.

Osmanlı Devleti döneminde yüzbinlerce hasta vakıfların kurduğu sağlık kurumlarından yararlanmıştır. Yıldırım Bayezid'in Bursa'da kurduğu hastane ile Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem hanımın İstanbul'da yaptırdığı Gureba hastanesi Osmanlı döneminin en bilinen hastanelerindendir.[401] Osmanlı hastaneleri arasında en önemlilerinden birisi, günümüzde de varlığını sürdüren Haseki hastanesidir. Hürrem Sultan tarafından yaptırılan bu hastane kadınlara özel bir hastanedir. Sultanın şartı kadınlar arasında Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın herkesin tedavi edilmesidir.[402] Birkaç istisnası dışında hastaneler bütün

---

396 ÖZTUNA, c.10, s.327; İhtiyaç sahiplerine ilaçların ücretsiz olarak verileceği vakfiyelerde yer almıştır. Vakıflar ilaç masrafları için ayrı bir fon ayırmışlardır. ÇUBUKÇU, Bayhan: "Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması", Osmanlı, c.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.604.

397 Eski medeniyetlerde doktor ve eczacı aynı kişidir. Bu durum Anadolu'da da bu şekilde olmuş, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda ise ecza işiyle uğraşan ayrı bir görevli bulunmuştur. Bu görevli vakfiyelerde serbetiyan, saydalan, uşşaban, tabbah-ı eşribe, hafız-ı eşribe, edviyegu, aşşab ve ispençiyar gibi isimlerle anılmıştır. ÇUBUKÇU, s.601.

398 Hastanelerin din ayrımı yapmaması genel bir uygulamadır. Vakıf kurucularının şartları sebebiyle bazı hastanelerde bu uygulamanın istisnaları da ortaya çıkmıştır. Ancak aynı dönemde batıdaki hastaneler kendi mezheplerine mensup olmayanların tedavisini yapmamışlardır. ÖZTUNA, c.10, s.327.

399 YEDİYILDIZ, Vakıf, s.171. Ruh sağlığı ile ilgili olarak da Osmanlıların oldukça gelişmiş bir güvence sağladığı görülmektedir. Eski Türklerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de, 15. ve 18.yy'larda akıl hastalarına şefkat ve özenle yaklaşıldığı görülmüştür. Darüşşifalarda ruh sağlığı tedavisi için uygun bir mimari yapı oluşturulmuştur. Darüşşifalarda ruh sağlığı alanında musiki ile tedavi yönteminin uygulandığı, ağaçlar ve çiçeklerle süslenmiş bahçelerle tedavinin desteklendiği görülmektedir. Bazı darüşşifaların mimari yapıları da Avrupa hastaneleri tarafından örnek alınmıştır. Yani Osmanlı Darüşşifalarının bu konuda oldukça ileri olduğu görülmektedir. GÖKAY, F. Kerim: "Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara, 1942, s.264.

400 YEDİYILDIZ, XVIII. Asır, s.8.

401 BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.11.

402 ÖZTUNA, c.10, s.326-327. Bu hastane arşiv kayıtlarında "Haseki Nisa Hastanesi" olarak geçmektedir. Hastanenin kuruluş amacı ve işleyişine ilişkin bir belge için bkz. BOA, ZB, 11/63, 8 Ar 1296.

Osmanlı vatandaşlarına hizmet vermiş, "Allah'ın kulları olan bütün beşeriyete açık" olarak nitelenmiştir.[403]

Vakıf hastanelerin vereceği hizmetlerin ayrıntıları vakfiyelerde düzenlenmiştir. Vakıflar hastaların ayaklarına kadar sağlık hizmeti götürmeye, ilaç masraflarını karşılamaya vakfiyelerinde yer vermişlerdir. Haseki Sultan'a ait vakfiyede sağlık hizmetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu vakıfta göz doktorlarının da görevlendirildiği görülmektedir. Hastaların tedavisi, beslenmeleri, temizlikleri ile ilgili ayrıntıların düşünülerek vakfiyede düzenlendiği görülmektedir.[404] Evliya Çelebi, Edirne'de II. Bayezid tarafından yaptırılan vakıf hastanesinin psikolojik tedavi amacıyla da hizmet verdiğini ve burada kullanılan yöntemleri anlatmıştır. Bu hastanede bulunan eczanede haftanın iki günü her isteyene bedava ilaç dağıtıldığından bahsedilmektedir.[405]

Vakıfların sağlık hizmetleri Osmanlıların son dönemlerine kadar sürmüştür. Son dönemde fakirler için ücretsiz sağlık hizmetlerinin gureba hastaneleri tarafından verildiği görülmektedir. 1843 yılındaki kolera salgınından sonra 1845 yılında Bezm-i Alem Valide Sultan Gureba-i Müslimin Hastanesi yaptırılmıştır. Bu hastanede fakir ve kimsesizlere sağlık hizmeti sunulmuştur.[406]

8. Vakıfların Finansmanı

a. Finansman (Dağıtım) Yöntemi

Finansman yöntemi, finansman kaynaklarından elde edilen gelirlerin ne zaman, ne şekilde dağıtılacağına ilişkin yöntemdir. Günümüzde sosyal güvenliğin temel finansman yöntemleri fon biriktirme yöntemi ve dağıtım yöntemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu iki yöntemin farklı ağırlıklarda birleşimleri ile ara yöntemler de geliştirilebilir.[407]

---

[403] KUNTER, Halim Baki: "Fatih ve Fatih Devri Eserleri Hakkında Muhtasar İzahat", Vakıflar Dergisi, S.4, Ankara, 1958, s.332.

[404] Germiyanoğlu Yakup Çelebi Vakfiyesinde buna ilişkin bir örnek vardır. ATEŞ, s.81-82.

[405] 50 kişilik olan bu hastanenin 21 personel ile hizmet verdiği ifade edilmiştir. ÖZTUNA, c.11, s.142, 191.

[406] Bezm-i Alem Valide Sultan, II. Mahmut'un eşi ve I. Abdülmecit'in annesidir. Yaptırdığı hastane ihtiyaç sahiplerine yaptığı sağlık yardımları ile tanınmış ve günümüze değin hizmet vermeye devam etmiştir. Hastanenin hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BAYRAM, s.103-118; Hastanenin giderlerini karşılamak üzere 1 hamam, 5 ev, 13 dükkan, 11 bahçe, 73 dönüm tarla, 9 zeytinlik, 2 çiftlik, 65 oda, 5 zeytin mengenesi, 180 parça arazi, 29264 zeytin ağacı, 1 göl, 1 bakkal dükkanı, 1 taş ocağı, 1 samanlık ve iki taşlı 1 su değirmeni vakfedilmiştir. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.183-189; VGMA 1263: 634/113-119.

[407] YAZGAN, İktisatçılar, s.158; ARICI, Sosyal Güvenlik, s.119. Dağıtım yöntemi sosyal güvenlik giderlerinin aynı yıl elde edilen gelirlerle karşılanması yöntemidir. Yılı yılına finansman yöntemi de denilir. YAZGAN, İktisatçılar, s.159; DİLİK, Sosyal Güvenlik, s.247; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.58. Fon biriktirme yöntemi

Osmanlı klasik döneminde sosyal güvenlik işlevine sahip en önemli kurum olan vakıflar da kendilerine uygun bir finansman yöntemi oluşturmuşlardır. Vakıflar "Allah'ın mülkü hükmünde", kamuya ait kurumlar olduğundan vakıfların yaptığı harcamalarda oldukça hassas davranıldığı görülmektedir.

Vakıflara ilişkin kayıtları incelediğimizde vakıflarda finansman yöntemi olarak yılı yılına finansman yöntemine benzer bir yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Vakıf hesaplarına ilişkin kayıtlarda vazife olarak adlandırılan ödemeler, her yıl için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Yani bir yıla ait ödemeler (vezaif), o yıla ait gelirden (galle) ödenmiştir. Vakıf gelir elde edemediğinde ödeme yapılmamıştır. Vakfın elde ettiği gelir ödemelere yeterli gelmediğinde de yeterliliği ölçüsünde ödeme yapılmıştır. Hak sahiplerinin gelir elde edilemeyen yıllara ait ödemelerini talep edemeyecekleri belirtilmiştir.[408] Bu hükümler yılı yılına veya dağıtım denilen finansman yöntemi ile benzerdir. Sonraki yıllarda vakıf fazla gelir elde etmiş olsa da bu fazlanın önceki yıl ödemelerine harcanamayacağı kabul edilmiştir. Konuya ilişkin fetvalarda da bu durum belirtilmiş, her yılın giderlerinin o yıla ait kaynaklardan karşılanması gerektiği bildirilmiştir.[409]

Osmanlı yönetimi, belli dönemlerde bazı vakıfların artan gelirlerinin merkezi hazineye dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu aktarım aslında vakıf gelirleri için bir havuz görevi görmüştür. Merkezi hazine de ekonomik sıkıntı yaşayan vakıflara gelir aktarımı yapmıştır.[410]

Vakıf kurucusunun koyduğu şartlara önem verilen vakıf sisteminde, finansman yöntemine ilişkin şartlar da geçerli kabul edilmektedir. Vakıf kurucusunun, vakıftan yapılacak ödemelerin bir sonraki yılın gelirlerinden yapılmasını şart koşması durumunda, vakıf kurucusunun bu isteği geçerli kabul edilmiş ve yerine getirilmiştir.[411] Yani genel olarak kabul gören yılı yılına finansman yerine vakıf kurucusunun şartına uygun bir finansman yöntemi tercih edilebilir. Yine vakıf kurucusu görevlilere ve yardım alanlara yapılan ödemelerin

---

ise uzun dönemde elde edilen gelirlerin uzun dönem giderleri için kullanılmasıdır. Kapitalizasyon veya fonlama yöntemi şeklinde de ifade edilmektedir. ARICI & ALPER, s.141; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.59.

408 ÖMER HİLMİ, s.101.

409 *"Zeyd'in mütevellisi olduğu vakfın müstegallatından bir sene hasıla olan gallesi mürtezikanın vezaifine vefa etmemekle Zeyd mürtezikaya vazifelerini noksan üzere verdikden sonra Zeyd'in yerine Amr mütevelli olup ba'dehu sene-i atiyede vakıfda ziyade galle hasıla olup mesarif-i muayyeneden bir mikdar fazla kalsa mürtezika Amr'a 'Sene-i sabıkada vazifelerimizin noksanın fazladan tekmil eyle' demeğe kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar."* Fetava-yı Feyziye: 1109. Benzer fetva için bkz. Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 427.

410 Hazineye gelir aktaran ve hazineden gelir yardımı alan bazı vakıflar için bkz. ORBAY, Kayhan: "Vakıflar ve Merkez Arasındaki Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", Vakıflar Dergisi, S.39, 2013, s.76.

411 ÖMER HİLMİ, s.101.

değiştirilmesini de şart koşabilir. Bu durumda vakıf kurucusu veya mütevelli, ödemeleri artırabilir veya azaltabilir.[412]

Birden fazla cihete meşrut kılınmış bir vakfın gallesi bu cihetleri karşılamaya yetmediğinde, cihetler arasında aktarım yapılabildiği fetvalardan anlaşılmaktadır.[413]

b. Finansman Kaynakları

i. Genel Olarak

Yararlananların katkı sağlamadığı kurumlar içerisinde ele aldığımız vakıflarda finansman kaynakları temel olarak yardımlardır. Vakıftan yararlanmanın şartı olmasa da yararlananların da vakfa katkı yapmasına herhangi bir engel yoktur. Bunun dışında Osmanlılarda devletin de vakıfların finansmanına katkı yaptığını görmekteyiz. Vakıf malların ve vakıf paranın işletilmesi ile elde edilen gelirler de vakıfların önemli finansman kaynakları arasında yer almıştır.

Vakıfların finans kaynakları çoğunlukla yine vakıflar olmuşlardır. Bazı vakıflar "aynıyla intifa olunan"; yani bizzat kendisinden yararlanılan vakıflar şeklindedir. Bu vakıfların düzenli ve sürekli olarak işlemesini sağlayan vakıflar ise bina, arazi, nakit para gibi gelir kaynaklarının oluşturduğu vakıflardır. İşte bu vakıflar birinci tür vakıfların finansmanını sağlayan vakıflardır. Osmanlılar bu tür vakıflara "asl-ı vakıf" demişlerdir.[414]

Vakıfların ilk sermayesini vakıf kuran kişilerin yapmış olduğu bağışlar oluşturmuştur. Daha sonraki gelirler ise ilk bağışın işletilmesi yoluyla ve diğer bağışlarla sağlanmıştır. Vakıf kuranlar kurduğu vakfın elde edeceği gelirleri de düşünmüş ve ilerleyen dönemlerde vakfın gelirlerinin azalmaması için tedbirler almışlardır. Özellikle vakfın fazla gelirlerinin nasıl işletileceği belirlenmiş ve vakıfnamelerde düzenlenmiştir.[415] Her vakfın finansman kaynağı vakfiyesinde belirlenmiştir.[416] Finansman bakımından sahih vakıflarla gayrisahih vakıfları ayırmak gerekir. Sahih vakıflarda finansmanı halkın, gayri sahih vakıflarda ise devletin sağladığı söylenebilir. Yani sahih bir vakfın kuruluşu yardımlar aracılığıyla olmakta, vakfın

---

[412] ALİ HAYDAR: Tertibü's-Sunuf fi Ahkami'l-Vukuf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1240, s.613, m.1366.

[413] Behcetü'l-Fetava: 1386.

[414] Bizzat kendisinden yararlanılan vakıflar "Müessesat-ı Hayriye" denilen vakıflar olup ibadethane, medrese, imaret, zaviye, kütüphane, hastane gibi vakıflar bu tür içinde yer almıştır. ÖMER HİLMİ, s.52; BİLMEN, c.4, s.286; YEDİYILDIZ, Vakıf, s.156.

[415] ÖZTUNA, c.10, s.317.

[416] ATEŞ, s.56.

hizmetlerine ilişkin finansman kaynakları ise yine halkın yardımları, devletin tahsisatları, işletmeler ve vakıf sermayesinin kullanılması gibi yöntemlerle sağlanmaktadır.

Osmanlılar vakıfların finansmanına oldukça önem vermişlerdir. Vakıf kurmak yalnız bir bina yaptırıp bunu ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunmak olarak anlaşılmamıştır. Vakıf kuranlar, vakfın yüzyıllar boyunca finansmanını sağlayacak kaynakları da düzenleyerek vakıfları kurmuşlardır.[417] Bir vakıf kurulurken vakfeden, vakfın giderlerini karşılayacak gelir getirici mallar da vakfetmiştir. Sadece vakfın kurulduğu zaman düşünülmemiş, ilerleyen zamanda vakfın daha çok gelire ihtiyacı olacağı düşünülerek vakfın giderinden daha fazla gelir getirecek mallar vakfedilmiştir.[418] Osmanlı vakıflarının gelirlerine bakıldığında genellikle gelir fazlası olduğu görülmektedir.[419]

Vakıfların finans kaynakları içerisinde araziler, köyler, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler gibi her türlü tarım işletmeleri görülebilir. Çeşitli amaçlarla yapılmış yapılar da gayrimenkuller içinde yer almıştır. Bunun dışında hayvan derileri, gemiler, nakit para gibi menkuller de vakıfların finansman kaynakları arasında kabul edilmiştir. Böylece vakıfların devamı için tahsis edilen gayrimenkul ve menkullerden oluşan geniş bir finansman kaynağı ortaya çıkmıştır.[420] Süleymaniye Camii ve İmareti tesislerine ait muhasebe bilançosunda gelirler; mukataalar, vakfa ait reayanın cizyeleri, icare-i muaccele gelirleri, gayrimenkullerin kira gelirleri, bazı satışlar ve çeşitli gelirler şeklinde görülmektedir. Mukataalar gelirin %81,2'si gibi önemli bir kısmını karşılamaktadır. Cizyeler %8,6'lık gelir getirmiştir. Kalan %11'lik gelir ise diğer gelirlerin toplamıdır.[421] Fetva kaynaklarında da vakfın çok çeşitli

---

[417] Vakıfların finansmanı için yapılan tahsisler, bugün sınırlarımız dışında kalmış olan çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Anadolu'daki bir vakfın finansmanını sağlamak üzere Balkanlardan, Avrupa'dan, Kuzey Afrika'dan finansman kaynakları tahsis edilmiştir. ÖZTUNA, c.10, s.317-318. Tahsisat kabilinden vakıflar ilk kez Emeviler döneminde Velid bin Abdülmelik tarafından uygulanmaya başlamıştır. Ali Himmet Berki, Bedrüddin Ayni'nin İkd-ül-cüman adlı eserinde bu bilginin bulunduğunu belirtmiştir. BERKİ, Faideler, s.11; BERKİ, İslamda Vakıf, s.24; ÇAĞATAY, Sultan Murad, s.8.

[418] Vakıfların gelir fazlasına "zevaid" denilmiştir. Zevaidin nasıl kullanılacağı vakıfnamelerde belirlenmiştir. ÖZTUNA, c.10, s.317.

[419] ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset, s.38.

[420] YEDİYILDIZ, Bahaeddin: "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", Vakıflar Dergisi, S.18, 1984, s.6.

[421] Süleymaniye Camii ve imaretine ait vakfın İstanbul'da kira getiren 150 dükkan ve 70 odası bulunmaktadır. Bunların kira gelirinin vakfın toplam gelirinin %2,4'üne tekabül etmesi vakfın ne kadar yüksek bir gelire sahip olduğunu göstermektedir. BARKAN, Ömer Lütfi: "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", Vakıflar Dergisi, S.9, Tıpkı Basım, 2006, s.113-115.

türlerine ilişkin fetvalar yer almıştır.[422] Vakıflara ait defterlerde ve belgelerde pek çok vakfın gelir getirici çok sayıda gayrimenkule birlikte sahip olduğu görülmektedir.[423]

19.yy'da vakıf kurumunun gelirleri arasında vergi ve harçlar, kira gelirleri, ziraat, ticaret ve sanayi işletmeleri gelirleri, nakit para işletmeleri gibi çok çeşitli gelirler bulunmuştur.[424] Barkan'ın 15. yüzyılda devlet bütçesi içindeki payını %12 olarak tespit ettiği vakıflar ilerleyen yıllarda daha etkin konuma gelmişlerdir. Yapılan diğer tespitlere göre 18. yüzyıl sonlarında vakıf gelirlerin devlet bütçesi içindeki oranı dörtte birden (¼) fazla, hatta yarı (½) oranına ulaşmıştır.[425]

19.yy vakıflarını inceleyen Öztürk, vakıfların finansmanında yaşanan bazı sıkıntıları ortaya koymuştur. Bu sıkıntı sürekli gelire sahip olmayan bazı vakıfların kurulması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bir süre sonra geliri kesilen vakıflar, gelir fazlası bulunan diğer vakıflar tarafından veya Evkaf ve Haremeyn Nezaretleri tarafından finanse edilmişlerdir. Ancak finansman sorunu yaşayan vakıflar, zamanla diğer vakıfları da sıkıntıya sokmuşlardır.[426]

19.yy'da vakıfların finansman sorunlarının bir sebebi de genel ekonomik sıkıntılardır. Halkın ekonomik gücünün zayıflaması daha az vakıf kurulmasına ve finansmana daha az katkı sağlanmasına sebep olmuştur.[427] Vakıfların gelirleri ile ilgili önemli bir husus, vakfedilen servetin sonsuza kadar olmak üzere kuruluş amacına tahsis edilmesidir.[428] Ancak Osmanlı Devleti'nde toprakların daralması ile birlikte vakıflara gelir olarak tahsis edilmiş yerler zamanla elden çıkmıştır. Bu da vakıfların gelirlerinde azalmalara sebep olmuştur. Son

---

[422] Behcetü'l-Fetava içerisinde vakıf hamam (1301), vakıf karye (1309), vakıf arsa (1310), vakıf menzil (1314), vakıf han (1315), vakıf tarla (1324), vakıf nukud (1359) gibi vakıfların kaynağını oluşturan çeşitli vakıf türleri yer almıştır.

[423] Selimiye Camii Vakfı'na ait bağ, bahçe, tarla ve araziler için bkz BOA, HAT, 1484/15, 8 S 1217; arazi, bostan, tarla ve kahve dükkânları için bkz. BOA, HAT, 1498/43, 17 Ş 1222.

[424] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.109.

[425] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.160; 1530-1540 yılları arasında Batı Anadolu'daki genel varlığın %17'sinin vakıflara ait olduğu, yine 1527/1528 yılı bütçesine göre, devletin toplam bütçe gelirlerinin %12'sinin vakıflara ait olduğu görülmektedir. TABAKOĞLU, Ahmet: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s.51; ZAİM, Sabahaddin: "Mimar Sinan Döneminin İktisadi Durumu", XIII. Vakıf Haftası Kitabı, VGM Yayını, İstanbul, 1989, s.57.

[426] Finansman sıkıntıları sebebiyle vakıfların kurulmasına yönelik yeni düzenlemeler getirilmiş ve bazı kısıtlamalara gidilmiştir. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.32.

[427] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.33.

[428] KOZAK, s.39.

dönemlerde vakıfların gelirlerinin iyi işletilememesinden dolayı da vakıfların gelirlerinde düşüşler meydana gelmiştir.[429]

Osmanlı uygulamasını yansıtan fetvalarda vakıf mütevellisinin kendi malından gerekli harcamaları yapıp daha sonra vakfın gallesine rücu edebileceği kabul edilmiştir.[430] Ancak mütevelli kendi malından ödeme yapma hususunda zorlanamayacağı gibi gallenin yetersiz kaldığı durumlarda eksiği tamamlamak zorunda da değildir.[431]

ii. Yardımlar

Vakıf yardım temelli bir kurum olduğundan vakıfların en önemli finansman kaynağı da yardımlar olmuştur. Yardımlar bir vakfın kuruluşunda ilk sermayesini oluşturduğu gibi sonraki dönemlerde de vakfın hizmetine devam edebilmesi için bir gelir kaynağı olmuştur.

Yeni bir vakıf kurmak gibi, kurulmuş olan vakıfları desteklemek de insanlar için aynı amaca hizmet etmiştir. Bu sebeple kurulmuş vakıflara finansman desteği sağlamak da Osmanlıların sıkça başvurduğu bir yol olmuştur.[432] 19.yy'da vakıf kurmak isteyen yardımseverler yeni bir vakıf kurmak yerine mevcut vakıfları finanse etme yoluna gitmişlerdir. Yani müessesât-ı hayriye dediğimiz vakıflara gelir sağlamayı tercih etmişlerdir.[433]

Vakıfların finansman kaynağını sağlayan yardımlar çok çeşitli olabilmiştir. Vakfedilen bina ve kuruluşların ihtiyaçlarının karşılanması ve çalışanların ücretlerinin ödenmesi için araziler (köyler, bağlar, bahçeler), binalar, dükkânlar gibi gayrimenkuller ve deri, gemi, nakit para gibi menkuller vakfedilmiştir.[434]

Aslında ayrı başlıklar altında finansman kaynağı olarak incelediğimiz işletmeler ve para vakıfları da yardım niteliğindedir. Bunları ayrı başlık altında ele almamızın sebebi yardımın doğrudan kullanılacak değil gelir getirecek şekilde yapılmasıdır. İşletme yönteminde menkul ve gayrimenkul mallar ve para vakıflarında kullanılan nakit para işletilerek vakıflara yeni gelirler sağlanmaya çalışılmıştır.

---

[429] ÖZTUNA, c.10, s.318.

[430] Behcetü'l-Fetava: 1305.

[431] Fetava-yı Feyziye: 1132, 1143.

[432] KÖÇ, Ahmet: "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar", Vakıflar Dergisi, S.39, 2013, s.104.

[433] Öztürk, incelediği vakıflardan %66'sının yeni bir vakıf kurmak yerine kurulmuş vakıfları desteklemeyi amaçladığını ifade etmiştir. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.33.

[434] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.156-157.

iii. Devlet Katkıları

Osmanlı Devletinde, devletin vakıfların finansmanına katılması daha çok gayrisahih vakıf denilen vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Gayrisahih vakıf, devlete ait (miri) arazinin, çıplak mülkiyeti devlette kalmak şartıyla, sadece gelirlerinin, hukuken beytülmalden istihkakı bulunan bir cihete tahsisi ile oluşur.[435] Osmanlı Devleti, çok sayıda kamu hizmetini yürüten vakıfların finansmanına katkı yaparak, yürütülen hizmetlere dolaylı olarak destek olmuştur. İktâ[436] yöntemi de vakıflara finansman desteği sağlanmasında araç olarak kullanılmış bir yöntemdir. Yapılan katkıların önemli bir kısmı arazi (toprak) kaynaklıdır. Çeşitli vergilerin de vakıflara gelir olarak tahsis edildiği görülmektedir. Devletin arazi dışındaki işletmelerinin gelirlerini de vakıflara tahsis ettiğine ilişkin örnekler vardır.

Devletin kamu hizmetlerinin finansmanına katkı sağlaması veya finansmanı tamamen karşılaması İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren görülmüştür. Bir finansman yöntemi olan istiğlalen iktâ yöntemi Hz. Peygamber döneminde başlamış ve asırlarca İslam devletleri tarafından uygulanmıştır.[437] Vakıflara devlet desteğinin ekonomik ve sosyal sıkıntıların başladığı 16.yy'da ortaya çıktığı ve 17.yy'da artarak devam ettiği söylenebilir. Ekonomik daralmadan etkilenen vakıflar, padişaha başvurmuş ve padişahlar tarafından önemli mukataalar vakıflara kaynak olarak tahsis edilmiştir. Mukataalardan vakıflara yapılan yardımlar genellikle vakıf personelinin maaşının ödenmesi şeklinde olmuştur. Bunun dışında gıda gibi ayni yardımlar yapıldığı da görülmüştür.[438]

Mukataalar vakfa tahsis edilmiş köy ve kasabaların vergi gelirleridir. Cizye de bu tür bir vergi geliridir. Süleymaniye Camii ve İmaretinin gelirlerinin %90'a yakın kısmı vergilerden oluşmuştur.[439] Genellikle padişah ve ona yakın kişiler tarafından vakfedilen köyler, her türlü arazisi, bitkisi, kaynağı ile birlikte bütün haklarıyla vakfedilmiştir. Mukataalar da birçok köyden oluşan bir toprak birliğidir. Mukataalar da köyler gibi tüm haklarıyla

---

[435] CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.63; DEMİR, Türk Hukuk Tarihi, s.315-316; Berki, gayrisahih vakıfların gerçek anlamda vakıf olmadığını ifade etmiştir. Bunları idari tasarruf olarak nitelemek mümkündür. BERKİ, Hukuki ve İçtimai, s.9.

[436] İktâ, mülkiyeti devlete ait arazinin rakabesinin veya menfaatinin, hazinede istihkakı bulunan kimseye ülülemr tarafından verilmesi olarak tanımlanmıştır. EBU YUSUF: Kitabü'l-Harac, Çev: Ataullah Efendi, Sad: İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982, s.393.

[437] İstiğlalen iktâ yöntemi tahsisat kabilinden vakıfların öncülüdür. Osmanlılar iktâ yönteminden daha çok tahsisat kabilinden vakıf da denilen irsadi vakıfları kullanmışlardır. AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.540-541.

[438] KÖÇ, s.106-109. Bir vakfın çalışanlarının ücretine (vezaifine) tahsis olunmuş mukataa örneği için bkz. BOA, C..EV, 254/12929, 29 S 1190.

[439] Bu vakfa tamamına yakını Rumeli'den olmak üzere 217 köy ve 30 mezra vakfedilmiştir. BARKAN, Muhasebe Bilançosu, s.114.

vakfedilmiştir.[440] Sultan Bayezid Vakfına tahsis edilen mukataayı her yıl vakfın kendisinin tahsil ettiği görülmektedir.[441]

Osmanlı uygulamasında devlete ait miri arazinin vakıflara gelir olarak tahsis edilmesi yoluyla finansmana katkı sağlanmıştır. Tahsisat kabilinden vakıf denilen bu tür vakıflar gayrisahih vakıf olarak da adlandırılmıştır. Bunun sebebi vakfa konu miri arazinin çıplak mülkiyetinin değil sadece menfaat veya tasarruf hakkının vakfedilmesidir.[442] Akgündüz, tahsisat kabilinden vakıfları, iktaların fonksiyonlarını büyük oranda hatta tamamen yerine getiren kurumlar olarak değerlendirmiştir. İrsadi vakıflar, iktaların sürekli olan şeklidir. Özellikle iktânın istiğlalen olan türünün irsadi vakıfla aynı içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Aralarındaki fark iktânın süreli ve iptal edilebilir olmasıdır. İrsadi vakıflar ortaya çıkıncaya kadar iktâ, onun işlevini yerine getirmiştir.[443]

İrsadi vakıflarda vakfedilen şey arazinin çıplak mülkiyeti değil, üzerinde çalışan kimselerin devlete ödemek zorunda oldukları vergiler veya arazinin tasarruf hakkıdır.[444] İlk dönem Osmanlı padişahları tarafından bilinçli olarak artırılan irsâdî vakıflar, devlet hazinesinin gelirlerini artırmak isteyen Fatih Sultan Mehmet tarafından kaldırılmaya başlanmıştır. Ancak II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde tekrar yaygınlık kazanmıştır.[445] Özellikle Kanuni, irsâdî vakıfların hukuki mahiyetini araştırmış ve hukukçulardan görüş almıştır. Hukukçuların uygun görüşü sonrası da uygulamayı sürdürmüştür.[446]

Osmanlı Devletinin uyguladığı bütçe bir İslam devleti bütçesidir ve bu bütçeye genel olarak uyulmuştur. Haraç gelirleri ile tımar sistemi, diğer gelirler kaleminden de vakıf sistemi

---

[440] YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.8.

[441] BOA, C..EV, 380/19268, 29 M 1190.

[442] İslam tarihinde tahsisat kabilinden vakıfların ilk uygulaması Musul atabeyi Nureddin Mahmud Zengi (ö.1174) tarafından yapılmıştır. Hanefi hukukçu İbn Hümam ile Şafii hukukçular İbn Ebu Asrun, Sübki, Nevevi ve Suyuti fetvalarıyla tahsisat kabilinden vakıfları desteklemişlerdir. AKGÜNDÜZ, Ahmet: "İrsâdî Vakıf", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.448.

[443] Cami, mescid gibi yerlere yapılan iktâların iptali caiz görülmemiştir. Bu sebeple bu gibi yerlere yapılan iktâlar tamamen irsadi vakıf mahiyetine bürünmüştür. AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.536-540.

[444] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.157; ŞAFAK, Ali: "Osmanlılar'da Arazi Hukuku Kurallarına Kısa Bir Bakış (Teori ve Pratik)", Osmanlı, c.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.365-366; BERKİ, İslamda Vakıf, 19; BERKİ, Şakir: "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Çeşitleri", Vakıflar Dergisi, S.9, Tıpkı Basım, 2006, s.4; AKGÜNDÜZ, Ahmet: "Osmanlı Hukukunda Tahsisat Kabilinden Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanuni'ye Takdim Edilen Bir Risale", Vakıflar Dergisi, S.21, İstanbul, 1990, s.5.

[445] AKGÜNDÜZ, İrsâdî Vakıf, s.449; KÖÇ, s.105-106.

[446] Şafii hukukçu Gayti ve Hanefi hukukçusu İbn Nüceym başta olmak üzere çok sayıda hukukçu irsadi vakıfları savunan eserler yazıp Kanuni'ye göndermişlerdir. AKGÜNDÜZ, İrsâdî Vakıf, s.449.

finanse edilmiştir. Merkezi bütçe ise bunlardan ayrı olarak finanse edilmiştir.[447] Tımar ve vakıf sisteminin etkili olduğu dönemlerde devlet gelirlerinin yaklaşık %90'ı bu sistemlere tahsis edilmiştir. Bu gelirler bütçe hesaplamaları içinde yer almamıştır.[448]

Osmanlı Devleti bütçeye uygun olarak kamu hizmetlerini üç farklı şekilde finanse etmiştir. Merkezi bütçe dışında tımar sistemi ve vakıf sistemi, kamu hizmetlerinin finansmanında önemli bir paya sahip olmuşlardır. Hatta merkezi bütçenin günümüzdeki kadar öneme sahip olmadığı ve payının daha az olduğu görülmektedir.[449] 1528 yılında devlet bütçesinden vakıf ve mülklere ayrılan para umumi gelirin %16'sını oluşturmuştur.[450] 19.yy'da vakıfların gelirlerinin üçte birini (1/3) tahsisat kabilinden vakıfların gelirleri; yani çeşitli vergi ve harçlar oluşturmuştur.[451]

Osmanlı döneminde saltanat vakıflarına bağışlanan kırsal bölgelerdeki arazilerin büyük çoğunluğu da devlete ait miri arazilerdir.[452] Vakıfların finansmanına katkı sağlaması için tahsis edilen araziler, İslam hukukuna göre devletin sosyal güvenlik görevinin bir gereğidir.[453] Vakıfların gelir kaynağı olan araziler, Osmanlı devletinde önemli bir miktara ulaşmıştır. 1850'lerde toplam arazi mülkiyetinin üçte birinin (1/3) vakıflara ait olduğu ileri sürülmüştür.[454] Barkan'ın tespitine göre 16. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletindeki toprakların beşte birini (1/5) vakıf topraklar oluşturmaktadır.[455] Osmanlı Devleti'nde gayrimenkullerin büyük çoğunluğu vakıflara ait olmuştur. Hatta zamanla vakıf

---

[447] CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.364-365. Osmanlı devletine ait elimizdeki ilk bütçe 1524-1525 yıllarına ait bütçedir. Bu döneme ait 10 civarında bütçe bulunmaktadır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.715.

[448] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.716.

[449] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.714-715. Merkezi bütçenin gelirlerinin büyük bir bölümü mahsup denilen önceden belirlenmiş giderlere ayrılmıştır. Bunun dışında nakit giderler de olmuştur. Merkezi bütçenin giderleri maaşlar, saray ve ordu giderleri, has ve salyane giderleri ve ihracat denilen harcamalardır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.718-719.

[450] İNALCIK, Toplu Bir Bakış, s.78.

[451] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.116.

[452] Hazinenin zengin olması ve padişahın ganimetten kendisine düşen payı bu şekilde vakıflara aktarması sorun teşkil etmemiştir. SINGER, Hayırseverlik, s.36.

[453] BERKİ, Vakıflar, s.6.

[454] KOZAK, s.40.

[455] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.159. Köprülü bu konuda daha geniş bilgi vermiştir. Cezayir, Tunus ve Mısır gibi yerlerde de arazinin büyük bölümünün vakıflara ait olduğu ifade edilmektedir. KÖPRÜLÜ, Vakıf, s.1.

gayrimenkullerin toplam gayrimenkullere oranının dörtte üçe (3/4) ulaştığı dönemler olmuştur.[456]

Arazi kanunnamesinin 4. maddesinde vakıf toprakları (arazi-i mevkufe) düzenlenmiş ve bu topraklar ikiye ayrılmıştır. Birinci tür topraklar özel mülkiyete ait (mülk arazi) iken vakfedilmiş topraklardır. Bunlar sahih vakıf olarak kabul edilir. İkinci tür vakıf topraklar ise devlete ait (miri arazi) olan toprakların vakfedilmesi ile oluşan vakıf topraklardır. Bunlar sahih vakıf değildir. Bunlar tahsis edildiği vakıfların finansmanını sağlayan topraklar olmuşlardır. Osmanlı devletindeki vakıf toprakların büyük çoğunluğu ikinci türdeki vakıf topraklardır.[457]

Vakıfların finansmanına en önemli katkıyı yapan gayrisahih vakıflar sadece araziden oluşmamıştır. Bunun dışında devlete ait işletmelerin de vakıflara kaynak olarak tahsis edildiği görülmektedir. 18.yy vakıflarının gelirlerinin yaklaşık %30'unu iktisadi kuruluşlar oluşturmuştur. Bu kuruluşlar dükkân, imalathane, han ve hamam gibi kuruluşlardır. İmalathaneler içinde 26 dokuma atölyesi, 93 ipek dokuma fabrikası, 40 yastık atölyesi, 21 boyahane, 12 sabunhane, 7 kayıkhane, 1 kükürt fabrikası, 1 kuyumcu atölyesi yer almıştır. Gıda, inşaat, ev eşyaları ve silah sanayii sektörlerinde çok sayıda imalathane de yine vakıflara tahsis edilmiş iktisadi kuruluşlar içindedir.[458]

Devletin vakıflara bir diğer desteği vergiler yoluyla olmuştur. Çok sayıda köyün vergisinin vakıfların finansmanına tahsis edildiği görülmektedir. Yine eyalet gelirlerinin %5 ila %17'si vakıfların kullanımında olmuştur.[459] Klasik dönemde ihtiyaç sahiplerinin, hastanelerin ve hastaların bakımları için bazı vergilerin tahsis edildiği kanunnamelerde yer almıştır.[460] Tahsisat kabilinden vakıf dediğimiz, vakıfların finansmanına tahsis edilen gelirler içinde vergi gelirleri de yer almıştır.[461] Fatih Külliyesinin gelirlerinin %83'ü köylerden

---

[456] KOZAK, s.40. Vakıflara gereken ilginin gösterilmemesine rağmen 1964 yılında İstanbul'da şehir merkezindeki gayrimenkullerin dörtte birinin (1/4) vakıf olduğu tespit edilmiştir. YAZGAN, Görüşler, s.15.

[457] ŞAFAK, s.355, 365-366.

[458] YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.11-12.

[459] Öztuna, vergileri vakıflara tahsis edilen köylere ilişkin rakamlar vermiştir. Bunlar için bkz. ÖZTUNA, c.10, s.334.

[460] AKGÜNDÜZ, Ahmet: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, OSAV Yayınları, İstanbul, 1990, c.1, s.195; c.4, s.214-215, 222, 227-229.

[461] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.555.

toplanan vergilerden elde edilmiştir.[462] Mühimme defterlerinde de gelirleri vakıflara bırakılan köyler yer almıştır.[463]

Tanzimat öncesinde irsadi vakıfların vergi işlerini mütevelliler yapmıştır. Miri arazilerde de sahib-i arz denilen mutasarrıflar bu işlemleri yürütmüştür. Tanzimat sonrasında ise merkezden görevlendirilen muhassıllar vergi işlerini üstlenmişlerdir. Böylece vakıflar tahsis edilen vakıf gelirlerini doğrudan almamış, devletin topladığı vergiler masraflar düşüldükten sonra vakıflara verilmiştir.[464]

Arazi, işletme ve vergi tahsisatları dışında devlet ihtiyaç halinde vakıflara doğrudan finansman desteği de sağlamıştır. Fakirlere hizmet eden vakıfların ihtiyaçlarının karşılanması için doğrudan kamuya ait hazinelerden destek sağlandığına ilişkin kayıtlar vardır.[465]

iv. İşletme Yöntemi

Vakıfların ana sermayesinin dışında, vakıfların hizmetinin devamını ve sürekliliğini sağlamak amacıyla bağışlanan menkul ve gayrimenkuller aracılığıyla vakfa gelir sağlanmasını işletme yöntemi olarak adlandırdık. Vakıflara gelir sağlayan menkul ve gayrimenkullerden devlete ait olanlar devlet katkıları başlığı altında da ele alınmıştır. Bu başlık altında daha çok yardım şeklinde olan menkul ve gayrimenkullere yer verilmiştir.

Vakıflara gelir getirmesi için kurulmuş olan vakıflara müstegallat-ı vakfiye denilmiştir. Müstegallat ve müsakkafat denilen vakıf işletmeler, herhangi bir hizmeti görmek üzere kurulmuş vakfa gelir olması amacıyla tahsis edilmiş olan menkul veya gayrimenkul mallardır. Bazı vakıfların giderleri tahsis edilen bu tür mallar yoluyla finanse edilmiştir.[466] Arşivdeki evkaf defterleri içerisinde vakıfların müsakkafat ve müstagallat denilen finansman kaynaklarının çeşitleri, hasılat miktarları, icâre süreleri gibi bilgileri yer almaktadır.[467]

---

[462] SEVİNÇ, s.108.

[463] 6 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm no: 51, 52, 53, 59.

[464] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.109-110.

[465] Medine'de bulunan fukara ribatlarının bina ve tamir masrafları için Mısır hazinesinden kaynak tahsis edilmesine ilişkin hüküm Harem ve Mısır yetkililerine gönderilmiştir. 6 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm no: 91, 92.

[466] Örneğin içinde fakirlerin yıkanmaları için tahsis edilmiş bir hamam müessesat-ı hayriyedir. Geliriyle bir caminin masrafları karşılanan bir hamam ise müstegallat-ı vakfiyedir. ÜÇOK, Coşkun & MUMCU, Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1991, s.104; ERDOĞAN, s.430. Müsakkafat, müstegallatın bir türüdür. Müstegallatın çatılı olanlarına müsakkafat denilmiştir. BİLMEN, c.4, s.286; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.284-285; CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.65. Doğrudan hizmet gören vakıflara hayrat, bu kuruluşların hizmet vermesi için gelir sağlayan vakıflara ise akarat denilmesi yapılan bir diğer adlandırmadır. YEDİYILDIZ, Hayrat Sistemi, s.23.

[467] BOA, EV.d, /29163-29310-29895-41204.

Vakfedilen bir konutun oturma hakkının mı yoksa gelirinin mi vakfedildiği anlaşılmıyorsa gelirinin vakfedildiği kabul edilecektir.[468]

Vakıf malların işletilme yollarından en önemlisi kiralama yöntemidir. Vakıf malın durumuna göre farklı kiralama yöntemleri geliştirilmiştir.[469] Kiralama yöntemi vakfın sahip olduğu gayrimenkullerin kiralanması şeklindedir. Vakıf mallarının kiralanmasında belli şartlara uyulması gerekli görülmüştür.[470] Gayrimenkul kiraları vakıfların gelirlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Vakıflara tahsis edilen gayrimenkuller büyüklük ve işlevlerine göre menzil (konak), saray, yalı, oda şeklinde sayılabilir.[471] Han, hamam gibi gayrimenkullerin kira gelirleri de vakıflar için önemli bir kaynak olmuştur. Ayasofya vakfının ve eski caminin gelirlerinin tamamı, Darülhadis'in gelirlerinin %61'i, II. Bayezid imaretinin %27,6'sı, Edirne'deki I. Bayezid imaretinin %22'si, Fatih imaretinin %17'si kira gelirlerinden oluşmuştur.[472] Osmanlı mahkeme kayıtlarında vakıflara ait gemilerin, hamamların, otlakların, bostanların, dükkânların kiraya verilmesine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.[473] Tarlalar da kiraya verilerek işletilmesi sağlanmıştır.[474]

19.yy vakıflarında da vakfedilen paraların işletilmesi dışında, gelir getirici gayrimenkuller satın alınması da vakfiyelerde yer almıştır.[475] Vakıfların gayrimenkul gelirleri arasında tarım alanları, köyler, çiftlikler, bağ ve bahçeler yer almıştır. Bunun dışında ticari amaçla kullanılan çarşılar, dükkânlar ve iş hanları da vardır. Evler, hanlar ve kervansaraylar da vakıf gayrimenkulleri arasındadır.[476] Osmanlı mahkeme kayıtlarında vakıfların bu tür gelir

---

[468] Fetava-yı Feyziye: 988, 1014.

[469] Vakıflar işletilme usullerine göre icare-i vahideli, icareteynli, mukataalı ve icare-i vahide-i kadimeli vakıflar olarak dörde ayrılabilir. BERKİ, Vakıflar, s.33; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.286-287.

[470] İcare-i sahiha, icare-i vahide veya icare-i marufe olarak adlandırılan kiralama şekli ilk dönemlerin yaygın kiralama şeklidir. Daha sonraki dönemlerde icareteyn yöntemi gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.158-159.

[471] YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.9-10.

[472] BARKAN, Muhasebe Bilançosu, s.114.

[473] İstanbul Kadı Sicilleri, "vakıf pereme" c.1, hn.68, hn.175; "vakıf hamam" c.1, hn.169, hn.198, hn. 216, hn.313, hn.390; "otlak çayırı" c.1, hn.350; "bostan" c.1, hn.407; "bozahane ve dükkan" c.1, hn.408.

[474] Sultan Bayezid Vakfı'na ait bir tarlanın kiraya verildiğine ilişkin belge için bkz. BOA, C..EV, 297/15123, 27 Z 1214.

[475] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.37.

[476] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.116.

kaynaklarına ilişkin çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Köylerin vakfedilmesine ve vakfedilmiş köylere ilişkin farklı kayıtlar sicillerde yer almıştır.[477]

1546 tarihli tahrir defterlerine göre İstanbul'daki selatin vakıfları dışındaki amme vakıfları önemli gelir kaynaklarına sahiptir. Bu kaynaklar arasında 4000'den fazla ev, 5717 dükkân, 28 kervansaray, 19 han, 38 bezhane, 18 mahzen, 14 bodrum, 68 fırın, 199 köy, 40 mezraa ve 228 değirmen vardır.[478] 1557 tarihli Süleymaniye Vakfiyesi'ne göre Süleymaniye Külliyesinin gelirleri arasında bir hamam, dükkânlar ve odalar, 217 köy, 30 mezra, 2 mahalle, 7 değirmen, 2 dalyan, 2 iskele, 1 çayırlık, 2 çiftlik, 5 köy mahsulü, 2 ada bulunmaktadır.[479] Fatih külliyesinin İstanbul'da 3800'den fazla ev, dükkân, hamam ve hanı vardır. Bunlardan elde edilen gelir külliyenin toplam gelirlerinin %17'sine tekabül etmektedir.[480] Fatih camii ve imareti vakfiyesine göre vakfa gelir sağlamak amacıyla İstanbul'un çeşitli yerlerinde 1130 ev, 2466 dükkân, 3 han, 54 değirmen, 57 oda, 26 mahzen, 14 hamam, 7 burgaz, 2 kapan ve 9 bahçe vakfedildiği ve vakfın gelirlerinin çok yüksek meblağlara ulaştığı görülmektedir.[481]

Sahih vakıf şeklinde vakfedilen araziler de vakıfların finansman kaynakları arasında yer almıştır. Barkan, özel mülkiyete konu arazilerin veya devlete ait arazinin yalnız çıplak mülkiyet hakkının (malikane-divani) vakfedilmesi durumunda bunların sahih vakıf olacağını belirtmiştir. Bunlar tahsis kabilinden vakıflardan farklıdır.[482]

Vakıfların gelirleri arasında madenler de yer almıştır. Doğrudan vakfedilen madenler olduğu gibi vakıf arazi ve çiftlikler içinde bulunan madenler de olmuştur.[483] Vakıf madenlerinin başında Abdülmecid vakıfları içinde yer alan Zonguldak-Ereğli ve Amasra kömür ocakları gelmiştir. Bu ocaklar kiralanarak vakfa önemli gelir sağlanmıştır.[484]

---

[477] İstanbul Kadı Sicilleri, c.1, hn.629, hn.631; c.16, hn.1267. Bir vakıf bahçenin yemişlerinin satılması da mahkeme kayıtlarında yer almıştır. İstanbul Kadı Sicilleri, c.1, hn.111.

[478] BARKAN, Ömer Lütfi & AYVERDİ Ekrem Hakkı: İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s.XI-XII.

[479] KÜRKÇÜOĞLU, s.7; YEDİYILDIZ, Vakıf, s.160.

[480] SEVİNÇ, s.108.

[481] ÖZTUNA, c.11, s.181.

[482] Bu tür toprak vakıflarının sayısı azdır. Miri arazinin vakfedilerek aile vakfı haline getirilmesi daha sonra kötüye kullanımı yaygınlaştırdığından eleştiriye uğramıştır. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.157-158; ŞAFAK, s.365.

[483] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.124.

[484] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.126. Hz. Peygamberin bazı uygulamalarında madenleri iktâ olarak verdiği kabul edilmektedir. Hz. Peygamberin bu uygulamaları Osmanlılarda yapılan uygulamalara delil teşkil edebilir. Ebu Davud, *Harac* 38-40; Tirmizi, *Ahkâm* 39; İbn Mace, *Rühun* 17. Demirci, iktâ uygulamasının İslam öncesi Arap toplumunda, Sasanilerde ve Bizans'ta da var olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamberden

Vakfedilen veya vakıflara gelir olarak tahsis edilen sanayi kuruluşları yanında vakıfların doğrudan kendilerinin işlettiği sanayi kuruluşları da vardır. Arşivde vakıflar tarafından kurulmuş dokuma ve iplik fabrikalarına rastlanmaktadır.[485]

v. Para Vakıfları

Vakıfların finansman kaynaklarından bir tanesi de fıkıh kitaplarında vakfu'n-nukud olarak ifade edilen para vakıflarıdır. Para vakıfları bir kimsenin hayır işlemek amacıyla parasını vakfetmesi ile kurulur. Klasik İslam hukuku kaynaklarında fazla incelenmemiş olan para vakıfları Osmanlı uygulamasında yaygın kullanımı sebebiyle tartışma konusu olmuştur. Çeşitli işletilme usulleri olan para vakıfları yaygın olarak faize benzeyen muamele-i şeriyye yöntemi ile işletildiğinden oldukça fazla tartışılmıştır.[486] Para vakıflarını doğrudan faizle işleyen kurumlar şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Bu vakıflar belirli dönemlerde büyük meblağlara ulaşmışlardır.[487] 1456-1546 tarihleri arasında, İstanbul'da kurulan 1150 para vakfının anaparası 21 milyon akçeden fazladır.[488] Para vakıfları yoluyla nakit paraların işletilmesi vakıfların önemli gelirleri arasında yer almıştır. Vakıf paranın işletilmesini İslam hukukuna aykırı olarak görmeyen önemli Osmanlı hukukçularının olumlu yönde verdikleri fetvalarla bu vakıflar yaygınlaşmıştır.[489] Avarız vakıfları, esnaf sandıkları, orta sandıkları, eytam sandıkları ve memleket sandıkları para vakıflarının uygulamada ortaya çıkan şekilleridir.[490]

Osmanlılarda bilinen ilk para vakfı 1423 yılına aittir. Fatih Sultan Mehmet'in de para vakfı kuran ilk padişah olduğu bilinmektedir. Para vakıfları 16.yy'dan 19.yy'a doğru giderek

---

Selçuklulara kadar olan ikta uygulamaları hakkında bilgi vermiştir. DEMİRCİ, Mustafa: "İktâ", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.43.

485 Öztürk, özellikle iplik fabrikasının kuruluş ve işleyişine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.144-148.

486 AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.152; GEDİKLİ, Fethi: "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe", in Osmanlı Hukuku –Makaleler-, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2012, s.34-36.

487 MANDAVILLE, Jon E: "The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", International Journal of Middle East Studies, Vol.10, No.3, Aug 1979, s.289-290; YEDİYILDIZ, Vakıf, s.159. Günümüzde de sosyal sigortaların tek gelir kaynağı primler değildir. Sosyal sigorta fonlarının işletilmesinden elde edilen gelirler de önemli bir gelir kaynağıdır. ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.60-62.

488 BARKAN & AYVERDİ, s.XXXI.

489 SINGER, Hayırseverlik, s.22; Para vakıflarının vakfiyelerinde faizden bahsedilmemiştir. Yapılan işlemler muamele-i şeriyye veya hile-i şeriyye olarak adlandırılmıştır. Para vakıflarının vakfiyelerinde genellikle yer alan formül şudur: *"Rehn-i kavi ve kefil-i meli' veya ikisinden biri ile onu, onbir buçuk hisabı ile muamele-i şeriyye ve murabaha-i meriyye ile ba-yed-i mütevelli beher sene 'ala vechi'l-helal istirbah ve istiglal oluna."* YEDİYILDIZ, Vakıf, s.159.

490 ÖZCAN, Tahsin: Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları, Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010, s.133-143.

artmıştır.[491] Osmanlı uygulamasındaki para vakıflarının yaygınlığı mahkeme kayıtlarından anlaşılabilir. Kadı sicillerinde para vakıflarına ilişkin oldukça fazla kayıt bulabilmek mümkündür.[492]

Para vakıflarına ilk ortaya çıkışında tereddütle yaklaşılmıştır. Osmanlı hukukçuları arasında para vakıfları konusunda tartışmalar ve çekişmeler yaşanmıştır. Kanuni dönemi şeyhülislamı Çivizade nakit para vakfını yasaklayan bir fetva yayınlasa da daha sonra şeyhülislam olan Ebussuud Efendi para vakıflarının hukukiliği üzerine bir risale yazmıştır. Ebussuud Efendi yaygın kullanım kazandığı ve maslahata uygun olduğu gerekçesiyle para vakıflarının hukuka uygun olduğunu kabul etmiştir.[493] Ebussuud'un bu görüşü kabul görmüş ve bir irade-i seniyye ile kanunlaşmıştır.[494]

Para vakıfları yükselme döneminden sonra yaşanan gelişmelerle birlikte artış eğilimi göstermiştir. Halkın para darlığı içinde bulunması ve tefecilerden eline düşmesinin istenmemesi gibi sebepler para vakıflarının artma sebepleridir.[495] Para vakıflarında resmi ribh oranı olan %15'lik oran uygulanmıştır.[496] Uygulanan % 15'lik oranı belirtmek için kullanılan ifade *"ona onbir buçuk"* ifadesidir. Mahkeme kayıtlarında da oranlara ilişkin kayıtlar yer almıştır.[497] Faizle işletilen para vakıflarının ve resmi faiz haddinin İslam hukukuna uygun

---

[491] Mandaville, tespit edebildiği ilk para vakfının 1423 yılında Yağcı Hacı Muslihuddin tarafından kurulan vakıf olduğunu ifade etmiştir. MANDAVILLE, s.290-292; GÖKMEN, Ertan: "211 Numaralı Manisa Şer'iye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795)", Vakıflar Dergisi, S.38, 2012, s.89.

[492] Para vakıflarına ilişkin çeşitli kayıtlar için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri, c.11, hn.110; c.12, hn.9, hn.320; c.14, hn.315; c.18, hn.516.

[493] IMBER, s.155; SINGER, Hayırseverlik, s.22. Ebussuud Efendi para vakıflarına dair yazdığı "Risale fi Vakfi'l-menkul ve'n-Nukud" ve "Tescilü'l-Vakf" adlı risale ile görüşlerini aktarmıştır. Bu risalenin ilgili bölümlerine ve Çivizade, Bâlî Efendi, İmam Birgivi gibi Osmanlı dönemi ilim adamlarının görüşlerine İsmail Kurt para vakıflarına ilişkin eserinde yer vermiştir. KURT, s.10-21.

[494] Tartışmanın ayrıntıları için bkz. MANDAVILLE, s.297-304; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.216-217; IMBER, s.156. Osmanlı araştırmacısı Mehmet Genç, Ebussuud Efendi'nin para vakıflarının İslam hukuku bakımından şüpheli olduğunu kabul ettiğini ifade etmektedir. Buna göre para vakıfları Avrupa'daki İslam varlığını ayakta tutan ekonomik güç olduğundan siyaseten kabul edilmiş ve uygulanmıştır. GENÇ, Mehmet: "Osmanlıda Emekli Maaşı Eşitti", http://www.sondevir.com/tarih/66269/osmanlida-emekli-maasi-esitti.html (E.T: 10.01.2015).

[495] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.138; IMBER, s.155-156.

[496] Genel olarak uygulanan oran % 15 olmakla birlikte bazen %10 veya %12'lik oranlar belirlendiği de görülmüştür. YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.23. 19.yy vakıflarını ihtimali sondaj yöntemiyle inceleyen Öztürk, vakıfların işlem oranının az sayıda vakıfta %10 veya %12 şeklinde belirlendiğini, genellikle işlem oranının belirlenmesinin şartlara göre mütevelli tarafından belirlenmesinin öngörüldüğünü belirtmiştir. Uygulamada %15'lik oran en çok tercih edilen oran olmuştur. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.37. Mandaville de ilk para vakıflarına dair verdiği iki örnekte oranın % 10 olduğunu belirtmektedir. MANDAVILLE, s.290.

[497] Bir para vakfına ilişkin Osmanlı mahkeme kaydında para vakfının ona onbir buçuk ile işletilmesi, muamelenin zenginlerle ve tüccarlarla yapılması, asker taifesi ve fukara ile yapılmaması kayıtları yer almıştır. İstanbul Kadı Sicilleri, c.37, hn.22.

olduğuna ve bunun aksini iddia edenlerin tazir cezası ile cezalandırılmalarına ilişkin fetvalar verilmiştir.[498] Fetvalarda vakıf paraların kullandırılmasında vakıfların elde edeceği muamele gelirinin korunduğu da görülmektedir.[499] Para vakıflarının sermayesinin korunmasına özel çaba gösterilmiştir.[500]

Vakıfların sahip olduğu sermayenin zamanla tükenmemesi için bunun işletilmesi sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Vakıf paralarının işletilmesinde çeşitli yöntemler uygulandığı görülmektedir. Vakıf paranın işletilmesinin genel olarak kabul edilen mudarebe (emek sermaye ortaklığı) şirketi, bidâ'a (faizsiz ödünç kullandırma) usulü ve muamele-i şeriyye (kâr karşılığı işletilme) şeklinde üç usulü vardır.[501] Para vakıflarının işletilme usullerinden en yaygını muamele-i şeriyyedir. Uygulamada ve kaynaklarda genellikle bu konu üzerinde durulmuştur.[502] Her üç işletme yönteminin de sosyal güvenlik fonksiyonu vardır. Özellikle bidâ'a ve muamele-i şeriyye yöntemlerinde sosyal güvenlik fonksiyonu daha yoğundur. Vakıf paranın bu yöntemlerle işletilmesinde riske uğrayan kişilerin yararlanma imkânı vardır. Ancak para vakıflarında asıl amaç paranın işletilmesinden elde edilen meblağ ile vakfa gelir sağlanmasıdır.

18.yy vakıflarının gelirlerinin %32'si nakit para vakıflarından elde edilmiştir. Yediyıldız, 18.yy'a ait incelediği 330 vakfın %28'inin sadece nakit para vakıflarından gelir sağladığını tespit etmiştir.[503] 19.yy'da kurulan vakıflar içerisinde de para vakıflarının oranı yüksektir. Vakıfların gelirleri içinde de vakfedilmiş nakit paralar %56.81 gibi önemli bir orana tekabül etmiştir. 18.yy'a göre hem sayı hem de gelir bakımından para vakıflarının önemli ölçüde genişlediği görülmektedir. Ancak amaçları bakımından 19.yy para vakıfları 18.yy vakıflarından daha zayıf kalmıştır. 42 para vakfından yalnız 3 tanesi sosyal hizmet

---

[498] Behcetü'l-Fetava: 880.

[499] Fetvalarda "ilzam-ı ribh etmek" ribhi talep etmek için bir şart olarak ifade edilmiş ve ilzam-ı ribh edilmeyen sözleşmelerde ribhin talep edilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak vakıf paralarına (veya mallarına) ilişkin fetvalarda ilzam-ı ribh edilmese de ribhin ödenmesi gerektiği yönünde fetva verilmiştir. Fetavayı Ali Efendi: Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Cem ve tertib: Salih b. Ahmed el-Kefevi, ty: s.301-304.

[500] Burdur'daki Hacı Bayram Zaviyesi'nin para vakfına borcu olanlardan borçların tahsil edilmesine ilişkin sancak beyine ve kadıya gönderilen hüküm için bkz. 82 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2000, hüküm no:40. Ali Paşa Evkafına ait köy mahsulünden aldığı borcu ödemeyen bir kişiden alacağın tahsil edilmesine ilişkin belge için bkz. 82 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm no: 110.

[501] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.223-225. Bu üç usule ariyet, istibdal, satım, istirbah, istiğlal gibi yöntemler de ilave edilmektedir. KURT, s.170; GEDİKLİ, Makaleler, s.40.

[502] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.216; s.223-229.

[503] YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.13.

amacıyla kurulmuş vakıflardır.[504] 1908 yılında para vakıflarının merkezden idaresi amacıyla "Terekat ve Nukud-u Mevkufe Kalemi" adıyla bir birim kurulmuştur.[505]

Osmanlılarda fakirlere tahsis edilen para vakfı sayısı 800 olarak ifade edilmiştir. Bu vakıflar *"fukaraya, (Medine, Haremeyn, mahalle, tekke, dervişan, helvacılar, saraçhane, eytam, dedeler) fukarasına, fukara-yı müslimine, fukaraya taam, fukaraya aşure"* gibi ifadelerle fakirlere özgülenmiştir.[506]

B. ZEKÂT

İslam sosyal güvenlik kurumları içerisinde üzerinde en çok durulan ve en ayrıntılı şekliyle incelenen kurum zekâttır. Zekâta İslam hukukçuları özel önem vermişler ve zekâtı birçok yönüyle incelemişlerdir. Zekât kurumunun sosyal yönüne ilişkin olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak zekâtın Osmanlı sosyal güvenliğindeki yerine ve uygulamasına ilişkin kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgiye yer verilmemiştir.

1. Zekât Kavramı

İslam sosyal güvenlik kurumları içinde zekâtın özel bir yeri olduğu söylenebilir. Zekât, Kuran ve Sünnette yer alan sosyal tedbirler arasında en önemlisi olarak görülmüştür.[507] Ayrıca zekâtı İslam'daki ilk sosyal güvenlik kurumu kabul edenler de vardır.[508]

Sözlük anlamı ziyade,[509] artma, çoğalma ve temizlik[510] olan zekâtın hukuki bir terim olarak çok çeşitli tanımları yapılmıştır.[511] Bir tanıma göre zekât, belirli hak sahiplerine

---

[504] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.36-37.

[505] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.140; "Evkaf Nezaretinin 1326 Senesi Bütçe Kanunu" başlıklı düzenleme ile bu kalem kurulmuştur. Düstur: 2/2, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1330, s.603-612.

[506] KURT, s.79.

[507] TUĞ, Salih: "Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi", İslam Medeniyeti Dergisi, Yıl:3, S.28, İstanbul, Şubat 1973, s.30. Zekâtı ele alan yakın dönem İslam hukukçuları, zekâtı bir vergi olarak nitelendirmişlerdir. Hamidullah ve Ebu Zehra zekâtın Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki uygulamalarını vergi olarak ifade etmişlerdir. ESKİCİOĞLU, Osman: "Modern Vergi Anlayışı ve Zekât", DEÜİF Dergisi, S.5, İzmir, 1989, s.226-227; Zekâtın vergiden farklı olduğuna ilişkin görüş ve zekât - vergi karşılaştırması için bkz. ABU BAKAR, Nur Barizah & ABDUL RAHMAN, Abdul Rahim: "A Comparative Study of Zakah and Modern Taxation", J.KAU: Islamic Econ., Vol.20, No.1, 2007, s.25-40.

[508] SHAWKAT HUSAYN, "Law of Social Security", http://home.swipnet.se/islam/articles/Non-Muslim.htm. Zekât İslam'ın ikinci on yılında resmi ve zorunlu bir uygulama olmuştur. HASAN, Muslim Philanthropy, s.2.

[509] SÜLEYMAN SUDİ: Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni), Ed: Mehmet Ali Ünal, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1996, s.21.

[510] HARMSEN, Egbert: "Islam, Civil Society and Social Work: Muslim Voluntary Welfare Associations in Jordan Between Patronage and Empowerment", Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008, s.174; DOGARAWA, s.5; ABD AL-ATİ, Hammudah: Islam in Focus, Adam Publishers, 2006, s.185. Zekâta bu ismin verilmesinin sebebi dünyada malı, ahirette ise sevapları artırdığı düşüncesidir. SERAHSİ, Ebu Sehl Şemsüddin: Mebsut, Ed: Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2008, c.2, s.220; KUDURİ,

verilmek üzere malın, Allah'ın tayin ettiği belirlenmiş bölümüdür. Bu bölümün hak sahiplerine verilmesi işlemi de yine zekâttır.[512] Bir diğer ifadeyle zekât, Kuran'da belirlenmiş sınıflara harcanmak üzere, dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan paydır.[513] Bir başka tanıma göre zekât, asli ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı mala sahip olanların, üzerinden bir yıl geçmiş mallarının kırkta birini, seneden seneye ayırarak, ehline vermeleri şeklindeki mali bir ibadettir.[514] Süleyman Sırrı, tanımında zekât miktarının "fakir Müslümana" verileceğini özellikle belirtmiştir.[515]

Daha önceki peygamberlerin bazılarına da emredilmiş olan[516] zekât, İslam'ın beş temel esasından biridir.[517] Zekâtla ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır.[518] Kuran'da zekât, sadaka kelimesi ile de ifade edilmiştir.[519] İslam hukukçularının çoğunluğuna göre zekât hem bir ibadet hem de mali bir haktır.[520]

Ebülhasan Ahmed b. Muhammed: Aziziye (Kuduri-i Şerif Tercümesi), Tercüme: Emin Fehim Paşa, İstanbul, 1314, s.46.

511 FEYYUMİ, Ahmed b. Muhammed b. Ali: "Ze-ke-ve", El-Misbahü'l-Munir, Beyrut, ty, c.1, s.254; SÜLEYMAN SIRRI: Kitabü'z-Zekât, Vezir Hanı 48 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1329, s.4.

512 İBNÜ'L-HÜMAM, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid: Fethu'l-Kadir, Kahire, 1970, c.2, s.153; KARDAVİ, Yusuf: İslam Hukukunda Zekat, Çev: İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984, c.1, s.54.

513 ERKAL, Mehmet: "Zekât", DİA, c.43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s.197.

514 ABDURRAHMAN VEFİK, Tekalif Kavaidi, Matbaa-i Kader, İstanbul, 1912-13, c.1, s.9. Sünnilerde zekât oranı kırkta bir (% 2,5) iken Şiilerde %5'tir. HASAN, Muslim Philanthropy, s.3; DEAN, Hartley & KHAN, Zafar: "Muslim Perspectives on Welfare", Journal of Social Policy, Vol.26, Issue 2, April 1997, s.197.

515 *"...şer'an muayyen olan miktarı her sene fakir-i müslime temlik edip vermekten ibarettir."* SÜLEYMAN SIRRI, s.4-5.

516 "Hani, biz İsrailoğullarından, '…zekâtı vereceksiniz.' diye söz almıştık…" Bakara 2/83; "…kendilerine… zekâtı vermeyi vahyettik…" Enbiya 21/73.

517 Buhari, *İman* 1-2; Müslim, *İman* 5; Tirmizi, *İman* 3; Nesai, *İman* 13; DEAN & KHAN, s.196.

518 Zekat ile ilgili ayetler için bkz. ABDULBAKİ, M. Fuat: "Ze-ke-ve", el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, Kahire, 1364, s.331-332; Zekât Kuran'da 30 yerde geçmektedir. Bunların 27'sinde namazla beraber zikredilmiştir. KARDAVİ, c.1, s.56. ERKAL, s.197; Zekât Kuran'da 28 yerde tek başına 6 ayette de namazla birlikte geçmektedir. Zekatla ilgili Tevbe suresinin 60. ayeti Medine'de inmiş bir ayettir. Yani zekât hicretten sonra farz kılınmıştır. ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.110-111. Hz. Peygamber zekâtla ilgili ayetleri açıklayacak ve bilgileri genişletecek, tekrarlar dışında, 110 civarında hadis ifade etmiştir. DALGIN, Nihat: "Zekât Hükümleri", OMÜİF Dergisi, S.16, Samsun, 2003, s.44.

519 Literatürümüzde zekât ve sadaka farklı kavramlar olarak yerleşmiştir. Biz de bu anlamlarına uygun olarak zekât ve sadaka kavramlarını ayrı ayrı ele aldık. Kuran'da sadaka kelimesi 12 ayette zekât anlamında kullanılmıştır. ERKAL, s.197. Zekât, sadakanın farz olan kısmıdır. SÜLEYMAN SIRRI, s.4.

520 Zekâtın yalnız ibadet veya yalnız mali bir hak olduğunu ileri süren görüşler az sayıdadır. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.101.

Zekâtı sosyal güvenlik yönüyle ele alan Yazgan[521], zekâtın tam anlamıyla modern bir sosyal güvenlik kurumu olabileceğini ifade etmiştir. Bir sosyal güvenlik kurumunun İslam'ın beş temel şartından biri olmasını ise İslam'ın sosyal güvenliğe verdiği önemi gösteren bir gösterge olarak öne sürmektedir. Zekâtın modern sosyal güvenlik kurumlarından sosyal yardımlara benzediği söylenebilir. Primsiz bir sosyal güvenlik rejimi olan sosyal yardımlarda, ihtiyaç sahiplerine karşılıksız bir yardım söz konusudur. Bu anlamda zekâtın sosyal sigortalardan daha insancıl ve daha gelişmiş bir teknik olduğu kabul edilebilir.[522]

Zekât, sosyal güvenliğin bir fonksiyonu olan gelirin yeniden dağılımını günümüz sosyal güvenlik kurumlarından daha çok sağlayabilir. Çünkü günümüzde primli sosyal güvenlik rejimlerinde kişilerin mali gücüne bakılmaksızın prim toplanmaktadır.[523] Bu durumda mali gücü zayıf olanlar da gelirleri üzerinden prim ödemektedir. Zekâtta ise mali gücü belirli oranın üzerinde olanlar finansmanı sağladığından gelirin yeniden dağılımına daha çok katkı yapılmaktadır.

2. Zekâtın Organizasyonu

Zekât organizasyonu tarihi süreç içerisinde devlet ve bireyler tarafından yapılmıştır. Yani zekâtı organize edenler dönemlere göre farklılık göstermiştir. Zekâtın organizasyonunda farklılığa yol açan bir diğer etkenin zekât türleri olduğu görülmektedir. Bazı zekât türlerinde devletin organizasyonu kabul edilirken bazı zekât türlerinin uygulanması zekât yükümlülerine bırakılmıştır.[524]

İlk İslam devletinde zekât devlet tarafından organize edilmesine karşın, devletin zekât organizasyonuna katılımının zorunlu olmadığı görüşü de hukukçular arasında kabul görmüştür. Devletin zekât organizasyonunda yer alıp almaması konusunda serbesti olduğu kabul edilmiştir.[525] Zekât toplama yetkisinin devlete ait olduğu ve İslam'ın ilk yıllarında

---

[521] Yazgan, *"kolaylıkla ve peşin hükümle"* çağ dışı ilan edilen kurumlarımızı ele almış ve modern kurumların sahip olduğu pek çok özelliğin bize ait kurumlarda da bulunduğunu ortaya koymuştur. YAZGAN, Zekât, s.X.

[522] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.18-19.

[523] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.104.

[524] HUSSAIN, s.209; Powell, günümüzde merkezi zekât kurumuna sahip 16 ülke saymaktadır. Bu ülkelerden 6 tanesi zekâtı zorunlu bir kurum olarak uygulamaktadır. POWELL, Russel: "Zakat: Drawing Insights For Legal Theory and Economic Policy From Islamic Jurisprudence", University of Pittsburgh Tax Review, Vol. 7:43, 2009, s.60-73. Yemen, Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'i gönderip zekât toplanmasını bildirdiğinden beri aralıksız olarak zekât uygulamasını sürdürmüştür. KAHF, s.26.

[525] İBN KUDAME, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed: el-Muğni, Kahire, 1968, c.2, s.427-428; Zekâtın devlet tarafından organize edilip edilmemesi bir tercihtir. Bu konu zekâtın şartları arasında değildir. KARAMAN, Günün Meseleleri, s.341-342; KHAF, s.26. Kardavi, zekât uygulamasının devlet tarafından organize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kuran ve hadis-i şeriflerdeki hükümlerin, Hz.

uygulamanın bu şekilde yapıldığı bilinmektedir. Ancak toprakların genişlemesinden itibaren zekâtın yükümlüleri tarafından bizzat verilmesi yöntemi de uygulanmaya başlamıştır.[526] Devletin izin vermesi durumunda yükümlülerin zekâtlarını bizzat ihtiyaç sahiplerine ulaştırabilecekleri de görülmektedir.[527] Hz. Osman döneminden itibaren bu yönde bir uygulama yapılmış ve zekât iki kısma ayrılarak bir kısmının organizasyonu bireylerin kendi tercihlerine bırakılmıştır.[528]

Zekât, hicretin ikinci yılında farz kılındıktan sonra Hz. Peygamber, Müslüman kabilelere zekât toplamaları için memurları göndermiştir. Hz. Peygamber, memurlara kabilelerin zenginlerinden zekâtı toplamalarını ve elde edilen geliri yine onların fakirlerine dağıtmalarını emretmiştir.[529] Kuran'da "Onların mallarından, … bir sadaka (zekât) al…"[530] denilerek Hz. Peygamber'e zekât toplama yetkisi verilmiştir. Yine zekâtın harcama kalemlerinin sayıldığı ayette zekât toplama görevlilerinden bahsedilmesi zekâtın devlet tarafından organize edildiğine delildir.[531] Serahsi, öşür toplama yetkisinin devlet başkanına ait olduğunu, arazi sahibinin öşrü miskinlere verdim demesinin kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir.[532]

İlk İslam devletindeki uygulamalardan dolayı zekâtın devlet tarafından toplanıp dağıtılabilmesi hususunda bir çekince yoktur. Zekâtın fitre gibi doğrudan yükümlüden hak sahiplerine aktarılması ise zamanla uygulamanın bu yönde gelişmesi ile kabul görmüştür. Zekâtın toplanması ve dağıtılması zor bir iş olduğundan devlet dışındaki kişiler tarafından zekât organizasyonunun yapılması zordur. Konuyu inceleyen Osmanlı iktisatçısı Süleyman

---

Peygamberin ve raşid halifelerin uygulamalarının bu yönde olduğunu belirtmiştir. KARDAVİ, c.2, s.242-248.

[526] Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde zekat devlet görevlileri tarafından toplanmıştır. Hz. Osman toprakların genişlemesi ve zekat toplamada bazı usulsüzlüklerin ortaya çıkması sebebiyle uygulamayı değiştirmiştir. Zekâta konu malları görünen ve görünmeyen (zahiri ve batını) şeklinde ikiye ayıran Hz. Osman, görünmeyen malların zekâtının yükümlüleri tarafından verilmesine hüküm verdi. YUSUF SIDDIK: Kitabü'z-Zekât, Matbaatü Hindiyye, Mısır, 1921, s.24-25; SARIÇAM, İbrahim: İlk Dönem İslam Tarihi, Ed: Mustafa Fayda, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999, s.282-283; BİLMEN, c.4, s.78.

[527] ESKİCİOĞLU, Osman: "İslam Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü", I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996, s.448.

[528] İBN ABİDİN, c.2, s.260; MOLLA HÜSREV: Gurer ve Dürer, Çev: Süleyman b. Veli, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1292, c.1, s.112; KARDAVİ, c.2, s.254; TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi, s.32.

[529] Buhari, *Zekat* 1; Müslim, *İman* 7; Ebu Davud, *Zekat* 4; Tirmizi, *Zekat* 6; Nesai, *Zekat* 1; SERAHSİ, c.3, s.28; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.151; KAHF, s.2.

[530] Tevbe 9/103.

[531] Tevbe 9/60; KARDAVİ, c.2, s.242.

[532] Bir kimsenin zekâtını veya öşrünü verilmesi caiz bir kimseye verse ibadetini (diyaneten) yerine getirmiş olur. Ancak devlet hukuken bunu geçerli kabul etmeyebilir. SERAHSİ, c.3, s.9-10.

Sudi, zekâtın devlet tarafından organize edilmesini tavsiye etmiştir.[533] Zekât ve fitrede yararlanıcıların belirlenmesi günümüzde önemli bir sorundur. Oluşan toplumsal yapı sebebiyle özellikle büyük şehirlerde ihtiyaç sahiplerinin belirlenmesi zorlaşmıştır.[534]

Osmanlı Devleti zekâtın bazı türlerini vergi şeklinde halktan toplayarak, farklı bir yolla zekât organizasyonuna katılmıştır. Osmanlı tebaasının çok çeşitli unsurlardan oluşması sebebiyle bazı şer'i vergilerin farklı isimler altında uygulandığı da görülmüştür.[535] Abdurrahman Vefik, dört temel şer'i vergiden biri olan zekâtın Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren toplandığını ifade etmiştir. Eserinde şer'i vergiler karşılığında alınan vergileri sıralamış ve burada seksen adet vergi saymıştır.[536] Bu vergilerden bir kısmının zekât karşılığında toplanan vergiler olduğu bilinmektedir.

Zekât organizasyonunu etkileyen bir etken de zekât türleridir. Zekâta konu mallar, zahire ve batına olarak iki kısma ayrılmıştır. Osmanlı uygulamasında zahire (görünen) ve batına (görünmeyen) malların zekâtı ayrı toplanmıştır. Görünen malların zekâtının toplanması devlet tarafından yapılırken, görünmeyen malların zekâtının verilmesi yükümlülerin vicdanına bırakılmıştır.[537] Zekâtın Osmanlı Devletindeki uygulaması bir vergi olarak kabul edilmiş ve incelenmiştir.[538] Şer'i vergiler arasında kabul edilen zekâtın bazı türlerinin vergi adıyla vatandaştan toplandığı görülmektedir. Resm-i ağnam, öşür ve gümrük resmi gibi bazı vergilerin zekât niteliğinde vergiler olduğunu kabul etmek gerekir.[539] Osmanlı yöneticilerinin bu vergilerin ödenmesini ibadet olarak nitelendirmeleri bu sebepledir.[540]

---

[533] SÜLEYMAN SUDİ, s.23. Zekât ve fitrede yararlanıcıların belirlenmesi günümüzde daha büyük bir sorundur. Oluşan toplumsal yapı sebebiyle özellikle büyük şehirlerde ihtiyaç sahiplerinin belirlenmesi zorlaşmıştır.

[534] YAZGAN, Zekât, s.52.

[535] KAZICI, Ziya & ŞEKER, Mehmet: İslam Türk Medeniyeti Tarihi, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, s.234. Monzer Kahf, Osmanlı Devletinin özellikle son döneminde zekâtın toplanmasında imtiyaz (franchising) usulünün uygulandığını iddia etmiştir. Bu usul İbn-i Abidin tarafından adalete aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. KAHF, s.13.

[536] ABDURRAHMAN VEFİK, c.1, s.25-28.

[537] Zahire şeklinde ifade edilen görünür mallar besi hayvanları, ziraat ürünleri, ağaç ve meyvelerdir. Batına denilen görünmeyen mallar ise altın ve gümüş gibi mallardır. SÜLEYMAN SUDİ, s.23-24. Osmanlı uygulaması Hanefilerin görüşlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. KARDAVİ, c.2, s.254.

[538] İslam hukukuna dayanan Osmanlı vergi sisteminde şer'i vergiler zekât, öşür, haraç ve cizyedir. ELDEM, s.164; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.701.

[539] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.700-708; TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi, s.32. Imber, Osmanlı Devletinde zekât uygulamasının olmadığını düşünmektedir. Ebussuud Efendi'nin hayvanlardan alınan vergiyi zekât olarak nitelendirmesini hukuki bir kurgu olarak görmüştür. IMBER, s.149-150.

[540] IMBER, s.127.

Çeşitli isimlerle İslam devletlerinde uygulanmış olan hayvanlar üzerinden alınan vergi, Osmanlı devletinin sonuna kadar farklı yöntemlerle toplanmaya devam etmiştir. Bazı sancak kanunnamelerinde "âdet-i zekât" adıyla yer alması, bu verginin zekâtın bir türü olduğunu göstermektedir.[541] Arşiv kayıtlarında da "ağnam zekâtı" şeklindeki kullanımlara rastlanmaktadır.[542] Süleyman Sudi de Defter-i Muktesid'de koyun, keçi ve deve üzerinden alınan verginin esasının sevaim zekâtı olduğunu ifade etmiştir. Ancak diğer hayvanlardan ve canavardan alınan verginin zekâtla ilgisi olmadığını ifade etmiştir.[543] Farklı hayvanlardan bu verginin alınmasının sebebi gelirlerin artırılmasını sağlama amacı olabilir. Benzer şekilde yükümlüler de artırılmıştır. Ağnam gelirlerinin düşmesi ile 1690'lı yıllarda gayrimüslimlerden de ağnam vergisi alındığı görülmektedir. Bu yıllarda ağnam vergisinin bütçe gelirleri içindeki payı %1 civarındadır.[544] Hıristiyan vatandaşlardan alınan ağnam vergisi cizyeye ilave edilerek toplanmıştır.[545]

Osmanlı vergileri arasında yer alan öşrün zekât karşılığı olduğu ise ağnam resmi kadar net değildir. Bunun sebebi öşrün ayrı bir vergi şeklinde değil, haraç-ı mukaseme vergisinin veya toprak kirasının alt başlığı şeklinde görülmesindendir.[546] Ebussuud Efendi bir fetvasında miri arazinin haraci arazi olduğunu, bu sebeple verilen verginin öşür değil haraç-ı mukaseme olduğunu belirtmiş, öşür nitelemesinin yaygınlaşmış bir hatalı kullanım olduğunu ifade etmiştir. Öşri arazinin ise Kâbe çevresi olduğunu, oradan alınan öşrün fakirlere tahsis edileceği aynı fetvada dile getirilmiştir.[547] Gerçekten de uygulamada devletin bu bölgenin

---

[541] Bu vergi Cumhuriyetin ilk yıllarında da "hayvan sayım vergisi" adıyla devam etmiştir. EMECEN, Feridun: "Ağnam Resmi", DİA, c.1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s.478-479. "Adet-i zekât" için 1540 tarihli Kanunname-i Boz Ulus m.10. BARKAN, Ömer Lütfi: XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci Cilt Kanunlar, Yay.Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.142. "Adet-i ağnam" için 1518 tarihli Defter-i Yasaha-i Liva-i Mardin m.9, Çirmik Livası Kanunu m.3, 1518 tarihli Siverek Livası Kanunu m.6, 1518 tarihli Arabgir Livası Kanunu m.7, 1516 tarihli Erzincan Kanunu m.8. BARKAN, Kanunlar, s.158, 169, 170, 172, 181.

[542] BOA, ML.VRD.d, 2229; BOA, ML.VRD.d, 2436; BOA, İE.ML, 83/7807, 1 Z 1123; BOA, DH.MKT, 1374/53, 27 M 1304.

[543] SÜLEYMAN SUDİ, s.25. Süleyman Sırrı da Osmanlı vergi hukukuna ilişkin eserinde ağnam vergilerinin zekât-ı sevaim olduğunu belirtmiştir. SÜLEYMAN SIRRI, s.29.

[544] TABAKOĞLU, Osmanlı Maliyesi, s.166-167.

[545] AKDAĞ, Vaziyet, s.560.

[546] TABAKOĞLU, Ahmet: "Öşür", DİA, c.34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s.101.

[547] *"Öşür, öşür değildir. Öşür demek, amme-i nasın galat-ı fahişleridir. Miri yer cemian haraciyedir. Asla öşriye olmak muhaldir. Verilen behre harac-i mukassemedir. Sipahinin hakk-i şer'isidir. Arz-i öşriye, nevahi-ı Ka'be-i muazzamadır. Andan alınan öşür fukaraya verilir."* DÜZDAĞ, Ebussud: 839.

zirai ürünlerinden zekât topladığına ilişkin kayıtlar vardır.[548] Yemen'e ilişkin belgelerde kullanılan "a'şar-ı şer'iye" ifadesi de zirai ürünlere ilişkin öşrün uygulandığını göstermektedir. Bu ifadenin tekâlif-i emiriye ve zekât ağnamı ifadeleri ile birlikte kullanılması, onlardan ayrı olarak kabul edildiğini de göstermektedir. Yani aşar-ı şer'iye bir örfi vergi değildir.[549] Kadı sicillerinde zimmi vatandaşlardan öşür alınmasına ilişkin kayıtların yer alması[550] da belirtildiği gibi öşür olarak toplanan verginin aslında haraç vergisi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı uygulamasına ilişkin fetvalarda devlete ödenen vergilerin ve yapılan yardımların zekât niyetiyle olması durumunda zekât yerine geçeceğine ilişkin fetvalar yer almıştır. Bu fetvalarda örfi vergilere, gümrük vergisine ve padişah iradesiyle toplanan diğer vergilere karşılık yapılan ödemelerin zekât niyetiyle yapılması durumunda zekât yerine geçeceği belirtilmiştir.[551] Şeyhülislam Ebussuud Efendi ile kendisinden yaklaşık bir buçuk asır sonra görev yapan Yenişehirli Abdullah Efendi aynı yönde fetvalar vermişlerdir. Ebussuud Efendi tüccarların verdiği gümrük akçesinin ve koyunlardan alınan akçenin zekât niyetiyle verildiğinde geçerli olacağını ifade etmiştir. Yine zenginlerin zekâtlarını büyük bir hezimete uğramış olan donanmanın yeniden kurulması ve askerlerin teçhizatının sağlanması yönünde kullanabilmelerini makbul ve meşru kabul etmiştir.[552] Adet-i ağnam resmi için ödenen koyunlar da zekât niyetiyle zekât yerine geçer: *"Taraf-i saltanattan adet-i ağnam cem'ine me'mur olan Zeyd Amr'ın koyunlarını sayıp resmini aldıkda Amr verdiği koyunları zekât niyeti ile verince zekâtı yerine geçer mi? El-cevab: Geçer."*[553]

Devlet ve bireyler dışında çeşitli grupların da zekât organizasyonu yapabileceği ileri sürülmüştür. Örneğin işverenlerin ve çalışanların kendi aralarında zekât fonları oluşturması mümkün görülmüştür. Bu zekât fonları aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine destek sağlanmasının

---

[548] BOA, MVL, 750/32, 13 Ş 1274. Medine-i Münevvere'de vergi yerine zekât uygulanmasının yararlı olacağına dair yazı için bkz. BOA, Y.PRK.MK, 1/6, 15 C 1295.

[549] İlgili belgeler için bkz. BOA, BEO, 1192/89384, 25 R 1316; BOA, Y.A.RES, 101/4, 2 S 1317; BOA, ŞD, 380/41, 5 Za 1317.

[550] İstanbul Kadı Sicilleri c.5, hn.180, hn.296.

[551] *"Mühimmat-ı gaza ve cihad için taraf-ı padişahiden ba emr-i sultani nazil olan tekâlif ve nevaibden Zeyd hissesine düşen şu kadar akçeyi verdikde malının zekâtına niyet edip verse zekât yerine geçer mi? El-Cevap: Geçer."; "Tüccar taifesinden Zeyd'in getirdiği eşya için gümrük namına verdiği para zekât yerine geçer mi? El-Cevap: Geçer."* YUSUF SIDDIK, s.29-30.

[552] DÜZDAĞ, Ebussuud: 216, 217, 218. Verginin günümüzde zekât sayılamayacağına ilişkin görüş için bkz. KARAMAN, Günün Meseleleri, s.760-762; GÜNENÇ, Halil: Günümüz Meselelerine Fetvalar, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1998, c.1, s.245.

[553] Behcetü'l-Fetava: 152; YUSUF SIDDIK, s.29; DÜZDAĞ, Ebussuud: 217, 835.

mümkün olacağı dile getirilmiştir.[554] Bu fonlar, günümüzde munzam sigorta sandıkları olarak ifade edilen ve çalışanlara sosyal sigortalara ek destekler sağlayan sandıklar şeklinde de oluşturulabilir.

Osmanlı Devleti döneminde önemli kişilerin bireysel olarak verdikleri zekâtlarına ilişkin kayıtlar vardır. Bezmialem Valide Sultan, zekâtını başkentteki 155 medresede öğrenim gören 2450 öğrenciye yardım olarak vermiştir.[555] Yemen halkının da zekâtlarını yardıma muhtaç dul ve yetimlere verdiklerine ve bu uygulamaya engel olunmamasına ilişkin bir kayıt da bulunmaktadır.[556] Örnekler Osmanlı Devletinde zekâtın bireyler tarafından dağıtımına ilişkin fikir vermektedir. Zekât devlet tarafından organize edildiğinde modern sosyal güvenlik kurumlarına daha çok benzemektedir. Bireyler arası transfer yoluyla dağıtıldığında ise sosyal güvenliği tamamlayıcı bir fonksiyona sahip olmaktadır ki günümüzde zekâtın tamamlayıcı bir fonksiyona sahip olduğu söylenebilir.

3. Zekâttan Yararlananlar

Zekâttan yararlanacak ve yararlanamayacak olan kişiler Kuran ve Sünnet delilleri ile ortaya konulmuştur. Hukukçuların yaptıkları yorumlar ve İslam devletlerinin uygulamaları zekâttan yararlanacak olanları daha da belirginleştirmiştir. Zekâttan yararlanacağı belirtilen gruplar arasında bir öncelik sonralık ilişkisi olup olmadığı, zekâtın gruplar arasında ne şekilde paylaştırılacağı tartışılmıştır.

a. Zekâtın Tahsis Edildiği Kişiler

Kuran'da zekâtın kimlere verileceği açık olarak ifade edilmiştir. Buna göre zekât; fakirler, miskinler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlar (müellefe-i kulub), köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular için kullanılabilir.[557] Zekâtın bu sekiz sınıf dışında kimselere verilmesi mümkün değildir. Bu sınıflardan bir veya birkaçına vermek ise mümkündür. Zekâtın verildiği tüm gruplar tehlikeye

---

[554] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015). Günümüzde İslam ülkelerinde zekât genellikle bireysel olarak dağıtılmaktadır. Uygulamada zekât organizasyonu amacıyla kurumlar oluşturulmuş olsa da bireyler kurumlarla iletişim sağlayamadıklarından veya güven probleminden dolayı bireysel dağıtımı tercih etmektedir. HASAN, Muslim Philanthropy, s.3.

[555] Tophane, Galata, Vefa, Şehzadebaşı, Saraçhane ve İstanbul'un farklı semtlerinde bulunan bu medreselerdeki öğrenciler için 20991 kuruş zekât yardımı ayrılmıştır. BOA, TS.MA.d, /2703.

[556] BOA, DH.MKT, 1374/53, 27 M 1304.

[557] Tevbe, 9/60.

uğrayan kimseler değildir.[558] Yazgan zekâttan yararlanacak kimseleri üç grupta ele almıştır. Birinci grupta çalışma gücü olmayan ihtiyaç sahipleri yer alır, ikinci grupta çalışma gücü olduğu halde ihtiyaç sahibi konumuna düşmüş olanlar yer alır. Üçüncü grupta ise ihtiyaç sahibi olduğuna bakılmaksızın zekâttan yararlanabilecek olanlar yer alır.[559]

Zekâtın verileceği sekiz kısımdan fakirler, miskinler, köleler ve yolda kalmışlar sosyal yardıma ihtiyacı olan, sosyal güvenlikle ilgili kesimlerdir. Zekât görevlileri de yine günümüzde teşkilat giderleri içinde değerlendirilebilir. Borçlular ise günümüzden de ileri seviyede korunmuş olan bir kesimdir. Günümüzde borçlular için bir sosyal güvenlik desteği söz konusu değildir. Kalpleri ısındırılanlar ve Allah yolundakiler ise sosyal yardıma ihtiyaç duyan kimseler olabileceği gibi duymayan kimseler de olabilir. Bunlara zekât verilmesinin saiki de farklı olduğundan bunlar sosyal güvenlikle doğrudan ilgili olmayan harcama kalemleri arasındadır. Kölelik kurumu günümüzde ortadan kalkmış, yolda kalanlar sınıfı da gelişmeler karşısında önemini yitirmiştir.

Zekâtın verileceği kimseler yanında verilemeyeceği kimselere ilişkin kurallar da konulmuştur. Bu kurallar içinde ekonomik kıstaslar yanında zekât yükümlüsüne yakınlık da yer almaktadır. Buna göre zekât yükümlüsü bir kişi üstsoyuna ve altsoyuna zekât veremeyecektir. Çünkü bir kişinin zekâta ihtiyaç duyan bir yakını varsa bunların ihtiyaçlarını karşılamak zaten öncelikli görevidir. Zekât verilemeyecek bu tür yakınlar için nafaka kurumu devreye girebilir.[560] Osmanlı fetvalarında da kişinin bu tür yakın akrabalarına zekât veremeyeceği belirtilmiştir.[561] Kadının kocasına[562] ve kocanın iddet süresi içindeyken boşadığı kadına[563] zekât veremeyeceği fetvalarda yer almıştır.

Zekâtın bakmakla yükümlü olunan akraba dışında öncelikle yakın akrabaya verilmesi hukuken olmasa da fazilet bakımından tavsiye edilmiştir. Kardeşler, kardeş çocukları, anne babanın kardeşleri ve diğer akrabalara öncelik verilebilir. Akrabadan sonra komşu ve yakın çevredeki fakirlerin öncelikli olmaları gerektiği düşünülmüştür. Bunun dışında zekâtın ihtiyaç

---

[558] KUDURİ, s.54; BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.102, 108.

[559] YAZGAN, Zekat, s.14-18.

[560] SERAHSİ, c.3, s.15; DALGIN, Zekât Hükümleri, s.68.

[561] *"Zeyd malının zekâtını babasının anası Hind'e vermek caiz olur mu? El-cevab: Olmaz."* Fetava-yı Feyziye:78.

[562] Fetava-yı Feyziye: 70; Behcetü'l-Fetava: 148.

[563] Behcetü'l-Fetava: 149.

sahibine ve ihtiyacını görecek şekilde verilmesi tavsiye edilmiştir.[564] Kişinin fakir kardeşine, dayısına, eniştesinin babasına, gelinine zekât verebileceğine ilişkin fetvalar vardır.[565]

Hz. Peygamberin zekât toplamak üzere gönderdiği memurlara kabilelerin zenginlerinden topladıkları zekâtı fakirlerine dağıtmalarını emretmesi, zekâttan yararlanacak kimselerin öncelikle zekâtı finanse eden topluluktan olması gerektiğini göstermektedir. Yani bir nevi her kabile bir sigorta topluluğu gibidir ve kendi yakınlarının sosyal güvenliği sağlanmaktadır.[566] Hz. Ömer tarafından oluşturulan divanların da aynı işleyişi daha belirgin hale getirdiği söylenebilir.

"Zenginlerin ve güçlü kuvvetli kimselerin sadaka/zekât alması caiz değildir." hadisi[567] zekâttan kimlerin yararlanamayacağını ortaya koymaktadır.[568] Zenginlerin ve çalışma güç ve yeterliliğine sahip olan kimselerin zekâttan doğrudan yararlanamayacağı belirtilmiştir. Belirli bir seviyenin üstünde varlığı olan kişiler zekâttan yararlanamazlar. Hatta bu kişiler gelire sahip olmasalar da varlıkları belirli bir seviyeye düşene kadar zekâtın yükümlüsü olurlar.[569] *"Nisab-ı zekâta malik olan ehl-i ilme zekât vermek caiz olur mu? El-cevab: Olmaz."*[570] denilerek nisap miktarı mala sahip ilim ehline zekât verilemeyeceği ifade edilmiştir.

Nisap miktarı malı olmasına rağmen zekâttan pay alabilecek olanlar zekât görevlileridir. Zekât görevlilerinin zekâttan pay alabilmesi için ihtiyaç sahibi olmaları şart değildir. Hz. Peygamber zekât görevinden ücretini istemeyen Hz. Ömer'e "Al, ihtiyacın yoksa sadaka ver" demiştir. Hz. Ömer de kendi döneminde hiçbir ayrım yapmaksızın devlet görevlilerinin tümüne haklarını vermiştir.[571] Aşir veya amil de denilen zekât görevlilerinin Osmanlı'daki karşılığı gümrük ve tahsil memurlarıdır. Bazı zekât türleri vergi şeklinde toplandığından

---

[564] SÜLEYMAN SIRRI, s.28; AKSEKİ, A. Hamdi: İslam Dini, DİB Yayınları, Ankara, 1933, s.218.

[565] Fetava-yı Feyziye: 74; Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 72; Behcetü'l-Fetava: 147, 150.

[566] Hz. Peygamberin ifadesinden daha fazlası anlaşılmamaktadır ancak bir kabileden toplanan zekât fakirlere dağıtıldıktan sonra artarsa diğer kabilelerin ihtiyaçları buradan finanse edilebilir. SERAHSİ, c.2, s.268-269.

[567] Tirmizi, *Zekât* 23; Ebu Davud, *Zekât* 24; İbn Mace, *Zekât* 26; Nesai, *Zekât* 91.

[568] Hz. Peygamberin sosyal yapıda yaptığı en önemli değişikliklerden bir tanesi zayıfların güçlüler karşısında korunmasıdır. Zekât ise zayıfları ekonomik yönden koruyan bir kurum olmuştur. HODGSON, Marshall G.S: The Venture of Islam 1 The Classical Age of Islam, The University of Chicago Press, Londan, 1977, s.180-181.

[569] YAZGAN, Zekat, s.24-25.

[570] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 78.

[571] Buhari, *Ahkâm* 17.

bunları toplayanlar zekât görevlileri gibidir ve görevlerinin karşılığını almışlardır.[572] Dede Cöngi, Osmanlı devletinde de "câbî" denilen ağnam resmi tahsildarlarına zekâttan pay verildiğini ifade etmiştir.[573]

İslam hukukçuları ayette sayılan sekiz sınıf zekât yararlanıcısının sınırlarını netleştirmek için çalışmalar yapmışlardır. Ayette arka arkaya ifade edilmiş olan fakirler ve miskinler en çok yorumlanmış olan sınıflardır. Türkçede aralarında çok büyük anlam farkı bulunmayan fakir ve miskin kelimelerinin birlikte kullanılması bu iki kavram arasında küçük de olsa bir farklılık olabileceğini düşündürmektedir. Ebu Yusuf ve İbnül Kasım gibi az sayıdaki hukukçu bu iki kavram arasında fark olmadığı görüşünde olsa da hukukçuların çoğunluğu iki kavram arasında fark olduğu görüşündedir.[574] Hanefilere göre fakir nisab miktarına ulaşmayan az mala sahip olan kimsedir. Miskin ise hiç malı olmayan kimsedir.[575]

Miskinler ifadesi ile ilgili yorumlar içerisinde en çok öne çıkanı, bu ifadenin gayrimüslimler için kullanıldığı şeklindeki görüştür. Bu görüşe göre tehlikeye maruz kalan gayrimüslimlere de zekât verilebileceği Kuran'da yer almaktadır. Hz. Ömer ve İkrime miskin ifadesini ehl-i kitap ihtiyaç sahipleri ve maluller şeklinde yorumlamıştır.[576] Hamidullah da miskin kelimesinin Sami dillerinde "başka bir ülkeye yerleşmiş yabancı" anlamına geldiğini, Hammurabi kanunlarında "moşkin" ifadesinin ayrıntılı olarak anlatıldığını aktararak aynı

---

[572] ABDURRAHMAN VEFİK, c.1, s.13. Najmul Hasan zekât görevlilerini oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. Hasan, zekâttan pay alabilecek 13 farklı zekât görevlisinden bahsetmektedir: sa'i (hayvanla zekât toplayan), kitab (yazıcı), qasim (muhasebeci), 'ashir (tüccardan zekât toplayan), 'arif (ihtiyaç sahiplerini belirleyen), hafiz (zekât hasılatını koruyan), kayyal (ölçüm görevlisi), kadı, müfti, vali, ra'i (hayvan bakıcısı), saqi (su dağıtan). HASAN, Social Security, s.22-23. Bir başka kaynakta zekât görevlileri 11 sınıf olarak ifade edilmiş ve hepsine birden "amilin" denmiştir. KHAN, Muhammad Akram: Islamic Economics and Finance: A Glossary, Routledge, New York, 2003, s.7.

[573] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.735. Câbî, Osmanlılarda vakıflara ait gelirleri toplayan kimse olarak da tanımlanmıştır. Bu görevliler de yaptıkları işe karşılık günlük, aylık veya yıllık ücretler almıştır. Tahrir defterlerinde câbîlerle ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. İPŞİRLİ, Mehmet: "Câbî", DİA, c.6, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s.529-530.

[574] Miskinle ilgili farklı görüşler için bkz. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.108-109; Malikiler, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, fakir ve miskinin aynı olduğunu, aynı kavramın iki defa ifade edilme sebebinin ise fakirlerin iki hisseye sahip olmalarından kaynaklandığını kabul etmişlerdir. GÜLEÇ, Hasan: "Müellefe-i Kulub", DEÜİFD, S.7, İzmir, 1992, s.93; YENİÇERİ, Celal: İslam'da Devlet Bütçesi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984, s.195-200. Fakirler ve miskinler zekâttan yararlanabilecek iki temel kategoridir. DEAN & KHAN, s.198.

[575] EBU YUSUF, s.212; İBNÜ'L-HÜMAM, c.2, s.261; SÜLEYMAN SIRRI, s.26; BİLMEN, c.4, s.116; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.734; KUTUB, Seyyid: İslamda Sosyal Adalet, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.197; Diğer üç imama göre ise miskin malı olan ancak zekât verilme sınırının (kifaye) altında olan kimsedir. Fakir ise daha az mala sahip olan veya hiç malı olmayan kimsedir. KARDAVİ, c.2, s.23-25; Hanefilere göre miskin fakire göre daha kötü durumda iken, Şafiilere göre fakir miskinden daha kötü durumdadır. SERAHSİ, c.3, s.11.

[576] Hz. Ömer'den yapılan bu rivayetin zayıf olduğu kabul edilmektedir. SERAHSİ, c.3, s.29.

görüşte olduğunu ortaya koymuştur.[577] İslam hukukçularının miskini ehli kitab ihtiyaç sahipleri şeklinde yorumlamaları, günümüzde bir insan hakkı olarak kabul edilen sosyal güvenlik hakkının, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren bir insan hakkı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.[578] Gayrimüslimleri kalpleri kazanılmak istenen müellefe-i kulub grubu içinde yorumlamak da mümkündür. Gayrimüslimler bu grup içinde de zekât yararlanıcıları arasında yer bulabilir.[579]

Zekât görevlileri sınırları en belirgin sınıftır. Zekât görevlilerine verilen pay teşkilat giderleri arasında kabul edilebilir. Ebu Yusuf, zekât görevlilerine verilecek payın toplanan zekâtın yarısını geçmemesi gerektiğini belirtmiştir.[580] Osmanlılar zekât karşılığı topladıkları bazı vergileri dirlik şeklinde çalışanlarına vermişler veya mültezime ihale etmişlerdir.[581]

Müellefe-i kulub konusunda da farklı yorumlar yapılmıştır. Hz. Ömer döneminden itibaren bu gruba zekâttan pay ayrılmamasını bu grubun ortadan kalktığı şeklinde yorumlayanlar olmuştur. Hz. Ömer'in müellefe-i kuluba zekâttan pay vermemesini bu grubu ortadan kaldırdığı şeklinde değil, diğer sınıfları daha öncelikli gördüğü şeklinde yorumlayanlar da vardır.[582] Osmanlı Devleti'nde müellefe-i kuluba zekâttan pay verildiğine ilişkin bir kaynağa rastlamadık. Osmanlı dönemi müelliflerinden Süleyman Sırrı, Hz. Peygamberin zekât memurlarına söylediği 'Zekâtı onların zenginlerinden alın, fakirlerine verin' şeklindeki hadisin zekât ayetindeki müellefe-i kulubu nesh ettiğini iddia etmiştir.[583] Dede Cöngi de benzer şekilde müellefe-i kulubun Hz. Ebubekir'in hilafeti zamanında ortadan kalktığını ve bunun üzerinde icma oluştuğu görüşünü dile getirmiştir.[584]

---

[577] HAMİDULLAH, Muhammed: İslam Peygamberi, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1995, c.2, s.1029-1030.

[578] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.111.

[579] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[580] EBU YUSUF, s.211.

[581] Özellikle zekât-ı sevaimin karşılığı olan ağnam vergilerinde bu durum uygulamada sıkıntılara da sebep olmuştur. Özellikle Tanzimat dönemine gelindiğinde bu uygulamanın sıkıntıları açıkça görülmüştür. ABDURRAHMAN VEFİK, c.1, s.29-31. Girit adasının ağnam zekatının mukataasının tahsiline ilişkin makbuz için bkz. BOA, İE.ML, 83/7807, 1 Z 1123. Zekâtın (Revandiz sancağında) ihale edilmesine ilişkin bkz. BOA, İ.MVL, 410/17838, 16 Ca 1275.

[582] İBN KUDAME, c.6, s.475; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.179. Kuduri tercümesinde müellefe-i kulubun sakıt olma sebebi İslam'ın aziz ve galip kılınması sebebiyle bu kişilere ihtiyaç kalmaması olarak ifade edilmiştir. KUDURİ, s.54.

[583] SÜLEYMAN SIRRI, s.26.

[584] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.736.

Kölelik riski de günümüzde ortadan kalktığından zekâttan bu grup için pay ayırmaya gerek yoktur.[585] Osmanlı hukukunda köleye ilişkin şartlar da eserlerde yer almıştır. Azad olması için belli miktar mala ihtiyacı olan mükateb köleye (ve cariyeye) zekât verilebilir. Ancak mükateb de olsa kişinin kendi kölesine zekât vermesi caiz görülmemiştir.[586] Benzer şekilde yolda kalmış olmak günümüzde bir risk olarak değerlendirilmemektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler ve seyahat algısındaki değişmeler bu sınıfı geri plana itmiştir.[587]

Günümüzde borçlular olarak çevrilen "garimin" ifadesinin kapsamı da tartışılmıştır. Bu kavramın günümüzdeki borçlu kavramından daha geniş bir anlamı olduğunu düşünenler vardır. Yangın, sel gibi afetler sebebiyle malını kaybedenler de bu kavramın içinde değerlendirilmiştir.[588] Günümüzde borçlanma riskini sosyal güvenlik kurumları ile destekleyen bir ülke yoktur. Borçluların da kapsamda yer alması sonucu zekât kurumunun modern sosyal güvenliğin kapsadığı risklerden daha geniş bir güvence sağladığı söylenebilir.[589] Borçlular kaleminden iradesi ile borçlanan ve borcunu ödemek istediği halde ödeyemeyen iyiniyetli kimselere de destek sağlanabilir.[590] Ebu Zehra, aciz borçlunun borcunun alacaklı tarafından kapatılmasının bu olmazsa devlet tarafından borcun ödenmesinin emredildiğini ileri sürmüştür.[591] Emeviler döneminde Tunus ve Cezayir'in sadaka işlerine bakan sorumlu, dönemin halifesi Ömer b. Abdülaziz'e bir mektup yazarak "Sadaka Fonu"nun harcama kalemi olmadığından dolduğunu aktarmıştır. Ömer b. Abdülaziz sorumluya borçluların borçlarını ödemesini emretmiştir.[592]

Osmanlı uygulamasını yansıtan fetvalarda, borçlu kimseye zekât verilebileceği ifade edilmiştir. Kişinin alacaklı olduğu kişideki alacağını aynı kişiye zekât olarak verebileceği ancak başkasında bulunan alacakların zekât olarak verilemeyeceği belirtilmiştir. Yine kişinin

---

[585] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.180.

[586] SÜLEYMAN SIRRI, s.26-27. Mükateb köleye zekât ve sadaka vermenin daha faziletli olduğu kabul edilmiştir. EKİNCİ, Ekrem Buğra: "Tarihimizde Kölelik", http://www.ekrembugraekinci.com/pdfs/TarihimizdeKolelik.pdf (E.T: 10.01.2015).

[587] Geçmişte ilmi, ticari veya hac ve umre gibi dini nitelikli seyahatler uzun sürdüğünden, insanlar için daha büyük risk oluşturmuştur. Bu sebeple yolcuların ihtiyaçlarını giderebilecekleri ve konaklayabilecekleri kervansaray gibi kurumlar yapılmıştır. Bu yapılar ve sürekli giderleri zekâtla da finanse edilebilmiştir.

[588] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.115-116.

[589] YAZGAN, Zekât, s.9, 16.

[590] YAZGAN, Zekât, s.16.

[591] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.177.

[592] Aynı sorumlu daha sonra fonun tekrar dolduğuna ilişkin bir mektup yazınca halife, köle satın alıp azat etmesini tavsiye etmiştir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.177-178.

borç olarak verdiği parayı zekât olarak geri alması da caiz görülmüştür.[593] Konuya ilişkin bir mahkeme kaydında alacaklı alacağının bir kısmını zekâtına sayarak borçluyu bu kısımdan ibra ettiğini belirtmiştir.[594] Ancak çalışma karşılığında verilen zekât ve fitrenin geçerli olmayacağı fetvalarda yer almıştır.[595]

b. Zekâtın Yararlananlar Arasında Dağıtılması

Zekâtı vergi yönüyle değerlendirenler onu "tahsisi vergi" olarak nitelemişlerdir. Yani zekâttan elde edilen gelirin tahsis edilen kimselere verilmesi gereklidir.[596] Zekâtın tahsis edilen kimseler içerisinde hangi sistemle dağıtılacağı ise tartışmalı bir konudur. Bu konuda çeşitli yöntemler ileri sürülmüştür. Kuran'da belirtilen sıraya göre dağıtılması bu görüşlerden bir tanesidir. Her gruba eşit şekilde paylaştırılması, hal ve şartlara göre dağıtılması, verenin isteğine göre dağıtılması, sınıfların ihtiyacına göre sıralanarak dağıtılması gibi çeşitli yöntemler tavsiye edilmiştir.[597] Zekâtın sadece bir sınıf insana dağıtılmasında sakınca yoktur. Sahabeden bu şekilde rivayetler geldiği gibi, Hz. Ömer'in bu şekilde uygulaması vardır.[598]

Zekâtın belirtilen sekiz sınıf dışında kimseye verilemeyeceği kesindir. Ancak bu sınıflar arasında nasıl bir dağıtım yapılacağı belirlenmiş değildir. İslam hukukçuları genel olarak devlet başkanının bu konuda takdir yetkisinin olduğunu kabul etmişlerdir. İmam Şafii, devlet başkanının bu sınıflardan birini ihmal etmesinin veya dikkate almamasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. Cumhur ise başkanın kendi görüşüne göre tasarrufta bulunabileceğini ancak hiçbir sınıfı fakir ve miskinlerin önüne geçiremeyeceğini söylemişlerdir.[599] Yine Ebu Yusuf'un görüşünden anlaşıldığına göre zekâttan yararlanacak olan sınıflar arasında fakir ve miskinlerin payı diğerlerinden önceliklidir.[600] Devlet başkanı, zekât fonunda toplanan gelirleri yedi harcama faslından her birine verebileceği gibi uygun

---

[593] Behcetü'l-Fetava: 153, 154, 155, 156.

[594] İstanbul Kadı Sicilleri c.2, hn.582.

[595] *"Bir karye ahalisi Zeyd-i fakire 'Bir sene bize imamet eyle, sana şu kadar kuruş verelim' dediklerinde Zeyd 'Ol kadar kuruşla zekât ve sadaka-i fıtırlarınızı dahi verirseniz bir sene size imamet ederim' dedikten sonra Zeyd ol veçhile imamet edip karye-i mezbure ahalisi ol kadar kuruşla zekât ve sadaka-i fıtırlarını Zeyd'e verseler zekât ve sadaka-i fıtırlarını eda etmiş olurlar mı? El-cevab: Olmazlar"* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 73.

[596] YAZGAN, Zekat, s.17.

[597] NEVEVİ, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref: el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb, Beyrut, ty, c.6, s.187-189; YAVUZ, Yunus Vehbi: İslam'da Zekât Müessesesi, Çığır Yayınları, İstanbul, 1977, s.404-409.

[598] Sahabeden Abdullah b. Abbas(ra) ve Huzeyfe(ra) zekat mallarının bir sınıfa verilmesinde sakınca olmadığını ifade etmişlerdir. EBU YUSUF, s.213.

[599] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.178.

[600] EBU YUSUF, s.213.

gördüğü belli gruplara da dağıtabilir.[601] Bazı hukukçular zekâtın dağıtılmasında Kuran'daki sıranın takip edilmesi gerektiği görüşündedir.

Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in bazı uygulamaları da zekâtın sekiz sınıf arasında farklı şekilde dağıtılabileceğine delil gösterilmiştir. Hz. Peygamber, kendisine ulaşan bir kısım zekât malını müellefe-i kuluba dağıtmıştır. Daha sonra gelen bir kısmı da borçlulara dağıtmıştır. Hz. Ömer de zekât malını yararlananlara farklı miktarlarda dağıtmıştır. Hz. Ömer'in çok kişiye az pay vermektense, az kişiye çok pay verilmesini tavsiye ettiği rivayet edilmektedir.[602]

Zekâtın sekiz sınıftan birine veya birkaçına verilebileceği ancak bir fakire nisap miktarından fazlasının verilemeyeceği belirtilmiştir. İmam Şafii de zekâtın üç sınıftan üçer kimseye dağıtılması gerektiği görüşündedir.[603] Bu şekilde yapılacak uygulamalar daha fazla ihtiyaç sahibine ulaşılmasını ve gelir dağılımının daha çok gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Osmanlı uygulamasında dağıtılması bireylerin inisiyatifine bırakılmış olan bâtına (gizli) malların zekâtına ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşmak zordur. Ancak teorik çerçeveyi de dikkate alarak bu tür zekâtın toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak zekâtın belirlenen sarf yerlerine harcandığı tahmin edilebilir. Bu sınıflar içerisinde de fakir ve miskinlerin zekâtta en yüksek payı aldığı düşünülebilir. Zekâtın bireysel dağıtımına ilişkin kayıtlarda bu durum görünmektedir.[604]

Devlet tarafından vergi şeklinde toplanan bir kısım zekâtın nasıl harcandığına ilişkin ise yine yeterli bilgiler yoktur. Devlet bütçesine dair eserinde Osmanlı teorisini ortaya koyan Dede Cöngi, bütçenin zekât kaleminden yalnız fakirler lehine harcama yapılabileceğini belirtmiştir.[605] Sevaim zekâtına karşılık toplanan ağnam resmi toplama yetkisinin bir dönem dirlik olarak devlet görevlilerine verildiği, sonraları ise mültezime ihale edildiği görülmüştür. Ağnam resminin bir türü olarak Asakir-i Mansure ordusunun kurulduğu 1241 yılında ihdas

---

[601] EBU YUSUF, s.213; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.737.

[602] HARÂİTÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Cafer b. Sehl, Ahlak Hadisleri, Ter: Kasım Yürekli, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012, s.38; ZEBİR, s.16; ESEN, Âdem: Sosyal Siyaset Açısından İslam'da Ücret, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s.150; İslam hukukçuları da çok kişiye küçük miktarlar verilmesi yerine bir kişiye ihtiyacını giderecek miktarın verilmesini tavsiye etmişlerdir. HASAN, Muslim Philanthropy, s.4.

[603] Bir kişiye nisap miktarından fazla verilmemesi gerektiğini ifade eden Bilmen, bu hükmün de istisnalarını belirtmiştir. Borçlu olup borcu nisabı aşan kişilere ve ailesi geniş olup kişi başı miktar nisap miktarını aşmayan kişilere daha fazla zekât verilmesi de mümkün görülmüştür. BİLMEN, c.4, s.117.

[604] Yemen halkının zekâtlarını yardıma muhtaç dul ve yetimlere verdikleri hakkında belge için bkz. BOA, DH.MKT, 1374/53, 27 M 1304. Bezmialem Valide Sultan'ın medrese öğrencilerine zekât verdiğine ilişkin belge için bkz. BOA, TS.MA.d, /2703.

[605] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.731.

edilen ondalık ağnam resmi de ordunun et ihtiyacını karşılamak amacıyla çıkarılmıştır. Bu vergi ayni veya nakdi olarak tahsil edilmiştir. Ayni olarak tahsil edilen hayvanlar devlete ait kışlaklarda beslenmiştir. Tahsil edilen nakitler ise hazineye gönderilmiştir.[606] Uygulamalarda hazineye gönderilen kısım için Dede Cöngi'nin teorik görüşüne atıf yapılabilir. Devlet memurlarına veya orduya harcanan kısmın ise zekâtın harcama kalemlerinden "Allah yolunda olanlar" içerisinde olduğu düşünülebilir.

4. Zekâtın Zorunluluk Özelliği

Zekâtın zorunluluk özelliği, organizasyonun kim tarafından yapıldığı ile yakından ilgilidir. Zekât devlet tarafından organize edildiğinde veya zekâtın bazı türleri devlet tarafından vergi vb. isimler altında toplandığında zekât yükümlüleri için zekât ödemek zorunludur. Ancak zekât ödeme yükümlülüğü bireylerin inisiyatifine bırakıldığında zorunluluk esası yerini gönüllülük esasına bırakmaktadır.

Zekâtın kimler bakımından zorunlu olduğunu belirlemek için yükümlüleri belirlemek gerekir. Fıkıh kitaplarında zekâtın şartları hakkında bilgiler yer almıştır. Zekât verecek kimsenin tam ehliyetli, Müslüman ve hür olması gerekir. Malvarlığının ise nisap denilen belirli bir miktara ulaşması gerekir. Zekâta konu malların asli ihtiyaçlardan fazla olması, en az bir sene kişinin mülkiyetinde bulunması gerekir. Ayrıca zekâta konu malların üreyen, artan mal olması gerekir.[607]

Zekât günümüzde devlet tarafından organize edilmeyen ve insanların seçimlerine bırakılmış bir kurumdur; yani zorunluluk özelliği yoktur. Zekât ilk ortaya çıkışında ise zorunluluk özelliğine sahip olmuştur.[608] Zorunluluk ilkesinin, modern sosyal güvenlik anlayışına İslam'dan geçtiği de iddia edilmiştir.[609] İslam hukukuna göre kişiler zekât

---

[606] ABDURRAHMAN VEFİK, c.1, s.29-30.

[607] MOLLA HÜSREV, c.1, s.111-113; MERGİNANİ, Şeyhülislam Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir: Hidaye, Ter: Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2004, c.1, s.215-219.

[608] Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekir zekât vermeyen kişilere karşı savaş kararı almıştır. "Rasulullah zamanında vermekte olup da şimdi vermekten kaçındıkları bir deve yuları dahi olsa" zekât vermeyenlerle savaşacağını söylemiştir. Buhari, *İ'tisam* 2, *Zekât* 29; Müslim, *İman* 8; Ebu Davud, *Zekât* 1; Tirmizi, *İman* 1; Nesai, *Zekât* 3, *Tahrimu'd-Dem* 1; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.151-152; POWELL, s.44; ABU BAKAR & ABDUL RAHMAN, s.31; DEAN & KHAN, s.197; SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015); BASHEAR, Suliman: "On the Origins and Development of the Meaning of Zakat in Early Islam", Arabica, T.40, Fasc. 1, Mar. 1993, s.99-108.

[609] YAZGAN, Görüşler, s.12.

vermekten kaçınırlarsa devlet, zekâtı cebren toplar.[610] Devletin zekât yükümlülerinden zekâtı cebren toplaması durumunda zekât borcu düşer.[611] Osmanlı uygulamasını yansıtan bir fetvada *"Zeyd Amr'ı kadıya götürüp 'Ben fukaradan olmakla Amr malının zekâtını bana versin' deyu Amr'dan dava eylese mesmua olur mu? El-cevab: Olmaz."*[612] denilerek kişinin zekâtını belirli kişilere vermeye zorlanamayacağı ifade edilmiştir. Ancak kişinin verdiği zekâtı daha sonra geri alması da mümkün görülmemiştir.[613]

Hamidullah, zekâtla ilgili ayetlerde bir tavsiyeden daha fazlasının bulunduğunu sadece bir yaptırımın eksik olduğunu iddia etmiştir.[614] Kuran'da zekât vermeyenlerin ahirette karşılaşacakları cezalara yer verilmiştir.[615] Bu cezalar dünyevi bir yaptırım içermediklerinden manevi bir baskı unsuru olabilirler. Benzer şekilde hadislerde de zekât vermeyenlerin karşılaşacakları sıkıntılar aktarılmıştır.[616] Hz. Osman döneminde bâtına (gizli) malların zekâtının yükümlüleri tarafından verilmesi benimsenmişse de, devletin bu yetkisinin ortadan kalkmadığı düşünülmektedir. Kişiler bâtına mallarının zekâtını vermediklerinde devlet, yükümlülerden zekâtı cebren toplayarak ilgili yerlere sarf etme yetkisine sahip görülmüştür.[617] Ancak bu yetki devlete aittir. Kişilerin zekâtı kendilerinin zorla veya gizlice

---

[610] Ölen kimsenin sağlığında vermediği zekâtın terekesinden alınması gereklidir. Hanbeli ve Şafii hukukçulara göre zekât borcu öncelikli borçlardandır ve kişilere olan borçlardan önce gelir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.156.

[611] Devletin zekât toplama yetkisi zahire (görünen) mallara ilişkin olduğundan bu malların zekâtını toplama yetkisi vardır. Devletin bu malların zekâtını toplaması hukuka uygundur. Ancak bâtına (gizli) mallara ilişkin devletin zekât toplama yetkisi olmadığından, toplanması durumunda hukuka aykırı olur, zekât borcu düşmez. YUSUF SIDDIK, s.26.

[612] Fetava-yı Feyziye: 81; İbn Nüceym'den aktarılan benzer bir fetva için bkz. YUSUF SIDDIK, s.31-32.

[613] *"Zeyd Amr-i fakire 'Malımın zekatıdır' deyu bir mikdar akçe verip ol dahi kabzeylese Zeyd ba'de zaman Amr'a incinmekle rucu' edip ol zekât deyu verdiği akçeyi Amr'dan almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz."* Fetava-yı Feyziye: 72.

[614] HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.2, s.800.

[615] "Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır…" Âl-i İmrân 3/180; "… Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve 'İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı' denilecek." Tevbe 9/34-35.

[616] Hadislerde zekât vermeyenlerin kıyamet gününde karşılaşacakları sıkıntılardan bahsedilmektedir. Buhari, *Zekât* 3; Müslim, *Zekât* 6; Ebu Davud, *Zekât* 32; Nesai, *Zekât* 3. Zekâtı teşvik eden ve zekât vermeyenlerin ahiretteki kötü durumunu anlatan hadisler için bkz. HEYTEMİ, İbn Hacer: el-İnafe fi's-Sadakati ve'd-Diyafe, Mektebetü'l-Kuran, Kahire, ty, s.65-71.

[617] Bâtına mal sahibi yükümlüler zekâtlarını kendileri verdikleri takdirde devletin buna müdahale imkanı yoktur. Çünkü bâtına malların zekâtının dağıtılması icma ile yükümlülere bırakıldığından, devlet başkanının müdahalesi icma-ı ümmete muhalif olur. YUSUF SIDDIK, s.25-26.

tahsil etmeleri mümkün değildir.[618] Osmanlı uygulamasında vergi şeklinde toplanan zekâtlarda zorunluluk özelliği vardır. Bu vergilerin toplanması için farklı yöntemler uygulanmıştır.

Günümüzde zekât zorunluluk özelliğine sahip değildir. Zekâtla ilgili yaptırımlar dini, manevi nitelikli yardımlar şeklindedir. Ancak zekâtın zorunlu hale getirilmesi devletin yetki alanındadır. Devlet dilerse zekâtı zorunlu hale getirebilir.

5. Zekâtın Kapsamına Aldığı Riskler

Zekât, doğrudan riske uğrayanların mağduriyetlerini gidermeyi hedefleyen bir kurum değildir. Ancak günümüzde sosyal güvenliğin kapsamına almayı hedeflediği dokuz riskin hepsine zekât kurumu aracılığıyla güvence sağlamak mümkündür. Zekâttan yararlanacak olan kişilerin hangi risk sebebiyle ihtiyaç sahibi konumunda olduğunun bir önemi yoktur. Bu sebeple zekâtın güvence sağladığı risklerin sınırlı sayıda olmadığını söylemek mümkündür.[619]

Zekât kurumu riskleri değil kişilerin mali durumlarını dikkate alarak destek sağlayan bir kurumdur. Riske uğrayan kişilerin mali durumları çok kötü değilse zekât kurumunun onlar için destek sağlaması söz konusu değildir. Beşer, zekâtın borçlulara da verilebilmesinden yola çıkarak günümüzde özel ve sosyal sigortaların kapsamındaki bütün risklerin bu yolla giderilebileceğini ileri sürmüştür.[620] Ancak riske uğrayan kişi belirli bir gelir ve varlık düzeyinin altında olması durumunda zekâttan yararlanabilir. Yani kişiler belirli bir gelir ve varlık düzeyinin üstünde olduğunda riske uğrasalar da zekâttan yararlanmaları mümkün değildir.

Zekâtın güvence sağladığı riskler zekâttan yararlananlardan yola çıkılarak belirlenebilir. Zekâtın verilebileceği ilk iki sınıf olan fakirler ve miskinler, sosyal güvenlik açısından birçok tehlikeyi önleme potansiyeline sahiptir. Çünkü tehlikelerin sonucu kişilerin ihtiyaç sahibi konumuna düşmeleridir. Zekât da bu ihtiyaç sahiplerini ilk başta sayarak onları güvence altına almıştır. Kuran'da daha çok yoksullara, miskinlere ve yetimlere yardım edilmesi ile ilgili hükümler çoğunluktadır.

---

[618] Zenginin malından zekât niyetiyle habersiz olarak mal alan fakirin durumunun sorulduğu bir fetvada, fakirin aldığını geri vermesi gerektiği belirtilmiştir. Alan kişinin akraba olması durumunda ise helal olması umulur denilmiştir. YUSUF SIDDIK, s.31.

[619] Zekât; aile yardımları, hastalık, doğum, işsizlik, yaşlılık, malullük, tabi afet, borçluluk, sosyal çalışma, sosyal hizmet gibi alanlara destek sağlayabilen bir kurumdur. HASAN, Social Security, s.29.

[620] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.116.

Zekât verilecek kişiler arasında sayılan özellikle fakirler ve miskinler, çeşitli tehlikelerin sonucunda bu duruma düşmüş olabilirler. Bir yakınını kaybedenler, yaşlananlar, engelliler, maluller, hastalar ellerinde olmayan sebeplerle tehlikelere maruz kalmış ve bu tehlikeleri yaşamış olan kimselerdir. Bu tehlikelerin sonucu da kişinin fakirliğe uğraması olabilir.[621]

Miskinler ifadesini fakir ve hasta olan kişiler olarak anlayan Ebu Zehra, bu kişilere yardım edilmesinin yanında tedavi edilmeleri gerektiğinden de bahsetmektedir. Bu durumda hastaların tedavi edilmeleri amacıyla zekât gelirlerinden hastaneler yapılmasını gerekli görmüştür.[622] ILO tarafından kabul edilen dokuz riskten ikisi hastalık halinde sağlık yardımı ve hastalık ödenekleridir.

Yangın ve sel gibi felaketler sebebiyle malı zarar gören kimseler gârîm kelimesinin kapsamı içerisinde değerlendirmiştir.[623] Hamidullah, zekât verilecek borçluların fakir ve miskin olmayan ancak afetlere, sıkıntılara maruz kaldığı için borçlanmış olan kimseler olduğunu belirtmiştir.[624] Günümüzde özel sigortalar yoluyla korunan doğal afetlerin de zekât kurumu tarafından güvence altına alındığı görülmektedir. Yani bu riskler günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin kapsamını da aşan risklerdir.

Yangın felaketinin borçlu kavramının kapsamı içinde değerlendirilmesi Osmanlı uygulaması bakımından önemlidir. Ergin'in ifadesiyle "*yangın, ahşab binalı İstanbul'un bir lazım-ı gayr-ı mefarıkı ve tarihi belasıdır.*". İstanbul'da bazıları çok büyük zararlara yol açan yangınların sık sık meydana geldiği görülmektedir.[625]

Zekât verilecek kişiler arasında sayılan "fisebilillah" ifadesi soyut bir anlam içerdiğinden, bu sınıfa kimlerin girdiği konusunda İslam hukukçuları arasında çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu harcama kaleminden cenaze masraflarına yardım edilmesi, dul kadınlar ve yetimler lehine yapılan hayır işlerine destek olunması, hastanelere destek

---

[621] Ayette geçen miskinler ifadesinin ihtiyaç sahibi kimseler olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Ancak dilenenler, dilenmeyenler ya da kitap ehli gayrimüslimler olarak farklı şekillerde yorumlayanlar olmuştur. YAZGAN, Zekât, s.14-15.

[622] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.175.

[623] YENİÇERİ, İslam'da Devlet Bütçesi, s.384-385; HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.228.

[624] Ticaret yapanlar, ailesinin geçimini sağlamaya çalışırken ekonomik sıkıntıya düşenler borçlu kavramının kapsamında değerlendirilmiştir. HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.228-229. İbnü'l-Esir, meyvelere ve taşınmazlara zarar veren her türlü afete maruz kalanların garimin kapsamında olacağını belirtmiştir. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.115.

[625] ERGİN, Osman Nuri: Mecelle-i Umur-ı Belediyye, İBB KİDB Yayınları, İstanbul, 1995, c.2, s.1077. İstanbul yangınları hakkında bilgi için bkz. ERGİN, Belediyye, c.3, s.1183-1238.

verilmesi fikirleri ortaya atılmıştır.[626] Askerliğin de bir sosyal güvenlik tehlikesi sayılması gerektiği ifade edilmiştir. Askerlik tehlikesine zekât fonundan "Allah yolunda olanlar" kaleminden destek sağlanabilmesi mümkündür. Bu durumda zekâtın askerlik riskini de güvence altına aldığı söylenebilir.[627] Ebu Yusuf da "Allah yolunda olanlar" ifadesini savaşa gidemeyen ve cihaddan geri kalan gaziler şeklinde yorumlamıştır. İmam Şafii ise zengin gazilere de aktarılabileceğini belirtmiştir.[628] Bu yorumlar yaşlılık ve maluliyet risklerinin de zekâtın kapsamında olduğunu göstermektedir.

Zekâttan pay ayrılan bir diğer sınıf olan yolda kalanlar, yolculuk esnasında ihtiyaç sahibi durumuna düşmüş olan kişileri kapsamaktadır. İnsanların yolda kalma tehlikesine karşı güvence sağlanması modern sosyal güvenlik anlayışının ulaşamadığı bir noktadır. Modern sistemlerde yolculuk gibi bir tehlikeye yer verilmemiştir. Bu husus İslamiyet'in hayatın her alanında sosyal güvenlik sağlamak istediğini göstermektedir.[629] İslam tarihinde yolcuların giyecek, yiyecek, konaklama ve binek gibi çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı örnekler görülmüştür. Yolcu için bunların her birinin yoksunluğu tehlike oluşturmaktadır. Bu tehlikeler zekâttan ayrılan fonla giderilmeye çalışılmıştır.[630]

İşsizlik riskinin de zekât kurumu tarafından güvence altına alınması mümkündür. İşsiz çalışmaması sebebiyle yoksulluğa düşebilir. Bu durumda yoksullara ilişkin zekât kaleminden işsizlere destek sağlanabilir. Bu yapılmazsa işsizlerin hayatlarını devam ettirmeleri borçla mümkün olacaktır. Bu durumda da borçlulara ilişkin zekât kaleminden yine destek sağlanabilir.[631] Hz. Ömer bir görüşünde miskini, kazanç yeri bulamayan kişi, yani işsiz olarak tarif etmiştir.[632] Zekât verilecekler arasında ikinci sırada miskinler sayıldığına göre, bu görüş işsizlik tehlikesinin zekâtın sağladığı sosyal güvenliğin kapsamında olduğu söylenebilir.

Zekâtın işsizlik için sağladığı güvence iş istediği halde bulamayanlar için söz konusudur. Hz. Peygamber zekât istemek için kendisine gelen bazı kişileri, odun taşımalarının

---

[626] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.118.

[627] YAZGAN, Zekât, s.16.

[628] Dede Köngi risalesinden aktarılmıştır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.735-736.

[629] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.120 vd.

[630] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.121.

[631] YAZGAN, Zekât, s.16.

[632] CESSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi: Ahkamü'l-Kuran, Beyrut, 1992, c.4, s.323-324.

daha iyi olacağını söyleyerek ormana göndermiş, kişileri başkasından yardım istemek yerine çalışmaya sevk etmiştir.[633]

Osmanlı uygulamasında cenaze masrafları zekâtın kapsamında görülmemiştir. *"Hind Zeyd-i fakirin techiz ve tekfinine zekât niyetiyle şu kadar kuruş sarf eylese Hind malının zekâtından ol kadar kuruş zekâtını eda etmiş olur mu? El-cevab: Olmaz."*[634]

6. Zekâtın Finansmanı

a. Zekâtın Finansman Kaynağı (Yükümlüleri)

Zekâtın finansman kaynağı zekât yükümlüleridir. Zekât yükümlülüğü için hem kişilere ilişkin hem de mala ilişkin bir takım şartlar bulunmaktadır. Bir kişinin zekât yükümlüsü olabilmesi için Müslüman olması ve hür olması gereklidir. Temyiz gücüne sahip olması ve baliğ (ergen) olması gerektiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır.[635] Ancak hukukçuların çoğunluğu zekât yükümlülüğü için mümeyyiz olmak ve reşit olmak şartlarını aramamaktadır.[636] Temyiz gücüne sahip olma ve baliğ olma şartları ise Hanefi hukukçular tarafından kabul edilen şartlardır. Ebu Hanife zirai ürünlerin zekâtı konusunda akıllı ve baliğ olma şartlarını ileri sürmemiştir.[637] Osmanlı uygulamasında zengin küçüklerin zekât yükümlüsü olmayacaklarına dair fetvalar yer almıştır.[638]

Zekât yükümlülüğü için malvarlığının da nisap denilen belirli bir miktara ulaşması gereklidir. Zekâta konu malların asli ihtiyaçlardan[639] fazla olması, en az bir sene kişinin mülkiyetinde bulunması gerekir. Ayrıca zekâta konu malların üreyen, artan mal olması

---

633 Buharî, *Zekât* 51; *Alış-Veriş* 15; Tirmizi, *Zekât* 38; Ebu Davud, *Zekât* 26; İbn Mace, *Ticarat* 25; Nesaî, *Zekât* 85.

634 Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 75.

635 KUDURİ, s.46; İBNÜ'L-HÜMAM, c.2, s.153.

636 DALGIN, Zekât Hükümleri, s.45-46.

637 DALGIN, Zekât Hükümleri, s.45. Hanefilere göre çocuğun ve akıl hastasının zekât yükümlülüğü yoktur. Hz. Ali ve İbn Abbas'ın görüşü de bu şekildedir. İmam Şafi'ye göre ise çocuk ve akıl hastası zekât yükümlüsüdür. Hz. Aişe ve İbn Ömer'in görüşü de bu şekildedir. SERAHSİ, c.2, s.240; ZUHAYLİ, c.3, s.255; YİĞİT & KESKİN & KARAGÖZ, s.146-147.

638 Fetava-yı Feyziye: 68; Behcetü'l-Fetava: 141. Zekât nisabı malı bulunan küçüğün malından zekât veren vasisi bunu tazmin etmekle yükümlüdür. Fetava-yı Feyziye: 69.

639 Osmanlıda "havaic-i asliye" olarak ifade edilen asli ihtiyaçlar hakkında bkz. SÜLEYMAN SIRRI, s.5; YUSUF SIDDIK, s.46-47.

gerekir.[640] Zekât yükümlülüğünün belirlenmesinde hem varlık hem de gelir birlikte dikkate alınmıştır.[641]

Zekât, Müslümanlar üzerine farz bir uygulamadır. Zekât yükümlüsü olmak için Müslüman olmak şart kabul edilmektedir.[642] Ebu Hanife malları nisap miktarına ulaşan zimmilerden öşür alınabileceğini ifade etmiştir.[643] Osmanlı uygulamasında vergi şeklinde toplanan bir zekât türü olan öşrün zimmilerden de toplandığına ilişkin kayıtlar vardır.[644] Yine hayvanların zekâtı olarak kabul edilen ağnam vergisi 1690'lı yıllarda gayrimüslimlerden de alınmıştır.[645]

Zekâtta finansmanı sağlayacak kişilerin hem varlık hem de gelir bakımından belirli bir seviyeye sahip olmaları gereklidir. Kuran'da bu seviye belirlenmiş değildir. Seviyenin belirlenmesi yere ve zamana göre değişebilir. Yani yöneticilerin takdirine bırakılmıştır. Zekât yükümlüsü olanlar hem gelire hem varlığa göre belirlendiğinden zekât yükümlülüğü doğuran sınırı belirlemek zordur. Yazgan, zekât yükümlülüğü doğuran sınırı "zenginlik çizgisi" olarak ifade etmiştir.[646]

Çeşitli servet unsurları ve üretim zekâta tabi unsurlardır. Zaruri ihtiyaçlar ise servet içerisinde yer alsalar da zekât gerektirmezler. Servet ve üretimin zekât gerektirmesi için de belli bir asgari sınırın üzerinde olmaları gerekli görülmüştür.[647] Zekât konusu varlıklar içinde

---

[640] MOLLA HÜSREV, c.1, s.113; Malın borç karşılığı olmaması ve üzerinden bir yıl geçmiş olması da zekât konusu malla ilgili aranan diğer şartlardır. Her iki şartın da toprak ürünlerinde geçerli olmadığına ilişkin görüşler vardır. DALGIN, Zekât Hükümleri, s.46-48. *"Süknası olmayıp süknaya muhtac olan Zeyd nisab mikdarı malik olduğu derahim ve denaniri mesken iştira etmek niyeti ile imsak edip iştira etmeden havl-i havelan eylese ol derahim ve denanir için Zeyd üzerine zekât vacibe olur mu? El-cevab: Olur."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 74.

[641] KAHF, s.7.

[642] Malikiler, Müslüman olmanın zekâtın farz olmasına değil, geçerli olmasına etkili bir durum olduğunu kabul ederler. Yani gayrimüslimler zekât verebilirler, ancak zekâtları kabul olmaz. Müslüman olmaları durumunda önceki dönemlere ilişkin zekât borçlarından kurtulmuş olurlar. YİĞİT, Yaşar & KESKİN, Mehmet & KARAGÖZ, İsmail: Zekât İlmihali, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s.143-144. Hanefiler sadece öşri araziden elde edilen ürünlerden zekât verileceği görüşündedir. Haraci araziden elde edilen ürünlerden zekât verilmez. Bu sebeple zimmiler ve zimmilerin haraci toprağını kullanan Müslümanlar zekât yükümlüsü olmazlar. Ancak uygulamanın farklı olduğu görülmektedir. DALGIN, Zekât Hükümleri, s.55-56.

[643] Hz. Ömer bir Hristiyan kabileden iki misli öşür almıştır. Bu uygulama öşür adı altında yapılmış olsa da cizye olduğu da kabul edilmektedir. ZUHAYLİ, Vehbe, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, Çev: Ahmet Efe, Risale Yayınları, İstanbul, 1994, c.3, s.255.

[644] İstanbul Kadı Sicilleri c.5, hn.180.

[645] TABAKOĞLU, Osmanlı Maliyesi, s.167; DEMİR,

[646] YAZGAN, Zekât, s.22-23.

[647] YAZGAN, Zekât, s.21-22; DOGAWARA, s.6. Barınak, giyecek, ev gereçleri, savunma araçları, ihtiyaç miktarı yiyecek, altın ve gümüş süs eşyaları, değerli taşlar, madeni paralar, kullanım amaçlı kitaplar ve temel yaşam gereçleri temel ihtiyaçlar arasında kabul edilmektedir. HASAN, Social Security, s.13.

olmasına rağmen belli bir oranın altında kalan mallar zekâta konu olmazlar. Bir kimsenin kendisi ve nafakalarıyla yükümlü olduğu yakınları için ayırdığı, bir yıllık ihtiyaçlarına karşılık mallar zekâtın kapsamı dışındadır.[648]

Zekâtın altın, gümüş ve nakit para, madenler, hayvanlar (koyun, keçi, sığır vb.), toprak mahsulleri (arpa, buğday, mısır vb.), meyveler, ziynet eşyaları, ticari mallar gibi varlıklar üzerinden alınacağı İslam hukukunun çeşitli kaynaklarında yer almaktadır.[649] Ebu Zehra günümüzde zekâtın konusu olabilecek malları da değerlendirmiştir.[650] Buna göre bir vergi veya sosyal güvenlik primi olan zekâtın konusu varlıktır.

Hiç varlığı olmadığı halde geliri belirli bir seviyenin üstünde olan kişiler, gelirleri belirli bir varlık edinme sınırını aşıyorsa zekât yükümlüsü olurlar.[651] Zekât yükümlülüğünün hesaplanmasında hesabın ayni olarak fakat ödemenin nakdi olarak yapılması günümüzde daha makuldür. Zekâtın ayni olarak belirlenmesi elde edilecek gelirin her yıl yeniden belirlenmesi anlamına gelecektir. Bu da sosyal güvenlik gelirlerinin satın alma gücünün sabit tutulması anlamına gelir.[652] Osmanlı Devletinde de ağnam resminin koyun başına nakit akçe olarak alındığı görülmektedir.[653] Zekât, zekât konusu mal veya para içinden de verilebilir.[654]

Devlet tarafından organizasyon yapıldığında zekât bir vergi olarak kabul edilebilir. Sosyal güvenliğin vergiler yoluyla finansmanı günümüzde de tercih edilen bir yöntemdir. Osmanlılarda da zekât, şer'i bir vergi olarak kabul edilmiştir.[655] Özellikle Tanzimat öncesi dönemde şer'i vergiler (tekalif-i şer'iyye) içinde bazı zekât türlerinin bulunduğu görülmektedir. Zekât-ı sevâim denilen hayvanlardan alınan zekât, resm-i ağnam adıyla toplanmıştır. Yine zekâtü'l-hâriç denilen zirai ürün zekâtı da öşür adıyla vergi olarak

---

[648] ELMALILI, c.5, s.477.

[649] İBN KUDAME, c.2, s.442 vd; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.157-167; CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.346; ÜÇOK & MUMCU, s.56; YAZGAN, Zekât, s.33; DALGIN, Zekât Hükümleri, s.49; ABU BAKAR & ABDUL RAHMAN, s.26. Günümüzde sanayi sektörü, hisse senetleri, gelir getiren gayrimenkuller, maaş ve diğer kazançlar zekât yönünden değerlendirilmektedir. Bunların da zekatın kapsamına girdiği düşünülmektedir. ERKAL, s.200-203.

[650] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.168-173.

[651] Kişiler belli bir gelire sahip olmalarına rağmen varlık edinmek yerine sınırsızca harcamayı tercih ederlerse bu kişiler de zekâttan sorumlu olurlar. Yazgan, gelir ve varlığa göre zekât nisabının belirlenmesi iktisadi açıdan ayrıntılı olarak tahlil etmiştir. YAZGAN, Zekât, s.23-28.

[652] YAZGAN, Zekât, s.35.

[653] AKDAĞ, Mustafa: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadı Vaziyeti, TTK Yayınları, Ankara, 1949, s.561.

[654] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 71.

[655] İslam hukukuna dayanan Osmanlı vergi sisteminde şer'i vergiler zekât, öşür, haraç ve cizyedir. ABDURRAHMAN VEFİK, c.1, s.9; ELDEM, s.164; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.701.

alınmıştır. Gümrük vergisi olan zekât-ı âşir de ilk dönemlerde gümrük resmi adıyla tahsil edilmiştir.[656] Kanuni döneminin ilim adamlarından Dede Cöngi, "Beytülmalin gelir kaynakları, çeşitleri ve gelirlerinin gider fasılları" başlığıyla devlet bütçesi hakkında bir risale hazırlamıştır.[657] Dede Cöngi, bütçeyi başlıca dört başlığa ayırmıştır. Bunlardan konumuzla ilgili olanı "sadaka beytülmali"dir. Bu beytülmal zekât niteliğindeki vergi gelirlerinden oluşmuştur. Bu beytülmalden fakirler için harcama yapılabileceği ifade edilmiştir.[658]

Zekâtın devlet tarafından toplanması durumunda bir prim olarak da kabul edilebileceği söylenmiştir.[659] Ancak zekât ve prim arasında farklı olan yönler de vardır. Primler genellikle karşılıklılık esasına göre ödenmektedir. Yani prim ödeyenler aynı zamanda sosyal güvenlikten yararlanmaktadır. Zekâtta ise zekât verenler ile zekât verilenler farklı kimseler olmalıdır.[660] Bir diğer farklılık zekâtın belirlenmesinde mali gücün dikkate alınmasına karşın, primlerin belirlenmesinde gelirin dikkate alınmasıdır. Zekât miktarı kişinin mali gücüne göre değişiklik gösterebilirken, prim miktarı gelire göre sabittir ve herkesten aynı oranda alınır.[661]

b. Zekât Bütçesi

Zekât, Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam devletlerinin devlet bütçeleri içinde yer almıştır. Zekât gelirleri ve giderleri, devlet bütçesi içinde ayrı bir fasıl olarak görülmüş, bütçenin diğer gelir ve giderlerinden ayrı olarak değerlendirilmiştir.[662] Devlet, zekât oranlarını belirlemiş, zekâtı organları aracılığıyla tahsil etmiş ve aynı organları zekâtın dağıtılmasında kullanmıştır. Tahsil edilen zekât geliri belirli harcama kalemlerine sarf edilmiştir.[663]

---

[656] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.700-708; TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi, s.32.

[657] Risalenin orijinali Arapça olarak yazılmıştır. Ahmet Akgündüz, İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı adlı eserinde, risalenin Türkçe özetine yer vermiştir. Bkz. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.729-746.

[658] Bütçeyi oluşturan dört beytülmal arasında gelir transferi yapılabilir. Ancak sadaka beytülmalinden haraç beytülmaline yapılan transfer karz hükmündedir. Tekrar ödenmesi gerekir. Haraç beytülmalinden sadaka beytülmaline yapılan transferler ise geri aktarılmayabilir. Çünkü fakirlerin bu beytülmal üzerinde de hakkı vardır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.731; ZEBİR, s.14.

[659] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.102-103.

[660] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.103.

[661] YAZGAN, Zekât, s.35-36.

[662] MAVERDİ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib: el-Ahkamu's-Sultaniyye, Kahire, ty, s.315-316; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.712-713. Zekâtın Hz. Peygamber döneminden itibaren devlet tarafından organize edildiğine ilişkin çeşitli deliller ortaya konulmuştur. Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde 1724. hadisteki "…beni sadaka odasına soktuğunda…" ifadesi, Makrizi'nin İmta adlı eserinde geçen sadakaların bir depoda saklandığı bilgisi zekâtın bir yerde toplandığını göstermektedir. TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi, s.31.

[663] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015); Müslümanlar ilk dönemde mali yükümlülüklerini bireysel olarak yerine getirmişlerdir. Hz. Ebubekir halifeliği döneminde sosyal harcamalar amacıyla kullanacağı malları ayrı bir yerde tutmuştur.

Osmanlıda zekât potansiyeline ilişkin bilgilerimiz olmasa da günümüzde yapılan çalışmalar bir fikir vermesi açısından önemlidir. Bangladeş gibi ekonomisi çok güçlü olmayan bir ülkede zekât gelirleri devletin yaptığı sağlık harcamalarına eşit olmuştur.[664]

Osmanlı teorisini yansıtan eserinde Dede Cöngi, zekât gelirlerini ayrı bir bütçe kalemi olarak göstermiştir. Sadaka beytülmali olarak adlandırdığı bu kalemden yalnız ihtiyaç sahipleri için harcama yapılabileceğini belirtmiştir.[665] Adet-i ağnam vergisine ilişkin bir fetvada da bu verginin zekât olduğu belirtilmiş ve hak eden fakirlere verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[666]

İslam hukukuna göre bütçe kalemleri arasında aktarma yapmak bazı hallerde mümkün görülmüştür. Zekât fonunda para olmadığında ihtiyaç sahibi Müslümanlara haraç fonundan gelir sağlanabilir. Bu aktarım zekât fonuna borç olarak kaydedilmez. Ancak haraç fonunda para olmadığında zekât fonundan para aktarılırsa, bu para haraç fonuna borç olarak kaydedilir. Çünkü zekâtın harcama alanı ihtiyaç sahipleridir.[667]

Primden farklı olarak zekâtın hangi risklere karşı harcanacağı önceden belirlenmiş değildir. Prim ödeyen hangi risklere karşı korunacağını, primi toplayan ise hangi riskleri güvence altına aldığını bilmektedir.[668] Zekât ise devlet tarafından toplandığında yararlanacak gruplar belli olsa da kişiler belirli değildir. Zekât bireysel transfer olarak aktarıldığında da finansman sağlayanın nasıl kullanılacağına ilişkin tasarrufu yoktur. Zekâttan yararlanan kişi/kişiler bunu diledikleri gibi kullanabilirler.

Hz. Ebubekir'in idaresindeki bu malların topluma ait olduğu ve Müslümanların teslim ettiği zekâtlardan oluştuğu düşünülebilir. Hz. Ömer döneminde de bu uygulama devam etmiş, sahip olunan malların tespiti amacıyla bir kurul oluşturulmuştur. Divanların oluşturulması ile yeni bir finansman ve dağıtım sistemine geçilmiştir. TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi, s.30.

[664] HASAN, Muslim Philanthropy, s.3. Türkiye'ye ilişkin 1987 tarihinde de bir çalışma yapılmıştır. Bkz. ÖZEK, Ali & Diğerleri: Türkiye'de Zekât Potansiyeli, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987. Zekâtın sosyal güvenliğin sağlanmasında tek başına yeterli olmayabileceğini savunan Khaf, bu görüşüne delil olarak hicri ikinci yüzyılda çalışma yapan fıkıhçıların görüşlerini göstermiştir. Bu dönemde bazı fakihler zekâtın fakirlerin ihtiyacını karşılamaması ve gönüllü bağışların yeterli olmaması durumunda yeni vergiler ihdas edilebileceğini belirtmişlerdir. Yani dolaylı olarak zekâtın yeterli olmayabileceğini kabul etmişlerdir. KHAF, s.5-6.

[665] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.731.

[666] DEMİR, Türk Hukuk Tarihi, s.191, dn.12.

[667] SERAHSİ, c.3, s.28.

[668] GEREK, Nüvit& ORAL A. İlhan: Sosyal Güvenlik Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004, s.127.

Osmanlı Devleti'nin zekât gelirlerinden ordu için harcama yaptığına ilişkin belge bulunmaktadır. Asakir-i Muvazzafa'da istihdam edilecek Arap askerlerinin masraflarının zekât gelirlerinden temin edilmesi bildirilmiştir.[669]

Osmanlı Devleti tahsisat kabilinden vakıflar, sosyal yardım uygulamaları ve sosyal hizmet kurumları ile bütçesinden ihtiyaç sahiplerine harcamalar yapmıştır. Bu harcamalardan zekât ehlinden olan bulunan fakirler, miskinler, yolda kalmışlar, borçlular gibi kesimler de yararlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu harcamaları zekât yerine topladığı vergilerden harcayıp harcamadığı belirlenmiş değildir.

C. YARDIMA YÖNELİK KURUMLAR

1. Yardım Tekniği

Bir sosyal güvenlik tekniği olarak çok eski zamanlardan beri var olan yardım; dini, ahlaki, geleneksel yönleri olan bir sosyal güvenlik tekniğidir.[670] Bütün dinler zor durumda olanlara yardım edilmesini tavsiye ettiğinden tarih boyunca her toplumda ihtiyaç sahiplerine bireysel ve kurumsal yardımlar yapılmıştır. Yoksullar, hastalar, yaşlılar, engelliler, dullar ve yetimler her dönemde toplumların hassasiyetle yaklaştıkları kişiler olmuşlardır.[671] Dinlerin yardımlara verdiği bu önem neticesinde yardım tekniğinde dini nitelikli yardımlar önemli bir paya sahip olmuştur. Dinlerin bu etkinliği neticesinde, dinlerin gelirin dağıtılmasında ve sosyal güvenlik sistemlerinin oluşmasında hem batıda hem de ülkemizde temel oluşturduğuna ilişkin görüşler ileri sürülmüştür.[672]

Yardım tekniği İslam hukukunun temel kaynakları olan Kuran ve Sünnet tarafından üzerinde yoğun olarak durulmuş bir konudur. Bunun sonucu olarak da yardımlaşmayı sağlamak amacıyla çok sayıda kurum ortaya çıkmıştır. Vakıflar, zekât, sadaka ve infak gibi sosyal yardım kurumları dini temeli olan kurumlardır. Bu kurumlar İslam hukukunu

---

669 BOA, A.MKT.UM, 255/7, 29 M 1273. Günümüzde de zekât fonunu ülkelerin farklı amaçlar için kullandıkları görülmektedir. Malezya'da zekât gelirleri hastanelere ve ihtiyaç sahiplerinin sağlık harcamalarına aktarılırken, Yemen'de hamam, şehir suyu şebekesi alt yapısı gibi hizmetler zekât fonundan yapılmıştır. HASAN, Muslim Philanthropy, s.4.

670 KORKUSUZ & UĞUR, s.32; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.15; DİLİK, Tahlil, s.2.

671 Yardım yönteminin geçmişte daha etkili olmasında sosyal yapının da etkisi vardır. İnsanların birbirini tanıdığı ve dayanışma içinde olduğu bir toplum yapısından, komşunun komşuyu tanımadığı bir toplum yapısına geçilmiştir. Yardım yönteminin bu toplumsal koşullarda etkin olması daha zordur. RICHARDSON, s.5; Yazgan, bütün tek tanrılı ve çok tanrılı dinlerin yardımı tavsiye ettiğini ifade etmiş ve yalnızca Brahmanizm dininin istisna olduğunu belirtmiştir. YAZGAN, Görüşler, s.10.

672 Bir ülkede sosyal politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında, toplumun temel değerlerinin dikkate alınması, politikaların toplumda daha kolay benimsenmesine imkân sağlayacaktır. Din de bu temel değerlerden birisidir. KOZAK, s.8.

uygulamış olan Osmanlı Devletinde de sosyal güvenlik işlevine sahip, etkin kurumlar olmuşlardır.

İslam hukukunun temel kaynağı olan Kuran'da, sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı tavsiye eden pek çok ayet bulunmaktadır. Ayni, nakdi ve manevi transferlerle ilgili en az 88 ayetin bulunduğu iddia edilmiştir.[673] Konuyla ilgili oldukça çok sayıda hadis bulmak da mümkündür. Hz. Muhammed de gerek peygamberlik görevinden önce, gerekse peygamberlik görevinden sonra yardımsever kişiliğiyle tanınmış ve bütün insanlara örnek olmuştur.[674]

"…Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altındakilere iyilik edin…" ayeti[675] insanın çevresindeki çok sayıda kişiye karşı yardım yükümlülüğü olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber de davetinde Allah'a ve ahirete imandan sonra insanları sadaka vermeye ve iyilik yapmaya çağırmıştır.[676] Ebu Said el-Hudri, Hz. Peygamber "Fazla binek hayvanına sahip olan onu hayvanı olmayana versin, fazla azığı olan onu azığı olmayana versin…" şeklinde o kadar çok şey saydı ki insanın ihtiyacından fazla mala sahip olmaya hakkı olmadığını düşündük demiştir.[677] Ayet ve hadislerde sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışına vurgu yapıldığı görülmektedir. "Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır…"[678]. "Müminler birbirlerini sevmekte ve birbirlerine destek olmakta bir bedenin uzvu gibidirler. Uzuvlardan biri rahatsızlandığında diğer bütün uzuvlar bundan etkilenir."[679] anlamındaki ayet ve hadisler gibi benzer anlamda çok sayıda ayet ve hadis vardır. Konumuzla ilgili bütün ayet ve hadislere burada yer vermek mümkün değildir. Ancak yardımın, yardımlaşmanın İslam'ın temel anlayışı içinde yer aldığını belirtmek gerekir.

İslam'ın yardımlaşma anlayışına uygun bir sosyal ve hukuki yapıya sahip olan Osmanlı Devletinde de yardımlar, sosyal güvenliğin sağlanmasına katkı yapan en önemli kurumlar

---

673 YAZGAN, Zekât, s.5. İslam dininin Hıristiyanlığa göre, sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik çok daha zengin ilkelere sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple sosyal politikaya ilişkin kurumların oluşturulmasında İslami değerlere ve kurumlara yer verilmesi gereklidir. KOZAK, s.9.

674 İlk vahiyden sonra durumu anlattığı eşi Hz. Hatice, Hz. Peygamber'i teselli etmiştir. Kendisinin yardımsever bir kişi olduğunu, yoksullara, öksüzlere, dullara ve yardıma ihtiyacı olan herkese yardım ettiğini belirtmiştir. HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.11.

675 Nisa 4/36.

676 HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.12.

677 Müslim, *Lukata* 4; Ebu Davud, *Zekât* 32; EBU ZEHRA, Dayanışma, s.59. Bu hadiste ihtiyaç sahibi kişiye istemeden yardım edilmesi gerektiği hususu da dikkat çekmektedir. DAVUDOĞLU, Ahmed: Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978, c.8, s.447.

678 Tevbe 9/71.

679 Buhari, *Edeb* 27; Müslim, *Birr* 16.

olmuşlardır. Osmanlı devletindeki dinsel yardımların daha çok sosyal yardımlar olduğu söylenebilir. Bu yardımlar, aile içi yardımlaşmalara göre daha geniş çaplı ve daha organizedir. Buna rağmen sosyal güvenliği sağlamak bakımından yetersiz bulanlar vardır.[680] Ancak aile içi yardımlaşma ve sadaka gibi kurumları düşündüğümüzde, bunların Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik fonksiyonuna sahip en önemli kurumlar arasında olduğu görülmektedir. Özellikle klasik dönemde bu kurumların sosyal güvenliği sağlayan temel kurumlar arasında olduğu ve günün ihtiyaçları için yeterli oldukları kabul edilebilir.

Klasik dönem Osmanlı sosyal yapısının temelini oluşturan "mahalle", yardımlaşmanın kolay ve düzenli bir şekilde sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı mahalle içinde yaşayan insanlar bireysel ve toplu yardımlaşma yöntemleriyle birbirlerine destek olmuşlardır. Bu yardımların vakıflar ve özellikle avarız vakıfları şeklinde kurumsal bir yapıya büründüğü de olmuştur.[681]

Çalışmamızda, yardımlardan sonra hukuki yükümlülükler başlığı altında ele aldığımız bazı kurumlar da yardım anlayışının etkili olduğu kurumlardır. Nafaka, âkile ve kasâme kurumları ile muâhât ve muvâlât akitleri de yardımlaşma esasına sahiptir. Hatta fütüvvet geleneği ile başlayan ve Ahilik ve lonca kurumları ile devam eden meslek kuruluşları da yardımlaşma düşüncesinden hareket etmişlerdir.

Görüldüğü gibi yardım tekniği, Osmanlı toplumunda önemli bir sosyal güvenlik tekniği olarak yer almıştır. Yardım, Osmanlı halkının sahip olduğu bir meziyet olarak tüm dönemlerde önemli bir sosyal güvenlik aracı olmuştur.

2. Aile İçi Yardımlaşma Anlayışı

a. Aile İçi Yardımlaşma Tekniği

Aile içi yardımlaşma eski çağlardan itibaren önemli bir sosyal güvenlik aracı olmuştur. Sanayileşme dönemine kadar bu önemini ve etkisini koruduğu söylenebilir. Bu açıdan tarihin çok uzun bir sürecinde sosyal güvenliğin en önemli araçlarından biri olmuştur. Sanayileşme sonrası dönemde ve günümüzde gelişen sosyal güvenlik teknikleri aile içi yardımlaşmanın önemini azaltsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır.[682]

---

[680] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.213.

[681] ÖZCAN, Tahsin: "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", Marife, Yıl:1, S.1, Bahar 2001, s.129-151.

[682] DİLİK, Tarihsel, s.41-42.

Aile içi yardımlaşma, Osmanlı sosyal güvenliğini hatta sanayileşme öncesi sosyal güvenliği ele alan eserlerde atlanmayan bir konudur. Sanayileşmemiş ve sıkı ilişkilere sahip toplumlar için aile önemli bir sosyal güvenlik aracıdır.[683] Aile içi yardımlaşmanın tarım toplumlarında daha etkin olduğu söylenebilir. Osmanlı toplumu da ağırlıklı olarak bir tarım toplumudur. Aile ilişkileri bozulmamış ve bağlar korunmuştur. Bunun sonucu olarak aile risklerle karşılaşıldığında sığınılan ilk liman olmuştur. Ailenin imkânları ölçüsünde karşılaşılan riskler giderilmiştir. Böylece aile, Osmanlı toplumunda etkin bir sosyal güvenlik aracı olarak yaşamını sürdürmüştür.[684] Aynı dönemde batıda da aile içi yardımlaşma önemli bir sosyal güvenlik aracı olmuştur. Aile kendi içinde bütün ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve her şey aile içinde yapılmıştır.[685]

Osmanlı devletinde tarım kesiminde çalışanlar bir riskle karşılaştıklarında bunu çoğunlukla aile içerisinde bertaraf etmişlerdir. Tehlikenin zararı diğer aile bireyleri tarafından karşılanmıştır. Ayrıca risk sonucu çalışma gücünü kaybeden birey olursa diğer aile bireyleri daha çok çalışarak bunu telafi etme yoluna gitmişlerdir. Gerektiğinde diğer akrabalar ve komşular da bu aileye yardım etmişlerdir.[686]

Osmanlı devletinde geniş aile ve çekirdek aile yapılarının her ikisi de görülmüştür. Genellikle askerilerin aileleri geniş aile şeklinde iken reayanın aile yapısı çekirdek aile şeklindedir.[687] Osmanlı Devletinde çocuklar yaşlılık riskine karşı güvence olarak görülmüştür. Aile bireyleri yaşlandıklarında çocukların kendilerine destek sağlayacağı düşüncesinde olmuşlardır. Özellikle erkek çocukların köylülerin ilk sıradaki sosyal güvencesi olduğu düşüncesi yaygındır.[688]

Aile içi yardımlaşmanın İslam hukukunda da dayanakları vardır. "Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder…"[689] ayetinde aile içi

---

[683] RICHARDSON, s.4; MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.211.

[684] AKAD, s.31; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.46.

[685] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.21.

[686] DİLİK, Tahlil, s.21.

[687] TABAKOĞLU, İçtimai Yapı, s.25.

[688] McCARTHY, Justin: The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923, by Routledge, New York, 2013, s. 261, 278.

[689] Nahl 16/90. Akrabalara ve yakınlara yardım edilmesine ilişkin Kuran'da başka ayetler de bulunmaktadır. Bakara suresinin 177. ve 215. ayetlerinde ve Nisa suresinin 36. ayetinde de yakınlara yardım edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bakara 215. ve Nisa 36. ayetlerde ayrıca anne ve babaya yardım edilmesi özel olarak belirtilmiştir. Bakara 2/177, 215.

yardımlaşmanın İslam dininde de emredildiğini görmekteyiz.[690] Aile bireylerine ve akrabalara yardım başka ayetlerde ve Hazreti Peygamberin hadislerinde de yer almıştır. Bu bildirimlerde bir tavsiyeden daha fazlası olduğu görülmektedir.

Aile içi yardımlaşmada zararın hangi riskten kaynaklandığı önemli değildir. Her ne sebeple olursa olsun riske uğrayan aile bireyine destek sağlanır. Ailenin diğer bireyleri zararın giderilmesi veya hafifletilmesi için gerekli yardımı yaparlar.[691] Aile içi yardımlaşma yaşlılık riskini de kendi içinde telafi etmiştir. Çalışamayan, bir gelire sahip olmayan yaşlılara ailenin diğer bireyleri tarafından destek sağlanmıştır.[692] Aile içi yardımlaşma anlayışı özellikle zaruret hallerinde temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamıştır.[693]

Aile içi yardımlaşmanın sosyal risklerin yoğun olmadığı bir toplumda sosyal güvenliği önemli ölçüde sağlayacak bir kurum olduğu söylenebilir. Ancak arka arkaya gelen kuraklıklar ve doğal afetler gibi olağandışı olaylar bu güvenliği tehlikeye sokabilir. Bu takdirde aile içi yardımlaşma yetersiz kalabilir.[694]

Aile içi yardımlaşmada ailenin ekonomik durumunun yetersiz olması da finansman sorunlarına yol açabilir.[695] Osmanlı devletinde el sanatları ile geçimini temin eden ailelerin durumu tarım kesiminde çalışanlara göre daha riskli olmuştur. Gelirin devamı ailenin çalışan bireyine bağlı olduğundan, çalışan birey bir riskle karşılaştığında ailenin zararı bertaraf etmesi daha zor olmuştur.[696]

Osmanlı toplumunda ailenin ekonomik durumunun zayıf olması, ücret gelirlerinin sürekli olmaması gibi sebeplerle aile içi yardımlaşmanın sosyal güvenlik için yetersiz kalacağı ileri sürülmüştür. Küçük zararlar aile içinde telafi edilebilir ancak büyük zararlar ortaya çıktığında ailenin bunu kendi içinde telafi etmesi daha zordur. Bu sebeple diğer sosyal

---

[690] Bazı İslam hukukçuları çok eşlilik kurumunu da sosyal güvenlik ile ilişkilendirmişlerdir. İslam'ın bu kuruma izin vererek sosyal korumadan yoksun dul ve yetimlere destek sağlamayı amaçladığı savunulmuştur. HUSSAIN, Jamila: Islam Its Law and Society, The Federation Press, Sydney, 2011, s.103, 106.

[691] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.211.

[692] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.587.

[693] Hasat kötü olduğunda veya aileden bazı erkekler savaşa gittiklerinde ailenin nafaka ihtiyacı bu anlayış yoluyla sağlanmıştır. McCARTHY, s.261.

[694] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.589; DİLİK, Tahlil, s.21.

[695] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.529.

[696] Ailede birden fazla çalışanın bulunması halinde zararların telafi edilmesi daha kolay olmuştur. Ayrıca işyerinde bulunan kalfa veya çırağın işi devam ettirebilmesi durumunda da zararın azalacağı düşünülebilir. ERSAN, Gürbüz: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Doğuşu ve Gelişmesi", Sosyal Siyaset Konferansları, S.25, 1974, s.48; ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.516.

güvenlik araçlarına ihtiyaç duyulmuştur.[697] Küçük tarımsal üretimin ve küçük sanayi üretiminin devletin son dönemlerine kadar devam ettiği Osmanlıda[698] aile içi yardımlaşma anlayışının etkisi azalsa da devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir.

Aile içi yardımlaşma ile ilgili bir konu da nafaka konusudur. Bu başlık altında genellikle gönüllü yardımlaşmalar ele alınırken, hukuki niteliği olan nafaka kurumunda zorlama da söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple nafaka konusu hukuki sorumluluk başlığı altında ele alınmıştır.

b. Tasarruf Tekniği

Tasarruf, bir sosyal güvenlik tekniği olarak tarihin akışı içinde uygulanmış bir tekniktir. Geleneksel ve modern teknikler ayrımı yapanlar tasarrufu geleneksel teknikler içinde değerlendirmişlerdir. Günümüzde tasarruf tekniğinin sosyal güvenlik işlevi azalmış görünmektedir. Tasarruf hukukta birden fazla anlama sahip bir terimdir. Konumuzla ilgili anlamı para ve mal artırmadır.[699] Sosyal güvenlik alanında tasarruf, kişinin riskle karşılaşma ihtimali karşısında gelirinin bir kısmını kullanmayarak, riskle karşılaştığı süreç için saklamasıdır.[700] Bütün insanlar her zaman sosyal risklerle karşı karşıya kalma tehlikesi altında olduğundan, tasarruf bütün insanların kullanabileceği bir sosyal güvenlik tekniğidir.

İslam hukukçuları tasarrufu, cimrilik, israf ve mal biriktirme gibi kavramlarla ilişkili görmüşlerdir. Ancak sosyal güvenlik anlamında tasarruf İslam hukuku tarafından yasaklanmış değildir. Kuran'da Hz. Yusuf'un tasarruf yaptığından bahsedilmektedir.[701] Bu kıssa tasarrufun İslam hukukuna uygunluğunun bir delili olarak görülebilir.

Tasarrufun yeterliliği bireyin kazanç seviyesine, tasarruf yapma eğilimine, tehlikesiz geçirdiği süreye ve tehlikenin doğurduğu zararın büyüklüğüne bağlıdır. Bu faktörlerden

---

[697] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.212.

[698] PAMUK, Osmanlı Ekonomisi, s.98. 1840'larda yapılan bir araştırmaya göre ülkede ekili toprakların yaklaşık %80'i 60 dönümden küçük arazilerdir. Sanayi alanında da 17.yy'da İstanbul'da 1100 esnaf birliğine bağlı 25000 işyeri bulunmaktadır. Bu işyerlerinde 80000 kişi çalışmaktadır. Yani bir işyerinde ortalama çalışan sayısı 3 veya 4'tür. TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.18.

[699] ERDOĞAN, Mehmet: Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s.547; DÖNMEZ, İbrahim Kafi: "Tasarruf", DİA, c.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s.118.

[700] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.11; ARICI & ALPER, s.65; GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.10; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.11.

[701] Kralın gördüğü rüyayı kıtlık riski olarak yorumlayan Hz. Yusuf, bu kıtlıktan önceki bolluk döneminde tasarruf yapmış ve kıtlık döneminin ihtiyacını biriktirmiştir. Yusuf 12/43-56.

özellikle tehlikesiz geçen süre ve tehlikenin doğurduğu zarar bireyin iradesinin dışındadır. Bu sebeple tasarrufun yeterliliği de tehlikeye göre değişmektedir.[702]

Tehlikelerin zararlarını bertaraf etme yönünden tasarruf tedbiri genellikle yetersiz kalan bir tedbirdir. Bireyin karşılaştığı tehlikenin zararı oldukça büyük olduğunda uzun yıllar yaptığı tasarruf bunu ancak karşılayabilir.[703] Bireyin arka arkaya tehlikelerle karşılaşması veya karşılaştığı tehlikenin zararının çok büyük olması, yeterli tasarrufa sahip olmaması gibi durumlarda tasarruf dışında tedbirlere başvurmak zorunludur. Yoksa birey tehlikelerin zararlarını bertaraf edemez. Ayrıca bütün bireylerin bütçesi tasarruf yapmaya elverişli değildir. Bütçesi elverişli olan bireyler de tasarruf fikrine sahip olmayabilir. Bütün bunlar tasarruf tekniğinin yetersiz bir sosyal güvenlik tekniği olarak görülmesine sebep olmuştur.[704]

Osmanlı uygulamasında lonca yardımlaşma sandıklarının, "tasarruf sandığı" adıyla da anıldığını görmekteyiz.[705] Bu şekilde tasarruf tekniği kolektif bir tekniğe dönüşmektedir. 28 Şubat 1914 tarihinde "Polis ile Polis İdare Memurları Tasarruf Sandığı Nizamnamesi" ile polis teşkilatı için bir tasarruf sandığı kurulmuştur.[706] Nizamname dönemin tekaüd nizamnameleri ile benzer hükümlere sahiptir. Günümüzde munzam sigorta sandığı şeklinde faaliyet gösteren bu sandıklar Osmanlı Devletinde mensuplarına sosyal güvence sağlayan önemli kurumlar olmuşlardır.

Osmanlı Devletinin de tasarruf tekniğini kullandığı görülmektedir. 1905 yılında tasarruf tedbirlerine ilişkin bir irade-i seniyye yayınlanmıştır.[707] Bunun dışında çeşitli bütçelerden yapılan tasarrufların nakillerine ilişkin kanunlar bulunmaktadır.[708]

---

[702] YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.10-11.

[703] YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.10; ARICI & ALPER, s.65-66.

[704] TALAS, Cahit: Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1953, s.7-10; TUNCAY & EKMEKÇİ, s.11. Tasarruf sigortadan önce ortaya çıkmış, günümüzde de var olan ve gelecekte de var olacak bir bireysel tedbirdir. Günümüzde özel sigorta ve sosyal sigorta teknikleri içinde tasarruf uygulanmaya devam etmektedir. ARICI, Sosyal Güvenlik, s.55.

[705] SAYMEN, Ferit Hakkı: "Yakın ve Orta Doğu Memleketlerinde İçtimai Güvenlik", İÜHF Mecmuası, c.19, S.3-4, 1954, s.924.

[706] Nizamnamenin metni için bkz. Düstur: 2/6, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334, s.235; http://www.caginpolisi.com.tr/eski_sitemiz/5/17-18-19-20.htm (ET:28.10.2014)

[707] Düstur: 1/8, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1943, s.253.

[708] Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bütçesinden (Düstur: 2/2, s.122), Harbiye bütçesinden (Düstur: 2/3, Düstur: 2/3, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1330, s.24) ve Posta ve Telgraf bütçesinden (Düstur: 2/3, s.252) yapılan tasarruflara ilişkin kanunlar yayınlanmıştır. Kanunlar 1910 ve 1911 yıllarına aittir.

3. Sadaka, İnfak

Sadaka, sevap için, Allah'ın rızasını kazanmak için fakire hibe olarak verilen maldır.[709] Yani insanın kendi isteğiyle yaptığı iyilik, verdiği hayırdır.[710] Kuran'da ve Sünnette sadakadan oldukça fazla bahsedilmiştir. Kuran'da sadaka beş kez tekil, sekiz kez çoğul olarak kullanılmıştır. Sadaka ile ilgili kelimeler de ayet ve hadislerde yer almıştır.[711] Sadaka çok çeşitli ve geniş kapsamlı olarak kullanılmış bir kavramdır. Sadakanın her çeşidi Kuran'da tavsiye edilmiştir.[712] Sadakanın konumuzla ilgisi mali bir ibadet ve ihtiyaç sahiplerine bireyler arası destek sağlayan bir yöntem olmasıdır.

Sadaka bireysel olarak yapılan bir ibadettir. Bu ibadette yükümlüleri ve yararlananları belirleyen bir sistem yoktur. Sadaka, ahlaki yaptırımı olan, insanların zorunlu olarak yerine getirmesi gerekmeyen bir davranıştır.[713] Bu sebeple modern sosyal güvenlik anlayışında sadaka da sosyal güvenliği tamamlayıcı kurumlar arasında görülmektedir.[714]

Sadaka verenler genellikle ekonomik güce sahip, sadakadan yararlananlar ise ihtiyaç sahibi kimseler olabilir. Sadakaya en layık olan kimseler çocuk, yaşlı, dul ve miskin gibi sosyal desteğe en çok ihtiyaç duyan kesimlerdir.[715] Ancak sadaka vermede ve almada herhangi bir sınır belirlenmiş değildir. Sadaka zaman, mekân ve miktar sınırlaması olmayan

---

[709] Hibe, atıyye ve sadaka aynı anlamdadır. MUĞNİ, c.6, s.41. *"Sadaka, sevab için hibe olunan maldır"* Mecelle, m.835; DUMAN, Ali: "Sadaka", DİA, c.35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s.383; ERDOĞAN, s.487; YILMAZ, Hukuk Sözlüğü, s.700; LAMBARRAA, Fatima & RIENER, Gerhard: "On the Norms of Charitable Giving in Islam: A Field Experiment", International Association of Agricultural Economists (IAAE) Triennial Conference, Brazil, 18-24 August 2012, s.2, 7. Hz. Peygamberin hadislerinden anlaşılan sadaka tanımı çok geniştir. Hz. Peygamber maddi nitelik taşımayan birçok fiili sadaka olarak nitelendirmiştir. Güleryüz, iyi niyet gibi haller sadaka olarak nitelenmiştir. TAMAN, Salma: "The Concept of Corporate Social Responsibility in Islamic Law", Ind. Int'l & Comp. L. Rev, Vol. 21:3, 2011, s.491; BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.47.

[710] WEIR: "Sadaka", İslam Ansiklopedisi, c.10, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s.22. Sadakanın beş farklı anlamı olduğu ifade edilmektedir. Sadaka, zekât anlamında da kullanıldığından her zaman gönüllü olarak verildiği söylenemez. DUMAN, s.383-384.

[711] Sadaka tekil olarak Bakara 2/196, 263, Nisâ 4/114, Tevbe 9/103, Mücâdile 58/12 ayetlerinde, çoğul olarak Bakara 2/264, 271, 276, Tevbe 9/58, 60, 79, 104, Mücâdile 58/13 ayetlerinde geçmektedir. Ayrıca sadaka verenleri öven Yûsuf 12/88, Ahzâb 33/35 ve Hadîd 57/18) ayetlerinde sadaka türevi kelimeler kullanılmıştır. DUMAN, s.383.

[712] Bakara 2/ 177, 195, 215, 254, 261, 262, 265, 267, 273, 274, 277, 280; Âl-i İmrân 3/92, 115, 134; Tevbe 9/99, 103.

[713] WEIR, s.23; TAMAN, s.490; HASSAN, s.265; DOGAWARA, s.7. Beşer, sadakanın aslında zorunlu olduğunu, her şeyden hesaba çekileceğini bilen bir Müslümanın kendisini sadaka vermek zorunda hissedeceğini düşünmektedir. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.43. Ancak buradaki zorunluluk yine dini, ahlaki nitelikli bir zorunluluktur. Hukuki anlamda bir zorunluluk ancak hukuki bir düzenleme ile mümkündür. Bu da günümüzde vergilendirme ile olabilir.

[714] YAZGAN, Görüşler, s.62.

[715] HEYTEMİ, s.36.

bir yardımdır.[716] Sadaka dini nitelikli bir yardım olsa da gayrimüslimlere sadaka verilmesinde İslam hukuku açısından bir sakınca yoktur.[717]

Osmanlı uygulamasında padişahların geleneksel hale getirdikleri sadaka yardımları olmuştur. Padişahların sadakalarının "sadaka-i seniyye" veya "sadaka-i şahane" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Osman Bey'den itibaren Osmanlı padişahlarının sadaka verdikleri bilinmektedir.[718] Uygulama devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir.[719] Arşiv belgelerinde "padişah sadakâtı" ifadesi de surre defterleri içerisinde sıkça kullanılmıştır.[720]

Batılı seyyahlar George Sandys ve Thevenot da Osmanlı halkının muhtaçlara çok fazla sadaka verdiğinden bahsetmişlerdir.[721] Osmanlı arşivleri içerisinde fakirlere dağıtılan sadakaları gösteren defterler bulunmaktadır.[722]

İslam sadaka verilmesinde insan onurunun korunmasını ilke edinmiştir. Sadaka verdikten sonra başa kakmayan ve gönül incitmeyenler Kuran'da müjdelenmiştir.[723] Hz. Peygamber de "sağ elinin verdiğinden sol elinin haberi olmayanları" benzer şekilde müjdelemiştir.[724] Osmanlı uygulamasında bu ilkeye oldukça uygun olarak "sadaka taşı" uygulaması yapılmıştır. Sadaka taşı uygulamasında yardımı yapan ile ihtiyaç sahibi birbirlerini görüp tanımamaktadır. Bu şekilde ihtiyaç sahibi kişiler mahcup olmamakta, insan

---

[716] HARMSEN, s.174; TAMAN, s.490; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.61.

[717] İBN ABİDİN, c.2, s.352; ELMALILI, c.5, s.480; İslam hukukçularının çoğunluğu zor durumdaki gayrimüslimlere sadaka ile destek verileceğini kabul etmişlerdir. SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[718] *"Osman Gazi'nin hasleti her ayda bir kere taam pişirip fakirlere yedirmek ve giysiler giydirmek idi. Dul hatun kişilere sadaka etmekti."* AŞIKPAŞAZADE: Tevarih-i Al-i Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Nşr: Ali Bey, Maarif-i Umumiye Nezareti, İstanbul, 1332, s.195.

[719] 15 Ağustos 1908 tarihli bir irade-i seniyye ile padişahların Cuma selamlığı törenlerinde "sadaka-i seniyye" vermeleri geleneğine son verilmiştir. ÖZBEK, s.117. Sultan Abdülmecit de sadaka dağıtan padişahlardan biridir. Sadaka arzuhallerine karşılık Tophane Kasrına toplanan kalabalığa sadaka dağıtmıştır. Eskiden maaş padişah sadakası sayıldığından sadaka arzuhali vermek de maaş istemek şeklinde kullanılmıştır. PAKALIN, c.3, s.77.

[720] Bkz. BOA, EV.HMK.SR.d, /633; BOA, EV.HMK.SR.d, /918. Surre defterleri İstanbul'dan Haremeyn'e gönderilen hediyelerin kaydedildiği defterlerdir. 1601-1909 yıllarını kapsayan 4170 defter bulunmaktadır. ÖZDEMİR, Hüseyin: "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Surre Defterleri" in CAĞLAR, Yusuf & GÜLEN, Salih: Dersaadet'ten Harameyn'e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2009.

[721] DEMİRTAŞ, Mehmet: "Osmanlı Başkenti'nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.20, 2006, s.82-83.

[722] BOA, D..BŞM.d, /5501, g. tt; BOA, D..BŞM.d, /5522, g. tt.

[723] Bakara 2/262.

[724] Hadiste *"Yedi sınıf insan vardır ki, Allah kendi gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde, bunları kendi arşının gölgesinde gölgelendirir: ...sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren kişi…".İ, Zekât* 17; Müslim, *Zekât* 30.

onurunu koruyarak ihtiyacını gidermektedir. İstanbul'daki sadaka taşı sayısının bir dönem 173 olduğu tespit edilmiştir.[725] Sadaka taşları İstanbul'a özgü olmayıp Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü her yerde sadaka taşlarının bulunduğu görülmektedir.[726]

Sadaka zaman, mekân ve miktar sınırlamasına tabi olmadığından her türlü riske karşı güvence sağlama imkânına sahiptir. ILO tarafından belirlenen dokuz riske ve bu riskler dışındaki her türlü riske uğrayanlara sadaka yoluyla destek sağlanması mümkündür.

Osmanlı uygulamasında sadaka-i şahanenin çeşitli risklerin bertaraf edilmesinde bir sosyal güvenlik yardımı şeklinde uygulandığı görülmektedir. Riske uğramış kişilerin borçlarının silindiğine ilişkin kayıtlar vardır.[727] Ayrıca yaralanan bir kişinin[728], malul olan bir sipahinin[729] sadaka-i şahane talep ettikleri görülmektedir. Yangında yaralanan kişilere atiyye tertibinden[730] kimsesiz ve âmâ bir erkek ile aceze bir kadına muhtacin tertibinden[731] sadaka-i şahane ödenmesi kayıtlarda yer almıştır.

İnfak kavramı da Allah'ın hoşnutluğunu kazanma niyetiyle harcamada bulunmaktır. İnfak kavramı Kuran'da yetmiş ayette ve çok sayıda hadiste geçmektedir.[732] Sosyal güvenlik özellikleri bakımından infak kurumu, sadaka kurumu ile benzer özelliklere sahiptir.

4. Fitre

Fitre, Ramazan ayı içerisinde verilmesi dine göre gerekli, miktarı belirli sadakadır.[733] Hz. Peygamber hür, köle, erkek, kadın her Müslümana fitre vermeyi farz kılmıştır.[734] Fitrenin dini bakımdan farz, vacib veya Sünnet olduğuna ilişkin farklı görüşler vardır. Zekâtın

---

[725] Sadaka taşı, cami ve meydan gibi halkın kolaylıkla ulaşabileceği yerlerde bulunan bir taştır. Yardım yapmak isteyen kişiler vermek istedikleri sadakayı bu taşın oyuğuna bırakmışlardır. İhtiyacı olanlar da ihtiyacı kadarını bu taşın oyuğundan alarak kullanmışlardır. KAZICI, Ziya: "Osmanlıda Hayır Müesseseleri ve Sadaka Taşları", İnsani Yardım Dergisi, İHH İnsani Yardım Vakfı, S.35, 2008, s.61.

[726] SEVİM, Nidayi: Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları, Kitapdostu Yayınları, 2009, s.105.

[727] BOA, MVL, 12/72, 10 Za 1263; BOA, MVL, 20/28, 6 M 1264.

[728] BOA, MVL, 49/21, 12 Ş 1263.

[729] BOA, HAT, 281/16694, 29 Z 1225.

[730] BOA, İ..MVL, 220/7412, 21 Za 1267.

[731] BOA, DH.MKT, 1091/8, 24 R 1324.

[732] ÇAĞRICI, Mustafa: "İnfak", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.289. Gönüllü bir bağış olan infaka Kuran'da şaşılacak derecede önem verilmiştir. KAHF, s.4.

[733] ZEYLAİ, Fahruddin Osman b. Ali: Tebyinü'l-Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Beyrut, ty, c.1, s.306; YILMAZ, Hukuk Sözlüğü, s.269; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.60.

[734] Müslim, *Zekât* 4.

gelmesiyle fitrenin nesh edildiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır.[735] Hz. Peygamber zekâtın emredilmesinden sonra fitreyi kaldıran veya emreden bir irade ortaya koymamıştır. Bu sebeple Müslümanlar fitre vermeye devam etmişlerdir.[736] Hanefiler diğer ekollerden farklı olarak fitreyi vacip olarak yorumlamıştır.[737] Osmanlı Devletinde de Hanefi görüşüne uygun olarak fitre vacip kabul edilmiştir.[738]

Fitre bedenin bir vergisi olarak verilen sadakadır.[739] Hukukçular baş, boyun veya beden zekâtı şeklinde değerlendirmiştir.[740] Fitre yılda bir defa ödenmektedir.[741] Fitrenin miktarı her yıl Ramazan ayında ilgililer tarafından hesaplanır. Fitrede bir alt ve üst sınır tespit edilir. Kişiler ekonomik durumlarına göre bu sınırlar arasında istedikleri bir miktarı tespit ederek istedikleri kişiye vermek suretiyle borçtan kurtulurlar.[742]

Fitre bireysel bir organizasyondur. Bireyler kendileri adına fitre vermekle yükümlü tutulmuştur. Fitrenin de hukuki zorunluluk özelliği yoktur ancak dini bakımdan şartları taşıyanlar fitre ödemekle yükümlüdür.[743] Fitreyi vergi olarak ele alanlar, onun zorunlu bir ödeme olduğunu ifade etmişlerdir.[744] Osmanlı uygulamasında fitrenin en azından bölgesel düzeyde vergi şeklinde toplandığına ilişkin örnekler vardır. Revanduz gibi kazalara ilişkin vergi miktarlarının gösterildiği bir defterde "ser-fitre rüsumu" adlı bir vergi de yer almıştır.[745] Yine Bağdat vilayetinde okul yaptırılması için kullanılacak kaynaklar arasında fitre de sayılmıştır.[746]

---

[735] İBN RÜŞD, Bidayetü'l-Müctehid, c.1, s.253'ten nakleden YAVUZ, Zekât, s.280.

[736] Buhari, *Sadakati'l-Fıtr* 8; TUĞ, Salih: İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, AÜİF Yayınları, Ankara, 1963, s.64.

[737] KUDURİ, s.57; SERAHSİ, c.3, s.159; ZEYLAİ, c.1, s.306; YAVUZ, Yunus Vehbi: "Fitre", DİA, c.13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s.160.

[738] Farz olan zekât zekâtü'l-mal, vacip olan zekât zekâtü'r-re's şeklinde ifade edilmiştir. SÜLEYMAN SUDİ, s.22; SÜLEYMAN SIRRI, s.29.

[739] KARDAVİ, c.2, s.426.

[740] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.123. Fitrenin her birey için ödeme yükümlülüğü doğurması zekâttan farkını oluşturmaktadır. YAZGAN, Zekat, s.38.

[741] Ramazan ayının sonuna yetişen ve asli ihtiyaçlarının dışında en az nisap miktarı bir mala sahip bulunan her Müslüman için verilmesi vacip olan bir sadakadır. ERDOĞAN, s.144.

[742] SÜLEYMAN SUDİ, s.23.

[743] Hanefiler dışındaki çoğunluk fitre için nisap aramamıştır. Asli ihtiyaçları dışında bayram günü ve gecesi için yeterli yiyeceğe sahip olan herkes fitre yükümlüsüdür. SERAHSİ, c.3, s.161.

[744] TUĞ, Vergi, s.64.

[745] BOA, ML.VRD.d, /2229.

[746] BOA, MF.MKT, 829/9, 24 Za 1322.

Osmanlı uygulamasında padişahların fitre yardımlarına ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır. 1847 öncesi "Ceyb-i Hümayun Hazinesi" denilen ve bu tarihte ismi "Hazine-i Hassa" olarak değiştirilen[747] padişahın özel hazinesine ilişkin defterlerde fitre harcamalarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.[748]

Bayram gününü ve gecesini geçirecek yiyeceğe sahip olan herkes fitrenin yükümlüsü kabul edildiğinden toplumun tamamına yakınının fitre ile yükümlü olacağı söylenebilir.[749] Fetvalarda zekât nisabı malı olanların fitre yükümlüsü olacağı, asli ihtiyaçları dışında malı olmayanların ise fitre yükümlüsü olmayacağı belirtilmiştir.[750] Fitrenin miktarı da her yıl belirlenen mutlak bir miktardır. Fitrenin miktarının belirli ve herkes için eşit olması sosyal sigorta primlerine benzemektedir.[751] Fitre hem vergi hem de prim özelliklerine sahip bir kurumdur.[752]

Fitre düşük meblağlar olarak görülebilir. Ancak miktar çok aşağılarda tutularak, toplumun tamamına yakını sorumlu tutulmaktadır. Miktarın düşük olması finansman yönünden bir eksi gibi düşünülse de katılanların çok sayıda olması büyük meblağların transferini sağlayabilir.

Fitre, gelirin üst seviyedekilerden alt seviyedekilere transferini sağlayan bir kurumdur.[753] Fitre ödemesi kazanç gruplarına göre farklılık göstermektedir ve her yıl yeniden belirlenmektedir.[754] Yazgan bu yönüyle fitrenin müterakkilik prensibine sahip olduğunu ifade

---

[747] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: Proje Yön: İsmet Binark, Proje Sor: Necati Gültepe vdi, Haz: Yusuf İhsan Genç vdi, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s.253.

[748] Bir Harc-ı Hassa Defteri içinde şu kayıtlar yer almıştır: *"Zat-ı şahanenin, şehzadenin, sultanların ve kadınefendilerle harem-i hümayun hazinedarlarının ve cariyelerin fitre paraları."*. BOA, TS.MA.d, /471.

[749] Fitrenin herkes tarafından verileceğine ilişkin görüş Hanefiler dışındaki hukuk ekollerine aittir. Hanefiler fitre yükümlüsü olmak için nisab miktarı mala sahip (zekât vermekle yükümlü) olunmasını şart koşmuşlardır. YAVUZ, Fitre, s.160.

[750] Behcetü'l-Fetava: 185-186.

[751] Fitrenin miktarı her yıl yeniden belirlendiğinden yıllar önce karşıladığı ihtiyaç ile günümüzde karşıladığı ihtiyaç aynı olacaktır. YAZGAN, Görüşler, s.12.

[752] YAZGAN, Zekat, s.30.

[753] YAZGAN, Zekat, s.38.

[754] Meblağın her yıl yeniden belirlenmesi "eşel mobil" sistemi olarak adlandırılmaktadır. YAZGAN, Zekat, s.40; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.61.

etmiştir.[755] Çağdışı görülen fitre kurumu finansmanda ortaya çıkabilecek değer kaybı sorunlarını oldukça gelişmiş bir yöntemle çözmüştür.[756]

Fitrenin verilmesinde uyulacak prensipler, sosyal güvenliğe ihtiyaç duyan kimseleri belirlemeyi kolaylaştırmaktadır. Fitrenin önce akrabalardan ihtiyaç sahibi olanlara verilmesi, daha sonra komşulardan ihtiyaç sahibi olanlara verilmesi şeklinde bir sıra izlenmektedir. Bu sıra toplumda ihtiyaç sahibi olanların kolay belirlenmesini ve fitrenin gerçek ihtiyaç sahibi kişilere ulaştırılmasını sağlamaktadır.[757]

Fitre ve zekât beyan usulünün uygulandığı sistemlerdir. Her yükümlü ödeme gücünü kendisi beyan etmektedir. Beyanlar kontrol yoluyla denetlenebilir.[758] Fitre mutlak olarak belirlenmektedir. Bu yönüyle sosyal sigorta primlerine benzetilmiştir.[759] Ancak belirlenen fitre miktarı asgari sınırı belirtmektedir. Bireylerin belirlenen sınırın üstünde fitre vermelerine bir engel yoktur.

Fitre yardımı karşılıksız bir yardımdır. Fitre verenler ile fitreden yararlananlar her zaman farklı kişilerdir. Fitre bu yönüyle sosyal sigortalardan ayrılır. Çünkü sosyal sigortalar karşılıklıdır, yararlananlar katılanlar veya onların yakınlarıdır.[760] Fitre verecek kişilerin geniş, fitre miktarının düşük tutulması sebebiyle fitreye katılanlar sayı olarak yararlananlardan çok daha fazla olacaktır.

Fitreden yararlananlar belli bir hayat seviyesinin altında olan kişilerdir.[761] Hz. Peygamber, fitrenin fakirler için yiyecek bir lokma olması için farz kılındığını bildirmiştir.[762] Bu yönüyle fitre toplumun sosyal güvenliğe en çok ihtiyaç duyan kesimine yönelmiştir. Her bir fitrenin bir kişiye verilmesi gerekir. Bir fitrenin birden fazla kişiye bölünmesi uygun görülmemiştir.[763]

---

[755] Fitre miktarı, ayni miktarların rayiç bedellerle çarpılması sonucunda belirlenmektedir. Bu sistemin sahip olduğu müterakkilik ve reel değer prensipleri ise Avrupa'da ancak 16.yy'dan sonra görülmüştür. YAZGAN, Zekât, s.39; YAZGAN, Görüşler, s.11-12.

[756] YAZGAN, Zekat, s.40.

[757] YAZGAN, Görüşler, s.11.

[758] YAZGAN, Zekat, s.40.

[759] Zekât fitreden farklı olarak nisbi olarak belirlenmektedir. YAZGAN, Zekat, s.38-39; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.61.

[760] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.124.

[761] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.124.

[762] Ebu Davud, *Zekât* 18; İbn Mace, *Zekât* 21.

[763] AKSEKİ, s.220.

5. Kurban, Adak, Kefaret

Kurban, adak ve kefaret kurumları kaynaklarda İslam sosyal güvenlik kurumları arasında sayılmıştır. Bu kurumlar sosyal güvenlikle ilgili kurumlar olmakla birlikte sosyal güvenliğin sağlanmasında doğrudan yararlanılabilecek kurumlar değildir. Bu kurumları sosyal güvenlik içerisinde yardımlar arasında değerlendirmek mümkündür.

Kurban, Müslümanlardan her yılın belirli günlerinde yapılması istenen ve Hanefi ekolünde vacip olarak kabul edilen bir ibadettir.[764] Osmanlı Devletinde kurban bayramlarına önem verilmiş, imkânı olanlar kurban kesmişlerdir. Özellikle devlet ileri gelenleri kendilerinin dışında, eşleri, çocukları ve vefat etmiş yakınları için de kurban kesmiştir. Bir tekkeye bağlı olanlar buraya da kurban göndermiştir.[765]

Vacip olan kurban dışında, hacda kesilen şükür ve ceza kurbanları, adak kurbanı, akika kurbanı gibi farklı sebeplerle farklı zamanlarda kesilen kurbanlar da vardır. Özellikle adak kurbanı etinden aile bireylerinin yiyemediği yalnızca fakirlere dağıtılması gereken bir kurbandır.[766] Ebussuud Efendi adak kurbanından kişinin kendisinin ve nafaka yükümlüsü olduğu akrabalarının yiyemeyeceğini, yemeleri halinde kıymetini tasadduk etmeleri gerektiğini belirtmiştir.[767]

Adak, mükellef bir kimsenin kendisini İslam'ın sorumlu tutmadığı bir şeyle sorumlu tutmasıdır.[768] Adak, kaynaklarda İslam'ın yardımlaşma ve dayanışma unsurlarından biri olarak gösterilmiştir. Nezir kelimesi ile de ifade edilir. Yapılması mubah olan bir fiili üstlenmektir.[769] Osmanlı'da adak uygulamasının yaygın olduğu düşünülmektedir. Bir türbede adakları almak üzere bir görevlinin bulunması bunu göstermektedir.[770] Osmanlı Devleti'nde mahpusların ihtiyaçlarının 1831 yılına kadar halkın yardımları ve adak kurbanları ile

---

[764] MEHMED ZİHNİ: Nimet-i İslam, Haz: Muhammed Özdemir, Diyarbakır, 1393, c.2, s.126.

[765] ARMAĞAN, Mustafa: "Sokaktan Saraya Osmanlı'da Kurban Bayramı", http://www.ntvmsnbc.com/id/25294867/ (E.T: 10.01.2015). Padişah, sadrazam, şeyhülislam, darüssaade ağası, silahdar, defterdar, hazinedar, yeniçeri ağası ve çavuşbaşı gibi görevlilere dağıtılmak üzere satın alınan koyunların miktarı gösteren belge için bkz. BOA, MAD.d, /6016.

[766] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.108.

[767] DÜZDAĞ, Ebussuud: 231.

[768] EBU'R-REYŞ, Muhammed İsmail: el-Keffarat fi'l-Fıkhi'l-İslami, Matbaatü'l-Emane, Kahire, 1987, s.145.

[769] TEHANEVİ, Muhammed Ali b. Ali: "en-Nezru", Keşşafü Istılahati'l-Fünun ve'l-Ulum, Beyrut, 1996, c.2, s.1685; ERDOĞAN, s.455.

[770] *"Musul'da Hazreti Cercis Türbesi'ne getirilen adakları almak vazifesine mutasarrıf Şerif Fethullah halifenin ferağından ciheti mezkurun mütevellisinin inhası vechile Mehmed Tayyibe tevcihi."* hakkındaki belge için bkz. BOA, C..EV, 264/13487, 13 Za 1196.

karşılandığı görülmektedir. Adak etleri mahpuslar arasında eşit olarak paylaştırılmıştır. Hapishanelere devlet bütçesinden tahsisat yapılmamıştır.[771]

Kefaret, Allah'ın emirlerine aykırı bir şeyi irtikâp eden kimseye İslam hukukunda öngörülmüş olan cezadır.[772] Kefaret sebepleri kişinin zıhar yemini etmesi, yerine getiremeyeceği bir yemin etmesi, Ramazan orucunu mazeretsiz kasıtlı olarak bozması, hastalık veya yaşlılık gibi sebeplerle Ramazan orucunu tutamaması, hayızlı karısıyla cinsel ilişkide bulunması, hac ibadeti sırasında belirli hatalar yapmasıdır. Belirlenen hatalar için öngörülen kefaret miktarı farklı olabilir. Kefaret yaptırımları içerisinde altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmak veya altmış fakire ayni veya nakdi olarak sadaka-i fıtır miktarı yardımda bulunmak gibi sosyal dayanışmaya doğrudan destek sağlayan yaptırımlar da vardır.[773] Kefarette ceza niteliği ön plandadır. Bu sebeple kefaret gerektiren fiilleri yapanlar kefareti finanse ederler.[774] Kefaretin zorunluluk özelliği yoktur. Kişiler dini-ahlaki saiklerle kefaret ödemeyi tercih ederler.[775] Osmanlı dönemine ait bir vasiyette kişi terekesinin üçte birinin ıskat-ı salat, kefaret ve nezirler için fakirlere dağıtılmasını vasiyet etmiştir.[776]

Kurban, adak ve kefaret kurumları diğer yardımlar gibi hukuken zorunlu olmayan, bireyler tarafından organize ve finanse edilen kurumlardır. Karşılıksız yardım yapan bu kurumlardan yararlanacak olanlar yardımı yapanlar tarafından belirlenmektedir. Bu kişiler genellikle toplumun gelir ve varlık bakımından alt grupları içinden olmaktadır. Bu kurumların özel olarak güvence sağlamayı üstlendikleri bir risk yoktur.

Ebussuud Efendi de adak ile ilgili verdiği bir fetvada isteği gerçekleşen kişinin adağını yerine getirmesi gerektiğini; ancak buna zorlanamayacağını belirtmiştir.[777]

---

[771] 1831 tarihinden sonra mahkûmlara devlet bütçesinden ödenek ayrılmaya başlanmıştır. DEMİR, Abdullah: Karınca Hakkını Arayınca, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 100-101.

[772] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.192; KHAN, s.108. Kefaretin klasik kaynaklarda tam bir tanımı yapılmış değildir. Kefaret, bir Müslümanın işlediği günaha karşılık Allah'ın istediği, emrettiği miktarı belirli bir yükümlülüğü bu niyetle yerine getirmesidir. EBU'R-REYŞ, s.12.

[773] MEHMED ZİHNİ, c.2, s.54-61.

[774] Kefarette öngörülen yaptırım tek değildir. Maddi gücü yerinde olmayan kişiler bakımından oruç tutmak gibi alternatif cezalar da vardır.

[775] Kefaret kurumunda dünyevi cezanın ahiret cezasından mahsup edilmesi söz konusudur. Çektiği dünyevi cezanın ahiret azabından mahsup edileceğine inanan suçlu, verilen cezaya gönüllü olarak boyun eğecektir. Cezasını çektikten sonra da toplumla hesabının görüldüğünü düşünerek psikolojik olarak rahatlayacaktır. Bu etmenler kefaretin zorunlu olmasa da bireyler tarafından tercih edilme nedenleridir. AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Mimoza Yayıncılık, Konya, 2014, s.269; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.260.

[776] BOA, TS.MA.d, /7757. Benzer belge için bkz. BOA, C..ADL, 7/455, 29 Z 1300.

[777] DÜZDAĞ, Ebussuud: 232, 233.

6. Karz-ı Hasen

Karz, Arapçada nakdi borçlar karşılığında kullanılan kelimedir. Karz-ı hasen ise güzel borç anlamına gelir.[778] Karz-ı hasenden faiz, vade farkı gibi borca ilave başka herhangi bir artış talep etmeden bir kişiye borç verilmesi anlaşılır.[779] Bunun sosyal güvenlikle ilgisi herhangi bir tehlikeye maruz kalmış olan kişiye verilmesiyle ortaya çıkar. Hastalık, işsizlik, evlenme veya konut edinme gibi kişiyi zor durumda bırakan herhangi bir riske karşı borç verilebilir. Hatta her ne sebeple olursa olsun borçlanmış olan kişiye de karz-ı hasen yoluyla destek sağlanabilir.

Karz-ı hasen ile ilgili Kuran'da "Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin…"[780] şeklinde bir ayetle değinilmiş yani karz-ı hasenin Allah'a borç vermek gibi olduğu anlatılmıştır. Başka bir ayette de "Allah'a karz-ı hasen verin"[781] şeklinde bir emir ifadesiyle karz-ı hasen düzenlenmiştir.[782] Karz-ı hasenin Kuran'da faiz ayetlerinden hemen sonra ortaya konulması bu sistemin faizci sisteme alternatif olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[783] Kuran, verilen borç için borçlunun eli genişleyinceye kadar beklemeyi, hatta gerekirse borcu bağışlamanın daha hayırlı olacağını bildirmiştir.[784] Borç isteyenin mutlaka ihtiyaç sahibi olmasından dolayı borç isteyeceği düşünüldüğünden karz-ı hasen, sadaka vermekten daha sevap sayılmıştır.[785]

Karz-ı hasen uygulamasında borç verenler verdikleri borç dışında hukuken bir karşılık almazlar. Karz-ı hasen inananlar için bir anlam ifade etse de diğer insanlar için bu ahlaki bir kurumdur, herhangi bir yaptırımı yoktur.[786] Manevi olarak ise karz-ı hasenin karşılığı vardır. Kuran'da "Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir

---

[778] Karz-ı hasene güzel borç denilmesi faizli borcun karşıtı olmasından ileri gelmektedir. Faizli borç kötü borç olarak görülmektedir. YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.176.

[779] FAROOK, Sayd: "On Corporate Social Responsibility of Islamic Financial Institutions", Islamic Economic Studies, Vol. 15, No.1, July 2007, s.40.

[780] Bakara 2/245; Hadîd 57/11.

[781] Müzzemmil 73/20.

[782] Karz-ı hasen Kuran'da altı ayette geçmektedir. Yukarıda zikredilen ayetler dışında Maide 5/12, Hadid 57/18, Tegabun 64/17 ayetlerinde de karz-ı hasen tamlaması geçmektedir. Birçok hadiste de bu ayetleri destekleyecek şekilde karz-ı hasen tavsiye edilmiştir. KARAMAN, Hayreddin: Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.774.

[783] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.40.

[784] Bakara 2/280.

[785] İbn Mace, *Sadakat* 19.

[786] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.40.

borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır." ayeti[787] karz-ı hasen şeklinde borç verenlerin alacağı manevi karşılığa değinmiştir.

Karz-ı hasen bireysel olarak uygulanabilecek bir kurum olduğu gibi devlet tarafından da organize edilmesi mümkündür. Devlet dışındaki tüzel kişiler de karz-ı hasen uygulamasını hayata geçirebilirler, fonlar oluşturabilirler.[788] Karz-ı hasenin bireyler veya kurumlar aracılığıyla verilebileceği dile getirilmiştir.[789] Günümüzde yastık altı olarak adlandırılan tasarruflar kullanılmadan, atıl bir şekilde beklemektedir. Devletin aracılık edeceği ve güvence vereceği bir karz-ı hasen fonu oluşturularak karz-ı hasen kurumu işletilebilir.[790] Bu fonun hangi hallerde, kimlere, nasıl yardım edeceği ve yardımların nasıl geri ödeneceğine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekir. Hz. Ömer'in karz-ı hasen uygulamasını kurumsal hale getirip uyguladığı bilinmektedir.[791] Devlet de faizsiz kredi adıyla karz-ı hasen uygulamaları yapmıştır. Zor durumda olan esnaf, çiftçi veya riske uğrayan diğer gruplar için karz-ı hasen uygulaması bir nevi sosyal yardım kabul edilebilir.

Osmanlı uygulamasında vakıfların karz-ı hasen kurumunu işlettiği mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Vakıflar aracılığıyla ihtiyaç sahibi kimselere karz-ı hasen verilmiştir. Verilen karz-ı hasenlerin rehinler yoluyla teminat altına alındığı görülmektedir. Bir diğer dikkat çekici husus karz-ı hasen uygulamasında Müslümanlar ile zimmiler arasında ayrım yapılmamış olmasıdır. Vakıflardan ihtiyaç sahibi zimmilere de karz-ı hasen verildiği gibi zimmilerden de karz-ı hasen verenler olduğu görülmektedir.[792]

Osmanlı defterdarlık kayıtlarında devletin karz-ı hasen aldığına ve karz-ı hasen verdiğine ilişkin bilgileri içeren defterler bulunmaktadır.[793]

Karz-ı hasen zorunlu değil ihtiyaridir. Karşılıksız bir yardım da değildir. Tehlikeye maruz kalan birey bir süre sonra karz-ı hasen ile aldığı borcu ödemek zorundadır.[794] Bu

---

[787] Hadîd 57/18; Tegâbun 64/17.

[788] YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.176-177.

[789] Kişiler birikimlerini mudarebe yoluyla işlemek üzere yatırabildikleri ve bu yolla ihtiyacı olanlara kredi verilmesini sağlayan kurumlar oluşturulabilir. ZAİM, İktisadi Faaliyetlerde, s.236.

[790] Karz-ı hasen vermek isteyenler paralarını vadesiz hesaba yatırarak diledikleri anda kullanma imkanına sahip olurlar. Borç alanlar da

[791] HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.2, s.1036-1037.

[792] Osmanlı mahkeme kayıtlarından karz-ı hasen örnekleri için bkz. İstanbul Kadı Sicilleri, c.2, hn.138, hn.205, hn.401, hn.879; c.4, hn.875; c.6, hn.660; c.12, hn.8.

[793] *"Miri'den karz-ı hasen alındığını mübeyyin defter".* BOA, D..BŞM.d, /1190; *"Vüzera, mirimiran vesaireye karz-ı hasen olarak verilen mebaliği gösterir defter".* BOA, D..BŞM.d, /16919.

sebeple tam bir güvence değildir. Ancak modern sosyal güvenlik araçlarına ek olarak yararlanılabilir. Her türlü sosyal riske karşı destek sağlayabilmesi olumlu yönüdür.

III. HUKUKİ YÜKÜMLÜLÜK GETİREN KURUMLAR

A. GENEL OLARAK

Sosyal güvenlik hukukunda yeterince güvence sağlanamayan ilk dönemlerde işverenin hukuki sorumluluğu işçiye güvence sağlamakta kullanılan tekniklerden biri olmuştur. Sosyal güvenlik hukuku bakımından hukuki sorumluluk tekniğine daha az ihtiyaç bırakan teknikler geliştirildiğinden hukuki sorumluluk geleneksel teknikler arasında sayılmaya başlanmıştır.

İslam ve Osmanlı sosyal güvenlik kurumlarından bazıları da kişilere hukuki yükümlülükler getirmiştir. Nafaka, mehir, âkile ve kasâme ile muâhât ve muvâlât akitleri bu kurumlardandır. Yükümlüler hukuk yoluyla hak sahiplerine destek sağlamaya zorlanabilmiştir.

B. İŞVERENİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

Hukuki sorumluluk, sorumluluk kavramının siyasi sorumluluk ve cezai sorumluluk dışındaki bir türüdür. Başlangıçta hukuki sorumluluk ve cezai sorumluluk birlikte uygulanmış, daha sonra ise cezai sorumluluk cezalandırma, hukuki sorumluluk zararın giderilmesi şeklinde anlaşılmıştır.[795] 19.yy öncesinde zararın giderilmesi şeklinde anlaşılan sorumluluk kusursuz sorumluluk olarak nitelenmiştir. Zamanla hukuki sorumluluk için kusur aranmaya başlamıştır.[796] İslam hukukunda sorumluluk anlayışı zararın giderilmesini temel alan bir kusursuz sorumluluk anlayışıdır.[797]

İşverenin hukuki sorumluluğu sanayileşmenin oluşturduğu çalışma hayatında, modern sosyal güvenliğin oluşmaya başladığı dönemlerde ortaya çıkan bir teknik olmuştur. Bu açıdan hukuki sorumluluk diğer sosyal güvenlik tekniklerinden daha sonra ortaya çıkmış bir tekniktir. Sanayileşmenin oluşturduğu ağır çalışma şartlarına karşı, işçiye sağlanan desteği artırmayı hedefleyen bir araç olmuştur.

---

[794] Karz-ı hasen verenin borçlu borcunu ödeme imkânına kavuşuncaya kadar vade vermesi tavsiye edilmiş hatta borcu tamamen bağışlamanın daha hayırlı olacağı bildirilmiştir. Bakara 2/280.

[795] İMRE, Zahit: "Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri", İÜHF Mecmuası, c.13, S.4, 1947, s.1475-1476; GÜRİZ, Adnan: Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.185; EREN, Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1994, c.2, s.46-47.

[796] EREN, c.2, s.7, 23; İMRE, s.1475-1476.

[797] ANSAY, Sabri Şakir: Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, AÜİF Yayını, Ankara, 1954, s.131.

İş kazası, meslek hastalığı ve hastalık gibi riskler karşısında ekonomik yönden daha güçlü olan işverenin ortaya çıkan zararları gidermesi bir çare olarak düşünülmüştür. İşverenin sorumlu tutulması, tarihi süreçte de ustanın herhangi bir tehlikeye uğraması durumunda çalışanını ve ailesini koruması geleneğinden gelen bir düşünce altyapısına da sahiptir.[798] Modern dönemde de bazı ülkeler işçinin hastalık, yaşlanma ve ölüm gibi hallerinden işvereni sorumlu tutan anlayışı sürdürmüşlerdir.[799]

İslam'da işçi işveren ilişkilerinin bir kardeşlik ilişkisi olduğu üzerinde durulmuştur.[800] Hz. Peygamberin kölelerle efendileri kardeş ilan eden hadisi bu anlayışın temelini oluşturmuştur.[801] İslam hukukunda da işverenin hukuki sorumluluğunun kabul edilmesine bir engel yoktur. "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden mesuldür…"[802] şeklinde başlayan hadis genel olarak işvereni ve işveren vekillerini de kapsayacak şekilde kişilere sorumluluk yüklemektedir. Hadiste çoban kelimesi ile insanları idare eden kimseler kast edilmekte, bu kişilerin koruması ve idaresi altında olanların iyi halde olmasına dikkat etmesi beklenmektedir.[803] "…Onlara güçleri üstünde bir şey yükleme. Eğer yüklersen sen de onlara yardım et"[804] şeklindeki hadis de işverenin sorumlu tutulabileceğine dayanak teşkil etmektedir. Hadisteki "güçleri üstüne bir şey" ifadesi yoruma açıktır. Ağır çalışma koşulları, iş güvenliği tedbirlerinin alınmaması gibi sebepler bu ifade içine dahil edilebilir.[805]

İslam hukukunda işveren, gerekli özen yükümlülüğünü yerine getirmediği durumlarda sorumlu tutulmuştur. İşveren yetersiz güvenlik tedbirleri sebebiyle yaşanan iş kazalarında yaralanmışsa işçiye, ölmüşse yakınlarına tazminat ödemekle yükümlüdür. Ebu Hanife mudarebe (emek sermaye ortaklığı) sözleşmesinde tedavi giderlerinin sermaye sahibi

---

[798] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.14-15; EDİS, Seyfullah: İşçilere Yardım Vakıfları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.9.

[799] EDİS, s.9 vd.

[800] BEEKUN, Rafik I. & BADAWI, Gamal A: "Balancing Ethical Responsibility Among Multiple Organizational Stakeholders: The Islamic Perspevtive", J.Bus.Ethics, S.60, 2005, s.133; ZULFIQAR, Adnan: A Religious Sanctification Of Labour Law: Islamic Labour Principles And Model Provisions, U.Paj.Lab. & Emp.L, S.9, 2007, s.436.

[801] Buhari, *İman* 21. Hadiste geçen "kölelerin" ifadesi bazı kaynaklarda hizmetçileriniz veya işçileriniz şeklinde de tercüme edilmiştir. İngilizce çevirilerde de "your employees" ifadesi görülmektedir. ELSAMAN, Radwa S: "Corporate Social Responsibility in Islamic Law: Labor and Employment", Yonsei Law Journal, Vol.2, No.1, May 2011, s.112; SIDDIQUI, Moid: Corporate Soul: The Monk Within the Manager, Response Book, New Delhi, 2005, s.233.

[802] Buhari, *Ahkâm* 1; Müslim, *İmare* 20; Tirmizi, *Cihad* 27.

[803] DAVUDOĞLU, c.8, s.691-693.

[804] Buhari, *Kitabu'l-Itk* 15.

[805] CHAPRA, Muhammed Ömer: "İslam Ekonomisinin Amaçları", Çev: Faruk Yılmaz, in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s.32.

tarafından karşılanacağını belirtmiştir. Çünkü çalışanın sağlıklı olması işin devamı için gereklidir. Dolayısıyla tedavi harcamaları zaruri bir harcama durumundadır.[806]

Sanayileşme öncesi dönemde ise Osmanlı çalışma hayatında işverenlerden çok ustalardan söz edilebilir. İşveren ve usta kavramları tam olarak örtüşmese de himayelerinde çalışanlar olması bakımından birbirlerine benzemektedir. Hukuki sorumluluk adı altında olmasa da ustalar yanlarında çalışan kalfa ve çıraklarla ailelerine risklerle karşılaştıkları durumlarda destek sağlamışlardır.

Osmanlı Devletinde tam bir sanayileşme gerçekleşmediğinden geniş bir işveren kitlesi oluşmamıştır. Yine de işvereni hukuken sorumlu tutan düzenlemeler Batı ile aynı tarihlerde mevzuatta yer bulmuştur. İlk işverenlerin oluştuğu madencilik sektöründe düzenlemeler görülmüştür. 1869 tarihli Maadin Nizamnamesinde işverenlerin hukuki sorumluluğunu gerektiren düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerde iş kazası sonucu işçilere ödenecek tazminatlara yer verilmiş[807], tam ve kısmi maluliyet hallerinde yapılacak ödemeler[808] ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. İşçinin vefatı halinde işverenin ailelere vereceği destekler[809] ve işçinin çalışmadığı sürelerde yapılacak ödemeler[810] de düzenlemede yer almıştır.

---

[806] MERGİNANİ, c.3, s.363; GEDİKLİ, Fethi: Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.219-220.

[807] İş kazası hallerinde işverenlerin işçilere tazminat ödemesini öngören düzenlemeler hiçbir güvencesi olmayan işçileri koruma amacına yönelmiştir. Nizamnamenin 67. maddesinde işverenlerin, kaza yapanların kendilerine ve ailelerine mahkemece belirlenecek tazminatı verecekleri hükme bağlanmıştır. Madenin kötü idare edilmesi söz konusu ise ayrıca beş altın ile yirmi altın arasında değişen bir cezanın verilmesi düzenlenmiştir.

1887 yılında nizamnamede yapılan düzenlemenin 71. maddesinde ise iş kazasına uğrayanlara verilecek tazminat miktarlarına yer vermiştir. Bu miktarlarda eski düzenlemeye göre önemli ölçüde artış olduğu görülmektedir. Hükümde işçinin kusuruna ilişkin bir düzenleme yer almamıştır. Yani işverenin sorumluluğunu hafifletme imkânı yoktur. Bir kusursuz sorumluluk hali söz konusudur. SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1074-1075; MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.289.

Özel şirketler sözleşmelerinde, tazminatı toplu ödeme şeklinde yapma esasını kabul etmişlerdir. Bu esasa göre işçi, kaza sonucunda derhal veya bir yıl içinde ölürse, kanuni mirasçılarına en son günlük ücretinin 600 katı tazminat verilmesi kararlaştırılmıştır. Maluliyet hallerinde günlük ücretin, birinci derecede 900 katı, ikinci derecede 450 katı, üçüncü derecede 225 katı, dördüncü derecede 150 katı, beşinci derecede 90 katı ve altıncı derecede 60 katı tazminat kararlaştırılmıştır. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.110.

[808] Tam maluliyet halinde işçinin yıllık ücretinin %50'si irad olarak verilir. Kısmi maluliyetlerde tam maluliyet halinde alınacak tazminatın %30'u kadar bir irad bağlanır. İşçinin çalışamadığı bir ay işçiye alelade hasta ücreti ödenir. 30 günden sonra tamamen çalışamayacak olan işçi günlük ücretinin %50'si oranında gündelik tazminat kazanır. Kısmi iş göremezlik halinde işçi otuzuncu günden sonra kazadan önceki kazancı ile sonraki kazancı arasındaki farkın yarısını alır. Geçici tazminatlar işçi iyileşinceye veya maluliyetinin sürekli olduğu doktor raporu ile kesinleşinceye kadar devam eder. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.111.

[809] İşçinin vefatı halinde 16 yaşından küçük çocuğu yoksa eşine bir yıllık ücretinin %30'u kadar bir irad verilir. 16 yaşından küçük çocuk olduğunda ise eşin payı %18'dir. 16 yaşından küçük tek çocuk için ödenecek pay %12'dir. Birden fazla çocuk olduğunda yapılacak ödeme her çocuk için %6'dır. Bu oran toplamda %30'u

1926 yılından itibaren Mecelle yerine borç ilişkilerini düzenleyen Borçlar Kanunu da işverenin hukuki sorumluluğuna ilişkin bir düzenlemeye yer vermiştir. Bu sorumluluk işverenin yanında çalıştırdığı işçilerin işle ilgili zararları ile sınırlıdır. İşveren bu zararları tazmin etmekle yükümlü tutulmuştur.[811]

C. NAFAKA

1. Nafaka Kavramı

Osmanlı hukukunda kişiler, ailenin ihtiyaç sahibi üyelerine nafaka ödemeye yükümlü tutulmuşlardır.[812] Bu sebeple nafaka kurumu hukuki sorumluluk başlığı altında incelenmiştir. Sözlük anlamı sarf etmek olan nafaka, dar anlamda hak sahibinin yiyeceklerini karşılamak, geniş anlamda ise giyecek, mesken ve hizmetçi masraflarını karşılamaktır.[813] Nafaka aynı zamanda bir kişinin geçimini sağlayabilmesi için ihtiyaç duyduğu gelirdir.[814] Diğer taraftan kişinin bir takım ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcadığı paradır.[815] Hukuken kanunların belirlediği durumlarda, genellikle zaruret içindeki kimseye, yükümlüler tarafından verilmesi gerekli yardımdır.[816] Yardımlaşmaya hukuki mahiyet kazandıran bir kurumdur.[817]

Kişinin çevresindeki muhtaçlara yardım etmesi din ve ahlak kurallarının bir gereğidir. Ancak bazı durumlarda yardım yapılması hukuki yaptırıma bağlanmıştır. Bu durumda yardım

---

geçmeyecektir. Birden fazla eş olması durumunda, verilecek irat eşler arasında eşit olarak dağıtılır. Eşin yeniden evlenmesi durumuna üç yıllık irad bir defada verilir ve irad kesilir. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.110-111.

[810] Belirli süre çalışamayan işçiye sözleşme ile verilecek diğer tazminatlar haricinde 26 hafta boyunca son günlük ücretinin yarısı kadar ödeme yapılacaktır. Kaza sonucunda yaralanan işçi doktor ve ilaç masrafları haricinde gerekirse 26 hafta hastanede tedavi görecektir. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.110.

[811] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.108.

[812] IMBER, s.149.

[813] TEHANEVİ, "en-Nafaka", c.2, s.1721; BİLMEN, c.2, s.444; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260. 1915 Nafaka Kanunnamesinin 1. maddesinde nafakanın hukuken yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyacını kapsamına aldığı hükme bağlanmıştır. Osmanlı uygulamasını yansıtan bir fetvada nafakanın nakit olarak ödenmesinin zorunlu olmadığı belirtilmiştir. *"Hind-i fakirenin, kesbe kadir olan oğlu Zeyd-i mu'sirden gayrı kimesnesi olmamakla Zeyd Hind'i kendi ta'amından infaka razı iken Hind razıye olmayıp 'Yevmi bana nafaka baha namına müstakilleten şu kadar akçe ver' deyu cebre kadire olur mu? El-cevab: Olmaz."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1079.

[814] Beslenme, giyim kuşam ve barınma ihtiyaçları ile bunlara tabi şeyler nafakanın kapsamındadır. PAKALIN, c.2, s.642; ERDOĞAN, s.443.

[815] ERBAY, Celal: "Nafaka", DİA, c.32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s.282.

[816] YILMAZ, Hukuk Sözlüğü, s.605.

[817] BİLMEN, c.2, s.446.

etme borcunun hukuki bir sorumluluk olduğundan söz etmek mümkündür.[818] İslam hukukunda ve Osmanlı uygulamasında nafaka hukuki bir sorumluluk olarak düzenlendiğinden, bir sosyal güvenlik kurumu olarak nafaka hukuki sorumluluk tekniği içinde yer alabilir.

İslam sosyal güvenlik sisteminde zekâtı destekleyen en önemli kurumlar infak ve nafaka olarak ifade edilmiştir. Nafaka kurumu ile özellikle kadınların öncelikli olarak korunduğu söylenebilir. Evlilik birliği içinde ve iddet sürecinde kadın, kesintisiz olarak korumaya sahiptir. Evli olmadığında ise yakınları tarafından bu koruma sağlanır.[819] Diğer nafaka türleri ile kadınlar dışındaki ihtiyaç sahibi kimselere de yakınları tarafından nafaka sağlanması düzenlenmiştir.

2. Nafaka Türleri ve Şartları

İslam hukukunda nafaka, yararlananlar bakımından temel olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlar evlilik nafakası ve akrabalık nafakasıdır. İsimlerinden anlaşılacağı gibi nafaka ilişkisi birincisinde evlilikten (veya evlilik ilişkisinin sona ermesinden), ikincisinde ise akrabalıktan kaynaklanmaktadır. Akrabalık nafakası içerisinde füru' ve usul nafakaları da bulunmaktadır.[820] Füru' nafakası çocuk ve torunlara, usul nafakası anne, baba, nine ve dedelere, bir alt başlık olarak akrabalık nafakası ise aralarında evlenme yasağı doğacak derecede birbirlerine yakın olan akrabalara güvence sağlamaktadır.[821]

---

[818] AKINTÜRK, Turgut & KARAMAN Derya Ateş: Aile Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.444; ERBAY, Nafaka, s.283.

[819] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[820] DEMİR, Türk Hukuk Tarihi, s.346-347; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.275-276.

İslam hukukunda ve modern hukukta bulunan nafaka türleri birbirlerine büyük oranda benzemektedir. Türk hukuk doktrinindeki ifadesiyle tedbir nafakası İslam hukukunda iddet dönemindeki evlilik nafakası ile eşleştirilebilir. Doktrinde iştirak nafakası olarak adlandırılan ve çocukların bakımını ve korunmasını amaçlayan nafaka türü, İslam hukukunda akrabalık nafakası içerisinde değerlendirilmiştir. Çocuklara füru' nafakası ile koruma sağlandığı görülmektedir. Medeni Kanunumuzun yoksulluk nafakası olarak adlandırdığı boşanma sonrası nafakanın İslam hukukunda karşılığı yoktur. İslam hukukunda bu kişilere akrabalık nafakası yoluyla koruma sağlanmıştır. Doktrinde yardım nafakası olarak adlandırılan nafaka türü ise İslam hukukundaki akrabalık nafakası içerisinde değerlendirilebilir. Yardım nafakası, İslam hukukundaki akrabalık nafakasına göre daha dar kapsamlı bir nafakadır.

[821] Füru' ve usul nafakalarını akrabalık nafakası içerisinde değerlendirenler olduğu gibi ayrı bir başlık altında ele alanlar da vardır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.275-276; ERBAY, Nafaka, s.283.

Nafakanın belirleniş şekline göre de nafakalar farklı isimlerle anılmıştır. Hâkim tarafından belirlenen nafakaya nafaka-i makziyye denilmiştir.[822] Kişilerin aralarında anlaşarak belirledikleri nafaka ise nafaka-i marziyyedir.[823]

İslam hukukunda nafaka yoluyla kişilere destek sağlanması için belirli şartların varlığı aranmıştır. Evlilik nafakasında nafakaya engel haller bulunmaması gereklidir. Ridde, hürmet-i müsahare ve nüşuz nafaka engelleridir.[824] Kadının haksız ve izinsiz olarak evi terk ettiği haller ve nüşuz hali Osmanlı uygulamasında nafakaya engel olarak kabul edilmiştir.[825]

Evlilik nafakasında evlenme süresince kocanın nafaka yükümlüsü olabilmesi için evlilik geçerli olmalı, karı kocanın evinde ikamet ediyor olmalı, karı kocanın haklarını engelleyecek bir kusur işlememeli, kocanın mali gücü elverişli olmalıdır.[826] İddet nafakasında ise kocadan kaynaklanan bütün boşanmalarda kadın nafakaya hak kazanmaktadır. Karıdan kaynaklanan boşanmalarda ise boşanma sebebi hukuka uygunsa kadın nafakaya hak kazanır. Boşanma sebebi irtidat ve hürmet-i müsahare gibi hukuka aykırı sebepler ise bu takdirde iddet döneminde kadının nafaka hakkı yoktur. Kocanın ölümü durumunda da kadının nafaka hakkı yoktur.[827]

Aralarında evlenme yasağı olacak kadar yakın akraba olan akrabalar arasında karşılıklı nafaka yükümlülüğü vardır. Akrabalık nafakası için nafakaya muhtaç olanın fakir ve kazanmaktan aciz olması, nafaka verenin durumunun müsait olması, aralarında mirasçılık bağının bulunması, din birliğinin bulunması gerekir. Bu takdirde tarafların anlaşması ile veya mahkeme kararı ile nafaka ödenir.[828]

Osmanlı uygulamasına ilişkin kayıtlarda daha çok evlilik nafakasına rastlanmaktadır. Çeşitli sebeplerle kocaları tarafından yalnız bırakılan kadınlar nafaka talebinde bulunmuştur. Kocaları tarafından boşanan kadınların ise hem kendileri hem çocukları için nafaka talebinde bulunduğu görülmektedir. Akrabalık nafakasına ilişkin kayıtlar ise daha az sayıdadır.

---

[822] PAKALIN, c.2, s.642.

[823] BİLMEN, c.2, s.444.

[824] SERAHSİ, c.5, s.323-324; ERBAY, Nafaka, s.283.

[825] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 960-967.

[826] ERBAY, Celal: İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası, Göytürk, Bakü, 1995, s.32-34.

[827] ERBAY, Evlilik ve Hısımlık, s.42-46; AKL, Hilmi Salih Selim: Ahkamü'l-İddet fi'l-Fıkhi'l-İslami, Camiatü'n-Necahü'l-Vataniyye, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 1992, s.151-159.

[828] DEMİR, Türk Hukuk Tarihi, s.347; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.276. Altsoy ve üstsoy ile civar hısımlarına ödenmesi gereken nafaka, nafaka-ı ekarib şeklinde de adlandırılmıştır. ERDOĞAN, s.443. Eş, usul ve füru' dışındaki kişilerin Müslüman olmaları nafaka hakkı için şarttır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.275.

3. Nafaka Kurumunda Devletin ve Bireylerin Rolü

Fetvalardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı devletinde nafaka yükümlüğünün yerine getirilmesinde iki aşama olduğu görülmektedir. Öncelikle nafakanın organizesi bireylerin kendilerine bırakılmıştır. Bir kişi ihtiyaç sahibi yakınlarının ihtiyaçlarını karşıladığında devlet buna müdahale etmemiştir. Ancak ihtiyaç sahibi kişiler nafaka yükümlüsünün nafaka ihtiyaçlarını karşılamadığına ilişkin olarak devlete başvurduğunda devlet buna müdahale etmiştir. İkinci aşama dediğimiz bu aşamada ihtiyaç sahipleri kadıya başvurmaktadır. Kadı tarafından öncelikle nafaka yükümlüsünün kim olduğu belirlenmektedir. Daha sonra nafaka yükümlüsünün ve ihtiyaç sahibinin durumları gözetilerek bir nafaka miktarı belirlenmektedir. Yani nafaka yükümlülüğü kişiler tarafından sorunsuz işletildiği sürece devlet müdahil olmamakta; ancak başvuru olması durumunda nafaka kurumunu organize etmektedir.[829] Osmanlı uygulamasını gösteren bir kayıtta kızı için nafaka ödeyen bir kişinin, kızın büyümesinden dolayı bu nafakayı artırmasına dair yerel yetkiliye kâime gönderilmiştir.[830]

Nafaka kurumunda devletin ve bireylerin organizasyona katkısını ortaya koyabilmek için yükümlülerin ve yararlananların ortaya konulması gerekir. Fıkıh ve fetva kaynaklarında nafaka yükümlüleri ve yararlanıcılarına ilişkin hem genel kurallar çizilmiş hem de meseleci yöntemle kurallar ifade edilmiştir.

Karının, anne ve babanın nafakası kararlaştırılmamış olsa da karşılanmalıdır. Diğer yakınların nafakalarının karşılanması için ise belirlenmiş olması gereklidir.[831] Hanefiler dışındaki hukukçular kocanın nafaka borcunun doğması için mahkeme kararına gerek olmadığı görüşündedir. Hanefiler ise karşılıklı rıza ile belirlenmeyen nafaka miktarının mahkeme kararı ile belirlenebileceğini söylemişlerdir. Nafaka miktarını belirleyen mahkeme, kadına kocası adına borçlanma yetkisi de verir.[832] Mahkemenin kadına verdiği borçlanma yetkisi (istidâne) ile kadının aldığı borçtan dolayı koca sorumlu olur. Alacaklılar kocaya karşı talep ve dava hakkına sahip olur.[833]

---

[829] İslam sosyal güvenlik hukukuna ilişkin doktora çalışmasında Ghifari, sosyal güvenlik sistemine ilişkin benzer bir sıralamadan bahsetmiştir. Sosyal güvenlik kurumlarını özel kurumlar ve devlet kurumları şeklinde ayırmış ve devletin sadece gerektiğinde sisteme müdahil olacağını belirtmiştir. Özel kurumları ise aile, akrabalar ve toplum şeklinde üçe ayırmıştır. GHIFARI, s.150.

[830] BOA, A.MKT, 15/16, 1 Ş 1260.

[831] Din farklılığı da karı, anne ve baba bakımından önemli değildir. Bunların dışındaki kişiler için ise din farklılığı nafakaya yükümlülüğünü ortadan kaldırır. BİLMEN, c.2, s.447.

[832] AYDIN, M. Akif: "İstidâne", DİA, c.23, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s.322.

[833] AYDIN, İstidâne, s.322.

Evlilik nafakasında koca nafaka ödeyemeyecek durumda olduğunda, karı mahkemeye başvurarak borçlanma yetkisi alabilir. Karının nafakasını karşılamak amacıyla yapacağı borçlanma koca adına olur. Alacaklılar da alacağını isterlerse kocadan da talep edebilirler. Kocanın ölümü halinde terekesinden alacaklarını alabilirler. Karının kocası adına olduğunu belirtmeden borçlanması durumunda alacaklı ona başvurabilir. Bu durumda karının kocaya rücu hakkı vardır.[834]

Nafakaya muhtaç olan ancak üstsoy ve altsoydan kimsesi bulunmayan kişilerin nafakası diğer yakın akrabaları tarafından ödenir. İslam hukukunda akraba nafakasının yükümlüleri de ayrıntılı şekilde belirlenmiştir.[835]

4. Nafakanın Zorunluluk Özelliği

Nafaka yükümlüsü şartlar oluştuğunda hukuken nafaka vermeye zorlanabileceğinden nafakanın zorunluluk özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Maddi gücü yerinde olan bir kişi nafaka ihtiyacı olan yakınına nafaka vermeyi reddedemez. İslam hukukunda nafakanın önce gönüllü olarak yerine getirilmesi beklenir. Nafaka yükümlüsü bu yükümlülüğünü yerine getirmez, nafaka alacaklısı da mahkemeye başvurur ise yükümlülük hukuki yolla yerine getirilir.[836] Ahvalü'ş-Şahsiyye'de nafaka yükümlülüğünü yerine getirmeyen yükümlünün ödeme için zorlanacağı düzenlenmiştir.[837]

Bütün mezhepler nafakanın kuvvetli borç olduğu kanaatindedir. Hanefiler dışındaki mezhepler nafaka alacağını her şart altında kuvvetli borç olarak kabul etmişlerdir. Hanefiler ise sadece karşılıklı rıza ile veya mahkeme kararı ile belirlenen nafakanın kuvvetli borç olduğu görüşündedir.[838] Bir mahkeme kararı ile belirlenmiş nafaka zamanaşımına tabi değildir. Kadın, kocanın yokluğunda nafaka türünden malları kullanabilir, harcayabilir. Malikilere göre nafaka yükümlüsünün gayrimenkullerini de satma hakkına sahiptir.[839]

---

[834] BİLMEN, c.2, s.463-464.

[835] Nafaka yükümlüsü akrabalar birbirlerine karşı "havaşi" olarak adlandırılmıştır. BİLMEN, c.2, s.506.

[836] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.145; ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.111.

[837] *"...Hısımları zengin olmalarına rağmen nafakasını temin etmekten imtina ederlerse icbar edilirler..."* Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.415. Kadri Paşa'nın Ahvalü'ş-Şahsiyye isimli eserinin metni için bkz. AKGÜNDÜZ, Ahmet: Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle ÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1986, s.150-309.

[838] AYDIN, İstidâne, s.322; IMBER, s.196.

[839] ERBAY, Nafaka, s.282-283.

Buluğa ermemiş fakir erkek çocuğun ve fakir kız çocuğun nafakasını ödemekle yükümlü olan baba, yükümlülüğünü yerine getirmezse hâkim tarafından hapsedilebilir.[840] Evlilik içinde koca nafakayı temin etmediği takdirde hâkim, kocanın mallarını satarak nafaka temin edebilir. Borcu ifa etmesi için koca hapsedilebilir.[841] Belirlenen nafaka anne veya ergen kız çocuğu tarafından borçlanma yoluyla temin edilebilir. Hatta fakir olan bir baba çalışarak çocuklarının nafakasını temin etmekle yükümlüdür.[842] Babanın ölmesi veya ölmüş kabul edilmesi hallerinde ise diğer yakınlar nafaka yükümlüsü olurlar. Babadan sonra nafaka yükümlüsü annedir.[843]

Osmanlı uygulamasında nafaka yükümlüsünün nafaka ödemeye zorlandığını gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Nafaka yükümlüsünden nafakanın tahsil edilmesine ilişkin merkezden yerel yöneticilere yazılar gönderilmiştir.[844] Bu yazılarda nafakanın "marifet-i şer" ile tahsil edilmesi belirtilmiştir.[845] Gayrimüslim vatandaşlar da kendi yetkili organları tarafından belirlenen nafakayı ödemediklerinde devlet tarafından icbar edilmişlerdir.[846]

5. Nafakanın Finansmanı

Nafaka kişilerin yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan meblağ olduğundan iyi tespit edilmesi ve finansman sıkıntısı yaşanmaması gerekir. Nafakanın finansmanı öncelikle yükümlüler tarafından karşılanır. Bu yükümlüler de nafakanın türüne göre imkânı olan koca, baba ve diğer yakın akrabalardır. Son olarak da devlet nafaka yükümlüsüdür.[847]

---

[840] Fakir olan kişiler çocuklarının nafakalarından dolayı hapsedilmezler. BİLMEN, c.2, s.495.

[841] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260.

[842] Babanın çalışamayacak durumda olması veya kazancının nafaka için yetersiz olması durumunda nafaka yükümlülüğü diğer yakın akrabalara geçer. Fakir ve malul bir baba ölmüş gibi kabul edilir. Babanın olmaması durumunda hangi akrabalar nafaka yükümlüsü olacaksa bu durumda da onlar yükümlü olurlar. BİLMEN, c.2, s.495.

[843] Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.397, 399.

[844] *"Bergos kazası sakinlerinden Selim Giray'ın boşadığı hanımından olan çocuklarının nafakasını vermemesinden dolayı nafakanın tahsiline ve Selim Giray'ın Dersaadet'e gönderilmesine dair kaime"* için bkz. BOA, A.MKT, 197, 24 M 1258.

[845] *"Şerife Hatice nam hatun, eski kocası Mustafa Fahri'nin, kızı için vermesi gereken nafakayı vermediğini beyan ettiğinden, marifet-i şer ile tahsiline dair Trabzon valisine kaime"* için bkz. BOA, A.MKT.DV, 1/13, 21 R 1259.

[846] *"İstanbul'da oturan eski Sırp Kapıkethüdası Yivan Antik'in karısı ve çocuklarına Patrikhanece tesbit edilmiş nafakayı ödemediğine ve ödemesinin icbarına dair Sırp Kapıkethüdasının yazısı"* için bkz. BOA, A.MKT, 27/88, 6 N 1261.

[847] Evlilik birliği içinde nafaka yükümlülüğü kocaya (babaya) aittir. HUSSAIN, s.109. YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.164; AL-İ MAHMUD, s.154. Nafaka öncelikle maddi durumu elverişli olan akrabalar tarafından yerine getirilir. Bu akrabalar arasında da yakın akrabadan uzak akrabaya doğru giden bir

Devletin yaptığı sosyal yardımlar devletin nafaka yükümlülüğünün bir gereğidir. Osmanlı uygulamasında nafaka ihtiyacı bulunanların doğrudan padişaha "sadaka-i şahane" veya "ihsan-ı şahane" için başvurdukları görülmektedir. Bunun yerine resmi makamlara başvuranlar da vardır. Vatandaşlar ekonomik sıkıntı içinde iken kendilerine ve ailelerine nafaka verilmesine ilişkin dilekçeler sunmuşlardır.[848]

Evlilik nafakasında nafaka yükümlüsü kocadır. Nafakanın miktarı, kocanın ve kadının durumuna göre mahkeme tarafından belirlenir. Bazı hukukçular miktarın belirlenmesinde yalnız kocanın durumunun dikkate alınacağı görüşündedir.[849] Fakir, gaip veya hasta bile olsa kocanın nafaka yükümlüsü olduğunda İslam hukukçularının büyük çoğunluğu hemfikirdir.[850] Koca nafaka temin edemeyecek durumdaysa mahkeme nafaka miktarını tespit eder. Bu durumda kadına kocası adına borçlanma (istidane) yetkisi verilmiştir.[851] Çocukların nafakaları nakit olarak belirlenebileceği gibi yiyecek, içecek ve giyecek şeklinde de belirlenebilir.[852]

Akrabalık nafakasında nafaka yükümlüsünün belirlenmesinde kıstas, yükümlü ile yararlanıcı arasında evlenme yasağı olacak şekilde yakınlık bulunmasıdır. Hanefilerin de kabul ettiği bu görüşe göre usul füru', dayı yeğen gibi aralarında evlenme yasağı bulunan kişiler birbirleri için yükümlü ve yararlanıcı olabilir. Yani aralarından ihtiyaç sahibi olanın nafakasından sorumlu olurlar.[853] Evlenmeleri yasak olmayan akrabalar nafaka yükümlüsü değildir.[854] Babası olmayan bir kişinin nafaka yükümlüsünün belirlenmesi hukuk çerçevesinde yapılır. Yükümlünün belirlenmesinde mirasçılık ve yakınlık dikkate alınır. Mirasçı olanlar mirasçı olmayanlara göre öncelikle yükümlüdür. Mirasçı olanlar içinde de

---

yükümlülük sırası vardır. Devlet bu sıranın sonunda yer alır ki devletin nafaka yardımlarını sosyal yardımlar içerisinde kabul etmek mümkündür.

[848] Borcunun çok olmasından dolayı kendisi ve ailesi için nafaka dilekçesi veren Kamerkabköylü Kiryok'un talebine ilişkin işlemler için bkz. BOA, A.DVN, 5/17, 11 Ca 1260. Eşi Rumeli'ye çalışmaya gittiği için iki kız çocuğuyla kalan kadına nafaka verilmesi ve maaş bağlanmasına dair Diyarbakır defterdarına yazılan yazı için bkz. BOA, A.MKT, 64/87, 16 S 1263.

[849] SERAHSİ, c.5, s.284; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260. Eski Medeni Kanunumuzda koca karısına bakmak ve evi geçindirmekle yükümlüydü. Kocanın bu ödevinin kapsamına boşanma veya ayrılık davalarının sona ermesine kadar geçen süre de dâhildi. Yeni Medeni Kanunumuzda ise kadın erkek eşitliği temel alındığından her iki eşin de nafaka yükümlüsü olduğu kabul edilmektedir. AKINTÜRK & KARAMAN, s.284-285.

[850] ERBAY, Nafaka, s.282; AL-İ MAHMUD, s.133.

[851] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260.

[852] BİLMEN, c.2, s.496.

[853] Nafaka yükümlülüğünü en geniş yorumlayanlar Hanbeli görüşüdür. Hanbeli hukukçular nafakayı da mirasın seyrine göre düzenlemişlerdir. Hanbelilerden sonra Hanefiler yükümlülüğü en geniş tutan görüşe sahip olmuştur. Şafiiler, nafakayı usul ve füru arasında kabul etmişlerdir. En dar yorumu getiren Malikiler ise ana-babanın nafakasını evlada, evladın nafakasını da ana-babaya yüklemiştir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.140.

[854] Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.415, 417.

yakın olanlar yükümlü olurlar. Aynı yakınlıkta olanlar miras paylarına göre nafakayı karşılar.[855] Birden fazla akrabanın aynı anda yükümlü konumunda bulunması durumunda nafaka alacaklısına en yakın akraba nafaka yükümlüsü olur. Aynı derecede birden fazla yükümlü akraba olması durumunda nafaka borcu, bu kişiler arasında eşit olarak paylaştırılır.[856]

Nafaka yükümlüsünün nafakayı karşılayabilecek düzeyde servete ve gelire sahip olması gerekir.[857] Konuya ilişkin bir fetvada fakir bir kızın fakir annenin nafakasını karşılamakla yükümlü olmadığı belirtilmiştir. Fakirlik sınırı ise sadaka-i fıtır verme sınırı olarak ifade edilmiştir. Yani kişinin asli ihtiyaçlarından fazla malı olmaması durumunda fakir kabul edilecektir.[858] Yükümlünün ekonomik durumuna göre vermesi gereken nafaka miktarı değişebilir.[859] Osmanlı uygulamasında nafaka yükümlülerinin ödemesi gereken nafakaların maaşlarından kesildiğine dair örnekler de bulunmaktadır.[860]

Kişiyi nafaka yükümlüsü kılacak gelir ve servet düzeyi yere ve zamana göre farklı miktarlarda takdir edilebilir. Ayrıca belirlenmiş olan nafaka miktarının da şartlara göre yeniden belirlenmesi mümkündür. *"Hind zevc-i mutallıkı Zeyd'den olup hidanesinde olan Zeyd-i sağir için Zeyd üzerine takdir ettirdiği nafaka kalile olup sağire kafiye olmamakla hakim nafaka-i mezbureyi Zeyd üzerine kadr-i ma'ruf mertebesine dek ziyade etmeğe kadir olur mu? El-cevab: Olur."*[861] Nafaka ödenen kızın okul çağına gelmesinden dolayı masraflarının arttığına, bu sebeple nafaka miktarının artırılmasına dair sadaretten Trabzon müşirine bir yazı gönderilmiştir.[862]

Akrabalık nafakasında birden fazla nafaka yükümlüsü olması durumunda da zengin olanın yükümlü olacağına, fakir olanın yükümlü tutulamayacağına dair fetvalar verilmiştir.[863]

---

[855] BİLMEN, c.2, s.498.

[856] Malikiler, ana babanın nafaka alacaklısı olması durumunda çocukların her birinin zenginlik derecesine göre ödemede bulunacağını ifade etmişlerdir. ERBAY, Nafaka, s.283.

[857] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.144.

[858] *"Bu surette Zeyneb havayic-i asliyesinden fazıl üzerine sadaka-i fıtrı icab ve kabul-i sadakayı tahrim eder nisaba malike olmasa Zeyneb şer'an mu'sire olur mu? El-cevab: Olur."* Behcetü'l-Fetava: 699, 700.

[859] YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.164.

[860] BOA, DH.MKT, 1648/18, 17 Z 1306; BOA, A.MKT.MHM, 142/20, 2 Ra 1275.

[861] Behcetü'l-Fetava: 714. *"Zengin olan durumuna göre, yoksul da durumuna göre vermelidir"* (Bakara, 2/236) ve *"İmkânı geniş olan, nafakayı imkanlarına göre versin"* (Talak, 65/7) ayetleri nafaka miktarının yükümlünün ekonomik durumuna göre belirleneceğini göstermektedir.

[862] BOA, A.MKT, 15/16, 1 Ş 1260.

[863] Behcetü'l-Fetava: 703, 712; Fetava-yı Feyziye: 623; Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 981.

Birden fazla zengin yükümlü olması durumunda ise nafakanın miras payına göre belirlendiği görülmektedir.[864]

6. Nafakada Karşılıklılık İlişkisi

Nafaka hukuki bir kurum olmasına karşın infak, yardım niteliği de taşıdığından karşılıklılık özelliğine sahip bir kurum değildir. Yani nafakanın finansmanını yüklenenler aynı zamanda yararlanan kişiler değildir. Ancak bir nafaka yükümlüsü sahip olduğu ekonomik gücü kaybedip muhtaç duruma düşerse bu durumda nafaka yararlanıcısı olmasının önünde bir engel yoktur.

Akrabalık nafakasında yükümlüler ve yararlananlar akraba grubu içindendir. Yani bir kişi maddi gücüne göre nafakanın yükümlüsü olabileceği gibi alacaklısı da olabilir. Hukuk ekolleri akrabalık nafakasında yükümlü veya alacaklı olabilecek kişileri farklı değerlendirmişlerdir. Hanefilere göre akrabalık nafakasının kapsamına usul, füru ve mahrem olan yakın akrabalar girmektedir.[865]

Evlilik nafakasında karı ve kocanın karşılıklı olarak birbirlerinin nafakasından sorumlu olup olmadıklarına ilişkin farklı görüşler vardır. İslam hukukçularının çoğunluğunun görüşüne göre evlilik nafakasında koca tek taraflı yükümlüdür. Yalnız İbn Hazm zengin kadının da nafaka yükümlüsü olduğu görüşünü dile getirmiştir. Genel kabule göre evlilik nafakasında karşılıklılık ilişkisi yoktur. İbn Hazm'ın görüşüne göre ise karı ve koca ekonomik durumlarına göre karşılıklı olarak nafakadan sorumludur.[866] Osmanlı arşiv belgeleri içinde terk edilen veya boşanan kadınların nafaka taleplerine ilişkin yüzlerce kayıt bulunmasına karşın kocanın nafaka talebini içeren bir kayda rastlamadık. Bu da Osmanlı uygulamasında evlilik nafakası bakımından bir karşılıklılık ilişkisinin olmadığına karine teşkil edebilir.

---

[864] *"Zeyd-i sağir-i fakirin anası Hind-i müşire ile babasının babası Amr-i müşirden gayrı kimesnesi olmasa sağirin nafakası mezburların üzerlerine ne vechile lazıme olur? El-cevab: Sülüs Hind'e, sülüsan Amr'a."; "Zeyd-i sağir-i fakirin anası Hind-i müşire ile li-ebeveyn kız karındaşı Zeyneb-i müşire ve li-ebeveyn ammi Amr-i müşirden gayrı kimesnesi olmasa sağirin nafakası mezburların üzerlerine ne vechile lazıme olur? El-cevab: Sülüs Hind'e, nısf Zeyneb'e, baki Amr'a lazıme olur."* Behcetü'l-Fetava: 701, 706. Benzer örnekler için bkz. Fetava-yı Feyziye: 628, 631, 652, 655.

[865] Hanbeliler ve Zeydiler, usul ve füru başta olmak üzere ashab-ı feraiz ve asabe mensuplarını nafaka grubunda kabul etmişlerdir. Şafiiler ve Caferiler yalnız usul ve füruyu nafaka grubunda kabul etmişlerdir. Malikiler ise yalnız ana baba ve çocukları nafaka grubunda kabul ederek grubu oldukça dar tutmuşlardır. ERBAY, Nafaka, s.283. Medeni Kanunumuz da nafaka yükümlülerinin sınırını oldukça dar tutmuştur. Kanuna göre nafaka yükümlüleri üstsoy, altsoy ve kardeşlerdir (m.364).

[866] ERBAY, Nafaka, s.282-283. Eski Medeni Kanunumuz ile yeni Medeni Kanunumuz arasında da benzer bir farklılık bulunmaktadır. Eski Medeni Kanun döneminde nafaka sorumlusu koca olarak kabul edilirken, kadın erkek eşitliğini benimseyen yeni Medeni Kanunumuz eşlerin birlikte sorumluluğunu benimsemiştir. AKINTÜRK & KARAMAN, s.284-285.

Akrabalık nafakasında ise karşılıklı yükümlülük söz konusudur. Yani maddi durumu yerinde olanlar muhtaç olan akrabalarının nafakasını karşılamakla yükümlüdür. Akrabalık nafakasındaki bu karşılıklılık günümüzdeki anlamıyla bir karşılıklılık değildir. Yani nafakadan yararlanmak için prim benzeri bir ödeme yapılması söz konusu değildir. Yine de akrabalık sistemi içerisinde herkesin potansiyel yükümlü ve potansiyel alacaklı olduğunu söylemek mümkündür.

7. Nafakadan Yararlananlar

Genel olarak baktığımızda toplumdaki ihtiyaç sahibi tüm bireylerin nafaka kurumundan yararlanması mümkündür. Yani nafaka kurumu aracılığıyla toplumdaki tüm bireylere destek sağlamak mümkündür. Koca, baba, aralarında evlenme engeli bulunan yakın akrabalar ve son olarak da devlet ihtiyaç sahiplerine nafaka desteği sağlamak zorundadır. Bireysel olarak ise aile bireyleri ve evlenme engeli oluşturacak şekilde yakın akraba olanlar nafakadan yararlanacaktır.

Evlilik nafakasında nafakadan yararlanma hakkına sahip olan kadındır. Osmanlı uygulamasında kadın zengin de olsa nafakadan kocanın sorumlu olduğu kabul edilmiştir.[867] Kocası fakir olan kadının nafakasını, kocasına rücu etmek üzere zengin akrabaları karşılayabilir.[868] Karı, gaip koca adına istidane (borçlanma) yoluyla nafakasını temin edebilir.[869]

Evlilik nafakasında nafaka miktarı tarafların durumuna göre belirlenir: *"Hind'in, zevci Zeyd üzerine şer'an lazım gelen nafaka ve kisvesi münferiden her birinin haline nazar ile olmayıp ikisinin hallerine nazar ile olur mu? El-cevab: Olur."*[870]

Akrabalık nafakasında ise nafakadan yararlanma şartı yükümlü ile olan akrabalık bağıdır. Aralarında evlenme yasağı bulunacak kadar yakın olan akrabalar arasında karşılıklı nafaka yükümlülüğü söz konusudur.[871] Özellikle zekât vermeye engel olacak derecede yakın akrabalar için nafaka yükümlülüğü söz konusudur. Bu kişilere zekât verilememesinin sebebi

---

867 *"Hind-i ganiyyenin nafakası zevci Zeyd üzerine vacibe olur mu? El-cevab: Olur."* Behcetü'l-Fetava: 675.

868 Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1096, 1097.

869 BİLMEN, c.2, s.467.

870 Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1116. Benzer fetva için bkz. Behcetü'l-Fetava: 677. Eski Medeni Kanunumuz döneminde de hâkimin nafaka takdir ederken karının ihtiyaçlarını ve kocanın gelir ve servet durumunu dikkate alması gerektiği kabul ediliyordu. AKINTÜRK & KARAMAN, s.184-185.

871 DEMİR, Türk Hukuk Tarihi, s.347; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.276. Altsoy ve üstsoy ile civar hısımlarına ödenmesi gereken nafaka, nafaka-ı ekarib şeklinde de adlandırılmıştır. ERDOĞAN, s.443. Eş, usul ve füru' dışındaki kişilerin Müslüman olmaları nafaka hakkı için şarttır. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.275.

nafaka yükümlülüğünün söz konusu olmasıdır. Zekâtın verilebileceği akrabalar karı ve koca[872] ile altsoy ve üstsoy dışındaki akrabalardır.[873]

Yakınlık dışında akrabalık nafakasından yararlanabilmek için temel kıstas ekonomik durumdur. Sadaka alacak kadar fakir olan bir kişinin nafakası akrabaları tarafından karşılanmak zorundadır.[874] İslam hukukuna göre çalışabilme gücüne sahip olanlara ihtiyaç sahibi de olsa nafaka verilmez. İlim tahsil edenler ise bu kuralın istisnasıdır. İlim tahsilini teşvik amacıyla ilim tahsil edenler, çalışma gücü olsa da nafaka alabileceklerdir.[875] Her ne sebeple olursa olsun çalışma gücüne ve imkânına sahip olmayan ve bu sebeple ihtiyaç sahibi durumuna düşen kimseler ise nafakadan yararlanırlar.[876] Çocuklar ve üstsoy için diğer akrabalardan farklı şartlar ileri sürenler de olmuştur. Diğer akrabalar çalışabilecek durumda ise nafaka alacaklısı olamazken çocukların ve üstsoyun bu durumda da nafaka alacaklısı olabileceğini kabul edenler vardır.[877]

Osmanlının son dönemine ait bir fetvada çalışma gücündeki büyük çocukların nafakasının karşılanması zorunlu görülmemiştir. Ancak ilimle meşgul olduğu için çalışamayan çocukların nafakası büyük de olsa zengin babaları tarafından karşılanmalıdır.[878] Boşanmış karı kocanın çocukları için anneleri borçlanma yoluyla nafaka temin edebilir. Kadın borçlanma yetkisi alarak yaptığı borcu eski kocasından talep edebilir.[879] Borçlanma kararına rağmen borçlanmayıp kendi kaynakları ile nafakayı karşılayan kişiler harcamaları için yükümlüye rücu edemezler.[880] Zengin dede de nafakasını karşıladığı çocukların babası ilerde zengin olursa ona rücu etme hakkına sahiptir.[881] Zengin olan mecnunun nafakası kendi malvarlığından karşılanır, hatta nafaka yükümlüsü olması da mümkündür.[882]

---

[872] ELMALILI, c.5, s.480; BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.193.

[873] Yargı kararıyla nafaka verilmesi söz konusu olan akrabaya da nafaka yerine zekât verilemez. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.180.

[874] Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.415, 417; AL-İ MAHMUD, s.144.

[875] BİLMEN, c.2, s.446; İslam çocuklara harcama yapılmasını zorunlu kılmıştır; ancak bu zorunluluk malı olmayan ve çalışma gücü olmayan çocuklar içindir. AL-İ MAHMUD, s.137.

[876] Hastalık, yaşlılık, akıl hastalığı gibi sebepler kişi çalışamıyor ve ihtiyaç sahibi oluyorsa nafakadan yararlanır. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.142-143.

[877] ERBAY, Nafaka, s.283.

[878] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1084, 1085, 1086.

[879] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1058.

[880] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1026, 1027, 1033, 1068.

[881] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1042, 1043.

[882] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1091.

Erkek çocuklar geçimlerini sağlayıncaya kadar, kız çocuklar ise evli olmadıkları takdirde nafaka alacaklısı olurlar. Durumu uygunsa babaları, değilse yükümlülük sırasına göre diğer akrabalar fakir çocukların nafakasından sorumludur.[883] Erkek çocuğunun nafakasını sağlamakla yükümlü baba, onun eşinin nafakasından sorumlu değildir. Ancak bakıma muhtaç durumdaki engelli çocuğun bakıcılarının masrafları da karşılanmalıdır.[884] Aynı yakınlıktaki akrabalar küçüğün nafakasından birlikte sorumlu olurlar.[885]

Koca boşadığı karısının nafakasını iddet süresi içinde karşılamakla yükümlüdür. Bu sebeple boşamadan sonra ödenecek nafaka iddet nafakası olarak adlandırılmıştır.[886] Osmanlı fetvalarında iddet nafakasına ilişkin ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Kocası ölen kadın iddet nafakasını terekeden alma hakkına sahip değildir. Hamilelik halinde ise iddet nafakasının süresi hamilelik boyunca uzar. Anlaşarak nafakasından vazgeçen veya nafakayı peşin olarak alan kadın daha sonra hamile olduğunu öğrenirse kalan süreye ilişkin nafakasını talep edebilir. Hamile olduğu gerekçesiyle on bir ay nafaka alan kadın hamile değilmişim derse koca ödediği nafakayı geri alamaz şeklinde geniş yorum yapılan bir fetva da bulunmaktadır.[887] Osmanlı arşivinde kocası tarafından nafakasız bırakılıp giden kadınların,[888] veya evlilik birliğinin sona ermesinden sonra annede kalan çocukların[889] nafakalarının yükümlülerden tahsil edilmesine ilişkin çok sayıda yazı bulmak mümkündür.

Evlilik nafakasında din ayrılığı nafaka hakkına engel değildir. Ehli kitap bir kadınla evli olan koca onun nafakasını temin etmek zorundadır.[890] İslam hukukçularının çoğunluğu akrabalık nafakasında da din farkının nafaka yükümlülüğünü ve hak sahipliğini etkilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Gayrimüslim yakınların da ekonomik durumlarına göre nafaka yükümlüsü veya nafaka yararlanıcısı olmaları mümkün görülmüştür.[891] Hanefi

---

[883] BİLMEN, c.2, s.495-497. Kaynaklarda çocuk olarak bahsedilse de özellikle kızlar bakımından bir yaş sınırı söz konusu değildir. Evlenip boşanmış, iddetini tamamlamış dul kadınlar da çocuk nafakasından yararlanırlar.

[884] Bakıma muhtaç erkek çocuğa eşinin bakması durumunda bakıcı masrafları eşine ödenir. BİLMEN, c.2, s.497.

[885] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1032.

[886] PAKALIN, c.2, s.642.

[887] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1064,1110, 1111, 1112.

[888] BOA, A.MKT.DV, 9/86, 26 Z 1264; BOA, A.DVN, 40/55, 17 Za 1264.

[889] BOA, A.DVN, 39/60, 7 L 1264; BOA, A.MKT.DV, 9/36, 15 L 1264.

[890] ERBAY, Nafaka, s.282.

[891] 1952 yılında yapılan İçtimai Çalışmalar Kongresinde İslam hukukçuları nafaka konusunu değerlendirmiştir. Nafaka yükümlülüğünü en geniş tutan Hanbeli görüşünün benimsenmesi teklif edilmiştir. Ancak Hanefilerin ileri sürdüğü gayrimüslimlere ilişkin husus sebebiyle Hanefi görüşü tercih edilmiştir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.141.

hukukçular ise din farkı sebebiyle nafaka yükümlüsü ve yararlanıcısı olmayı daha dar yorumlamışlardır. Müslüman olan şahıs, çoğunluğun görüşüne göre zimmi olan altsoy ve üstsoyunun nafakası ile yükümlüdür. Hanefi hukukçuların çoğunluğuna göre altsoy ve üstsoyun harbi veya müste'men olması durumunda nafaka borcu düşer. Bunun dışındaki akrabalar için ise din birliği şartı aranmaktadır.[892] Zimmiler ile zimmiler ve müste'menler ile müste'menler arasındaki nafaka yükümlülüğü Müslümanlar arasındaki gibidir. Ülke farklılığı olması durumunda ise nafaka mükellefiyeti söz konusu değildir.[893] Osmanlı uygulamasında zimmi vatandaşların kendi yetkili organları tarafından verilen nafaka kararlarının uygulandığı görülmektedir. Nafaka yükümlüğünün gayrimüslimler tarafından yerine getirilmesini, talep halinde devlet denetlemiştir.[894]

8. Nafakanın Kapsamındaki Riskler

Nafaka giyecek, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Bu sebeple kişiyi giyecek, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarından mahrum bırakacak tüm riskler nafakanın kapsamındadır.[895] Nafakanın insan hayatının devam etmesi için gerekli olan tüm ihtiyaçları kapsadığı düşünülmektedir. Bu sebeple yukarıdaki ihtiyaçlara tedavi ve bakım harcamalarının, çeyiz masraflarının ve defin masraflarının da eklenmesi mümkündür.[896]

Kocanın nafaka yükümlülüğü içerisinde karının normal bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için gerekli yiyecek yer alır. Nafaka borcu ayni veya nakdi olarak ödenebilir. Yılda iki takım elbise de nafaka yükümlüğünün kapsamındadır. Ayrıca barınma ihtiyacı için de uygun bir mesken sağlamak kocanın görevidir.[897] Evlilik (iddet) nafakasında kocanın

---

[892] Hanefi hukukçu Kasani ve Şafiiler müstemen altsoy ve üstsoyun da zimmiler gibi nafakadan yararlanabileceğini kabul etmektedir. CİN & AKGÜNDÜZ, c.2, s.350.

[893] CİN & AKGÜNDÜZ, c.2, s.350.

[894] BOA, A.MKT, 27/88, 6 N 1261; BOA, HR.MKT, 257/11, 10 S 1275.

[895] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260; ABD AL-ATİ, s.227.

[896] Hangi ihtiyaçların nafaka kapsamına girdiği konusunda görüş birliği olmasa da lüks ve gösterişe kaçmamak şartıyla genel ilkelere ve örfe göre nafakanın belirlenmesi gerekir. ERBAY, Nafaka, s.284.

[897] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260.

yükümlülüğü yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak şeklindedir.[898] Kocanın ölümü halinde karıya iddet nafakası ödenmez.[899]

Günümüzde hastalık ile ilgili sağlık yardımı ve hastalık ödenekleri şeklinde iki riske yer verilmektedir. Bu iki riskle ilgili olarak nafaka kapsamında tedavi harcamaları yer almaktadır. Nafaka yükümlülüğünün ilaç ve tedavi masraflarını kapsayıp kapsamadığı konusunda farklı görüşler vardır. Nafakanın kapsamında olduğunu düşünenler olduğu gibi, nafaka kapsamında kabul etmeyenler de olmuştur.[900] Zeydiler hariç İslam hukukçuları, tedavi masraflarını nafaka kapsamında görmemişlerdir. Zorunluluk ifade etmeyen ihtiyaçları, nafaka kapsamında değerlendirilmesine karşın tedavi masrafları gibi temel bir ihtiyaç nafaka kapsamının dışında tutulmuştur. Tedavi masraflarının da nafaka kapsamında olması gereklidir.[901] Akgündüz, Osmanlı Devletinde kocanın karısının doktor ve ilaç masraflarını karşılamakla yükümlü olduğunu ve bu hükmün devletin son zamanlarına kadar uygulandığını iddia etmiştir.[902] Ancak kocanın hastalanan karısı için doktor çağırma zorunluluğu olmadığı şeklinde fetvalar yer almaktadır.[903]

Nafakanın sakatlık ve yaşlılık gibi risklere karşı fazlasıyla güvence sağladığı söylenebilir. Sakat ve yaşlılara giyecek, yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlar yanında hizmete ihtiyaç duymaları durumunda hizmetçi masrafları da sağlanabilir. İslam hukukçuları evlilik nafakasında engelli veya çok çocuk sebebiyle kadının zorlanması durumunda kadına hizmetçi desteği sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.[904] Osmanlı uygulamasında

---

[898] Giyecek yükümlülüğü de sayılabilir. Ancak iddet süresinin uzaması durumunda giyecek yükümlülüğü vardır. BİLMEN, c.2, s.488; HAWTING, G. R: "The Role of Qur'an and 'Hadith' in the Legal Controversy About the Rights of a Divorced Woman During Her 'Waiting Period' (Idda)", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.52, No.3, 1989, s.430, 443-444.

[899] Kocanın ölümünde malvarlığı mirasçılara intikal edeceğinden malvarlığından nafaka verilmesi hukuka uygun değildir. BİLMEN, c.2, s.491-492.

[900] BİLMEN, c.2, s.451.

[901] Hz. Peygamberin tedavi ile ilgili olumlu yaklaşımını aktaran Erbay, tedavi giderlerinin nafaka kapsamında olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. İnsanların hastalık sebebiyle iş görememeleri durumunda ERBAY, Evlilik ve Hısımlık, s.18-19.

[902] AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.260.

[903] *"Zeyd'in zevcesi Hind mecnune oldukda bir tabib isticar edip Hind'e müdavat ettirmek Zeyd üzerine lazıme olur mu? El-cevab: Olmaz."* Behcetü'l-Fetava: 686. *"Zeyd'in zevcesi Hind meriza olup ilaç ve timar-i tabibe muhtace oldukda ücret-i tabib Zeyd üzerine lazıme olmayıp Hind üzerine lazıme olur mu? El-cevab: Olur."* Fetava-yı Feyziye: 345. *"Zeyd'in zevcesi Hind meriza olup ilaç ve timar-ı tabibe muhtace oldukda Hind'i ilac ve timar için tabib isticar etmek Zeyd üzerine vacib olur mu? El-cevab: Olmaz."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1125.

[904] SERAHSİ, c.5, s.285-286; ERBAY, Evlilik ve Hısımlık, s.17-18.

çalışmaktan aciz yaşlıların nafakasının zengin akrabaları tarafından karşılanacağına dair fetva verilmiştir.[905]

İşsizlik riski de nafaka kapsamındadır. İşsizlik sebebiyle ihtiyaç sahibi olan kişiler nafakadan yararlanır.[906] İşsizlik riskine güvence sağlayan nafaka türü akrabalık nafakasıdır.

Bir kimsenin nafakasını karşılamakla yükümlü olanlar, o kişinin ölümü halinde cenaze masraflarından da sorumlu tutulmuştur.[907] Ölenin geride kalan yakınları ise ekonomik durumları gerektiriyorsa nafaka kurumundan yararlanma hakkına sahip olacaklardır.

Nafaka da yardım tekniği içine giren diğer sosyal güvenlik kurumları gibi riskler üzerinden hareket etmeyen bir tekniktir. ILO tarafından belirlenen dokuz temel riske ve daha fazlasına nafaka aracılığıyla güvence sağlanabilirken, bireyin ihtiyaç sahibi durumuna düşmemesi durumunda herhangi bir destek sağlanması ise söz konusu değildir.

D. MEHİR

Mehir, karının nikah akdi ile kazandığı maldır.[908] Nikâhtan sonra taraflar birleşmeden hatta halvet olmadan önce koca ölse bile kadın mehre hak kazanır.[909] Nikâh sebebiyle kadına verilen mehir kadının malıdır. Kadın mehir üzerinde dilediği gibi tasarruf yetkisine sahiptir.[910] Kaynaklarda İslam sosyal güvenlik kurumları arasında gösterilen mehir, özellikle evlilik sonrası dönemde kadınların sosyal güvenliğine katkı yapan bir kurumdur.[911]

Mehir ödenme zamanına göre mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak ikiye ayrılmaktadır. Muaccel yani peşin olarak ödenen mehir kadın bakımından tasarruf tekniği içinde değerlendirilebilir. Muaccel olarak belirlenip ödenmemiş olan mehir ölen kocanın terekesinden alınır: *"Zeyd Hind'i şu makule bir çift altın bilezik mehr-i muaccel tesmiyesiyle*

---

[905] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 1088, 1089.

[906] İşsiz sayılmak için çalışmayı istemek ancak iş bulamamak gerekir. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.143.

[907] Hidaye, Fetavayi Hindiyye, Bedayi, Dürri Muhtar ve Reddi Muhtar gibi eserlerde bu bilgi bulunmaktadır. BİLMEN, c.2, s.448.

[908] Mehir kararlaştırmadan yapılan nikâhta da kadın mehre hak kazanır. Kadın bizzat nikâh akdi ile mehr-i misile hak kazanır. SERAHSİ, c.5, s.96; ERDOĞAN, s.357. Mehrin karşılıklılık özelliği yoktur. IMBER, s.193.

[909] DÜZDAĞ, Ebussuud: 62; Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 540, 1601. Nikâh akdinin kurulması ile mehir borcu kesinleşmektedir. Evliliğin birleşmeden önce veya sonra sona ermesi, boşama, boşanma veya ölüm sebebiyle sona ermesi halleri mehir borcunu değil, mehir borcunun miktarını etkilemektedir. Konuya ilişkin fetvalar için bkz. Fetava-yı Feyziye: 270-311.

[910] Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.97. Mehrin kadının hakkı olduğu ve geri alınmaması gerektiği ile ilgili bkz. Nisa, 4/20-21.

[911] Mehrin sosyal güvenlik özelliğine dikkat çeken Imber, özellikle ölüm oranlarının ve boşanmaların yüksek olduğu modern öncesi İslam toplumlarında kadınlar için sigorta işlevine sahip olduğunu ifade etmiştir. IMBER, s.185.

tezevvüc ve dühul ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind ol bileziğin vasatını yahut vasatının kıymetini tereke-i Zeyd'den almaya kadire olur mu? El-cevab: Olur."[912] Konuya ilişkin mahkeme kayıtlarında da bu hükme uygun olarak ölen kişinin geride kalan eşinin mehrinin terekeden verilmesi yönünde kararlar yer almıştır.[913] Ödenmeyen muaccel mehir ölüm riskine karşı geride kalan kadına bir nevi destek sağlamaktadır.

Nikâh sırasında ödenmeyip ertelenen müeccel mehir ise sosyal güvenlik bakımından daha önemli görülebilir. Çünkü müeccel mehir evliliğin sona ermesi riskine karşı güvence sağlamaktadır. Müeccel mehrin talep edilebilmesi için ölüm veya talak gerçekleşmesi gereklidir.[914] Osmanlı uygulamasında mehr-i müeccel alacağı olduğunu şahitleriyle ispat eden bir kadına kocanın terekesinden bu mehr-i müeccelin ödenmesine karar verilmiştir.[915]

Evlilik devam ederken kadının mehr-i müecceli isteme hakkına sahip değildir.[916] Ebussuud Efendi evlilik sırasında mehrini kocasına hibe eden kadının boşanma durumunda hibeden rücu edebileceğini belirtmiştir.[917] Talak sonucu mehir almaya hak kazanan kadın erkeğin talaktan dönmesi ile iki mehre de hak kazanır.[918]

İslam hukukçuları mehrin amacının kadının geleceğini güvence altına almak olarak ifade etmişlerdir.[919] Kadının istediği zaman tahsil edebileceği müeccel mehrin, Osmanlılarda genellikle boşanma ve ölüm hallerinde tahsil edildiği görülmektedir. Boşanma durumunda kocadan, ölüm durumunda ise terekeden yapılan tahsil, kadına yeni bir hayat öncesinde sosyal güvenlik desteği niteliğindedir.[920] Osmanlı uygulamasını gösteren fetvalarda kadının mehre hak kazandığı durumlar belirtilmiştir. *"Dört zevcesi olan Zeyd Hind'i dahi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc edip dahil olduktan sonra Hind Zeyd'den tefrik olunsa Hind mehr-i misil ile müsemmadan ekallini Zeyd'den almağa kadire olur mu? El-cevab:Olur".*[921]

---

[912] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 549.

[913] İstanbul Kadı Sicilleri, c.2, hn.299.

[914] DÜZDAĞ, Ebussuud: 63. *"Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehr-i muaccel ve şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ve dühul ettikden sonra Zeyd Hind'e nesne vermeden Hind'i tatlik eylese Hind mehr-i muaccel ve müeccelini tamamen almaya kadir olur mu? El-cevab:Olur."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 539.

[915] BOA, YB..04, 3/88, 2 Za 1107.

[916] Behcetü'l-Fetava: 357.

[917] DÜZDAĞ, Ebussuud: 61.

[918] Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 451, 537.

[919] BİLMEN, c.2, s.117.

[920] ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.111.

[921] Fetava-yi Feyziye: 307.

Uygulamada ırza geçme suçunda dahi, cezalardan ayrı olarak, mehir alındığı görülmektedir.[922]

Gayrimüslim kadınların da mehir hakkı vardır: *"Zeyd-i Müslim Hind-i nasraniyyeyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikden sonra Zeyd fevt olsa Hind tereke-i Zeyd'den mehrini almak istedikde Zeyd'in veresesi mücerred 'Sen nasraniye olmakla mehir lazım olmaz' deyu bi-gayr-i vech vermemeğe kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar."*[923] Amerikalı bir kadının gayrimüslim kocasından ve kayınpederinden olan mehr-i müeccel talebine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.[924]

Mehrin yükümlüsü kocadır. Mehir karı kocanın anlaşması ile belirlenmektedir.[925] Mehir için bazı hukukçular asgari bir miktar ortaya koymuşlardır.[926] Bu miktarın üzerinde mehir belirlenebilir. Osmanlıda bir dönem mehre üst sınır da getirilmiştir. Önce yeniçeriler için başlayan uygulama zamanla genişletilmiştir.[927] Mehrin nakit, mal veya hak olarak ödenmesi mümkündür.[928] Arşiv kayıtlarında yükümlülerin maaşlarından kesinti yapılmasına ilişkin ibareler, Osmanlı uygulamasında da mehrin genellikle para olarak ödendiğine karinedir. Yine ölen bir kişinin mehr-i müeccel borcunun, terekesinin satılarak ödenmesine dair belge[929] de ödemenin parayla yapıldığını göstermektedir.

Nikâhtan sonra mehir belirlenmiş olsun veya olmasın zorunluluk özelliğine sahiptir. Yani kocanın karısına belirlenmiş veya belirlenecek olan mehri ödemesi zorunludur. Osmanlı uygulamasını gösteren fetvalarda kocanın mehri kabul ettiğini gösteren davranışlarının mehir borcu doğması için yeterli olduğu belirtilmiştir. Yani halvet-i sahihadan sonra erkek mehri kabul etmediğini iddia etse de mehri ödemek zorundadır.[930] Mehr-i muaccelini alamayan kadının mehrini alıncaya kadar birleşmekten kaçınabileceği, bu durumda kocanın nafaka ve

---

[922] BOA, A.MKT.MVL, 120/27, 3 Ra 1277.

[923] Fetava-yi Feyziye: 310.

[924] BOA, HR.MKT, 219/46, 23 R 1274; BOA, HR.MKT, 222/40, 14 Ca 1274.

[925] Belirlenmiş olup olmaması bakımından mehir, mehr-i müsemma ve mehr-i misil olarak ikiye ayrılmıştır. Taraflarca miktarı belirlenmiş olan mehir mehr-i müsemma, tarafların kararlaştırmaması sebebiyle çeşitli kıstaslarla bilirkişiler tarafından belirlenen mehir ise mehr-i misildir. AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.386.

[926] Mehir için asgari 10 dirhem olarak belirlenen sınırı Imber, Osmanlı para birimine 10 akçe şeklinde kolay bir şekilde dönüştürmüştür. IMBER, s.188.

[927] AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s.387.

[928] Gayrimenkuller, ticaret malları, ziynet eşyaları, hayvanlar, misli mallar, değeri ölçülebilen her şey ve gelir getiren malların intifa hakları mehir olabilir. Ahvalü'ş-Şahsiyye, m.70-71.

[929] BOA, A.MKT.UM, 408/34, 13 Za 1276.

[930] DÜZDAĞ, Ebussuud: 57.

kisve yükümlülüklerinin devam edeceği ifade edilmiştir.[931] Osmanlı uygulamasında mehrin hukuken tanınan ve talep edilebilen bir alacak olduğu görülmektedir. Mehir alacaklılarının talebi üzerine kamu görevlisi olan yükümlülerin maaşlarından kesinti yapılarak mehrin tahsil edildiğine ve alacaklılara ulaştırıldığına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.[932] Kocası firar eden bir kadının mehrin tahsil edilmesine ilişkin sadarete yazdığı dilekçe[933] memur olmayanlar bakımından da devletin tahsile aracılık ettiğini göstermektedir.

E. ÂKİLE

1. Âkile Kavramı ve Gelişimi

Bir kimsenin asıl cezası kısas değil diyet olan kasten öldürme dışındaki bir öldürme suçundan dolayı ödemesi gereken tazminatın, âkile olarak ifade edilen yakınları arasında paylaştırılarak ödetilmesi kurumuna âkile denilmektedir.[934] Bir başka ifadeyle içlerinden birinin diyet sorumluluğunu paylaşan gruptur.[935]

Sigortanın İslam hukukuna uygunluğunu kabul eden hukukçulardan bazıları âkile kurumunu görüşlerine delil olarak ortaya koymuşlardır. Sosyal sigortaları âkile kurumunun bir uygulaması şeklinde değerlendiren görüşler de bulunmaktadır.[936]

Âkile sistemi İslam öncesi döneme ait bir kurumdur. Cahiliye Arapları sahip oldukları kabile sistemini âkile kurumu olarak da kullanmışlardır.[937] İslam hukukunda da bu kurum kabul edilmiş ve Medine Anayasası ile zorunlu hale getirilmiştir. Peygamber efendimiz bir hadisinde, attığı taşla bir kadını ve karnındaki cenini öldüren başka bir kadının âkilesinin,

---

931 *"Zeyd Hind'i şu kadar kuruş mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip ba'dehu mehr-i mezkuru vermeden Hind'e dühul eylese Hind mehr-i mezburu kabz edinceye değin nefsini Zeyd'den men' etmeye kadire olur mu? El-cevab: Olur.", "Bu suretde Hind nefsini Zeyd'den men' etmekle Hind'in nafaka ve kisvesi Zeyd'den sakıt olur mu? El-cevab: Olmaz."* Ceride-i İlmiyye Fetvaları: 553, 554.

932 BOA, DH.MUİ, 49/23, 17 Z 1327; BOA, DH.MKT, 539/14, 4 R 1320; BOA, BEO, 1315/98566, 17 M 1317; BOA, DH.MKT, 1589/19, 27 Ca 1306.

933 BOA, A.DVN, 54/26, 29 Z 1265.

934 ZERQA & NECCAR, s.251-252; OKUR, s.75-76; DEMİR, Fahri: "Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)", AÜİFD, c.XLIII, S.2, 2002, s.170; SAĞLAM, Hadi: "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", CÜİFD, c.XV, S.1, 2011, s.266. Âkile aynı zamanda diyet ödemekle yükümlü tutulan gruba verilen isimdir. Diyet miktarı yüklü bir meblağ olduğundan bir kişi tarafından ödenmesi yerine bir gruba dağıtılması kabul edilmiştir. BİLMEN, c.3, s.7-8, 12.

935 KHAN, s.10.

936 OKUR, s.235.

937 AKDEMİR, Süleyman: "İşçi İşveren İlişkileri Mukayeseli Sistem Analizi", in Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi İşveren Münasebetleri, İlmi Neşriyat, 1990, s.12-13; AKTAN, Hamza: "Âkıle", DİA, c.2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s.248; SAĞLAM, Âkile, s.267; OKUR, s.77.

ölen ceninin ve kadının diyetini ödemesine hükmetmiştir.[938] Hz. Peygamberin vefatından sonra kurum daha da geliştirilmiş, akrabalık esasına dayanan sistem hukuki bir sisteme dönüştürülmüştür.[939] Âkile kurumunun uygulamasının pratikte çok uzun süre devam etmediği görülmektedir. 13.yy hukukçularından Zahidi, aşiret yapısının çözülmesi ve dayanışma duygusunun kalmaması sebebiyle âkilenin uygulama alanı kalmadığını belirtmiştir. 16.yy'da Mısırlı Hânûtî, benzer bir görüşü dile getirmiş, sonraki dönem hukukçularından Haskefî, Hâdimî ve İbn Abidin de eserlerinde bu görüşü tekrar etmişlerdir.[940] İslamiyet öncesi Araplarda da bulunduğunu ifade ettiğimiz âkile kurumunun Araplara özgü bir kurum olduğu görüşü ağırlıktadır. Araplarda divan ve kabile geleneğinin bulunması akilenin uygulanmasını kolaylaştırmıştır.[941]

Sigortaya benzer pek çok özellik barındıran âkile kurumu sadece akrabalardan ibaret değildir. Hz. Ömer âkile sistemini daha da geliştirmiştir. Hz. Ömer döneminde divanlar (nüfus kütükleri) insanların âkilesini oluşturmaya başlamış, sonraki dönemlerde ise bir yerleşim biriminin veya bir meslek kuruluşunun âkile olabileceği tespit edilmiştir.[942] Hz. Ömer'in divan uygulaması dünyada bir devlet başkanı tarafından oluşturulan ilk sosyal güvenlik sistemi olarak görülmektedir. Yapılan nüfus sayımları ile ihtiyaç sahibi olan vatandaşlar tespit edilmiş ve temel ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Uygulamada kişilerin özel durumlarına göre bireyselleştirme yöntemi de kullanılmıştır.[943] Divan uygulamalarında divanlar bölgesel olarak oluşturulmuştur. Her divan kendi bölgesindeki diyetleri ödemekle yükümlü tutulmuştur.[944]

Âkile kurumunda hem finansmana katılanlar hem de yararlananlar bakımından dini bir sınırlama getirilmemiştir. Medine Anayasasında yer alan maddelerde kişilerin fidye ve diyet

---

[938] SERAHSİ, c.26, s.102; c.27, s.165-166.

[939] Âkile kurumunun hukuki uygulaması bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. İbn Mace, *Diyat* 15; Nesai, *Kasame* 37; Akdemir, âkileyi sosyal bir grup olarak geniş şekilde ele almıştır. Âkile şeklinde örgütlenen sosyal gruplar ilmi, iktisadi, dini-ahlaki ve siyasi gruplar olabilir. AKDEMİR, s.13-14.

[940] OKUR, s.82-83.

[941] Divan ve kabile gibi kurumların olmadığı İslam toplumlarında diyet âkile gibi bir grup tarafından değil, doğrudan ölüme sebebiyet veren kişi tarafından ödenmiştir. BİLMEN, c.3, s.57.

[942] SERAHSİ, c.27, s.166-167; DEMİR, Âkıle, s.170; BEŞER, Sigorta, s.858; SAĞLAM, Âkile, s.279; Özellikle Hanefiler amaçsal yorum yaparak âkilenin farklı gruplar arasında uygulanabileceğini kabul etmişlerdir. Hz. Ömer döneminde oluşturulan divanların da sadece askerleri kapsadığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Hz. Ömer'in divanları diyetten yükümlü tutması sahabe tarafından da kabul edilmiş, bu konuda bir icma oluşmuştur. OKUR, s.80-81, 113-118; HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.231.

[943] SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

[944] SERAHSİ, c.27, s.166-167; MERGİNANİ, c.4, s.350-351.

borçlarının kabileleri tarafından karşılanacağı farklı maddeler içinde düzenlenmiştir.[945] Din farkının âkile uygulaması için engel teşkil ettiğini düşünenler de vardır. Buna göre Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında âkile söz konusu değildir. Ancak gayrimüslimler kendi aralarında âkile oluşturabilir.[946]

Meslek teşekküllerinin ve diğer sosyal grupların âkile olarak işlev görmesini kabul eden görüş, dayanışma olgusundan hareket etmektedir. Bu şekilde düşünen Hanefi hukukçular, sosyal dayanışma unsurunun gerçekleştiği tüm sosyal grupları âkile olarak değerlendirmişler ve kapsamı geniş tutmuşlardır.[947] Âkilenin dayanışma grupları için geçerli kabul edilmesi, âkile kurumunun kabile, aşiret yapılanması bulunmayan toplumlarda da işlerlik kazanmasına olanak sağlamaktadır.[948] Bu anlayış sosyal yapıların değiştiği günümüzde de âkile kurumunun uygulanmasını olanaklı kılmaktadır. Âkile kurumunun sigorta ile karşılaştırılmasına sebep olan da bu genişletici yorumlardır.

Âkilenin sosyal güvenlik bakımından önemini belirleyebilmek için diyetin niteliğinin belirlenmesi gerekir. Diyetin niteliğiyle ilgili görüşler üçe ayrılmıştır. Diyet, bazı hukukçulara göre ceza, bazı hukukçulara göre tazminat, bazı hukukçulara göre ise hem ceza hem tazminattır.[949] Modern sosyal güvenlikte ceza ve tazminat risk olarak kabul edilmemektedir. Ancak niteliği her ne olursa olsun diyetin bir kişi tarafından ödenmesi durumunda ekonomik olarak ödeme güçlüğü çekeceği belki de ödeme imkânı bulamayacağı söylenebilir. Bu sebeple İslam hukukunda âkilenin bu diyeti ödemesi uygun görülmüştür.[950] Bu şekilde diyet çok sayıda kişiden oluşan âkile grubu içerisinde paylaştırılarak dayanışma sağlanması ve kişi başına düşen yükün azaltılması amaçlanmıştır.

---

[945] Medine Anayasasında fidye ve diyet ödemek zorunda yer alan birisine Kureyş'ten olan muhacirlerin kendi aralarındaki adet üzere katılacağı düzenlenmiştir. Bu hüküm başına farklı kabile isimleri getirilerek sekiz kez daha tekrarlanmıştır.

[946] AKTAN, Âkıle, s.249.

[947] OKUR, s.127-128.

[948] OKUR, s.129.

[949] Diyet, insan öldürme suçlarında destekten yoksun kalma tazminatı, yaralamalarda ise cismani zararların tazminidir. AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya, 2014, s.119-121.

[950] SERAHSİ, c.26, s.103.

Âkile kurumu ile amaçlanan taksirle suç işleyen kimsenin uğradığı zararı hafifletmek ve ölenin yakınlarına bir tazminat ödemek suretiyle zararı telafi etmektir.[951] Âkile grubunun sorumluluğu bir kusursuz sorumluluktur.[952]

Âkile kurumu Osmanlı sosyal güvenlik kurumları arasında sayılmıştır. Sosyal güvenlik ihtiyacı olan kişilerin öncelikle yakın çevreleri tarafından nafaka kurumu aracılığıyla desteklendiği, bu mümkün olmadığı takdirde ise âkile kurumu tarafından desteklendiği ileri sürülmüştür.[953] Osmanlı uygulamasında "hataen katl" suretiyle insan öldürme suçu işleyenlerden diyet alındığına ilişkin kayıtlar vardır.[954] Ancak âkile uygulamasının yapıldığını gösteren bir kayda ise rastlanmamıştır. Yine de Kuzey Afrika'dan Arabistan yarımadasına kadar Arap coğrafyasında da hüküm sürmüş olan Osmanlı Devletinde âkile kurumunun hiç uygulanmadığını kesin olarak ifade etmek zordur.

2. Âkilenin Sigorta ile Karşılaştırılması

Âkilenin sigorta ve sosyal güvenlikle ilgisi üzerinde yakın dönemde çalışmalar yapılmıştır. Âkilenin sigortaya benzeyen yönü zararı bir kişi üzerinde bırakmayıp onu âkile grubu içerisinde dağıtmasıdır. Bu yönüyle âkile grubu bir sigorta topluluğuna benzemektedir.

Âkilenin sosyal güvenlikle ilgisi kurumun kendisinin uygulanabilirliği değildir. Âkile Hz. Peygamber döneminde oluşan bir kurum olarak günümüz sigorta ilkelerinin pek çoğuna sahiptir. Sigorta grubuna benzer bir grubun belki de dünyada ilk örneğidir.[955]

Medine Anayasasında yer verilen âkile sistemi, kanunla düzenlenmesi ve mecburi tutulması bakımından sosyal sigortalara, her grubun kendi aralarında yardımlaşması sağlandığından yardımlaşma sigortalarına benzemektedir. Bu sebeple âkile sisteminin kendine özgü bir sistem olduğu söylenebilir.[956] Âkile de sigorta gibi zararın bir topluluk içinde dağıtılması esasına dayanmaktadır. Bu şekilde zarar hafifletilmekte, bir kişi üzerinde kalması önlenmektedir.[957] Sigortadan farklı olarak âkile kurumunda belirli bir risk söz konusudur. Bu

---

[951] ZERQA & NECCAR, s.252; OKUR, s.49-52.

[952] OKUR, s.112.

[953] ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.111.

[954] BOA, A.MKT.MVL, 28/2, 15 B 1266; BOA, A.MKT.MVL, 60/46, 20 R 1269; BOA, A.MKT.MVL, 28/20, 21 B 1266.

[955] Hz. Ömer döneminde divanlar oluşturularak, dayanışma divanlar yoluyla sağlanmıştır. SERAHSİ, c.27, s.166-167.

[956] HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.231-232.

[957] AKTAN, Âkıle, s.248; BARDAKOĞLU, Ali: "Diyet", DİA, c.9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s.477.

risk de kasıtlı olmayan insan öldürme suçundan dolayı diyet borcu altına girmektir. Ancak âkile kurumu örnek alınarak farklı riskler için de benzer kurumların oluşturulması düşünülebilir.

Finansmana katkı sağlayan her bir kişi kendi üzerine düşen miktarı ödemektedir. Aynı riskle karşılaştığında ise diyetin tamamını ödemekten kurtulmaktadır. Bu yönü de sigorta ile benzerdir. Sigortada da kişi belli bir prim ödemekte riske uğradığında ise zararına göre daha yüksek meblağlar almaktadır. Ancak âkilede ödenen bedel prim değildir.

Âkile kurumunun sigortadan bir farkı da primlerin risk ortaya çıktıktan sonra ödenmesidir. Sigortada primler risk ortaya çıkmadan önce ödenmektedir.

3. Âkilenin Zorunluluk Özelliği

Âkile gönüllü bir birliktelik değil, günümüz sosyal sigortaları gibi herkesin zorunlu olarak katılması gereken bir kurumdur.[958] Akilenin diyet ödeme yükümlülüğü çoğunluğunu Hanefilerin oluşturduğu hukukçular tarafından mali yardım şeklinde yorumlanmıştır.[959]

Modern sosyal sigortaların temel özellikleri arasında kabul edilen zorunluluk unsuru da âkile uygulamasında bulunmaktadır. Konunun düzenlendiği Medine Anayasası bazı İslam hukukçuları tarafından zorunlu sosyal sigortaların ilk uygulaması olarak kabul edilmektedir.[960]

Maktulün âkilesi olan bir kişinin diyet dayanışma grubu içinde yer alması zorunludur. Âkile isteyenlerin katıldığı isteyenlerin katılmadığı bir sistem değildir. Bu yönüyle sosyal sigortalara benzemektedir. Ebu Hanife ve İmam Malik'e göre fail de âkile grubu ile beraber diyetin ödemesine katılır.[961]

Bağlayıcı hale gelmiş (lâzım) bir diyet, borç niteliği kazanmış olur. Diyet ödemesine hükmedilmiş olan bir kişi, bu diyeti ödemeden ölürse, diyet diğer borçlar gibi terekesinden alınır.[962]

---

[958] BEŞER, Sigorta, s.858.

[959] Serahsi, Cessas, Kasani gibi hukukçular âkilenin yardımlaşma anlayışı çerçevesinde diyet borcuna katkı sağladıkları görüşünü dile getirmişlerdir. SERAHSİ, c.26, s.103; OKUR, s.98.

[960] HAMİDULLAH, İslam'a Giriş, s.230-231; HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.1, s.204 vd.; TUĞ, Salih: İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1969, s.41-42; YENİÇERİ, İslam'da Devlet Bütçesi, s.381-386.

[961] CİN & AKYILMAZ, s.271, d.150.

[962] Diyet alacaklısı bakımından da durum aynı şekildedir. Diyet alacaklısı hükümden sonra ölse de diyet alacağı terekesine dâhil olur. BİLMEN, c.3, s.53.

4. Akilenin Yararlananları

Âkilenin yararlananları zarara uğrayanın ailesi ve âkilesidir. Ölenin ailesinin ve âkilesinin uğradıkları zarar ödenen diyet yoluyla giderilmeye çalışılır. Diyetin üçte birinin aileye, üçte ikisinin âkileye ödendiği görülmüştür.[963]

Âkile iki taraflı bir güvence sistemine sahiptir. Âkile kurumunda hem ölen kişinin yakınları ve uğradıkları zarar telafi edilmeye çalışılmakta, hem de kasıtlı olmayan bir ölüme sebebiyet veren fail ağır ekonomik yükten kurtarılmaktadır. Taksirle (hataen katl) veya kast-taksir kombinasyonu (şibh-i amd katl) ile meydana gelen ölümlerde hem ölenin yakınları hem de fail riske uğramış durumdadır. Tek bir kurumla iki riske karşı da güvence sağlanmıştır.[964]

Âkilede yararlanan kişiler her zaman ihtiyaç sahibi kişiler olmayabilir. Yakını öldürülen kişiler varlıklı kişiler de olsa onlara ödeme yapılır. Âkile bu yönüyle modern sosyal güvenlik kurumlarından ayrılır.[965]

5. Âkilenin Kapsamındaki Riskler

Bu sistemde esir düşenlerin fidye karşılığı kurtarılması, yaralama ve kasten öldürme dışındaki öldürme suçlarında diyet ödenmesi söz konusudur. Fidye ve diyet, kişilerin bireysel ekonomik gücünü aşan miktarlarda olmuştur. Bu sebeple kişilere bu risklere karşı güvence sağlanmıştır.[966]

İslam hukukunda cana karşı belirlenen diyet miktarı günümüz tazminatlarından çok daha yüksek meblağlardır. Serahsi, bu yüksek meblağın tek başına faile yüklenmesi durumunda failin tüm malvarlığını kaybedeceğini ifade etmiştir. Bu sebeple hukuk düzeni diyet ödeme yükümlülüğünü âkile içinde paylaştırmıştır. Âkile grubunu oluşturanlar da karşılaşacakları bir riske karşı kendilerine güvence sağlamıştır.[967]

Âkile risk olarak yalnızca diyet ödemeyi gerektiren bir suç işlenmesi riskini kapsamaktadır. Bu suçlar kast-taksir kombinasyonu ve taksirle öldürme ile kasten yaralama

---

[963] SAĞLAM, Âkile, s.283.

[964] BİLMEN, c.3, s.57.

[965] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.138.

[966] DÖNDÜREN, Hamdi: "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s.418.

[967] SERAHSİ, c.26, s.103.

suçlarıdır. Bütün riskleri kapsamamasından dolayı âkile kısmi bir sosyal güvenlik kurumu olarak kabul edilebilir.[968]

Beşer, âkilenin günümüzde uygulanabilirliğini değerlendirmiş ve bunun mümkün olduğunu delilleriyle ortaya koymuştur. Özellikle iş kazaları sebebiyle ölümlerde ve yaralanmalarda kazadan sorumlu olan kişiye göre işverenler veya çalışanlar arasında bir âkile kurulabileceği ve bu yolla mağdur olanlara destek sağlanabileceği ifade edilmiştir. Yine şoförler arasında kurulacak bir âkile trafik kazalarında mağdur olanlara destek sağlayabilir. Bilmen de şartları var olduğu ve uygulanması mümkün olduğu takdirde âkilenin yararlı bir kurum olduğunu belirtmiştir.[969]

6. Âkilenin Finansmanı

Âkile kurumunda finansman âkile grubu tarafından sağlanmaktadır. Sigortadan bir farkı da zarar oluştuktan sonra finansmanın sağlanmasıdır. Yani mağdur tarafa ödenecek olan diyet belirlenmiştir. Bu belirlenen miktara göre âkile grubu finansmanı sağlamaktadır. Sigortada gruba katılım zarar oluştuktan sonra olmaktadır. Toplumdaki âkile olma şartlarına sahip tüm kişilerin finansmanı sağlayan kişiler olduğunu söylemek mümkündür. Âkilede devletin de finansmana katkı sağlaması söz konusudur. Âkilesi olmadığı halde diyet ödemek zorunda kalanların diyeti devlet hazinesinden ödenir.[970]

Âkilenin; yani diyet ödeme yükümlüsü topluluğun belirli sayıda kişiden oluşması gereklidir. Akile grubunun az sayıda kişiden oluşması durumunda genişletme yoluna gidilebileceği düzenlenmiştir.[971] Âkilede ikinci grubun devreye sokulması günümüz sigorta sistemindeki reasürans tekniğine benzemektedir.[972]

Âkile, diyet ödemekle cezalandırılan kişi adına cezayı yüklenip ödeyen kişilerdir. Diyet dayanışma grubudur.[973] Hanefiler dışındaki hukuk ekolleri âkileyi suçlunun baba tarafından

---

[968] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.133.

[969] Âkilenin hikmetini hukukçuların çoğunluğu dayanışma ve maslahat olarak açıklamışlardır. BİLMEN, c.3, s.58.

[970] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.129. Kadın, çocuk, akıl hastası ve fakirler bütün hukuk ekolleri tarafından âkile grubu dışında tutulmuştur. Altsoy ve üstsoyun ve suçlunun kendisinin âkileye dâhil olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. AKTAN, Âkıle, s.248.

[971] MOLLA HÜSREV, c.1, s.430; KARAMAN, Hayreddin: Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, c.2, s.475. Bu sayının en az yedi yüz kişi olması gerektiği düşünülmüştür. Sayının daha az olması durumunda ikinci derecedeki âkilenin diyetin kalanını ödemesi gerekir. BİLMEN, c.3, s.53-55.

[972] SAĞLAM, Âkile, s.279.

[973] Diyet hem tazminat hem ceza özelliğine sahip bir kurumdur. Kast taksir kombinasyonu ile öldürme (şibhü'l-amd), taksirle öldürme (hataen katl) ve kasten yaralama suçlarında söz konusu olur. Cenin diyeti (gurre) de

erkek akrabası olan asabe ile özdeşleştirmiştir. Hanefiler ise bu geleneksel yorumdan, Hz. Ömer'in uygulamalarından hareketle ayrılmışlardır. Âkileyi kişinin bağlı bulunduğu divan ehli olarak yorumlamışlardır.[974] Hanefilerin âkile yükümlülerine ilişkin yorumu, günümüz sigorta anlayışına daha yakındır. Geleneksel yorumda âkile kurumu genişletilememekte, asabe ile sınırlı kalmaktadır. Hanefi görüşünde ise âkile genişletilebilir, yenilenebilir hale gelmiştir.

Âkilenin asabe adı verilen erkek akrabalardan oluşması, bu akrabalar arasında var olan mirasçılık ilişkisi ile açıklanmıştır. Mirasçılık ilişkisinin bir hukuki ilişki ve hukuki alan oluşturduğu düşünülmüştür. Divan sisteminde de devletin oluşturduğu bir hukuki ilişki vardır.[975] Klasik âkile grubunda üyelerin belirli şartlara sahip olmaları aranmıştır. Bu şartlar erkek olmak, hukuken yükümlü olmak, hür olmak, sağlıklı olmak, fail ile aynı yerde ikamet etmek, aynı dinden olmak ve belli bir ekonomik seviyeye sahip olmaktır.[976]

Âkilede ödenecek diyet miktarı ayni olarak belirlenmektedir. Yani diyet miktarının deve, sığır, koyun cinsinden miktarı belirlenmekte, ödeme nakdi olarak da yapılabilmektedir. Ayni belirlemenin yararı paranın değer kaybının önüne geçmesidir.[977] Bilmen, Türkiye'de diyetin kolaylığından dolayı eskiden beri gümüşle ödendiğini ifade etmiştir.[978] Türkiye ifadesinden Osmanlı uygulamasının kastedilmiş olması muhtemeldir.

Osmanlı uygulamasında diyetin akrabalar tarafından ödendiği görülmüştür. Ancak bu uygulamanın âkile uygulamasından farklı olarak, katillerin firar etmesi sebebiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.[979]

Âkilenin ödemek zorunda olduğu diyetin miktarı konusunda da farklı görüşler vardır. Hanefiler, tam diyetin yirmide birinden (1/20) az olan diyeti âkilenin ödemeyeceği görüşündedir. Belirlenen miktarın altındaki diyetler suçlu tarafından ödenir.[980]

---

diyetin içinde kabul edilir. MOLLA HÜSREV, c.1, s.405; BİLMEN, c.3, s.7; AVCI, Özel Hükümler, s.117-128.

974 AKTAN, Âkıle, s.248. Bilmen, diyet ödeme yükümlüsü herkesi akile olarak nitelemiştir. Bu kişiler asabe, aşiret, divan ehli veya başka bir grup olabilir. Devlet hazinesi (beytülmal) de diyet yükümlüsü olabilir. BİLMEN, c.3, s.7, 53.

975 OKUR, s.108.

976 OKUR, s.135-139.

977 Ebu Hanife diyetin altın, gümüş ve deve olarak, İmameyn ise sığır, koyun ve elbise olarak verilebileceğini kabul etmişlerdir. Diyet ödeme şekillerinin yere ve zamana göre değişebileceğini kabul etmek gerekir. BİLMEN, c.3, s.47; BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.140.

978 BİLMEN, c.3, s.49.

979 BOA, C..ADL, 3/180, 10 N 1211.

Âkile sisteminde ödenecek diyet miktarı yükümlüler arasında eşit olarak paylaştırılmıştır. Kişi başına düşen miktar belli bir sınırı (4 dirhem) aştığında ise miras sırasına göre âkile ekibi genişletilmiştir.[981]

Âkilesi olmayanlar ise kendi malvarlığından üç yıl içinde üç eşit taksitle ödeme yapmıştır. Malvarlığı yetersiz olanların ödemelerini devlet yapmakla görevlidir.[982]

F. KASÂME

Kasâme, faili meçhul bir cinayette, maktulün bulunduğu yerin halkının ödediği bir tür diyettir.[983] Faili meçhul cesedin bulunduğu çevredeki elli kişi maktulü öldürmediklerine ve öldüreni görmediklerine dair yemin ederler. Ceset özel mülkte bulunmuşsa o kişinin âkilesi, ortak kullanım alanında bulunmuşsa o yer sakinleri maktulün diyetini ödeme yükümlüğü altına girerler.[984] Osmanlı uygulamasında kasâmeye ilişkin verilen çok sayıda fetva, kasâme kurumunun hukuki hayatta uygulandığını göstermektedir. Kadı sicillerinde de kasâme uygulamasına ilişkin kayıtlar bulmak mümkündür.[985]

Kasâme kurumu Kanuni Kanunnamesinde düzenlenmiştir.[986] Kasâmeye ilişkin bir hukuki düzenlemenin bulunması kurumun uygulanmış bir kurum olduğuna işarettir. Akman,

---

[980] Şafiiler âkilenin diyet miktarına bakmaksızın diyeti ödeyeceği görüşündedir. Malikiler ve Hanbeliler ise bir tam diyetin üçte birinden (1/3) fazla olan diyetin ödeneceğini kabul etmişlerdir. AKTAN, Âkıle, s.248-249.

[981] Hanefilerin yukarıdaki görüşüne karşılık Hanbeliler ve Malikiler, ödeme miktarının her üyenin gücüne göre hakim tarafından belirlenmesini kabul etmişlerdir. Şafiiler ise orta hallilerin zenginlerin yarısı kadar ödeme yapacağını kabul etmiştir. AKTAN, Âkıle, s.249.

[982] Kimsesi olmayanların diyetini devlet ödemekle yükümlüdür. Çünkü böyle bir kimsenin mirasçısı da devlettir. BİLMEN, c.3, s.52, 57; ZERQA & NECCAR, s.251-252.

[983] Kasâmenin uygulanması için ölümün bir cinayet sebebiyle olduğunun anlaşılması gereklidir. SERAHSİ, c.26, s.159; BİLMEN, c.3, s.156-158. *"Zeyd bir mahalle içinde kimesnenin mülkü olmayan hali yerde meyyit bulunup lakin bedeninde asla eser-i cerh ve katl ve darb olmayıp ancak ağzından ve burnundan kan gelmiş bulunsa ahali-i mahalleye kasame ve diyet lazıme olur mu? El-cevab: Olmaz."* Fetava-yı Feyziye: 2701. Benzer fetva için bkz. DÜZDAĞ, Ebussud: 759.

İslam öncesine ait bir kurum olan kasâme, İslam tarafından iyileştirilerek uygulanmıştır. BARDAKOĞLU, Ali: "Kasâme", DİA, c.24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s.528. Kasâme Eski Yunan'da, Ortaçağ İngiltere'sinde, Yahudilikte ve Cahiliye Araplarında görülen bir uygulamadır. Hz. Peygamberin uygulaması ile İslam hukukunda da yer almıştır. AKMAN, Mehmet: Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.95.

[984] KUDURİ, s.249-250; AKMAN, s.69. *"Bir karyede vaki Zeyd'in sakin olduğu mülk menzilinde oğlu Amr cerihan katîl bulunup kâtili malum olmasa kasame ve diyet yalnız Zeyd'e mi lazıme olur yoksa ahali-i karyenin cümlesine mi? El-cevab: Yalnız Zeyd'e."*.Fetava-yi Feyziye: 2672. *"Zeyd bir karye içinde kimesnenin mülkü olmayan hali yerde masluben katîl bulunup kâtili malum olmasa ahali-i karyeye kasame ve diyet lazıme olur mu? El-cevab: Olur."* Fetava-yı Feyziye: 2698.

[985] İstanbul Kadı Sicilleri, c.1, hn.52; c.16, hn.883; c.25, hn.89.

[986] "Ve eğer mahalle içinde veyahut köy arasında maktul bulunsa elbette teftiş edip kanlıyı bulduralar veya diyet çekdireler. Ve eğer eser-i katl yok ise mücerred (ölü) bulunmak sebebiyle incitmeyeler." Şeklindeki hüküm

kasâmenin Osmanlı Devletinin tamamında uygulandığını ancak İstanbul'da uygulanmamış olma ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtmiştir. I.Mahmud'a ait iki padişah hükmünü de düşüncesine delil olarak göstermiştir.[987]

Kasâme adli, idari ve sosyal maslahatlara dayanarak kabul edilmiş bir kurumdur. Faili meçhul bir cinayet sosyal huzuru bozduğu gibi maktulün ailesini de maddi ve manevi olarak zarara uğratır. Bu zararları en aza indirmek için kasâme kurumu aracılığıyla diyet ödenmesi gerekli görülmüştür.[988] Kasâmede tazmin özelliğinin, aileye sağlanan sosyal güvenlik desteğinin ön planda olduğu görülmektedir. *"Selatin-i maziyeden merhum Sultan Bayezid vakfı arazisinden bir hali vakıf yerde cerihan katil bulunup katili malum olmayan Zeyd'in zahirde varis-i ma'rufu olmamakla canib-i miriden gallesi bir cami-i şerife meşruta Zeyd'in maktul bulunduğu yerden savt istima' olunur karye zabiti ve cami-i mezburun mütevellisi Amr karye-i mezkure ahalisinden kasame ettirip cami-i şerif için diyet almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz."*[989]

Kasâme devlet tarafından uygulanan ve uygulaması hukuk düzeni tarafından zorlanan bir kurumdur. Kasâme, faili meçhul cesedin bulunduğu yer halkının dikkatsiz ve ilgisiz davranması sebebiyle onlara verilen bir ceza olarak görülmüştür.[990] Bir özel mülkte veya ortak kullanım alanında öldürülme emareleri bulunan ceset bulunduğunda, özel mülk sahibinin veya çevredeki ahalinin kasâmeden kaçınma hakkı yoktur. Osmanlı uygulamasında faili bulunamayan öldürme vakalarında kasâme kurumu vasıtasıyla diyet ödenmiştir.[991] Maktulün yakınları olmasa bile kasâme uygulaması ile diyetinin tahsil edileceğine ve beytülmale devredileceğine dair fetva verilmiştir.[992]

Kasâmede finansman diyet yükümlüleri tarafından sağlanır. Diyet yükümlüleri maktulün bulunduğu yere göre belirlenir. Maktul mahalle veya köyde bulunmuşsa buranın halkı diyet yükümlüsüdür. Mülk arazide bulunmuşsa mülkte ve çevresinde oturanlar diyet yükümlüsü olur. Diyet yükümlüleri diyeti ekonomik durumlarına bakılmaksızın eşit olarak

---

Kanuni Kanunnamesinin 18. maddesinde yer almıştır. Kanunnamenin tam metni için bkz. AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, c.4, s.299.

987 AKMAN, s.97-98.

988 BİLMEN, c.3, s.158.

989 Behcetü'l-Fetava: 3228.

990 PAKALIN, c.2, s.205.

991 BOA, A.MKT.MVL, 56/32, 22 Za 1268; BOA, A.MKT.UM, 114/14, 8 S 1269; A.MKT.UM, 266/85, 16 Ca 1273.

992 BOA, A.MKT, 147/55, 13 L 1264.

öderler. Diyetin ödenmesi üç yılda tamamlanır.[993] Sahipsiz arazide bulunan maktulün diyeti de devlet tarafından hazineden ödenir. Çünkü kamuya ait yerleri korumak devletin görevidir.[994] Kasâme kurumunda finansman bir kişi üzerinde kalmamakta âkile veya elli kişilik grup içinde dağıtılmaktadır. Bu şekilde hem ölenin yakınlarına ölüme karşı bir destek sağlanmakta hem de diyet yükü bir sigorta grubu gibi kasâme grubu içinde paylaştırılmaktadır.

Kasâmede karşılıklılık ilkesi âkile kurumundakine benzer şekildedir. Finansmanı sağlayanlar yaptıkları ödemeye karşılık doğrudan bir güvence elde etmezler. Ancak kendileri veya bir yakınları faili meçhul cinayete kurban giderse onlar da kasâme kurumundan yararlanırlar.

Kasâmenin uygulanmasında din, ırk, cinsiyet, yaş gibi farklar önemli değildir. Öldürülen zimmi, gayrimüslim, kadın veya küçük olsa da kasâme uygulanır.[995] Osmanlı uygulamasını gösteren bir fetvada Müslüman ve gayrimüslim ahalinin birlikte yaşadığı bir köyde kasâmenin bütün ahaliye uygulanacağı kabul edilmiştir: *"Zeyd ahalisi müslimin ve kefere olan karye içinde kimesnenin mülkü olmayan yerde cerihan katil bulunup katili malum olmasa ahali-i mezburenin müslimin ve keferesine kasame ve diyet lazıme olur mu? El-cevab: Olur."*[996] İki köye yakın bir yerde öldürülüp, katili bulunamayan bir Yahudi için bu köylerde kasame uygulaması kararı alınmıştır.[997]

Kasâme talep üzerine uygulanan bir kurumdur. Ölenin yakınlarının kasâme uygulanması yönünde talebinin olması gereklidir.[998] Kasâmede yararlananlar bulunan maktulün yakınlarıdır. Kasâme maktulün yakınlarının sosyal ve ekonomik durumlarına bakılmaksızın yapılan bir ödemedir. Modern sosyal güvenlikte de ödemeler mağdurun ekonomik durumuna bakılmaksızın, riske uğramış olması göz önüne alınarak yapılır.

Kasâme faili meçhul cinayetlerde diyet yükümlülüğüne karşı güvence sağlayan bir kurumdur. Âkile kurumunda olduğu gibi kasâmenin de sigortaya benzer yönleri vardır. Bu yönlerden en önemlisi riskin bir grup içinde dağıtılarak azaltılmasıdır.

---

[993] BİLMEN, c.3, s.156-157.

[994] BİLMEN, c.3, s.162; BARDAKOĞLU, Kasâme, s.529; AKMAN, s.97.

[995] BİLMEN, c.3, s.159.

[996] Behcetü'l-Fetava: 3217. Yine bir manastır yakınında öldürülen kişinin kasame ve diyetinin manastır rahipleri üzerine olacağı belirtilmiştir. Behcetü'l-Fetava: 3229.

[997] BOA, C..ADL, 3/181, 12 C 1179.

[998] BİLMEN, c.3, s.159.

G. MUÂHÂT AKDİ VE VELÂ İLİŞKİSİ

İslam'daki yardımlaşma anlayışının temeli İslam'ın kardeşlik ilkesidir. Kuran bütün inananları kardeş kabul etmiştir.[999] İman edenlere iyilik ve takva üzere yardımlaşmaları emredilmiştir.[1000] Bunun sonucunda muâhât akdi ve velâ ilişkisi gibi yardımlaşma temeli üzerine kurulan kurumlar ortaya çıkmıştır.

Muâhât akdi ve velâ ilişkisi taraflarına yardımlaşma esası çerçevesinde bazı sosyal risklere karşı güvence sağlamaktadır. Bu kurumların sağladığı koruma hukukun güvencesi altındadır. Hukuk düzeni muâhât akdinin velâ ilişkisinin taraflarını birbirlerine karşı sorumlu olarak kabul ettiğinden bu kurumlar hukuki sorumluluk başlığı altında ele alınmıştır.

1. Muâhât Akdi

Kuran'da bütün müminlerin kardeş olduğu bildirilmiştir.[1001] Bu kardeşliğin iki taraf arasında bir akitle güvence altına alınması ve hukuken korunması muâhât akdi ile uygulama bulabilmiştir. Hz. Peygamber müminlerin kardeş olduğuna ilişkin ayetin sosyal hayattaki uygulamasını bu akit ile yapmıştır. Muâhât akdi ile Ensar ve Muhacir çeşitli konularda yardımlaşmak üzere kardeş ilan edilmiştir.[1002]

Hz. Peygamber'in Ensar-Muhacir kardeşliği uygulaması yardımlaşma akitlerinin ilk örneğini teşkil edebilir. Muâhât adı verilen bu sistemde her bir Medineli (Ensar), Mekke'den hicret etmiş olan (Muhacir) bir Müslüman ile kardeş ilan edilmiştir. Böylece yeni bir şehre gelmiş ve ekonomik güvencesi olmayan kişilere ekonomik güvence sağlanmıştır.[1003] Zamanla Muhacirler ekonomik güç kazanmış ve bu geçici kurum yerini asli kurumlara bırakmıştır.[1004]

---

[999] Kuran'da kardeşliğin temeli olarak gösterilen ayet "İnananlar ancak kardeştirler" (49/10) ayetidir. Bu ayetteki kardeşlik kelimesi için Arapça kan hısımlığına dayanan kardeşler anlamındaki "ihve" kelimesi kullanılmıştır. Yani bütün Müslümanların soy bakımından kardeş oldukları ifade edilmiştir. BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.15.

[1000] "Ey iman edenler… İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın…" Maide 5/2.

[1001] Hucurât 49/10.

[1002] Buhari, *Menakıbu'l-Ensar* 2; Müslim, *Fedailü's-Sahabe* 50.

[1003] Muâhât uygulamasının hicretten sonra ortaya çıktığı kesin değildir. Hicretten önce oluşturulduğuna dair rivayetler de vardır. ALGÜL, Hüseyin: "Muâhât", DİA, c.30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s.308; YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.168; TUĞ, Anayasa, s.29-30; HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.1, s.195-197. BEŞER, Sigorta, s.856; AMR, Fuad Abdullah: Mukaddime fi't-Tarihi'l-İktisadi'l-İslami ve Tatavvuruhu, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2003, s.100. Bu şekilde kardeş ilan edilen Ensar ve Muhacir sayısı 186'dır. HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.1, s.196.

[1004] ERDOĞAN, s.383.

Muâhât akdinde destek akdin taraflarından ekonomik durumu iyi olan tarafından karşılanmıştır. Bu destek esasında karşılıksız bir destektir; ancak akdin iki tarafı her konuda dayanışma içerisindedir.[1005]

Medine Devleti içindeki muâhât uygulamasında göç riskine uğramış kişilere bir destek sağlanmıştır. Göç riski içerisinde işsizlik, iaşe sıkıntısı, barınak sıkıntısı gibi risklerin de bulunduğu düşünülebilir. Muâhât uygulaması tüm risklere karşı güvence sağlamayı hedeflemiştir.

Muâhât savaş riskine karşı da bir önlem olarak düşünülmüştür. Kardeş ilan edilen sahabilerden birisi savaşa katılırken, diğeri şehirde kalarak işlerle ilgilenecektir. Böylece işler aksamamış olacaktır.[1006]

Muâhât akdinin Osmanlı Devletinde uygulanmasına ilişkin bir bilgi yoktur. Hicret gibi olağandışı bir olay üzerine uygulanmış bu hukuki kurumun gerektiğinde yeniden uygulanmasına bir engel yoktur. Günümüzde yardım kuruluşları koruyucu aile, yetim kardeşliği gibi muâhât akdine benzer uygulamalar yapmaktadır.

2. Velâ İlişkisi

Velâ, azat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi bir akrabalık bağıdır. Yani velâ ilişkisi efendi ile köle arasında veya mirasçısı olmayan kimsesiz bir kişi ile onun âkilesi olacak kişiler arasında kurulur. Velâ ilişkisinde bir taraf diyet ödemeyi yüklenmekte ve bunun karşılığında köle veya kimsesiz karşı tarafın mirasçısı olmaktadır. Köle ile kurulan velâ ilişkisi velâü'l-atâka (ıtk), kimsesiz ile kurulan velâ ilişkisi muvâlât akdi olarak bilinmektedir.[1007]

Efendi ile azat ettiği kölesi arasındaki velâ ilişkisi zorunlu olarak kurulan bir ilişkidir. Bu ilişki feshedilemez ve anlaşma ile ortadan kaldırılamaz.[1008] Velâ yoluyla azat edilen ve yeni bir hayata başlayan kölelere sosyal güvenlik desteği sağlanmıştır. Zorunluluk özelliğini belirttiğimiz bu ilişkide karşılıklılık esası da bulunmaktadır. Bu ilişkinin yararlananları yalnız kölelerdir. Köleler için de yalnız âkile güvencesi sağlanmaktadır. Yani kasten olmayan insan

---

[1005] Ensar muhacir kardeşliğinde Ensar'dan olanlar şahsi varlıklarını yarı yarıya Muhacir kardeşleri ile paylaşmışlardır. ZAIDI, Manzar: "A Taxonomy of Jihad", Arab Studies Quarterly, Vol.31, No.3, Summer 2009, s.21.

[1006] ALGÜL, s.308.

[1007] BİLMEN, c.4, s.68-71; Velâ ilişkisinin taraflarına mevlâ denilmiştir. ÖZEN, Şükrü: "Velâ", DİA, c.43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s.11-13.

[1008] ÖZEN, Velâ, s.11.

öldürme suçu işlemeleri durumunda diyet ödeme yükümlülüğü efendide olmaktadır. Günümüzde köleliğin yasaklanmış olması velâü'l-ıtk kurumunun uygulamasını ortadan kaldırmıştır.

Osmanlılar döneminde velâya ilişkin ortaya çıkan bir tartışma sebebiyle çok sayıda Osmanlı hukukçusu görüş belirtmiştir. Bu konuda risaleler yazılmış, fetvalar verilmiştir. Bu tartışmaların sebebi savaşlar sebebiyle çok sayıda kölenin Osmanlı topraklarına getirilmiş olmasıdır.[1009] Kölelerin azat edilmesine ilişkin mahkeme kayıtlarında da velâ ifadesine rastlanmaktadır. Azat edilen kölelerin üzerinde velâ dışında bir hak kalmadığı mahkeme kayıtlarına geçirilmiştir.[1010] Arşivde velâü'l-atâkaya ilişkin kayıtların miras paylaşımı ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu kayıtlarda velâü'l-atâka ilişkisi sebebiyle ölen bir kişiye mirasçı olanlar belirtilmiştir.[1011]

Kimsesi olmayanlara destek sağlayan muvâlât ilişkisi ise tarafların anlaşması yoluyla yapılan akitle kurulur.[1012] "…Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin…"[1013] ayeti muvâlât akdinin delili olarak kabul edilmiştir. Bilmen, muvâlât akdinin meşruiyet gerekçesini toplumsal bağları güçlendirmesi ve toplum içinde karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma sağlaması olarak açıklamıştır.[1014]

Muvâlât akdi, kimsesiz bir kişinin başka bir kimse ile mirasına karşılık âkile güvencesi isteyerek yaptığı akittir. Yani kimsesiz kişi taksirle bir cinayet işlerse akdin karşı tarafı âkilesi ile birlikte bu kişinin diyetini ödeyecektir. Buna karşılık kimsesiz kişi öldüğünde mirası karşı

[1009] ÖZEN, Velâ, s.13-14. Özen, kölelik sebebine dayanan vela ilişkisi üzerinde somut bir miras davasından yola çıkarak bir makale de kaleme almıştır. Bu makalede kölelik sebebiyle vela ilişkisine ilişkin Osmanlı hukukçularının görüşleri hikayeleştirilmiştir. ÖZEN, Şükrü: "Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri'nin Şeyhülislama Mektubu", Osmanlı Araştırmaları, XLI, 2013, s.78-79.

[1010] Velâya ilişkin ifade "…vela hakkından gayrı üzerinde hak yoktur" ifadesine benzer şekildedir. Üsküdar Kadı Sicili, c.10, s.317, hn.524, 526; c.10, s.428, hn.784; c.120, s.610, hn.1211; Rumeli Kadı Sicili, c.12, s.71, hn.26; c.12, s.224, hn.241.

[1011] BOA, HAT, 1626/30-31-32-33-34-35-37, 29 Z 1255.

[1012] BİLMEN, c.4, s.68; Muvâlât akdi yalnızca Hanefiler tarafından kabul edilen bir akittir. Muvâlât akdinin geçerliliğini sürdürdüğünü düşünenler olduğu gibi, kabul etmeyen hukukçular da vardır. Muvâlât akdinin meşruiyeti hakkında bilgi için bkz. BİLMEN, c.4, s.71; OKUR, s.126-127; CİN, Halil: Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.6.

[1013] Nisa, 4/33.

[1014] BİLMEN, c.4, s.69.

tarafa kalacaktır.[1015] Mirasçı olabilecek bir yakını bulunanların yaptıkları muvâlât akdi geçerli olmaz. Çünkü akrabalık bağı uzak da olsa muvâlât akdinden önce gelir.[1016]

Muvâlât ilişkisi sözleşme ile kurulduğundan ve İslam hukukunda taraflar sözleşme yapıp yapmamakta serbest olduğundan, muvâlât akdinin kurulması zorunlu değildir. Ancak sözleşme kurulduktan sonra bağlayıcı olacağından taraflar sözleşmenin şartlarına uymak zorundadır. Muvâlât akdi bu yönüyle özel sigortalara benzemektedir.

Muvâlât yoluyla bir kabilenin himayesine giren kişi, sosyal bir güvenceye kavuşmuştur. Muvâlât akdinin özellikle İslam'a yeni girmiş, göç ederek ülke değiştirmiş kişilere veya buluntu ve kimsesiz çocuklara destek sağlayan bir kurum olduğu söylenebilir.[1017] Din farklılığı muvâlât akdine engel değildir. Müslüman ve zimmi arasında muvâlât akdi kurulması mümkündür.[1018]

Muvâlât akdinde tek bir risk güvence altına alınmaktadır. Bu risk kişinin taksirle insan öldürme suçunu işlemesi durumunda yükümlü olacağı diyettir. Buna karşılık kişi bir prim ödememekte ancak ölümünden sonra mirasını akdin karşı tarafına bırakmaktadır.

Bazı İslam hukukçuları muvâlât akdini sigorta akdine benzetmişler ve sigorta akdini değerlendirirken muvâlât akdiyle kıyaslamışlardır.[1019] Muvâlât sözleşmesi Fransızların "assurance de responsabilite" dedikleri mesuliyet sigortasının bir örneğidir. Senusi mesuliyet sigortası ile muvâlât sözleşmesini unsurları, tarafları, sigortalının hak edeceği tazminat, sigortacının alacağı bedel, sigorta sayesinde elde edilen fayda yönlerinden ele alarak incelemiştir.[1020]

Muvâlât akdine ilişkin bir fetvada bir beldede kimsesiz olduğu için muvâlât akdi yapan kişinin akit sırasında ana rahmine düşmüş bulunan ve akitten sonra doğan çocuklarının da

---

[1015] MERGİNANİ, c.3, s.430; ZERQA & NECCAR, s.217-218; ÜNALAN, Abdülkerim: "İslam Hukukunda Muvalat Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi", DÜİF Dergisi, 2008/1, s.3-4; ERDOĞAN, s.405; Ali Himmet Berki, vela yoluyla muvalat sözleşmesinde bazen iki tarafın da mirasçı olabileceğini ifade etmiştir. Nesebi bilinmeyen iki kişi aralarında muvalat sözleşmesi yaptıklarında birbirlerinin akilesi ve mirasçısı olurlar. Sağ kalan önce ölenin mirasçısı olur. BERKİ, Ali Himmet: Miras ve Tatbikat, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947, s.13.

[1016] Eşin bulunması muvâlât akdi yapılmasına engel değildir. BİLMEN, c.4, s.68-69.

[1017] ÖZEN, Velâ, s.12.

[1018] Din farklılığı mirasçılık engeli olduğundan muvâlât akdi kurulsa da bu engel devam eder. BİLMEN, c.4, s.69.

[1019] ZERQA & NECCAR, s.217-218; BEŞER, Sigorta, s.858.

[1020] ZERQA & NECCAR, s.218.

akde dahil olacağı kabul edilmiştir. Büyük çocuklarının ve eşinin ise akde dahil olmayacağı belirtilmiştir.[1021]

Osmanlı Devletinde azatlı kölelere ilişkin velâ daha çok ön planda olmuştur. Muvâlât akdi uygulaması ise daha azdır. Ancak muvâlât akdi ile benzerlikler taşıyan, belki de bu akitten türetilmiş olan kefalet kurumu yaygın olarak uygulama alanı bulmuştur. Kadı sicillerinde birbirlerinin nefislerine kefil olan kişilere ilişkin kayıtlar vardır. Zimmilerin de birbirlerine kefil olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.[1022]

IV. SOSYAL YARDIMLAR VE SOSYAL HİZMETLER

A. GENEL OLARAK

Günümüzde sosyal güvenlik denilince sosyal sigortalar akla gelse de sosyal güvenliğin sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler şeklinde iki önemli ayağı daha bulunmaktadır. Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler, yararlananların katkı yapmasını gerektirmeyen sistemler olduğundan sosyal sigortaların bıraktığı boşlukları doldurma işlevine sahip olmaktadır.[1023] Sosyal sigortaların yaygınlık kazanmadığı Osmanlı Devletinde sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler sosyal güvenlik bakımından ön planda olmuş tekniklerdir. İslam devletinin muhtaçlara bakma görevinin[1024] bir tezahürü olarak Osmanlılar, sosyal yardım ve sosyal hizmet kurumları oluşturmuşlardır.

Hz. Peygamber "Her kim mal bırakırsa o mal varislerindir. Kim de yoksul ve muhtaç kişiler bırakırsa o kişilerin bakımı bana aittir."[1025] demiştir. Hz. Peygamber, benzer bir hadisinde "Zayıflarınız hakkında bana başvurunuz. Zayıflarınıza hemen yardım edin ve rızık verin." şeklindeki emriyle ihtiyaç sahiplerine bakmanın devletin görevleri arasında olduğunu

---

[1021] *"Sakin olduğu beldede mechulü'n-neseb olan Zeyd Amr ile akd-i muvâlât eder oldukda Amr'a 'Sen benim Mevlamsın, fevt olduğumda varisim ol ve cinayet ettiğimde âkilem olup cinayetimin diyetini ver' dedikde Amr dahi kabul eylese bu vecih üzere olan akd-i muvâlât sahih ve muteber olup Zeyd'in ol vakitte mevcud ve ba'dehu tevellüd eden evlad-i sığarı akd-i mezburda dahil olurlar mı? El-cevab: Olurlar". "Bu surette Zeyd'in evlad-i kibarı ve zevcesi akd-i mezburda dahil olurlar mı? El-cevab: Olmazlar".* Behcetü'l-Fetava: 821, 822.

[1022] Birbirlerine kefil olan vatandaşlarla ilgili mahkeme kayıtları hakkında bkz. İstanbul Kadı Sicilleri, c.1, hn.302, hn.628; c.6, hn.28; c.9, hn.173, hn.176.

[1023] Kaynaklarda sosyal yardım yerine kamu yardımları, sosyal hizmetler yerine devletçe bakılma ifadeleri de kullanılmaktadır. DİLİK, Tahlil, s.1; YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.37-40; GEREK & ORAL, s.46.

[1024] İslam anlayışında devlet vatandaşlarına asgari bir yaşam standardı sağlamalıdır. HAMID, Shadi: "An Islamic Alternative", http://www.renaissance.com.pk/Augvipo2y3.html. (E.T: 10.01.2015).

[1025] Müslim, *Kitabü'l-Feraiz* 4.

ortaya koymuştur.[1026] Hz. Peygamberin bu hadisleri devletin yoksul ve muhtaçlara bakma görevinin olduğunu bize göstermektedir. Bu görevlendirmeye uygun olarak İslam devletleri bu görevi yerine getirmeye çalışmışlar, muhtaçlara bakma görevini yerine getirebilecekleri kurum ve kurallar oluşturmuşlardır. İslam hukukunda devletin fakirleri ve muhtaçları korumak, işi olmayanlara yardım etmek ve iş sağlamak görevleri olduğu genel olarak kabul edilmiştir.[1027] Hatta bazı İslam hukukçuları devletin sosyal yardım ve hizmet görevinin zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir.[1028] İslam devletinin bütçesine ilişkin eserlerde bütçenin gelirlerini ve harcama kalemlerini incelediğimizde, devletin ihtiyaç sahiplerine sosyal yardımlar yapmasının zorunluluk olduğu görülmektedir. Çünkü bazı harcama kalemleri yalnızca ihtiyaç sahipleri için harcanabilmektedir.

Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler günümüzde modern teknikler olarak kabul edilmektedir. Modern teknikler adından da anlaşıldığı üzere yakın dönemde ortaya çıkmış ve günümüzde uygulanmakta olan tekniklerdir. Ancak eski çağlardan itibaren sosyal yardım ve sosyal hizmet niteliğindeki uygulamalara rastlamak mümkündür.[1029] Sosyal yardım ve sosyal hizmet uygulamaları Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinden itibaren görülebilir. Osmanlı Devleti bazen doğrudan sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerinde bulunmuş, bazen de bu faaliyetlerde bulunan kurumlara destek sağlayarak sosyal güvenliğe katkı yapmıştır.

Sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmet tekniklerinin her biri sosyal güvenliğin sağlanmasında başvurulabilecek ve tek başına sosyal risklere karşı güvence sağlayabilecek nitelikte tekniklerdir. Ancak uygulamada bu teknikler genellikle karma bir şekilde uygulanmaktadır.[1030] Osmanlı uygulamasında da sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler iç içe geçmiş bir şekildedir. Osmanlı Devleti vatandaşın canını, malını, hürriyetini korumak ve güvenliği sağlamakla görevli olmuştur. Ancak günümüzde devletin yaptığı bazı hizmetler

---

[1026] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.138.

[1027] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.138.

[1028] Ebu Zehra, devletin ihtiyaç sahiplerine yardım etme yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda yargı yoluyla buna zorlanabileceğini ileri sürmüştür. EBU ZEHRA, Dayanışma, s.148.

[1029] Antik Çin ve Antik Yunan'da hastalar, yoksullar ve kimsesizler için yapılan sosyal yardım ve hizmet uygulamaları vardır. Ortaçağ'dan itibaren sosyal yardım ve hizmet uygulamaları ağırlıklı olarak dini kurumlar aracılığıyla yapılmıştır. Devlet de güçlenmesinden itibaren sosyal yardım ve hizmet faaliyetlerinde ağırlığını artırmıştır. TUNCAY & EKMEKÇİ, s.18.

[1030] DİLİK, Tahlil, s.1-2.

vakıflar gibi başka kurumlar tarafından yerine getirildiğinden, devlet bu alanlarda görev almamıştır.[1031]

Sosyal yardımları ve sosyal hizmetleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak zordur. Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler devlet tarafından finanse edilirler. Aralarındaki fark sosyal yardımlarla sağlanan desteğin ayni veya nakdi, sosyal hizmetlerle sağlanan desteğin ise hizmet şeklinde olmasıdır.[1032] Sosyal hizmetlerin sosyal yardımlardan bir farkı da ihtiyaç sahibinin ekonomik durumunun daha geri planda olmasıdır.[1033] Yani kişi ekonomik gücü yerinde olsa da sosyal hizmete ihtiyaç duyabilir. Sosyal yardımlar aracılığıyla verilen destek bir defaya mahsus ayni ve nakdi yardım şeklinde olabileceği gibi sürekli gelir desteği şeklinde de olabilir. Sosyal hizmetler ise dezavantajlı gruplara karşılıksız veya çok düşük karşılıkla hizmet verilmesi şeklindedir.[1034]

Sosyal yardımların bazılarında tazminat karakterinin, bazılarında ise koruma karakterinin ağırlık kazandığı kabul edilmektedir.[1035] Tazminat karakterli yardımlar kamu hizmetinde veya kamu yararına çalışırken zarara uğrayan bireylere yapılan yardımlardır.[1036] Koruma karakteri taşıyan yardımlar, bakıma muhtaç, yaşlı, kimsesiz, engelli kimselere çeşitli şekillerde yapılan yardımlardır.[1037] Osmanlı Devletinde hem koruma karakterli hem de tazminat karakterli yardımlar görmek mümkündür. Ölen paşaların ihtiyaç sahibi eşlerine veya emeklilik hakkı kazanamayan memurlara maaş bağlandığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.[1038]

B. SOSYAL YARDIM VE HİZMETLERE İLİŞKİN KAVRAMLAR

Osmanlılar kendilerine özgü bir sosyal yardım ve hizmet terminolojisi kullanmışlardır. Sosyal yardım ihtiyacı bulunanlar için fukara, gureba, mesakin, muhtacin, aceze, eytam, eramil gibi ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Fakirlik için ayrıca fakr-u zaruret, fakr-u sefalet, muhtaç-ı muavenet kavramları kullanılmıştır. Vakıflardan yararlanan fakirler ehl-i

---

[1031] YEDİYILDIZ, Müessese Toplum, s.24.

[1032] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.17-19; KORKUSUZ & UĞUR, s.30; UŞAN, M. Fatih: Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009, s.154.

[1033] GHIFARI, s.2.

[1034] ALPER, Yusuf & TOKOL, Aysen & ÖZDEMİR, Çağlar: Sosyal Politika II, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, c.2, s.13.

[1035] GÜZEL & OKUR & CANİKLİOĞLU, s.991; UŞAN, s.57-64.

[1036] Tazminat karakterli sosyal yardımlar doktrinde sosyal tazmin ve devletçe bakılma şeklinde de ifade edilmektedir. SÖZER, Sosyal Hukuk, s.28.

[1037] KORKUSUZ & UĞUR, s.98-104.

[1038] ÖZBEK, s.56-57.

vezaif içinde değerlendirilmiştir. Yapılan sosyal yardımlar ise muhtacin maaşı, sadaka-i seniyye, sadaka-i şahane, ihsan-ı şahane, atiyye-i seniyye, iane şeklinde adlandırılmış yardımlardır. Sosyal yardım ve hizmet yerleri ise genellikle "dar" kelimesi ile yapılan tamlamalarla oluşturulmuştur. Dar; ev, yer, yurt anlamlarına gelen bir kelimedir.[1039] Darülaceze, darüleytam, darülit'am (imaret), darüşşafaka, darülafiye, darülmecanin,darüşşifa gibi tamlamalar sosyal yardım ve hizmet kurumlarından bazılarıdır. Fakirlerin kalması için yapılan han-ı sebil ile fakir dervişler için yapılan kalenderhaneler de özel olarak isimlendirilen Osmanlı sosyal yardım ve hizmet kurumları arasındadır.

Bazı ülkelerde sosyal yardımlar konusunda ihtiyaç sahibi bireylere talep hakkı da tanınmıştır. Kamusal ve yarı kamusal nitelikteki kurumlara sosyal yardım talebinde bulunmak mümkündür.[1040] Osmanlı Devleti de vatandaşlarına ihtiyaç sahibi olmaları durumunda sosyal yardım talebinde bulunma hakkı vermiştir. Uygulamada "fakr-u zarurete duçar" olduğu için devletten yardım isteyenler bir dilekçe ile bunu talep etmişlerdir. Arşiv belgeleri içerisinde çok sayıda yardım talebi dilekçesi görmek mümkündür. Bu dilekçeler Dâhiliye Nezareti, Sadaret, Yıldız Sarayı gibi devletin farklı makamlarına arzuhal şeklinde yazılmıştır. Başvurular üzerine uygun görülen ihtiyaç sahiplerine maaş bağlandığı, bazı ihtiyaç sahiplerinin ise mevcut maaşlarının artırıldığı kayıtlarda yer almıştır.[1041] Vatandaşların karşılaştıkları risklere karşı onlara sadaka-i seniyye, sadaka-i şahane, ihsan-ı şahane isimlendirmeleri altında yardım yapıldığı veya maaş bağlandığı görülmektedir.

C. SOSYAL YARDIM VE HİZMETLERİN FİNANSMANI

1. Genel Olarak

Ebu Zehra devletin gelirlerinden hangilerinde ihtiyaç sahiplerinin hakkı olduğunu dört başlık altında saymıştır. Bunlar ganimetler, cizye ve haraç gelirleri, zekât gelirleri ve kamu mallarıdır.[1042] Sayılan maddeler değerlendirildiğinde neredeyse devletin bütün gelir ve serveti üzerinde ihtiyaç sahiplerinin hak sahibi olduğu düşünülebilir.[1043]

[1039] DEVELLİOĞLU, s.198.

[1040] Almanya'da bireylerin sosyal yardım talep hakkı olduğuna ilişkin yargı kararları mevcuttur. DİLİK, Tahlil, s.2-3.

[1041] ÖZBEK, s.49-56.

[1042] EBU ZEHRA, Dayanışma, s.149.

[1043] Günümüzde Anayasada devletin sosyal ve ekonomik alanlarda anayasada belirlenen görevlerini, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği düzenlenmiştir (AY m.65).

Klasik dönemden itibaren Osmanlı devleti, sosyal güvenlik harcamalarına pay ayırmıştır. Devlet tarafından çeşitli yollarla sosyal yardımlar yapılmıştır. Vergilerin bir kısmının ihtiyaç sahiplerine harcanması kanunnamelerde de yer verilen bir konu olmuştur.[1044] Osmanlı vergi hukukuna baktığımızda vergilerin tespit edilmesi, tahsil edilmesi ve harcanması hususları büyük oranda İslam hukukuna uygun olarak yapılmıştır. Fıkıh kitaplarından çıkarılmış olan kurallar Osmanlı vergi düzeninin de temelini teşkil etmiştir.[1045] Sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin vergiler yoluyla finanse edilmesi İslam hukukuna aykırılık teşkil etmemektedir.

Bu vergiler dışında zekât da devlet tarafından toplanıp dağıtıldığında bir sosyal yardım aracı haline gelmektedir. Osmanlılar bazı zekât türlerini vergi adı altında toplamışlar ve dağıtmışlardır. Ancak bireysel olarak dağıtıldığında zekât sosyal yardım değil yardım niteliğindedir. Çalışmamızda zekât kurumu yardımlar başlığı altında ayrıntılı incelendiğinden burada tekrar ayrıntıya inilmemiştir.

Osmanlı Devleti başta fakirler ve medrese öğrencileri olmak üzere, askeri sınıf mensuplarına ve diğer halka hizmet veren imarethaneler, hastaneler, medreseler, kervansaraylar ve camiler yaptırmış, sonra da yaptırdığı bu sosyal kurumların gelirini sağlamıştır.[1046]

Osmanlı padişahları Cuma selamlığı sırasında fakirlere sadaka vererek, şiddetli kış mevsimlerinde fakirlere yakacak odun ve kömür dağıtarak, şehzade sünnetlerinde fakir çocukları sünnet ettirerek sosyal yardım ve hizmet faaliyetleri yapmışlardır.[1047] Arşivde "sadaka-i şahane" veya "ihsan-ı şahane" olarak adlandırılan padişah yardımlarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Padişahlar yaptıkları yardım ve hizmet faaliyetlerini kendi şahsi hazinelerinden yapmış olsalar da devleti temsil ettiklerinden onların yardım faaliyetlerini de sosyal yardımlar içinde değerlendirmek mümkündür.

[1044] Vergilerin ihtiyaç sahiplerinin bakımına, hastanelerin masraflarına ve hasta bakımına harcanacağına ilişkin bilgiler kanunnamelerde yer almıştır. AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, c.1, s.195; c.4, s.214-215, 222, 227-229.

[1045] Osmanlı vergi düzenine ilişkin en temel eserlerden olan Süleyman Sudi'nin Defter-i Muktesid adlı eserini latinize eden Mehmet Ali Ünal, kitap için yaptığı değerlendirmede bu sonuca ulaşmıştır. SÜLEYMAN SUDİ, s.4.

[1046] CEM, İsmail: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.94.

[1047] ÖZBEK, s.35-36.

2. Ganimet ve Fey

Ganimet, İslam devletinin gayrimüslimlerle yaptığı savaştan elde ettiği mallardır. Fey ise savaş yapılmadan elde edilen mallardır.[1048] "Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından Peygamberlerine verdikleri; Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Ta ki içinizdeki zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın."[1049] ayeti fey ve ganimet için delil kabul edilmiştir.

İslam devletinin gelirleri arasında kabul edilen ganimetlerin beşte biri (1/5) devlet hazinesine aktarılır. Bu beşte birlik gelirin yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar için harcanması gerektiği kabul edilmiştir.[1050] Hz. Peygamber dönemi uygulamasında beşte birlik pay beşe bölünerek Hz. Peygamber, akrabaları, yetimler, miskinler ve yolcular arasında dağıtılmıştır. Hz. Ebubekir döneminden itibaren ise beşti birlik pay üçe bölünerek yetimler, miskinler ve yolculara dağıtılmıştır.[1051] Ebu Hanife ganimetin yetimler, muhtaçlar ve yolcular arasında paylaştırılması gerektiği fikrindedir.[1052]

Ganimet İslam devletlerinde önemli bir devlet geliri olmuştur. Ganimet devlet tarafından bireylere yapılan bir yardımdır. Ganimetten yardım yapılması zorunlu değildir. Ancak uygulamada ganimetten genellikle yardım yapıldığı görülmektedir. Hz. Ebubekir, kendisine gelen ganimet mallarını halka dağıtmıştır. Bu dağıtımda Hz. Peygamberin verdiği sözler öncelikle yerine getirilmiştir. Bu sözler yerine getirildikten sonra kalan mallar küçük, büyük, özgür, köle, kadın, erkek ayrımı yapılmaksızın bütün insanlara eşit olarak paylaştırılmıştır.[1053] Hz. Ömer ise ganimetin dağıtılmasında Hz. Ebubekir'den farklı bir yol izlemiştir. İnsanların İslam'a girişlerine, hizmetlerine, Hz. Peygamber'e yakınlıklarına göre insanlara farklı pay vermiştir.[1054]

[1048] CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.369; BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.197; ERDOĞAN, s.143; Taşınır malların ganimet, taşınmaz malların fey olduğunu ifade eden görüşler de vardır. ÜÇOK & MUMCU, s.57; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.52.

[1049] Enfal, 8/41.

[1050] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.534-535.

[1051] EBU YUSUF, s.99-102.

[1052] ÜÇOK & MUMCU, s.57.

[1053] Hz. Ebubekir'in malları eşit olarak dağıtması eleştirilere sebep olmuştur. Bazı sahabiler İslamiyet'i önce kabul edenlerin, savaşta önde yer alanların, fazilet bakımından üstün olanların daha fazla pay almasını savunmuştur. Ancak Hz. Ebubekir, bunların mükafatının Allah tarafından verileceğini, paylaştırılan malların insanların geçim kaynağı olduğunu, bu sebeple eşit dağıtımın daha uygun olduğunu belirtmiştir. EBU YUSUF, s.145.

[1054] Hz. Ömer'in dağıtımını da eleştirenler olmuştur. Hz. Ömer de kime neden yüksek pay verdiğini açıklayarak bu eleştirilere cevap vermiştir. EBU YUSUF, s.145-147.

Osmanlı Devletinde de ganimet olarak elde edilen miri arazi devlet için önemli gelir kaynağı olmuştur. Ganimet olan miri arazinin beşte birinin İslam hukukuna uygun olarak sosyal güvenliğe harcanması gereklidir.[1055] Osmanlılar da kurdukları tahsisat kabilinden vakıflar aracılığıyla miri arazinin gelirlerini vakıflara aktarmışlardır.

İslam devletinin kan dökülmeksizin Müslüman olmayanlardan aldığı mallara fey denilmiştir. Feyin de ganimet gibi beşte biri yoksullara, yetimlere ve yolda kalmışlara verilir.[1056] Petrol ve madenleri de fey kapsamında değerlendiren hukukçular olmuştur. Bu takdirde feyin kapsamı oldukça genişlemekte ve sosyal güvenliğin en önemli kaynaklarından biri haline gelmektedir.[1057]

Fey ve ganimet özellikle yükselme döneminde Osmanlı devletinin önemli gelirleri arasında yer almıştır. Ganimetin beşte biri devlet bütçesine aktarılmıştır.[1058] Ganimet, Osmanlılarda bir sosyal güvenlik aracı olarak kullanılmıştır.[1059] Fethedilen toprakların miri arazi haline dönüştürülmesi ve bunlardan bir kısmının sosyal güvenlik harcamalarına, özellikle vakıflara tahsis edilmesi Osmanlı devletinin uyguladığı sistemdir.

Ganimetler, madenler ve buluntu hazinelerin beşte birinin hazineye aktarılması gereklidir. Bu gelirin harcanacağı yer ise yetimler, fakirler ve miskinler ile yolda kalanlardır. Devlet başkanı Müslümanların uğradıkları felaketlere bu gelirlerden harcayabilir.[1060] Kanuni döneminde devlet bütçesine ilişkin bir risale yazan Dede Halife de bu görüşleri aynen tekrarlamış ve bütçenin bu şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir.[1061]

D. SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI

1. Genel Olarak

Geleneksel sosyal güvenlik teknikleri içerisinde yardımlar önemli bir paya sahiptir. Hatta geleneksel tekniklerin tamamen yardımlardan oluştuğu ileri sürülebilir. Bu yardımlar sosyal yardımlar şeklinde de adlandırılmaktadır. Ancak sosyal yardımlar teknik ve dar

---

[1055] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.534-535.

[1056] Ayette "Allah'a, peygambere, onun yakınlarına" ifadesi de yer almaktadır. Haşr 59/7.

[1057] YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik, s.167.

[1058] Araziler ise miri arazi haline getirilmiş ve tımar şeklinde gazilere paylaştırılmıştır. CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.369; AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.717.

[1059] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.52.

[1060] SERAHSİ, c.3, s.26.

[1061] AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.534-535.

anlamda geleneksel yardımlardan farklıdır. Sosyal yardım, devlet tarafından organize edilen yardımları ifade eden bir kavramdır.[1062] Bu başlık altında anlatılacak olan konu da dar ve teknik anlamda sosyal yardıma ilişkindir. Bu anlamda sosyal yardımlar, kamu sosyal güvenlik harcamaları olarak da ifade edilmektedir.[1063]

Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam devletleri vatandaşlarına sosyal yardımlarda bulunmuşlardır. Hz. Peygamber tarafından kurulan beytülmal, Hz. Ömer tarafından geliştirilmiştir. Beytülmal devlet gelirlerinin toplandığı bir havuzdur. Gerektiğinde ihtiyaç sahibi vatandaşlara buradan yardım edilmiştir. Beytülmal dünyadaki ilk sosyal güvenlik kurumlarından bir tanesidir.[1064]

Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren ihtiyaç sahiplerine çeşitli yollarla yardım yapmıştır. İlk sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine tahsis edilen miri araziler yoluyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Tımar, zeamet, yurtluk, ocaklık ve muhtacin gibi kurumlar ihtiyaç sahiplerine sosyal yardım yapılmasına aracılık eden ilk sosyal yardım kurumlarıdır.[1065] Bu kurumlar Osmanlı devletinin ilk dönemlerinden itibaren var olmuşlardır. Orhan Gazi döneminde ihtiyaç sahiplerine, dul ve yetimlere tımar, zeamet, yurtluk, ocaklık ve muhtacin kurumları vasıtasıyla yardımlar yapılmıştır. Bu kurumlardan kimlerin yararlanacağına ilişkin şartlar belirlenmiştir.[1066]

Osmanlı Devleti büyüyüp güçlendikçe sosyal yardımların uygulama alanı artmıştır. Ayrı başlıklar altında ele aldığımız zekât ve vakıf kurumlarının sosyal yardım yönleri bulunmaktadır. Zekât, bir vergi olarak kabul edildiğinde sosyal yardımların vergilerle finanse edilmesine de örnek teşkil etmektedir. Vakfın bir türü olan tahsisat kabilinden vakıflar ise yine kurulmuş vakıflara yapılan devlet desteğinin göstergeleridir. Nafaka kurumunda da yükümlü bireylerin dışında son olarak devletin yükümlü kabul edilmesi, bu kişiler için bir sosyal yardım niteliğindedir. Bu temel kurumlar dışında da sosyal yardım uygulamaları görmek mümkündür. Bu uygulamalar geçici veya sürekli, ayni veya nakdi yardımlar şeklinde olmuştur.

[1062] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.137.

[1063] YAZGAN, Meseleler, s.19.

[1064] TAMAN, s.493-494. Khan, beytülmali merkez bankasına ve sosyal sigorta kurumuna benzetmiştir. KHAN, s.32.

[1065] YAZGAN, Meseleler, s.32.

[1066] DİLİK, Tahlil, s.25.

Sosyal yardımlar günümüzde ihtiyaç sahibi olup sosyal güvencesi olmayan kişileri kapsama alarak sosyal güvenlik açıklarını kapatma işlevi görmektedir.[1067] Osmanlı Devletinde ise sosyal yardımlar ihtiyaç sahibi tüm bireylere destek sağlamayı hedeflemişlerdir. Osmanlılar için sosyal yardımlar temel bir sosyal güvenlik tekniğidir ve günümüzden daha fazla öneme sahip olmuşlardır.

2. Sürekli ve Düzenli Yardımlar

Osmanlılarda ihtiyaç sahiplerine sürekli ve düzenli yardımlar yapılması devletten önce vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Vakıfların görevlilere maaş olarak veya vakıftan yararlananlara farklı şekillerde yaptıkları ödemelere vazife denilmiştir. Çoğulu vezaiftir. Maaştan yararlananlara da mürtezika veya ehl-i vezaif denmiştir.[1068] Vakıfların Tanzimat öncesinde yerel düzeyde, Tanzimat'tan sonra ise merkezi olarak ihtiyaç sahiplerine düzenli gelir sağladığı görülmektedir.[1069] Tanzimat öncesi dönemde vakıfların karşıladığı çok sayıda ihtiyaç Tanzimat sonrasında devlet tarafından sosyal yardım şeklinde karşılanmaya başlanmıştır.[1070] 19.yy ve 20.yy Osmanlı padişahları daha az vakıf kurmuş, bunun yerine sosyal yardımları bir devlet politikası şekline dönüştürmüşlerdir.[1071] Özellikle Sultan II. Abdülhamit zengin bir sosyal yardım sistemi oluşturmasına karşın bu sistemde vakıfları kullanmamıştır.[1072]

Vakıflardan ihtiyaç sahiplerine düzenli maaş uygulamaları da görülmüştür. İş kazası sebebiyle ayakları kırılan bir işçiye Evkaf Nezareti tarafından maluliyet aylığı bağlanmıştır. İşçinin Kütahya'da ikamet etmesi sebebiyle, aylığın Kütahya kaymakamlığı tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.[1073] Arşiv kayıtlarından emeklilik hakkı kazanamadan işten ayrılan kişilere ve vefat eden kişilerin yakınlarına düzenli gelir sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu

---

[1067] GEREK & ORAL, s.42-44.

[1068] ÖMER HİLMİ, s.15, m.21.

[1069] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.63 vd.

[1070] Tanzimat dönemi bütçelerinde sosyal yardımlara pay ayrıldığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. ÖZBEK, s.51-53.

[1071] Bu dönemin padişahları II. Mahmut 16, Abdülmecid 3, II. Abdülhamit 2 ve Mehmed Reşad 6 vakıf kurmuştur. Bu dört padişah tahtta bulundukları 108 yıllık süreçte sadece 27 vakıf kurmuştur. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.35.

[1072] ÖZBEK, s.26.

[1073] GÖNENCAN, s.37.

şekilde müderris, din görevlisi, hastane personeli gibi vakıflarda hizmet görevi yapan personele sosyal güvence sağlanmıştır.[1074]

Osmanlı Devletinde ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanması ise klasik dönemde dahi örneklerine rastlanan bir uygulamadır. İhtiyaç sahiplerine, özellikle sakat, dul, kimsesiz, yetim ve fakir kişilere aylık gelir bağlanmıştır.[1075] 16.yy'dan itibaren devletin üst düzey yöneticiliğine gelmiş bazı kişilerin görevden ayrılmaları halinde kendilerine, savaşta şehit olanların ailelerine, gazi olanların ise kendilerine bir miktar aylık veya gelir bağlamıştır.[1076] 1777 yılında engelli çocuğu olan İstanbullulara günde 10 akçe maaş tahsis edilmiştir.[1077]

Osmanlılar sürekli yardıma ihtiyacı olan fakirler için "muhtâcin" kavramını kullanmışlardır. Hayat boyu yardıma ihtiyacı olanlar bu kavramla ifade edilmiştir.[1078] Muhtaç olan kişilere muhtâcin maaşı adı altında ödemeler yapılmıştır. Muhtâcin maaşı kayd-ı hayat şartıyla yapılan ve başlangıçta hukuki dayanağı olmayan ödemelerdir.[1079] Vakıflar ihtiyaç sahiplerine maaş şeklinde düzenli gelir sağlamışlardır. Nezaret öncesinde her vakfın yerel olarak yaptığı "muhtaç aylığı" hizmeti, nezaretin kurulmasından sonra merkezi bir anlayışla yapılmaya başlanmıştır. Arşive göre ilk toplu "muhtâcin maaşı" 1838 (1254) yılında verilmeye başlanmıştır. Arşive göre muhtâcin maaşı belirli olmayıp kişiye göre değişmektedir.[1080] Muhtâcin maaşının verilme kriteri kişinin ihtiyaç sahibi olmasıdır.[1081]

Muhtaç maaşları ile ilgili yasal düzenleme ise "Muhtâcin Maaşatı Hakkında Nizamname"[1082] adıyla 1910 yılında yapılmıştır. Osmanlı vatandaşlarından hiçbir geçim kaynağı olmayan, kendisine bakmakla yükümlü yakını bulunmayan ve çalışma gücünden yoksun kişilere maaş ödenmesine ilişkin bir nizamnamedir.[1083] Nizamnamenin 1. maddesi

---

[1074] VGMA 1330: 949/250-266.

[1075] Bu uygulama yeni fethedilen yerlerde dahi uygulanmıştır. Kanuni döneminde Mısır'a giden dönemin veziriazamı buradaki ihtiyaç sahiplerinin hepsine maaş bağlatmıştır. Bunlar arasında 1000 civarında yetim de vardır. ÖZTUNA, c.10, s.333.

[1076] GÖNENCAN, s.20-31.

[1077] ÖZTUNA, c.10, s.333.

[1078] ÖZBEK, s.50.

[1079] ÖZBEK, s.53.

[1080] Muhtâcin maaşlarının bu dönemde 5 kuruş ile 200 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Belgeye göre muhtâcin maaşı bağlanan kişi sayısı 115'tir. VGMA 1267: 969/50-52. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.178.

[1081] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.178.

[1082] 19 Cemaziyelahir 1328 (18 Haziran 1910) tarihli nizamname için bkz. Düstur: 2/2, s.400-403.

[1083] KALA, Eyüp Sabri: Osmanlılarda Sosyal Güvenlik - Sosyal Sigortalar (1865-1923), İÜSBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s.31.

maaş kriterini düzenlemiştir. Hükme göre muhtaç maaşı alabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak, çalışma imkanı olmamak, bakacak kimsesi olmamak, yaşlı veya öksüz olmak şartları bulunmaktadır. 5. maddede şehit yakınlarının, emekli olmadan vefat eden personel yetimlerinin, birden fazla malul ve sakat çocuğu bulunan ailelerin öncelikli olacağı belirtilmiştir. Muhtaç aylığı bağlanan kimsenin ölümü, bayanların evlenmesi, erkeklerin 20 yaşına basmaları durumunda aylıklar kesilmiştir. Öğrenciler ise yükseköğrenimlerini tamamlayıncaya kadar yaş haddine bakılmaksızın maaş alma hakkına sahip olmuştur. Muhtaç maaşları Şubat ve Ağustos aylarında denetlenmiş ve maaş alma hakkı olmayanların maaşları kesilmiştir. Bir yıl süre maaşı almamak da maaşın kesilme sebeplerinden biridir.[1084] Muhtacin maaşlarına ilişkin tutulan defterlerde muhtaçların isimleri, maaş miktarları ve yapılan ödemeler hakkında bilgiler yer almıştır.[1085]

3. Düzenli Olmayan Yardımlar

Taşrada bulunan valiler yetkileri altında bulunan "Kapualtı Hasılatı" adlı ödenekten muhtaçlar için harcama yapabilmişlerdir. Özellikle Tanzimat sonrasında kapualtı hasılatının böyle bir işleve sahip olduğu görülmektedir.[1086] Kapualtı hasılatından fakirlere, muhtaçlara maaş tahsis edildiğine dair arşiv belgeleri bulunmaktadır.[1087]

1868 Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile yerel yönetimlere yoksulların korunması konusunda görev verilmiştir. Şehremaneti yetki bölgesi içindeki yoksulların korunmasından sorumlu tutulmuştur. Kör, dilsiz ve yetim çocukların eğitimi, fakir ve muhtaç hastanelerinin yapılması, meslek sanat okullarının açılması ve insanların dilencilikten kurtarılması konularında belediyeler görevli kabul edilmiştir.[1088] Belediyeler bu kanunların gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır. Meşrutiyet dönemi öncesinde belediyelerinin net gelirlerinin kırkta birlik kısmının muhtâcin maaşı olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılması yaygın bir uygulamadır.[1089] Arşivde belediyelerin fakirlere maaş bağlamasına ilişkin kayıtlar

---

[1084] Düstur: 2/2, s.400-403.

[1085] BOA, MAD.d, /18712; BOA, HH.d, /5045.

[1086] ÖZBEK, s.55-56.

[1087] Erzurum, Filibe, İzmir, Trabzon, Yanya, Edirne vilayet ve sancakları kapualtı hasılatlarından maaş tahsislerine ilişkin bkz. BOA, İ..MVL, 550/24671, 18 Za 1282; BOA, İ..MVL, 553/24839, 13 M 1283; BOA, MVL, 1036/44, 12 Ca 1284; BOA, İ..MVL, 582/26130, 8 Ş 1284; BOA, İ..MVL, 582/26154, 18 Ş 1284; BOA, İ..MVL, 583/26189, 11 N 1284; BOA, İ..MVL, 585/26284, 2 Za 1284.

[1088] 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayat Belediye Kanunu 1868 yılında verilen görevleri tekrar etmiştir. Kanun metinleri için bkz. ERGİN, c.4, s.1615 vd;s.1658 vd.

[1089] ÖZBEK, s.60.

vardır.[1090] Bunun dışında Şehremaneti tarafından fakirlere ekmek, kömür gibi ayni yardımlar yapıldığı, hastalara devair-i belediye hastanelerinde tedavi imkânları sunulduğu görülmektedir.[1091]

Büyük İstanbul yangınlarında dönemin padişahı I. Abdülhamid yangından etkilenenlere büyük miktarda sosyal yardım yapmıştır.[1092] 1882 yılında Hazine-i Hassa Nezareti ağır kış sebebiyle padişah adına yoksul halka kömür dağıtmıştır. II. Abdülhamit'in her yıl kış aylarında yoksullar için benzer kampanyalar düzenleyip, büyük yardımlar yaptığı görülmüştür.[1093] II. Abdülhamit döneminde Hazine-i Maliye-i Celile tahsisatları arasında bulunan "muhtacin tertibi" zor durumda olan muhtaçlara destek aktaran önemli bir kaynak olmuştur.[1094] Osmanlı arşivinde maliye defterleri içerisinde muhtacin tertibinden tahsis edilmiş maaşlara ilişkin defterler yer almaktadır. Bu defterlerde fakirliği, zarureti, işsiz kalması gibi sebeplerle kişilere maaş tahsis edildiğine dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır.[1095] Defterler dışında da muhtacin tertibinden maaş bağlanmasına ilişkin kayıtlar vardır.

Osmanlılar dilencileri iki sınıfa ayırmışlar, çalışamayacak durumda olan, gerçek ihtiyaç sahibi kimseleri korumaya çalışmışlardır.[1096] Dilencilik yaparak geçimini sağlayan bir kadının dilenmekten men edilmesi sonrası aciz kalması üzerine kendisine bir miktar geçinecek tayin edilmesine karar verilmiştir.[1097] 1896 tarihli Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname ile dilencilikle ilgili konular hukuki düzenlemeye kavuşturulmuştur. Dilenciliğin yasaklanmasından sonra gücü yerinde olup dilenenler hakkında cezai işlem yapılacağı, ihtiyaç sahiplerine ise belediyenin ilgili bütçesinden yardımda bulunacağı kararı alınmıştır.[1098]

[1090] BOA, DH.MKT, 2156/45, 21 Ş 1316.

[1091] BOA, A.DVN, 130/68, 15 Ş 1274; BOA, Y..A…HUS, 160/5, 8 M 1296; BOA, BEO, 433/32447, 8 M 1312.

[1092] Bu dönemde İstanbul'da ağır hasar veren yangınlar yaşanmıştır. Bunlardan 1779, 1780 ve 1782 yıllarındaki yangınlar daha büyüktür. ÖZTUNA, c.10, s.333. I. Abdülhamid tarafından yapılan yardımlara ilişkin bazı defterlerde kayıtlar yer almaktadır. Bilgi için bkz. BOA, TS.MA.d, /70-1054-2419.

[1093] ÖZBEK, s.171-172.

[1094] Muhtacin tertibinden yapılan ödemelere ilişkin çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin çok çocuk sahibi bir kadına maaş tahsis edilmiş ve bir çocuğu uygun bir okula kaydedilmiştir. ÖZBEK, s.56.

[1095] BOA, MAD.d, /9339, 9357, 9370, 9381, 9382, 9386, 11659, 20728.

[1096] Çalışabilecek durumda olmasına karşın dilencilik yapanlara ise kürek ve kalebentlik gibi ağır cezalar verilmiştir. ÖZBEK, s.65 vd.

[1097] BOA, C..BLD, 12/582, 19 B 1145.

[1098] BOA, DH.MKT, 1762/120, 6 S 1308.

E. SOSYAL HİZMET KURUMLARI

1. Sosyal Hizmet Kavramı ve İslam Hukukundaki Anlayış

Sosyal Hizmetler Kanununun 3. maddesinde sosyal hizmetler; kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü olarak tanımlanmıştır.[1099] Bir diğer ifadesiyle sosyal hizmet sosyal yardım tekniğinin unsurları aynı kalmak suretiyle hizmete dönüştürülerek yapılmasıdır.[1100]

Sosyal hizmetler çok eski tarihlerde ortaya çıkmıştır. Antik Çin ve Yunan'da hastalar ve kimsesizler için barınaklar yapıldığı, yoksul çocuklar için parasız okullar yapıldığı, yoksullara parasız yemek ve giyecek dağıtıldığı bilinmektedir.[1101] Bu hizmetler toplumların ihtiyacına göre farklı dönemlerde farklı yollar ve kurumlar vasıtasıyla yerine getirilmiştir. İslam tarihinde de sosyal hizmet kurumlarının örneklerine rastlamak mümkündür. Çünkü İslam hukukunda devlet; fakirler, hastalar, mazlumlar ve kimsesizler için hizmet kurumları oluşturmakla görevli kabul edilmiştir.[1102] İslam devletleri bu görevlerini yerine getirmişler ve ilk İslam devletinden itibaren sosyal hizmet kurumları oluşturmuşlardır. Bu anlamda mescitler önemli bir fonksiyon üstlenmişlerdir. İslam devletinin ilk sosyal hizmet kurumu da Mescid-i Nebevi'nin giriş kısmında oluşturulmuş olan suffedir. Ashab-ı suffe veya ehl-i suffe olarak anılan kimseler de bu sosyal hizmet kurumunun ilk yararlananları olmuştur.

Fakir ve kimsesiz sahabilerden oluşan ashab-ı suffe için Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevi'nin girişinde bir yer yaptırmıştır. Ashab-ı suffe içinde Medine'ye hicret eden fakir, bekâr ve yakını bulunmayan sahabenin yanı sıra Ensar'dan fakir olanlar da bulunmuştur. Ayrıca evleri olan bazı sahabenin de suffe ehlini kıskanıp onlarla birlikte kaldıkları rivayet edilmektedir.[1103] Suffe, Medine'de yatacak yeri olmayanlar için barınma imkânı sağlayan bir

---

[1099] 24.05.1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanununun adı 3.6.2011 tarihinde Sosyal Hizmetler Kanunu olarak değiştirilmiştir.

[1100] ARICI & ALPER, s.78; ARICI, Sosyal Güvenlik, s.139.

[1101] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.18.

[1102] SERAHSİ, c.3, s.26-27.

[1103] Buhari, *Salat* 58; Nesaî, *Mescitler* 29. Ashab-ı suffede kalanların sayısı sürekli değiştiğinden kesin değildir. Ancak aynı anda 70 kişinin bulunduğu rivayet edilmiştir. Toplamda kalanların sayısının da 400 olduğu tahmin edilmektedir. BAKTIR, Mustafa: "Suffe", DİA, c.37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s.469-470; KAHF, s.3; ZAIDI, s.24.

kurum olmuştur.[1104] Hz. Peygamber ashab-ı suffeyi akşamları karınlarını doyurmak için birer ikişer sahabeye paylaştırmış, kalanları da evinde misafir etmiştir. Müslümanların maddi durumu düzelene kadar bu şekilde uygulama yapılmıştır. Sadakalar da yine suffe ehline yönlendirilmiştir.[1105]

Sosyal hizmetler ihtiyaç sahiplerine sunulan çeşitli hizmetleri kapsamaktadır. Bu hizmetler arasında çocuklar, hastalar, yaşlılar ve kimsesizler gibi ihtiyaç sahiplerine bakım, barınma, sağlık ve beslenme hizmetleri bulunmaktadır.[1106] Günümüzde toplumla uyumlu yaşamak için desteğe ihtiyaç duyan çocuklar, yaşlılar, gençler, kadınlar gibi gruplar dezavantajlı gruplar olarak kabul edilmektedir.[1107] Dezavantajlı gruplar olarak adlandırılan bu kesimlere ilişkin İslam hukukunda da özel hükümler bulmak mümkündür. Osmanlı sosyal hizmet kurumlarının da daha çok dezavantajlı gruplar için oluşturulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devletinde sosyal hizmet kurumları daha çok vakıflar bünyesinde faaliyet göstermiştir. Vakıf kurumunu yardımlar başlığı altında ele almıştık; ancak sosyal hizmetlerle ilgili olan vakıflar bu inceleme içinde yer almamıştır. Bu sebeple sosyal hizmet vakıflarına burada tekrar değinilmiştir. Vakıflar dışında dezavantajlı gruplar arasında görülebilecek yaşlı ve kimsesizlere, çocuklara, hastalara, savaş mağdurlarına yönelik sosyal hizmet kurumları Osmanlı Devletinde hizmet vermiştir. Bu kurumlar içerisinde de vakıf şeklinde hizmet görenler vardır. Bir hizmete veya gruba yönelik olduklarından dolayı burada ele alınmışlardır.

2. Sosyal Hizmet Vakıfları

a. Genel Olarak

Osmanlılar doğrudan hizmet sunan vakıf kuruluşlara "hayrat" adını vermişlerdir.[1108] Hayri vakıflar veya müessesatı hayriye[1109] olarak adlandırılan vakıflar daha çok günümüzde

---

[1104] HAMİDULLAH, İslam Peygamberi, c.2, s.831.

[1105] BAKTIR, s.469. Buhari, *Mevakiti's-Salat* 42, *Rikak* 17. Suffetü'n-nisa adını taşıyan hanım sahabelere özgü bir suffeden daha bahsedilmektedir. Suffetü'n-nisanın nerede olduğuna ve hangi sahabilerin buraya katıldığına ilişkin bilgi yoktur. BAKTIR, s.470.

[1106] KORKUSUZ & UĞUR, s.31; SÖZER, Sosyal Hukuk, s.31.

[1107] ARICI & ALPER, s.7.

[1108] YEDİYILDIZ, Hayrat Sistemi, s.23.

[1109] Okul, cami, kütüphane, imarethane, han, köprü ve hastane gibi doğrudan hayır işlerine hizmet eden kurumlardır. YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu, s.6; ÜÇOK & MUMCU, s.104; ERDOĞAN, s.414; ŞEN, Ahi Birlikleri, s.33.

sosyal hizmet olarak görülen hizmetleri yerine getirmişlerdir.[1110] Kimsesiz çocuklar ve fakir öğrenciler için yurtlar, aşevleri, kimsesizler için barınaklar, ihtiyaç sahiplerine sağlık yardımı veren kurumlar vakıfların yöneldiği alanlardan bazılarıdır.[1111] Kazıcı, sosyal hizmet veren vakıf kurumlarını hastane, darüşşifa, kervansaray, darülaceze, kör evleri, cüzzamlar yurdu, çocuk emzirme yurdu vb. şeklinde sıralamıştır.[1112] Bu vakıflardan bir kısmı herkesin hizmetine sunulmuşken, bir kısmı ise sadece ihtiyaç sahiplerine hizmet eden kurumlar olmuşlardır.[1113] Konuya ilişkin bir fetvada vakfın ciheti olarak ifade edilmiş sadaka ve sıla kavramları arasındaki fark ifade edilmiştir. Buna göre sadaka fakirlere mahsustur. Sadaka cihetine tahsis edilmiş olan galle zenginlere haramdır. Sıla ise atiyyedir (hediye, bahşiş), zenginlere de helaldir.[1114]

Osmanlılarda aşevi, misafirhane, yaşlılara giyecek yardımı, ihtiyacı olanlara borç para verilmesi, hapiste olanlara yiyecek verilmesi, çocuklara meyve yedirilmesi gibi çok çeşitli sosyal hizmetleri vakıfların üstlendiği görülmektedir.[1115] Hizmet kurumlarına kör evleri, cüzzamlılar yurdu, çocuk emzirme yurdu gibi farklı amaçlarla kurulmuş vakıfları da eklemek mümkündür.[1116]

18.yy'da vakıf gelirlerinin %10,51'inin sosyal hizmetlere ayrıldığı görülmektedir.[1117]

b. Külliye ve İmaret

Osmanlı sosyal hizmet kurumları içerisinde belki de en önemlisi pek çok hizmet kurumunu bir arada bulunduran külliye veya imaret denilen yapılardır. Külliye ve daralmaya uğramadan önceki anlamıyla imaret, aşağıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere aynı yapıyı ifade eden kavramlardır. İmaret kavramı daha sonra anlam daralmasına uğrayarak aşevi şeklinde anlaşılır olmuştur ki bu da külliyenin bir parçasıdır.

Osmanlı sosyal hizmet kurumları içerisinde yer alan cami, medrese, hastane, aşevi, misafirhane, kütüphane, kervansaray ve hamam gibi yapılar topluluğu genellikle bir arada

---

[1110] İmarethane, kervansaray, misafirhane, hamam, hastane, darülaceze gibi hizmetler hayri vakıf olarak adlandırılan vakıflarca görülmüştür. DİLİK, Tarihsel, s.68; ATEŞ, s.56 vd.

[1111] BERKİ, Vakfın Mahiyeti, s.2; TALAS, Sosyal Ekonomi, s.590-591.

[1112] KAZICI, Vakıf, s.81-82.

[1113] ÖMER HİLMİ, s.52; BERKİ, Vakıflar, s.116; AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.280-284; CİN & AKGÜNDÜZ, c.2; s.65.

[1114] DÜZDAĞ, Ebussuud: 323.

[1115] KOZAK, s.28.

[1116] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.92.

[1117] YEDİYILDIZ, XVIII. Asır, s.2.

bulundurulmuştur. Büyük bölümünü vakıfların işlettiği bu yapılar topluluğu külliye olarak adlandırılmıştır.[1118] İmaret sistemini geniş şekilde ele alan Ergin de imaret kavramının cami, medrese, hastane, aşevi, misafirhane, türbe, kale, minare gibi binalar bütününü kapsamına aldığını ifade etmektedir. Buna delil olarak da eserlerin kitabelerinden kullanım örnekleri vermiştir.[1119] Görüldüğü gibi Ergin'in imaret kavramı külliye kavramı ile örtüşmektedir. Ancak imaret kavramının anlam daralmasına uğradığı da bir gerçektir.[1120]

İslam ve Osmanlı kültürünü yansıtan külliyeler Osmanlı Devletinde yaygın şekilde uygulama alanı bulmuş kurumlardır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içerisinde 200 civarında külliye madde olarak yer almıştır. Bu külliyelerden yaklaşık 150 tanesi Osmanlılar dönemine ait olan külliyelerdir. Osmanlı Devletinde külliyelerin 15.yüzyıldan itibaren artmaya başladığı ve 16.yüzyılda ise zirveye ulaştığı görülmektedir. Osmanlı külliyelerinin üçte ikisine yakını bu iki yüzyılda yapılmıştır. Bu durum sosyal güvenliğin ekonomi ile olan bağlantısını da göstermektedir. Bu yüzyıllar Osmanlı ekonomisinin de güçlü olduğu dönemlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde külliye ihtiyacının daha az olduğu, külliye yaptırmak yerine yapılan külliyelerin finansmanına önem verildiği de düşünülebilir.

Külliye içindeki kurumlardan bir tanesi de kervansaraylardır, daha küçük olanlarına han denilmiştir. Vakıf kervansaraylar günümüzdeki otellerden farklı kurumlardır. Bunların vakıfnamelerinde genellikle her yolcunun üç gün boyunca hayvanları ile birlikte misafir edileceği ve yedirilip içirileceği şartı yer almıştır.[1121] 17. yüzyıl ortalarında Mısır'dan İstanbul'a gelen bir kişinin her gece bir han veya kervansaray bulduğu, bunların bulunmadığı iki küçük kasabada ise misafir odalarında ağırlandıkları anlatılmıştır.[1122]

Külliyeler içerisinde yer alan aşevleri kendi görevlilerine, medrese öğrencilerine ve dışardan gelen ihtiyaç sahibi kimselere günde iki öğün yemek hizmeti vermiştir. Külliyelerin

---

[1118] SINGER, Amy: "Serving up Charity: The Ottoman Public Kitchen", The Journal of Interdisciplinary History, Vol.35, No.3, Poverty and Charity: Judaism, Christianity and Islam, Winter 2005, s.485. Osmanlı döneminde yapılmış belli başlı külliyeler hakkında bilgi için bkz. AKOZAN, s.303 vd; DİA, Tüm ciltler, TDV Yayınları; ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa: "Külliye", DİA, c.26, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, s.542.

[1119] ERGİN, İmaret, s.5-7, 11-12.

[1120] İmaret kavramını inceleyen Amy Singer kavramı İngilizce'ye "public kitchen" olarak çevirmiş, kavramın Osmanlıdaki kullanımlarını ise imaret, aşhane, darü'l-it'am ve darü'z-ziyafe olarak saymıştır. SINGER, Public Kitchen, s.481.

[1121] ÖZTUNA, c.10, s.331. Ribat, zaviye gibi Osmanlı öncesi İslam devletlerinde görülmüş olan kurumların kervansaray ve imaret gibi kurumların temelini teşkil ettiği kabul edilebilir. Bazı değişikliklerle ve dönüşümlerle bu kurumlar oluşmuştur. OCAK, s.247-250. Bilmen, ribatı daha geniş bir anlamda kullanmıştır. Sınır nöbetçilerinin ve yolcuların konaklaması ve fakirlerin yemek yemesi için yapılan han, kışla, tekke ve imarethane gibi yerleri ribat olarak ifade etmiştir. BİLMEN, c.5, s.14.

[1122] YEDİYILDIZ, Vakıf, s.171.

tabhane denilen bölümleri de misafirlere, ihtiyaç sahiplerine konaklama imkânı sağlamıştır.[1123] Külliyeler içerisinde imaretler verdikleri hizmetle külliyenin diğer bölümlerinden daha ön planda olmuşlardır. İmaret kavramının anlam daralmasına uğramasında bu öne geçişin de payı olma ihtimali vardır.

İmaret, Osmanlılardan önceki İslam devletlerinde de görülen bir kurumdur. İmareti Osmanlılarda ilk kuran ise Orhan Bey'dir.[1124] Görüldüğü gibi imaret, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren hizmet veren bir kurum olmuştur. İmaretler aynı zamanda vakıfların yürüttüğü sosyal yardımın en önemli araçlarından bir tanesini oluşturmuştur. Günümüzdeki aşevlerine benzeyen imaretler halka yemek dağıtan kurumlardır. İmaretler sadece fakir halka yemek dağıtan kurumlar olmamışlardır. Fakir olmayanlar veya yolcular da istedikleri takdirde imaretlerden faydalanabilmişlerdir.[1125] İmaretler yakınına kurulduğu medreselerin öğrencilerini geçim derdinden uzak tutma amacı da taşımıştır. Bazı imaretlerin yemek hizmeti yanında, ihtiyaç sahiplerine günlük maddi yardımlarda da bulunduğu görülmüştür.[1126] Medrese öğrencileri, yoksullar, kimsesizler ve yolcular imaretlerin hizmetlerinden faydalanmışlardır.[1127] Arşivdeki bazı kayıtlardan kimsesiz çocukların imaretlere yerleştirildiği[1128] ve imaretlerin okul olarak kullanıldığı[1129] anlaşılmaktadır.

İmaretlerde din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın bütün insanlara yardım yapılmıştır. İnsan onurunun korunmasına özen gösterilmiştir.[1130] Tanzimat dönemine kadar vakıflar tarafından yönetilen imaretler, Tanzimat'tan sonra merkez tarafından yönetilmiştir.[1131] 1909 yılından sonra Evkaf Nezareti, imaretlerin kapatılarak gelirlerinin belirlenecek ihtiyaç sahiplerine

---

[1123] AKOZAN, s.304-305.

[1124] SINGER, Public Kitchen, s.481, 494; *"Atası ayda pişirdiği için ol imaretler yapdıkim fakirler geleler, her gün taam yiyeler…"* AŞIKPAŞAZADE, s.195; KAZICI, İmaret, s.44-45; KAZICI, Vakıf, s.117-118.

[1125] ERGİN, İmaret, s.22-23; İmaret önceleri külliye denilen yapılar bütününün tümüne verilen isimdir. Zamanla anlam daralmasına uğramış ve külliyenin aşevi olarak faaliyet gösteren bölümünün adı olmuştur. ERTUĞ, Zeynep Tarım: "İmaret", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s.219; Osmanlı Devleti'ndeki imaretlerden bazıları ve bunların işleyişi hakkında bkz. ÖZTUNA, c.10, s.328 vd; KAZICI & ŞEKER, s.256-257.

[1126] *"Yemeklere ilaveten adam başına günde 3-5 akçe, hatta bazen 10 akçe verilirdi."* HUART, Cl: "İmaret", İslam Ansiklopedisi, c.5/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.985.

[1127] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.157; ERTUĞ, s.220; D'Ohsson, 18.yy'da sadece İstanbul'da otuz bin kişinin imaretlerde yemek yediğini ifade etmiştir. YEDİYILDIZ, Vakıf, s.171.

[1128] BOA, A.MKT.MHM, 707/23, 2 M 1319.

[1129] BOA, MF.MKT, 122/66, 13 Ra 1308.

[1130] ÖZTÜRK, Sosyal Hizmet, s.356.

[1131] BOA/MM 1258: 580, bnt 5; VGMA 1258: 966/421-423. ÖZTÜRK, Sosyal Hizmet, s.357; ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.175-176.

verilmesini kararlaştırmıştır. Çıkarılan kanunla da ikisi hariç bütün imaretler kapatılmış ve bunlara ait vakıf gelirlerinin öğrencilere (talebe-i ulum) tahsis edilmesine karar verilmiştir.[1132]

İmaretler sosyal hizmet kurumları olmalarına karşılık verdikleri hizmetin kalitesi de yüksek tutulmuştur. Kaynaklarda verilen hizmetin kalitesine ilişkin çok sayıda kayıt yer almaktadır.[1133] İmaretlerin düzenine ilişkin nizamnameleri de bulunuyordu.[1134] Osmanlı devletinde kurulan imaretlerin sayısı da oldukça fazladır.[1135] Yollarda her 30-40 km mesafede bulunan han ve kervansaraylar içinde, yerleşim yerlerinde ise külliyelerde imaretler faaliyet göstermiştir.[1136]

Süleymaniye Camii ve İmareti vakfının gelirlerinin yaklaşık %55'i personel maaşlarına, %30'u kiler masraflarına harcanmıştır.[1137] Bu durum imaretlere oldukça büyük meblağlar harcandığını göstermektedir.

1855 tarihinde imaretlerle ilgili bir nizamname hazırlanmıştır.[1138] Dokuz maddelik bu nizamname ile imaretlere bir düzen getirilmeye çalışılmıştır. Nizamnamenin 1. maddesinde maaş ve dağıtım görevlisi olarak dört kişinin atanması hükme bağlanmıştır. 2. maddede ise maaş ödenmesi ve dağıtım işlerinin ayın belirli günlerinde belirlenen odalarda yapılacağı düzenlenmiştir.

3. Yaşlı ve Kimsesizlere Hizmet Veren Kurumlar

Osmanlı Devletinde yaşlı ve kimsesizlere hizmet veren kurumların en çok tanınanı Darülaceze'dir. Darülaceze'nin kurulmasından önce tabhâne, mihmanhâne, dârü'z-ziyâfe,

---

[1132] ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.177; "Dersaadetteki İmaretlerin Lağvıyla Mahsusatının Talebe-i Uluma Tahsisi Hakkında Kanun" 1. maddesinde biri İstanbul ve diğeri Üsküdar'da olan iki imaret dışındaki imaretlerin kapatılacağını düzenlemiştir. Bu iki imaretin fakirlere hizmet vermeye devam edeceği belirtilmiştir. Düstur: 2/3, s.353.

[1133] ŞEKER, Sosyal Dayanışma, s.158; KAZICI, Ziya: "Osmanlı Devleti'nde İmaret", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.45-46. Arşivde de imaretlerde ekmek ve yemeklerin kaliteli ve özel pişirildiğine ilişkin kayıtlar vardır. BOA, A.MKT.MHM, 9/22, 26 M 1265.

[1134] Ünver, Fatih Külliyesi'ne ilişkin eserinde "Külliye İmareti Aşhane, Darüzziyafe ve Misafirhanesi Nizamnamesi" başlıklı bir nizamnameye yer vermiştir. ÜNVER, A. Süheyl: Fatih Külliyesi ve Zamanı Din Hayatı, İstanbul, 1946, s.84; ERTUĞ, s.219.

[1135] II. Meşrutiyet sonrası sadece İstanbul'da 20 tane imaret faaliyet göstermiştir. PAKALIN, c.2, s.61; KAZICI & ŞEKER, s.256.

[1136] ÖZTÜRK, Nazif: "Vakıf Kurumunda Sosyal Hizmet Faaliyetleri", in 4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, 1988, s.356.

[1137] Kayıtlar 1585-1586 yılına ait yıllık bilançoya aittir. BARKAN, Muhasebe Bilançosu, s.117.

[1138] "Vezâ'if Tevzî'ine ve İmâretlerin Suret-i İdaresine Dair Nizamname" adını taşıyan 19 Safer 1272 tarihlidir. Nizamnamenin tam metni için bkz. Düstur: 1/2, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289, s.180. Latinizesi için AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.2, s.231.

misafirhane gibi isimlerle faaliyet gösteren kurumlar aynı işleve sahip olan kurumlar olmuşlardır.[1139] Darülaceze'nin kurulması 6 Nisan 1890 tarihindeki bir fermanla II. Abdülhamit tarafından emredilmiş ve ferman 11 Nisan 1890 tarihinde resmi tebliğ ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.1892 yılında temeli atılan Darülaceze binası 1895 yılında tamamlanmıştır. 31 Ocak 1896 tarihinde Darülaceze resmi olarak açılmıştır.[1140]

29 Ocak 1895 tarihinde "Darülaceze Nizamname-i Dahilisi"[1141] çıkarılmıştır. Dilenciliği yasaklayan "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname"[1142] de yine aynı tarihte çıkarılmıştır. Darülacezenin kurulmasıyla insanların dilencilik yapma ihtiyacı duymayacakları, Darülacezenin bu tür insanlara sahip çıkacağı düşünülmüştür. Bunun dışında Darülaceze hastaneleri, kreşi ve yetimhanesi olan çok yönlü bir kurum olmuştur. Ayrıca atölyeler kurularak bir iş evi (darüssay) planlanmıştır.[1143] Darülaceze İstanbul'daki dilencileri, sokaklarda başıboş gezenleri, kimsesiz çocukları ve ihtiyaç sahiplerini meslek sahibi yapmak ve onlara çeşitli destekler sağlamak amacıyla kurulmuş bir kurumdur.[1144] Bu tür kişiler polis tarafından tespit edilip Darülacezeye gönderilecektir. İstanbul ahalisinden de ihtiyaç sahibi kimseler belediyeden alacakları bir belge ile Darülacezeye başvurabileceklerdir.[1145] Kayıtlardan Darülacezenin nakdi yardımlar yaptığı da anlaşılmaktadır.[1146]

[1139] Şehirlerde imaretler ve tekkeler de kimsesizlere ve ihtiyaç sahiplerine destek olan kurumlar olarak ifade edilebilir. Üsküdar'da cüzzamlılara özel bir tekke bulunduğu da bilinmektedir. ERGİN, c.6, s.3487. Darülacezenin kurulmasından önce İstanbul'da ve diğer şehirlerde dilencilik yapan kimsesiz çocuklar ile hasta ve sakat yaşlıların barınacakları bir yer tahsis edilmesi gerekli görülmüştür. BOA, DH.MKT, 1714/96, 15 Ş 1307.

[1140] http://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci; NUHOĞLU, Hidayet Y: "Darülaceze", DİA, c.8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.512-513. Darülaceze hakkında ayrıntılı bilgi ve Osmanlı arşivinden belgeler için bkz. YILDIRIM, Nuran: İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul, 1996. Darülaceze 1909 yılındaki bir irade-i seniyye ile şehremanetine devredilmiş, idaresinin belediye azaları arasından seçilecek altı kişi tarafından yapılacağı belirtilmiştir. ERGİN, Belediyye, c.4, s.2133-2135.

[1141] Düstur: 1/7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, s.43-48; Darülaceze Nizamname-i Dâhilîsi ve Darülaceze ile ilgili diğer hukuki düzenlemelerin metinleri için bkz. YILDIRIM, s.310-415; ERGİN, c.6, s.3487-3542.

[1142] Nizamnamenin tam metni için bkz. ERGİN, c.6, s.3512.

[1143] TEKİN, Zeki: "Osmanlı Döneminde Dilencilik", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.580.

[1144] Darülaceze'nin kuruluş süreci 1877 Osmanlı-Rus savaşına kadar dayanmaktadır. Savaş sebebiye 1877-1879 yılları arasında İstanbul'a 400 bin göçmen gelmiştir. Bunlardan imkânı olmayanlar sokaklarda yaşamaya başlamışlardır. II. Abdülhamit bunlara destek sağlamak amacıyla bir kurum kurulmasına karar vermiştir. http://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci (E.T: 10.01.2015).

[1145] Başıboş kimselerin ve dilencilerin İstanbul ahalisinden olup olmadığı, İstanbul'da kendilerine bakacak yakınlarının bulunup bulunmadığı, çalışma gücüne sahip olup olmadıkları polis tarafından Darülacezeye bildirilecektir. İstanbul'da yakını bulunanlar bunlara teslim edilecektir. Darülacezeye başvurmayıp dilencilik yapanlar İstanbullu iseler Darülacezeye alınacaktır. İstanbullu değil iseler memleketlerine gönderilecektir. KALA, s.29-30.

[1146] BOA, MVL, 514/70, 23 Za 1283.

Darülacezenin kuruluş aşamasında finansman tamamen yardımlardan sağlanmıştır.[1147] Darülacezenin kurulmasına ilişkin Şura-yı Devlet toplantılarında kurumun düzenli bir şekilde işleyebilmesi için devlet desteğine de ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve çok sayıda gelir kalemi ortaya çıkmıştır.[1148] Darülaceze'nin gelirleri yardımların yanında, kurumun kendi işlettiği imalathanelerden elde edilen gelirlerden oluşmaktaydı.[1149] Kurum çalışma gücünde bulunanlara kendilerine uygun bir sanatla uğraşma imkânı vermiştir. Terzilik, kunduracılık, marangozluk gibi en çok işe yarayan sanatların öğretilmesi sağlanmıştır.[1150] Arşivde Darülacezeye yapılan bağışlara ilişkin kayıtlara rastlanmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre Osmanlı coğrafyasının dört bir tarafından Darülacezeye yardım gönderilmiştir.[1151]

Darülacezede her yaştan ihtiyaç sahibi insana bakım hizmeti sunulmuştur. Her kesimden bakıma ihtiyacı olan, genç veya yaşlı insanlara yataklı bakım hizmeti veren bir sosyal tesis olarak çalışmıştır.[1152] Çalışma gücü olmayan sakat ve kimsesizler din ve milliyet farkı gözetilmeksizin Darülaceze'ye alınmışlardır.[1153]

4. Çocuklara Yönelik Kurumlar

İslamiyet'in kabulünden önce yetim konusuna önem vermiş olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu konudaki hassasiyetlerini sürdürmüşlerdir.[1154] İslam hukukunda yetimlerin özel bir yeri vardır. Yetimlere yardım edilmesi ile ilgili çok sayıda örnek

---

[1147] Padişah II. Abdülhamit yedi bin altın lira değerinde eşya ve on bin altın lira nakit yardımda bulunmuştur. Düzenlenen yardım kampanyası ile de elli bin altın lira bağış toplanmıştır. Günümüzde Darülacezenin gelirleri bağışlar, Darülaceze'ye ait gayrimenkullerin kira gelirleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve diğer ilçe belediyelerinin tahsil ettikleri eğlence vergisi gelirinin %10'luk kısmı ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. http://www.darulaceze.gov.tr/kurulus-amaci (E.T: 10.01.2015).

[1148] Padişahların gurabahaneler için yaptıkları vakıfların gelirleri, belediyelerin fakirlere verdiği maaş ve yardımlar, maliyenin muhtaç maaşları, alım satım işlerinden ve konser, tiyatro gibi eğlence biletlerinden alınacak paralar, kurban derileri vb. yardımlar Darülacezeye gelir olması için teklif edilmiştir. YILDIRIM, s.111.

[1149] Çalışma gücünde olup kurumda kalan kimseler, kurumun imalathanelerinde çalışıyorlardı. Kurum böylece kendi kendine yetecek şekilde faaliyet gösteriyordu. NUHOĞLU, Dârülaceze, s.513.

[1150] KALA, s.29. Dârülacezedeki imalathanelerde çalışanların isim ve ücret listesi için bkz. BOA, DH.UMVM, 114/16, 24 Z 1339. Darülacezedeki yaşlı, çocuk ve görevlilerin giyecek ihtiyacının kendi imalathanelerinde üretilerek karşılandığına ilişkin belge için bkz. BOA, DH.UMVM, 114/76, 29 Z 1342.

[1151] BOA, Y..PRK.AZJ, 7/72, 29 Z 1300; BOA, DH.MKT, 1945/49, 8 L 1309; BOA, DH.MKT, 2010/10-11, 21 Ra 1310; BOA, DH.MKT, 2041/91-92-94, 22 C 1310.

[1152] ERGİN, c.6, s.3493; SEYYAR, Ali: "Sosyal Güvenlik Sistemimizin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu", Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, S.4, 1999. http://www.sosyalsiyaset.net/documents/sgs_tarihi_gelisim.htm (E.T: 10.01.2015).

[1153] Darülaceze'nin 7 kişiden oluşturulacak fahri yönetiminde de Rum, Ermeni, Katolik ve Musevi cemiyetleri tarafından uygun görülecek kişilerin bulundurulması kararı alınmıştır. NUHOĞLU, Dârülaceze, s.512.

[1154] ÖGEL, s.245; ÇANLI, s.93.

zikredilebilir. İslam peygamberinin kendisinin bir yetim olması insanlara mesaj olarak yetmelidir. Hz. Peygambere gelen ikinci vahiyde O'nun yetim olmasına vurgu yapılmış ve yetimlere zulmedilmemesi, dilencilerin azarlanmaması bu ayette yer almıştır.[1155]

İslam hukukunda "lakît" olarak adlandırılan terk edilmiş çocuklar konusunda düzenlemeler yer almaktadır. Canlı ve cansız kayıp şeylerin geneline lukata denilmiştir. Ailesi veya çevresi tarafından terk edilmiş olan çocuğa da lakît denilmiştir.[1156] Terk edilmiş bir çocuğu sahiplenmek kişisel yönden mendub olarak nitelenmiştir. Yani hukuken bağlayıcı bir emir söz konusu değildir. Ancak toplumsal yönden sahipsiz bir çocuğu koruma altına almak bir görevdir. Toplum bakımından terk edilmiş çocuğu sahiplenmek farz-ı kifayedir. Terk edilmiş bir çocuk sahiplenmediğinde öleceği kanaati varsa gören kişinin çocuğu sahiplenmesi ise farz-ı ayndır.[1157] İslam hukukçularının yetimlerin korunup yetiştirilmesini farz-ı kifaye olarak kabul etmeleri, devletin ve toplumun yetimlerin yetiştirilmesi ve korunması konusunda görevli olduklarını göstermektedir.[1158] Bazı hukukçular lakîtin nafakasının beytülmalden (devlet tarafından) karşılanacağını kabul etmişlerdir.[1159] Osmanlılar da Türk geleneklerinde ve İslam hukukunda önem verilen yetimleri aynı şekilde sahiplenmişlerdir. Osmanlılarda yetimler konusundaki hukuki düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar bu konuya verilen önemin göstergeleridir.

Osmanlıda vakıflar kimsesiz çocukların yetiştirilmesi için çalışmışlar, hayatlarını kazanabilecekleri çağa kadar onlara gelir sağlamışlardır. Örneğin Fatih İmareti vakfından her ay 200 yetim çocuğa maaş bağlanmıştır.[1160] Vakıflar doğrudan yetimlerin eğitim ve bakım ihtiyaçları için kurulduğu gibi başka amaçla kurulmuş vakıfların da benzer amaçla fonlar ayırdıkları görülmektedir.[1161] Tanzimat'tan sonra kurulan eytam sandıkları da yetimlere

---

[1155] Söz konusu ayetler Duha suresi 1-11. ayetleridir. İlk vahiyden sonra iki üç yıl gibi bir süre vahiy kesilmiştir. Bu süreden sonra gelen ilk vahiy bahsi geçen ayetlerdir. Yetimlere yardım etmenin fazileti ile ilgili hadisler için bkz. HEYTEMİ, s.39-43.

[1156] Çocukların terk edilmesi genellikle ekonomik sebeplerle veya zina gibi hukuk dışı işlerden dolayı yapılmaktadır. İslam hukukunda bir çocuğun terk edilmesi günah, çocuğu sahiplenip korumak ise mendub (sevap) olarak nitelenmiştir. BİLMEN, c.7, s.228-230, 242.

[1157] Terk edilmiş bir çocuğu kimse sahiplenmezse bütün toplum günahkar olacaktır. BİLMEN, c.7, s.230. İslam kimsesiz çocukların bakımında sadece ekonomik katkılar üzerinde durmamış, manevi desteği de dile getirmiştir. TAMAN, s.492.

[1158] ARI, Abdüsselam: "Yetim", DİA, c.43, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s.501; Devlet başkanlarının velisi olmayanların velisi olduğu kabul edilmektedir. Tirmizi, *Birr* 14; Ebu Davud, *Nikâh* 18-19; İbn Mace, *Nikâh* 15.

[1159] KUDURİ, s.167.

[1160] ÖZTUNA, c.11, s.180; KOZAK, s.31.

[1161] ÇİFTÇİ, s.82.

günlük veya aylık şeklinde bilirkişilerin belirlediği ödemeyi yapmışlardır.[1162] Osmanlı devlet hazinesinde de yetimler için ayrılmış ödenekler olduğu görülmektedir.[1163] Maliyeye ait defterlerde lakît çocuklara maaş verildiğine ilişkin kayıtlar yer almaktadır.[1164] Lakît çocuklara maaş tahsisine ilişkin bireysel örnekler de bulunmaktadır.[1165]

"… Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır…'" ayeti[1166] yetimleri koruyup gözetmeyi tavsiye etmektedir. Hz. Peygamberin *"Sadakanın (zekatın) yiyip bitirmemesi için yetimlerin mallarında ticaret yapın"* hadisini Serahsi, nafakanın yetimin malını bitirmemesi için işletmek şeklinde yorumlamıştır.[1167] Yani yetimlerin mallarının değer kaybetmemesi için işletmek Hz. Peygamberin bir tavsiyesidir. Eytam sandıkları ve yetim mallarının işletilmesini sağlayan diğer kurumlar Hz. Peygamberin tavsiyesine uygundur. Bu tavsiyeye uygun olarak Tanzimat sonrasında gerekli kurumlar oluşturulmuştur. 1851'de Emval-i Eytam Nazırlığı kurulmuş, her il ve ilçede yetimlerin malvarlığını korumak amacıyla Eytam Sandıkları kurularak yetimlerin paraları işletilmiştir.[1168] Yetim bir çocuğa miras veya başka yollardan intikal eden mallar özel olarak korunmuş ve işletilmesi için çalışılmıştır. Uygulama, zamanla eytam sandıkları şeklinde yerleşmiştir. Eytam sandıklarında yetim çocuğun malları satılarak nakde çevrilmiştir. Elde edilen kazanç yetimin ihtiyaçlarına harcanırken ana sermaye de korunmuştur. Yetim kendini idare edebileceği rüşd yaşına geldiğinde ise malları kendisine teslim edilmiştir.[1169] 1851 yılında kurulan eytam sandıkları, diğer görevlerinin yanında yetimlere nafaka temin

---

[1162] Ödeme için yetimin vasisi eytam sandığına başvurmuş, bilirkişinin belirlediği miktar vasiye teslim edilerek kayıt altına alınmıştır. ÇANLI, s.110.

[1163] ÇİFTÇİ, s.82.

[1164] BOA, MAD.d, /13894.

[1165] BOA, DH.MKT, 1986/70, 18 M 1310; BOA, A.MTZ.GR, 2/61, 10 Ra 1310.

[1166] Bakara, 2/220.

[1167] Zekât malın tamamını yiyip bitirecek bir kurum değildir, malın tamamını nafaka bitirebilir. Bu sebeple Hz. Peygamberin kastı nafaka olmalıdır. SERAHSİ, c.2, s.241. Hadisin kaynağı için bkz. MALİK b. ENES: Muvatta', Çev: Ahmet M. Büyükçınar vdi., Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, c.2, s.28-29.

[1168] ÇANLI, s.107. Osmanlı kadı sicillerinde yetim mallarının işletilmesine ilişkin kayıtlar vardır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre yetim malları para vakıfları gibi ödünç para verilmesi suretiyle işletilmiştir. Gayrimenkuller ise yetimlerin vasileri tarafından kiraya verilerek değer kaybı önlenmeye çalışılmıştır. İstanbul Kadı Sicilleri, c.5, hn.89, hn.171, hn.529; c.10, hn.732. Arşiv kayıtlarında Konya, Sinop, Rusçuk, Vidin, Edirne, Silistre, Yanbolu, Niğbolu, Van, Midilli, Nablus gibi pek çok şehrin eytam sandığına ilişkin kayıtların yer alması, eytam sandıklarının Osmanlı coğrafyasına yayılmış olduğunu göstermektedir. Bazı kaza ve kasabalarda dahi eytam sandıkları kurulmuştur.

[1169] Eytam sandığı uygulaması daha çok savaşlarda şehit düşen asker çocukları için uygulanmıştır. Osmanlılar yetim mallarını hukuken de özel olarak korumaya almışlardır. Yetim malları dava konusu olduğunda, her türlü şüphe ve bilinmezlik yetim malları lehine yorumlanmıştır. ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.111.

etmişlerdir.[1170] Özcan, eytam sandıklarını para vakıflarının bir uygulaması şeklinde değerlendirmiştir.[1171] Eytam sandıklarına ilişkin kayıtlardan eytam sandıklarının ihtiyacı olanlara çeşitli şekillerde borç verildiği anlaşılmaktadır.[1172]

Eytam Nazırlığı daha çok yetim mallarının korunması ve idaresi ile ilgili görevler yapmıştır. Bunun dışında devletin yetimlere verdiği maaşı tahsil etmek, yetimlerin nafakalarını temin etmek gibi görevleri de olmuştur.[1173] Zimmilerin yetimleri de Müslümanların yetimleri gibi korunmuş, zimmi yetimlere zimmi vasiler tayin edilmiştir.[1174] Kimsesiz çocuklar mensup oldukları cemaat belli ise bu cemaate teslim edilmişlerdir.[1175]

Darüleytamlar, sokak çocuklarının yetiştirilmesi amacıyla II. Meşrutiyet döneminde kurulmuşlardır.[1176] Zamanla Osmanlı coğrafyası içindeki farklı şehirlerde Darüleytamlar kurulmuştur. Sokak çocukları, engelli çocuklar, gazi ve yetim çocukları için darüleytamlar kurulduğu görülmektedir.[1177] 5 Temmuz 1899 tarihli "Darüleytamın Talimat-ı Esasisi"[1178] ile ilgili hukuki düzenleme yapılmıştır. Talimata göre Darüleytam, Müslüman vatandaşların çocuklarının eğitim ve öğretimlerini sağlamak üzere kurulan bir okuldur.[1179]

Darüleytamlar bir süre hizmet ettikten sonra ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Açılan her şube kısa sürede dolmuştur. Daha az çocuğa daha kaliteli hizmet vermesi için Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. 11 Ağustos 1917 tarihinde Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne "kamu yararına çalışan dernek" statüsü verilmiştir. Kurtuluş Savaşından sonra 30 Haziran 1921'de

---

[1170] Farklı meslek grupları da Eytam İdanat Sandığı, İlmiye Sandığı, Girit Eytam ve Evkaf Sandıkları gibi sandıklar kurmuşlardır. ÇANLI, s.107-108.

[1171] ÖZCAN, Para Vakıfları, s.133-143.

[1172] BOA, A.MKT.UM, 357/13, 22 Z 1275; BOA, A.MKT.UM, 557/82, 23 L 1278; BOA, A.MKT.UM, 506/16, 7 R 1278.

[1173] ÇANLI, s.102.

[1174] İstanbul Kadı Sicilleri, c.3, hn.99.

[1175] BOA, MV, 113/119, 20 R 1324.

[1176] Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle kurulan kurum başlarda İttihat ve Terakki'nin etkisi altında kalmıştır. NUHOĞLU, Hidayet Y: "Darüleytam", DİA, c.8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s.521.

[1177] Gazi ve şehit çocukları için her vilayette darüleytam kurulması için Harbiye Nezareti ve Maarif Nezareti çalışmalar yapmışlardır. BOA, BEO, 4244/318252, 2 S 1332. Adana'da yaşanan bir olaydan dolayı yetim kalan çocuklar için bir darüleytam yapıldığı görülmektedir. BOA, BEO, 3674/275477, 25 Za 1327; BOA, BEO, 3702/277590, 2 S 1328.

[1178] Düstur: 1/7, s.263-275.

[1179] Darüleytam gece eğitimi yapacak ve ücretsiz olacaktır. Okula alınacak çocuklar 5-7 yaş arasında olacaktır. Okulda temel eğitime ek olarak sanayi ile ilgili eğitim de verilecek ve okulu tamamlayanlar sanayi okullarına gönderilecektir. KALA, s.30.

Ankara'da yeniden kurulan kurum, eski havasını kaybetmiş ve 1923 yılında faaliyetlerine son vermiştir.[1180]

Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnamesinde korunacak çocuklar için 13 yaş sınırı konulmuştur. Çocuklara kötü muamele yapılmaması, anne babaları tarafından da olsa fazla yük yüklenmemesi, sağlıklarının korunması, iyi beslenmeleri nizamnamede düzenlenmiştir. Ayrıca çocuklar için hastane ve sanatoryum yapılması, tedavilerinin yapılması, tatil imkânının sağlanması, kötü alışkanlardan uzak tutulması gibi sağlıkla ilgili önlemlere de yer verilmiştir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, din, ırk, cinsiyet ayrımı yapmaksızın bütün çocuklara hizmet vermeyi amaçlayan bir kurum olmuştur. Ancak başka dinlere ait kuruluşlar kendi çocuklarını koruma altına aldığından, kurum yalnız Müslüman çocuklara hizmet eder konuma gelmiştir.[1181]

1868 yılında Tuna valisi Mithat Paşa tarafından ıslahhaneler, 1872'de Darüşşafaka[1182], 1903'te II. Abdülhamid tarafından Darülhayr-ı Ali[1183] kurulmuştur.[1184] Bu kurum 1909 yılında sultanın tahttan indirilmesinden sonra kaldırılmıştır.[1185] Yine II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Etfal Hastanesi 1899 yılından itibaren yoksul kadın ve çocuklara hizmet veren modern bir hastane olmuştur. Darülhayr-ı Ali'de ise üç yüz yetime barınma ve eğitim imkânı sağlanmıştır.[1186]

Kimsesiz ve yoksul çocuklar için Osmanlı Devletinin pek çok bölgesinde sanayi mektepleri kurulmuştur.[1187] 1868 tarihli Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi ile ihtiyaç sahibi

---

[1180] OKAY, s.497-502.

[1181] OKAY, s.500.

[1182] Darüşşafaka, vakıf şeklinde faaliyet göstermiş ve kimsesiz çocuklara hizmet vermiş bir eğitim kurumudur. Darüşşafakaya kayıt taleplerine ilişkin arşivde çok sayıda belge bulunmaktadır. BOA, MF.MKT, 112/159, 7 S 1307; BOA, DH.MKT, 1749/105, 24 Z 1307; BOA, DH.MKT, 1756/29, 14 M 1308; BOA, DH.MKT, 1835/61, 14 L 1308. Kaldırılan yeniçeri vakıfları, yabancıların eline geçmiş hayır müesseselerinin vakıf işletmeleri, hangi vakfa ait olduğu tespit edilemeyen vakıf malları Darüşşafaka kurumundaki yetimler için tahsis edilmiştir. AKGÜNDÜZ, Vakıf, s.292.

[1183] Darülhayr-ı Ali, Darüşşafaka benzeri kimsesizlere eğitim veren bir eğitim kurumudur. Bu iki kurum arasında öğrenci değişimi yapıldığı da görülmektedir. BOA, MF.MKT, 845/19, 5 S 1323; BOA, MF.MKT, 856/51, 17 Ra 1323.

[1184] ÇANLI, s.93.

[1185] Darülhayr-ı Ali, büyük çapta bir Dârüleytam olarak düşünülmüş ancak maddi imkansızlıklar sebebiyle daha küçük çapta bir kurum olarak faaliyet göstermiştir. OKAY, s.496.

[1186] ÖZBEK, s.195.

[1187] ÖZBEK, s.196. Sanayi mekteplerinden önce benzer bir işleve ıslahhaneler sahip olmuşlardır. I. Meşrutiyet sonrasında II. Abdülhamit'in eğitim sisteminde ıslahhanelerin yerini sanayi mektepleri almıştır. 1913 yılında masrafları vilayetler hususi idareleri bütçelerinden karşılanmaya başladıktan sonra sanayi mektepleri istikrarlı

öğrencilerin sanayiye yönelik eğitim verilen okullarda öğrenim görmesine ilişkin şartlar belirlenmiştir. Din ve vatandaşlık ayrımı yapılmaksızın ihtiyaç sahibi çocukların okullara alınmaları düzenlenmiştir.[1188] 1883 tarihli Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamname ile yetim kız çocuklarına eğitim verilmesi düzenlenmiştir.[1189] Sanayi mektepleri darüleytamların kurulmasından önce yetim çocuklara hizmet veren yetimhane işlevine de sahip olmuşlardır.[1190] Sanayi mekteplerine benzer bir kurum olan 1883 tarihli Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi okulda öğrenim görecek çocukların %10'unu ihtiyaç sahibi öğrencilerin oluşturacağını hükme bağlamıştır.[1191]

Görüldüğü gibi Osmanlı Devletinde çocuklara yönelik sosyal hizmet kurumlarının temel olarak iki kategoriye ayrılması mümkündür. Bu kurumlardan eytam sandıkları yetim mallarının korunması ve işletilmesi üzerine çalışmışlardır. Bunun dışındaki kurumların ise eğitimi esas alarak oluşturulan kurumlar olduğu görülmektedir. Bu eğitim kurumları ihtiyaca göre çocukların barınma, beslenme, giyim gibi ihtiyaçlarını da karşılamışlardır.

5. Sağlık Hizmetleri

Osmanlı devletinde sağlık hizmetlerinde en yaygın kullanılan kurumun ismi darüşşifadır. Darüşşifalar her türlü hastalığın tedavi edildiği ve hastalıklar için ilaçlar üretilen yerlerdir. Dini, ekonomik, etnik hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün halka hizmet etmişlerdir.[1192] Genel olarak darüşşifa ismi kullanılmakla beraber sağlık hizmeti veren kurumlar farklı isimlerle de anılmıştır.[1193] Darüşşifalar sağlık hizmetleri yanında tıp eğitimi de vermiş olan kurumlardır.[1194] Bu yönüyle günümüzdeki tıp fakülteleriyle benzerdirler.

---

bir yapıya kavuşmuştur. SEMİZ, Yaşar & KUŞ, Recai: "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.15, Güz 2004, s.290-291.

[1188] KALA, s.30. Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi için bkz. Düstur: 1/2, s.258-277. Babası vefat eden ve annesi fakir olan bir çocuğun mektebe kayıt talebi için bkz. BOA, DH.MKT, 1310/29, 9 L 1286. Hüseyin adlı kimsesiz bir çocuğun kayıt talebi için bkz. BOA, MF.MKT, 8/105, 25 Za 1289. Yetim Aleko ile Duhancı Yanko'nun oğlu Nikola'nın talepleri için bkz. BOA, MF.MKT, 9/53, 5 M 1290; BOA, MF.MKT, 9/86, 9 M 1290.

[1189] KALA, s.31. Nizamname için bkz. Düstur: Zeyl 4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1302, s.119-124. Dârülacezedeki yetim kızların her yıl uygun miktarının Kız Sanayi Mektebine kaydedilmelerine ilişkin kayıt için bkz. BOA, DH.MKT, 1303/23, 21 Ş 1326.

[1190] ÖZBEK, s.248.

[1191] KALA, s.31. Nizamname için bkz. Düstur: Zeyl 4, s.97-108.

[1192] YURTSEVEN, s.37.

[1193] Darüssıhha, Darülafiye, Darürraha, Daruttıp, Maristan, Bimarhane, Taphane, Nekahethane, Şifaiyye gibi isimler sağlık hizmeti veren kurumlar için kullanılmıştır. DOĞAN, Sosyal Tarih, s.95; PAKALIN, c.1, s.397, 404; KOZAK, s.135; ERTUÇ, s.86.

[1194] PAKALIN, c.1, s.404.

Darüşşifalar vakıflar konusunda belirtildiği gibi vakıf şeklinde hizmet verebildiği gibi vakıflardan ayrı olarak hizmet veren sağlık kurumları da olmuştur. Osmanlılar döneminde İstanbul başta olmak üzere Kayseri, Sivas, Divriği, Konya, Çankırı, Bursa, Edirne, Manisa gibi şehirlerde önemli hastaneler hizmet vermişlerdir.[1195]

Vakıfların verdiği sağlık hizmetleri de sosyal hizmet olarak kabul edilebilir. Vakıf sağlık kurumları dezavantajlı gruplar başta olmak üzere ihtiyaç sahiplerine ücretsiz sağlık hizmeti vermişlerdir. Bu konu vakıf başlığı altında ayrıntılı incelendiğinden burada tekrar değinilmemiştir.

Tanzimat sonrası dönemde sağlık kurumları hastane olarak anılmaya başlamışlardır. Darüşşifaların yerini bu dönemde fakir ve kimsesizlere hizmet veren gureba hastanelerinin aldığı söylenebilir. İstanbul başta olmak üzere Şam, Mekke, Bursa, İzmir, Samsun gibi pek çok şehirde gureba hastanelerinin bulunduğu görülmektedir.

6. Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

Kızılay, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adıyla 14 Nisan 1877 tarihinde kurulmuştur.[1196] Kızılay ve Kızılhaç'ın kurulmasındaki temel esaslar 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi ile belirlenmiştir. Sözleşme ile savaşlarda hasta ve yaralıların korunmasına yönelik önemli kararlar alınmıştır. Sözleşmede yardım teşkilatları ve personeli ile sivil halka ve yaralılara yapılacak yardımlara ilişkin hükümler bulunmaktadır.[1197] Savaş zamanında yaralılara, barış zamanında ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi amaçlayan bir kurum olarak kurulmuştur.[1198] Bir ara faaliyetleri fiilen duran Hilal-i Ahmer Cemiyeti, II.

[1195] Anadolu'daki bu darüşşifaların kuruluşu genellikle Selçuklular dönemindedir. Osmanlılar zamanında da hizmet vermeye devam etmişlerdir. PAKALIN, c.1, s.404-405.

[1196] Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu tarihte kurulmuş olmakla birlikte 1863 ve 1864 yıllarında iki uluslararası konferans düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti bu konferanslara temsilci göndermemiştir. 1865 yılında konferansın belirlediği anlaşma imzalanmış; ancak cemiyetin faaliyetlerine ilk talep 1876 yılında olmuştur. Bu tarihten önceki çalışmalar için bkz. ÖMER, Besim: Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.73-76; ÖZAYDIN, Zuhal: "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", Türkler, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1240-1243.

[1197] ÇAPA, Mesut: "Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.129-130. Hilal-i Ahmer'e de Cenevre Sözleşmesi gereğince Salib-i Ahmer'e tanınan statü tanınmıştır. BOA, Y..PRK.ASK, 1/33, 23 R 1294.

[1198] PAKALIN, c.1, s.830. Hilal-i Ahmer'in savaşta ön saftaki yaralılara yardım görevi yoktur. Hilal-i Ahmer'in görevi cephe dışındadır. Hatta sağlık personeli yetiştirmek gibi görevleri de hedef edinmiştir. ÖMER, s.173-184.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında yeniden faaliyete geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi hazırlanmıştır.[1199]

Kızılay'ın gelirleri halktan toplanan yardımlardan oluşmuştur. Özellikle savaş dönemlerinde Mısır, Hindistan, Bosna, Güney Afrika gibi ülkelerden yardımlar gelmiştir. Üyelerden toplanan aidatlar ve düzenlenen etkinlikler yoluyla da gelir elde edilmiştir.[1200] Yani Cemiyetin düzenli bir gelir sistemi olduğu söylenemez. Cemiyet, savaş bölgelerine hastaneler kurmak ve sağlık personeli göndermek şeklinde hizmette bulunmuştur.[1201] Farklı milletlerden hastaları tedavi etmek ve savaş sırasında yaralıları kabul etmek amacıyla Altıncı Daire-i Belediye Hastanesi, cemiyet tarafından yeniden inşa edilmiştir.[1202] 1897 yılında savaşta yaralanan 256 asker Kızılay'ın gönderdiği gemiler tarafından Golos'tan İstanbul'a getirilmiştir.[1203] Adana olaylarından sonra buradaki hasta ve yaralılara nakdi yardım yapılmıştır.[1204]

[1199] Nizamname altmış maddeden oluşmuştur. ÇAPA, s.130-131; ÖZAYDIN, s.1245. Nizamname için bkz. BOA, Y..PRK.KOM, 2/12, 30 Z 1296.

[1200] ÇAPA, s.140; ÖMER, s.142 vd.

[1201] ÇAPA, s.131 vd; Besim Ömer Paşa, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan savaşlarında yaptığı faaliyetlere ilişkin örneklere yer vermiştir. ÖMER, s.142 vd.

[1202] BOA, DH.MKT, 1608/23, 19 B 1306.

[1203] BOA, Y..PRK.PT, 13/144, 11 M 1315.

[1204] BOA, DH.MKT, 2810/4, 21 R 1327.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARARLANANLARIN KATKI SAĞLADIĞI

SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yararlananların katkı sağladığı kurumlar, günümüz sosyal güvenlik kurumlarının ilk örnekleri sayılabilecek, benzer anlayışlarla hareket eden kurumlardır. Bu kurumlar daha çok Tanzimat sonrası dönemde yoğunlaşmıştır. Ancak Tanzimat öncesi dönemde faaliyet göstermiş olan meslek kuruluşlarında da yararlananlar finansmana katkı sağlamışlardır. Bu sebeple Tanzimat öncesinde faaliyet göstermiş bu kurumlar da bu başlık altında incelenmiştir.

Günümüzde sosyal güvenlik teknikleri için yapılan ayrımlardan biri de primli ve primsiz sosyal güvenlik teknikleri ayrımıdır. Osmanlı Devletinde özellikle Tanzimat sonrasında prim ve benzeri uygulamalar daha yaygın hale gelmekle birlikte yararlananların prim dışında farklı şekillerde sandıklara katkı yaptıkları görülmektedir. Bu sebeple bölüm başlığında primden daha geniş bir kapsama sahip olan katkı kelimesi tercih edilmiştir.

Günümüz emeklilik sistemleri ile yararlananlara emekli aylığı, malullük aylığı ve dul ve yetim aylığı şeklinde ödemeler yapılmaktadır. Osmanlı sistemini incelediğimizde benzer ödemelerin zamanla yerleştiğini görmek mümkündür. Osmanlılar yardımlaşma sandıkları için iane sandığı ifadesini tercih etmişlerdir. Kamu kurumları ve halk tarafından dayanışma ve yardımlaşma amacıyla iane sandıkları kurulmuştur.[1205]

Günümüzde tercih edilen emeklilik kelimesi Osmanlılarda kullanılan tekâüd kelimesine karşılık olarak kullanılmaktadır. Osmanlılar emekliye mütekâid, emekli aylığına da tekâüdiye demişlerdir. "Bir işle ilgilenmemek, bir işi istememek" anlamına gelen tekâüd kelimesi başlangıçta emeklilik anlamına gelmese de zamanla bu anlamı kazanmıştır.[1206] Vezirler ve bazı üst düzey memurlar ile askerlere verilen yaşlılık ve malullük aylıklarına tekaüdiye

[1205] Yangın, sel, kıtlık ve zelzele gibi afetlerden zarar görenlere ve fakirlere yardım etmek için her vilayet merkezinde "iane sandığı" kurulmasına ilişkin yazı için bkz. BOA, DH.MKT, 224/30, 8 L 1311.

[1206] İPŞİRLİ, Mehmet: "Tekaüt", DİA, c.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s.340.

denilmiştir.[1207] Yani tekaüdiye kavramı günümüzdeki emekli maaşı yanında işsizlik maaşı, maluliyet aylığı ve sürekli iş göremezlik ödeneği ödemelerine karşılık gelmektedir.

Belgelerde yaşlılık riskine uğrayanların ihtiyar, kıdem kazanmış olanların emekdar şeklinde ifade edildiği görülmektedir.[1208]

Kişide ortaya çıkan ve süreklilik arz eden bedeni ve ruhi kayıplar sakatlık olarak ifade edilmektedir.[1209] Osmanlılar sakatlık kelimesi yerine daha yumuşak bir ifade olan maluliyet kelimesini kullanmışlardır. Bu yumuşaklıktan olsa gerek bu kelime günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bir kimsenin bir dış etki, hastalık veya kaza sonucu çalışma gücünü kısmen veya tamamen kaybetmesi maluliyettir.[1210] Kanunnamelerde maluliyet hallerine ilişkin olarak çeşitli örnekler verilmiştir. Buna göre iki gözü âmâ olmak, mefluç (felçli) veya muk'ad (yatalak) olmak gibi kişinin kazanç elde edemeyeceği haller tam maluliyet halleridir.[1211] Kişilerin kazanç elde edememeleri ise kâr-u kisbden kalmaları şeklinde ifade edilmiştir.[1212]

Ölüm kişinin biyolojik hayatının sona ermesidir.[1213] Ölüm, ölenin geride bıraktığı ve sağlığında ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğu yakınları bakımından bir risktir. Özellikle çocuklar ve çalışmayan eşler gelir kesilmesi sonucu sosyal güvenliğe ihtiyaç duyarlar.[1214] Bir sosyal güvenlik sisteminin ölüm halinde geride kalan aile üyelerine, özellikle

---

[1207] Arşivde bazı malul askerlere ödenen tekaüdiye maaşları yer almaktadır. PAKALIN, c.3, s.441. Moskof muhaberesinde yaralanan ve malul olan bir askere tekaüdiye tahsisine ilişkin yazı için bkz. BOA, C..ML, 8/325, 18 B 1124. Birçok savaşta bulunup malul olan bir askerin tekaüdiye tahsisi için başvurusu için bkz. BOA, C..BH, 274/12653, 27 M 1192. Malul dört bahriye askerine tekaüdiye tahsisi hakkında belge için bkz. BOA, C..BH, 2/81, 29 Z 1253.

[1208] "Kırk seneden beri emekdar ve ihtiyar olup…" şeklinde bir dilekçe ile tekaüdlük talebi için bkz. BOA, İE.SM, 24/2496, 25 Za 1114.

[1209] ARICI & ALPER, s.37.

[1210] ERDOĞAN, s.342.

[1211] Osmanlı Devletinde çalışanlar maluliyet sebebiyle emekli olabilmek için dilekçelerle başvuru yapmışlardır. Bu dilekçelerden örnekler için bkz. BOA, İE.MT, 3/243, 15 N 1017; BOA, İE.MT, 3/241, 8 Za 1083; BOA, İE.TCT, 3/378, 2 C 1086; BOA, C..SM, 7/342, 16 S 1176; BOA, C..AS, 71/3319, 28 C 1234.

[1212] "Kar u kisbe gayri muktedir" bulunan bir kişinin sadaka arzuhali için bkz. BOA, İE.HAT, 1/44, 29 Z 1090. Doğuştan engelli bir kişiye "kar ve kisbe muktedir olamadığından maaş tahsisi" için bkz. BOA, MVL, 648/81, 5 Z 1279. "Kar ve kisbe muktedir" olanlara dilencilik yaptırılmamasına ilişkin kaymakama yazı için bkz. BOA, HAT, 192/9415, 29 Z 1203.

[1213] ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.50. İslam anlayışında ölüm ruhun bedenden ayrılması şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak ölümün hukuk alanında gerçekleştiğinin belirlenmesi için bir takım belirtilerin ortaya çıkması gereklidir. Biyolojik ölüm dışında kişinin bazı hallerde hukuken ölmüş kabul edilmesi de mümkün olduğundan ölüm, tabii ölüm ve hükmi ölüm şeklinde ikiye ayrılmıştır. ESEN, Hüseyin: "Ölüm", DİA, c.34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s.38-39.

[1214] ARICI & ALPER, s.41; İZVEREN, s.240; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.50; TALAS, Gelişme Temayülleri, s.7; ARICI, Sosyal Güvenlik, s.100.

kadın ve çalışamayacak durumdaki çocuklara destek olması gerekir.[1215] Osmanlı yardımlaşma ve tekâüd sandıkları ölenlerin geride kalan yakınlarına yardım etmiştir. Bu konuda görülen eksiklikler zamanla tamamlanmıştır. Osmanlılar dul ve yetim ifadesi yerine "eytam ve eramil" ifadesini tercih etmişlerdir. Yetim ve dul kelimelerinin çoğul karşılıkları şeklindeki bu ifade nizamnamelerde de yer almıştır. Muvâsât[1216] kelimesi de ölen bir memurun ailesine yardım sağlanması anlamında kullanılmış bir kelimedir.[1217]

II. TANZİMAT ÖNCESİ KURUMLAR

Tanzimat öncesinde yararlananların katkı sağladığı kurumlar içinde en önemlileri yardımlaşma sandıklarıdır. Yardımlaşma sandığına sahip fütüvvet teşkilatı Osmanlı öncesine ait bir kurum olduğundan Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren yardımlaşma sandıklarının bulunduğundan söz etmek mümkündür. Ancak yardımlaşma sandıkları toplumun tüm kesimlerini kapsamayan, çalışanlar arasında yaygınlık kazanmış kurumlardır. Tanzimat öncesinde esnaf ve yeniçeri sandıkları yardımlaşma sandıkları içerisinde ön plandadır. Tanzimat öncesinde yardımlaşma sandıkları dışında emeklilik kurumuna ilişkin bazı kanunlarda hükümler bulmak da mümkündür.

A. YARDIMLAŞMA SANDIKLARI

1. Genel Olarak

Yardımlaşma sandıkları bireylerin yaptıkları katkılarla oluşturulan ve ihtiyaç sahiplerine daha organize yardım etmeyi hedefleyen bir fondur. Yardımlaşma sandıkları sistemli sosyal güvenlik faaliyetinin ilk örnekleridir. Çok eski tarihlerden itibaren insanlar yardımlaşma sandıkları oluşturmuşlardır.[1218] Osmanlıda yardımlaşma sandıklarına esnaf sandığı, orta sandığı, iane sandığı, teavün sandığı[1219] gibi isimler verildiği görülmektedir.

[1215] TALAS, Sosyal Güvenlik Meselemiz, s.90.

[1216] Yardım, iyilik, dostluk etme, ölen memurun ailesine maaş bağlama. DEVELLİOĞLU, s. 832.

[1217] Vefat eden Dârüleytam müdürünün aile fertlerinden her birine muvasat tertibinden maaş tahsis edilmesine ilişkin belge için bkz. BOA, MV, 202/91, 24 S 1334. Şehzade Selahaddin Efendi'nin aile efradına muvasat tertibinden maaş ödenmesine ilişkin belge için bkz. BOA, MV, 201/35, 24 Ca 1334. Muş mutasarrıfı Servet Bey'in ailesine muvasat tertibinden maaş ödenmesine dair belgeler için bkz. BOA, MV, 202/12, 14 B 1334; BOA, DH.KMS, 34/41, 15 B 1334.

[1218] MÖ 2000 yıllarında Antik Roma ve Yunan'da ihtiyaç sahiplerine yardım eden dernekler tespit edilmiştir. Savaşlar sonucunda yoksul düşen halka ve ihtiyaç sahibi diğer kimselere yardımlar yapılmıştır. RICHARDSON, s.4.

[1219] Istabl-ı Amire, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Maarif Nezareti, Maliye gibi kurumların teavün sandığı kuran kurumlar arasında olduğu görülmektedir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti memurlarının ihtiyaçlarını

Yardımlaşma sandıkları toplumun tümünü kapsamına almaması, zorunlu olmaması ve sağladığı yardımların yeterli olmaması sebebiyle gerçek bir sosyal güvenlik sistemi olarak kabul edilmemektedir.[1220] Aslında sosyal sigortalar da yeterli yardım sağlama ve toplumun tümünü kapsama alma yönünden eksiklere sahiptir. Bu sebeple bu özelliklerin, bir kurumun sosyal güvenlik sistemi olarak kabul edilmesinde etkisi yoktur. Zorunlu olmaması ve talep hakkı vermemesi gibi özellikler yardımlaşma sandıklarının günümüz bakımından bir eksiği kabul edilebilir. Ancak dönemin şartları ve uygulamalar göz önüne alınırsa bunların da eksiklik olarak yansımadığı söylenebilir.

Yardımlaşma sandıkları ilk olarak esnaf teşkilatları içerisinde görülmüştür. Esnaf teşkilatları tüm dünyada şehirleşme sonucunda ortaya çıkmıştır. Zanaatların ortaya çıkıp yaygınlaşması sonucunda esnaf sayısı artmış ve birlikler oluşmuştur.[1221] Zamanla esnafın zanaat düzeyinde bir araya geldiği ve sandıklar kurduğu görülmektedir.

Osmanlı devletinde de esnaf ve sanatkârlar dünya çapında bir ilerleme göstermiştir.[1222] Esnaf ve sanatkâr kuruluşları Avrupa'da da 11.yy'dan itibaren gelişmeye başlamıştır. Batıdaki esnaf kurumlarının amaçları, içerikleri ve kuruluş dönemleri Ahilikle benzemektedir. Bu şekilde birbirlerinden etkilenmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.[1223]

El sanatları ile gelir elde eden kişilerin sosyal güvenlikleri tarım kesiminde çalışanlara göre daha az olmuştur. Tarım kesiminde aile bireylerinden biri riskle karşılaştığında diğer bireyler işlerin devam etmesini sağlayarak riskin maddi zararlarını önleyebilmişlerdir. Gelirini el sanatlarından sağlayan bireyler ise riskle karşılaştıklarında işin devam etmesi daha zor olmuştur.[1224] Bu sebeple el sanatları alanında çalışanların kendi aralarında yardımlaşmak amacıyla birlikler oluşturmaları, tarım kesiminde çalışanlara göre daha elzem olmuştur. Bu

---

temin etmek için teavün sandığı kurulmasına dair Dahiliye Nezareti'ne sunulan şartname için bkz. BOA, DH.EUM.MH, 159/114, 16 L 1335.

[1220] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.14.

[1221] DURKHEIM, Emile: Meslek Ahlakı, Çev: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962, s.27. Ergin, batıda korporasyon adıyla anılan esnaf birliklerinin gelişimini Fransa örneği üzerinden anlatmıştır. Roma İmparatorluğundan başlayarak esnaf teşkilatlarının gelişimini aktarmıştır. ERGİN, Belediyye, c.1, s.461-474.

[1222] TARUS, İlhan: "Türkiye'de Esnaf Teşekkülleri", Çalışma Dergisi, s.41. Osmanlılarda sanat sahibi, esnaf, geçimini sanatından sağlayan kişiler "ehl-i hıref" olarak anılmıştır. PAKALIN, c.1, s.509.

[1223] ÇAĞATAY, Neşet: Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, AÜİF Yayınları, Ankara, 1974, s.73-83. Batıda da korporasyonlar aynı şehirde yaşayan ve aynı sanatla uğraşan esnafın oluşturduğu birliklerdir. Üretime, pazara ve yardımlaşmaya ilişkin kurallar oluşturmuşlardır. Korporasyonların oluşturduğu kurallar yerel yönetimler, senyörler veya krallar tarafından onaylanarak güç kazanmışlardır. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.28.

[1224] ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.516.

ihtiyaç sonucunda da bu tür dayanışma birlikleri kurulmuştur. El sanatlarının genellikle şehirlerde yoğunlaşmış olması da esnafın bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır.[1225]

Meslek teşekküllerinin oluşmasında Osmanlı devletinde el sanatlarının gelişmiş olmasının da payı vardır. El sanatlarının gelişmesiyle bu alanlarda çalışan usta, kalfa ve çırak sayısı da artış göstermiştir.[1226]

Yardımlaşma sandıklarının örnekleri fütüvvet ve ahilik teşkilatlarında başlamış, loncalarda daha gelişmiş şekliyle uygulanmıştır. Ülkemizde esnaf teşekküllerinin iki kaynaktan ilham aldığı iddiaları vardır. Bunlardan biri şark ve İslam kaynağı, diğeri ise batı ve Bizans kaynağıdır.[1227] Ergin, Osmanlı esnaf teşkilatlarının hem batıdan hem de doğudan beslenerek geliştiğini ifade etmiştir.[1228] Osmanlı devletinde meslek teşekkülleri, Selçuklu esnaf birliklerinin devamıdır. Esnaf birlikleri batıda sanayileşme ile birlikte ortadan kalkmıştır. Osmanlı devletinde ise yeni şartlara ayak uydurarak varlığını sürdürmüştür.[1229]

Arap ve Acem kültürünün yoğun olduğu fütüvvet teşkilatının Türk bakış açısı ile yorumlanması sonucu "Ahilik" teşkilatı ortaya çıkmıştır. Ahilikten lonca teşkilatına geçiş de hem zamanın gereklerinden hem de Müslüman olmayan esnafın sisteme dâhil olamamasından kaynaklanmıştır. Ahilikten laik nitelikteki lonca sistemine geçilmesi ile din ayrımı olmaksızın bütün esnaf sisteme dâhil olabilmiştir.[1230]

Aslında fütüvvet, ahilik ve lonca kurumları mensupları esnaf ve sanatkârlar olan ve birbirlerinin devamı sayılabilecek kurumlardır. Hatta bu kurumları zamana göre isim ve bazı yapısal değişikliklere uğramış tek birim kurum kabul etmek de mümkündür.[1231]

2. Fütüvvet Geleneği ve Ahilik

Fütüvvet geleneği ve ahilik bazı kaynaklarda iç içe geçmiş şekilde anlatılmıştır. Gerçekten bu iki kurumu birbirinden ayırmak oldukça zordur.[1232] Genel olarak dönemsel bir

---

[1225] Meslek teşekküllerinin ve yardımlaşma sandıklarının oluşmasında tek etken güvenliğe duyulan ihtiyaç değildir. Şehirlerde bir esnaf sınıfının oluşması ve bunların dayanışma bilincine sahip olması bu kurumların kuruluşunu kolaylaştıran diğer etkenler olmuştur. DİLİK, Tahlil, s.22-23.

[1226] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.590.

[1227] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.62.

[1228] ERGİN, Belediyye, c.1, s.518.

[1229] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.28.

[1230] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.66.

[1231] ÇAĞATAY, Ahilik, s.51.

ayrım yapılabileceği söylenebilir. Buna göre fütüvvet daha önce ortaya çıkmış bir kurumdur. Bu kurum Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinden itibaren Ahilik Kurumu olarak anılmaya başlanmıştır. Ahilik hakkında ayrıntılı bilgiler veren İbn Battuta'ya göre, evlenmemiş, sanat ve meslek sahibi gençlerden seçilmiş topluluğa liderlik eden kişi "ahi" olarak adlandırılmıştır. Fütüvvet ise topluluğun temsil ettiği hareketin adıdır.[1233] Ahilik, fütüvvetin Anadolu'da geliştirilmiş bir yorumu olarak da düşünülebilir.[1234]

a. Fütüvvet Geleneği ve Sosyal Güvenliğe Etkisi

Fütüvvetin Arapça kökenli bir kelime olduğu ve kurumun da İslamiyet'te doğup gelişen bir kurum olduğu kabul edilmektedir.[1235] Fütüvvet kelimesinin kökü olan feta kelime anlamı olarak gençlik, yiğitlik ve cömertlik anlamlarını içermektedir.[1236] Tarihi süreç içerisinde fütüvvet geleneği ahilik geleneğinden daha önce oluştuğu için fütüvvet, ahiliğin temeli olarak kabul edilmiştir.[1237] Fütüvvet kurumu içindeki esnaf teşkilatları ise 9.yüzyıldan itibaren oluşmaya başlamıştır.[1238]

Fütüvvetnamelerde Kehf suresinin 13.ayeti fütüvvetin delili olarak gösterilmiştir.[1239] Ashab-ı Kehf hakkındaki bu ayette fütüvvetle aynı kökten gelen "fityetün" kelimesi geçmektedir. Ayetteki ifade "Rablerine iman etmiş birkaç genç yiğit" şeklinde çevrilmiştir.

Fütüvvet teşkilatı fütüvvetname denilen bir mevzuata sahiptir. Fütüvvetnameler teşkilat içindeki esnafın öğrenmesi ve uyması gereken kurallardan oluşmuştur.[1240] Fütüvvetnamelerde

---

[1232] İki kurumun aynı/benzer olduğuna ilişkin görüşler için bkz. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.208; ERGİN, Belediyye, c.1, s.537; KAZICI, Ziya: "Ahilik", DİA, c.1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s.540; EKİNCİ, Yusuf: Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayını, İstanbul, 1990, s.18-19; TARUS, İlhan: Ahiler, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s.18-19; Farklı olduğuna ilişkin görüş için bkz. KÖPRÜLÜ, Fuad: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s.90-93.

[1233] ŞEKER, İbn Battuta, s.72-73.

[1234] MAHİROĞULLARI, Adnan: "Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.54, 2008, s.141.

[1235] Fütüvvet, Arapça feta kelimesinden türetilmiştir. Feta, genç adam anlamına gelir. CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.291; TURAN, Namık Sinan: "Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.52, 2007, s.152-153.

[1236] Fütüvvet kelimesinin hangi anlamları içerdiğine ve kimlerin fütüvvet ehli kabul edilebileceğine ilişkin tarihten örnekler için bkz. GÖLPINARLI, Abdülbaki: "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, c.11, S.1-4, 1949-1950, s.6 vd; ÇAĞATAY, Ahilik, s.4.

[1237] Gölpınarlı, fütüvvet ehlinin şeyhlerine "ahi" dendiğini ifade etmiştir. Bu bilgi fütüvvet ve ahilik gelenekleri arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. GÖLPINARLI, s.6; EKİNCİ, Ahilik, s.18-19; ÇAĞATAY, Ahilik, s.3.

[1238] KAZICI, Ahilik, s.540.

[1239] GÖLPINARLI, s.8. Yine Kuran'da (21/60) İbrahim Peygamber'in Nemrud'a karşı yiğitlik ve mertlik gösterdiği, Yusuf suresinin 30. Ayetinde de köle anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. ÇAĞATAY, Ahilik, s.5.

güç durumda olanlara yardım etme, özveri ve dayanışma, imece denilen ortak çalışma gibi sosyal güvenlikle ilgili olan davranışlar tavsiye edilmektedir.[1241] Fütüvvetname iyi ve mükemmel insan olma kurallarını kapsayan eserlere verilen isimdir.[1242] Çağatay'ın belirttiği gibi bu kurallar esnaf ve sanatkarların iş başındaki yaşamlarından çok iş dışındaki yaşamlarına ilişkin hükümler içermektedir.[1243]

Fütüvvet teşkilatı din ayrımı yapılmaksızın herkese yardım eden bir kurum olmuştur.[1244]

Fütüvvet ehline ait Anadolu'da çok sayıda vakıf bulunduğu ve fütüvvet ehlinin Osmanlı devleti döneminde de oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[1245]

b. Ahilik ve Sosyal Güvenliğe Etkisi

Ahi kelimesinin, Arapça kardeşim anlamına gelen ahi kelimesinden veya Türkçe eli açık anlamına gelen akı kelimesinden türediği genel olarak kabul edilmektedir.[1246] Ahilik kurumunu Türk ve/veya İslam gelenekleri ile bağdaştıranlar olmuştur. Ahiliğin kurucusu olan Ahi Evran'ın hocası ve kayınpederi fütüvvet akımının büyük şeyhlerindendir.[1247] 13.yy'dan itibaren Anadolu'da gelişen ahilik kurumu esnaf ve sanatkârları bünyesinde toplayarak bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmuştur. Ahiler, Anadolu'nun tüm şehirlerinde dernek veya

---

[1240] Fütüvvetnameler hakkında bilgi için bkz. TARUS, Esnaf Teşekkülleri, s.42; ÇAĞATAY, Ahilik, s.7; Fütüvvetnameler, fütüvvet teşkilatının yapısı, çalışma esasları, üyelerin giyimleri ve hareket tarzları hakkında hükümler ihtiva etmişlerdir. ERGİN, Belediyye, c.1, s.497-512; Mesleğe başlama, çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarına ilişkin törenlere fütüvvetnamelerde ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.63; GÖLPINARLI, s.11;

[1241] İNALCIK, Devlet-i Aliyye, s.40; KAZICI, Ahilik, s.541.

[1242] ÇAĞATAY, Ahilik, s.IV.

[1243] ÇAĞATAY, Ahilik, s.4.

[1244] Bu konuda Gölpınarlı şu hikayeyi nakleder: "Bir gün İbrahim Peygambere bir mecusi konuk geldi. İbrahim, Müslüman olursan seni konuklarım dedi. Konuk, bu söze gücenerek gitti. Tanrıdan, İbrahim'e, elli yıldır kafir olduğu halde ben onun rızkını veriyorum da sen, bir gececik onu konuklamadın, bir kerecik olsun doyurmadın, diye vahiy geldi. İbrahim perişan bir halde hemen konuğun peşine düştü. Koşa koşa gidip ona yetişti, özürler diledi. Mecusi, bu özür dileyişin sebebini anlayınca Müslüman oldu." GÖLPINARLI, s.9.

[1245] GÖLPINARLI, s.82.

[1246] Ahi kelimesinin kaynağının Türkçe "akı" kelimesinden türediğine ilişkin bilgi Divan-ı Lugati't Türk'de yer almaktadır. Diğer bazı araştırmacılar da bu bilgiden esinlenerek ahi kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu iddia etmişlerdir. Böylece ahi kelimesinin kökenine ilişkin iki tez ortaya çıkmıştır. GÖLPINARLI, s.6; ÇAĞATAY, Ahilik, s.51-52; Uludağ'ın; Hüseyin Kazım Bey ve Bedros Keresteciyan'a dayandırdığı bir görüşe göre ahi kelimesinin kökeni "ahund" kelimesine dayanmaktadır. "Ahu" hoca, molla anlamlarına gelmektedir. ULUDAĞ, Osman Şevki: "Ahi Evran (Peştamal Kuşanma)", Çalışma Dergisi, S.8, 1946, s.56.

[1247] İNALCIK, Devlet-i Aliyye, s.35; Batıda da meslek teşekküllerinin temelini kilise senyörlerinin organize ettiği meslektaşlık ve kardeşlik cemiyetleri oluşturmuştur. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.31-32. Ahilik ile fütüvvet kurumları arasında ayrıntılara ilişkin farklılıklar olsa da temel ilkeler bakımından bu iki kurum birbirine çok yakındır. DİLİK, Tarihsel, s.58.

sandık şeklinde bir araya gelmişlerdir.[1248] Anadolu'da ilk ahilik kurumunun Kırşehir'de ortaya çıktığı kabul edilmektedir.[1249] Kabul edilen tarih Osmanlı devletinin kuruluşundan daha eski bir tarihtir. Ahilik kurumu, Fatih döneminden itibaren siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnafla ilgili işleri düzene koyan bir birlik haline gelmiştir.[1250]

Ahilik kurumunun temel amacı esnaf arasında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanmasıdır. Esnaf dışında yoksullara, yolculara ve yabancılara da destek sağlamışlardır.[1251] Ahilerin yaptıkları sosyal yardımlar ve ihtiyaç sahiplerine verdikleri destekler dini-ahlaki temellere dayanmıştır. Bu sebeple Ahilik zorunlu bir sosyal güvenlik kurumu olarak görülemez.[1252]

Ahilik kurumunda teavün veya orta sandığı adı verilen sandıklar yoluyla bir fon oluşturulmuştur. Bu fon aracılığıyla kalfa ve çıraklara kalacak yer temin edilmesi, esnafa düşük faizli kredi verilmesi, ilk defa işyeri açanlara sermaye sağlanması, evlenenlere, muhtaç duruma düşenlere, hastalananlara ve ölüm halinde geride kalanlara yardım edilmesi sağlanmıştır.[1253]

Ahiler büyük şehirlerde meslekler düzeyinde teşkilatlanmışlardır. Yani her meslek kendi ahi zaviyesine sahip olmuş ve işlerini düzenlemiştir. Küçük şehirlerde ise ahi sayısının az olması sebebiyle meslekler düzeyinde teşkilatlanmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple birkaç meslek veya tüm meslekler bir arada toplanmak suretiyle birlik oluşturmuşlardır.[1254]

İbn Battuta, Anadolu seyahati sırasında karşılaştığı Ahilerden övgüyle söz etmektedir. Burada ahilerin yabancıların yiyecek, konaklama gibi ihtiyaçlarını karşıladıklarından bahsedilmektedir.[1255] Yani ahiler, yalnızca kendi teşkilat mensuplarına değil, yolculara ve

---

[1248] MAHİROĞULLARI, s.143.

[1249] ÇAĞATAY, Ahilik, s.V. Ahi Evren'in İran'dan Kayseri'ye gelip yerleştiği ve Ahiliğin Anadolu'da ilk olarak Kayseri'de ortaya çıktığına ilişkin bir görüş de vardır. MAHİROĞULLARI, s.142.

[1250] Osmanlı devletinin kuruluş döneminde Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali'nin kardeşi Şemseddin ile yeğeni Hasan'ın fütüvvet ehlinden (ahı) oldukları kaynaklarda yer almıştır. GÖLPINARLI, s.80; KAZICI, Ahilik, s.541.

[1251] TARUS, Ahiler, s.19; MAHİROĞULLARI, s.148.

[1252] ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.518.

[1253] TUNCAY & EKMEKÇİ, s.77-78; AVCI, Sigorta, s.437-438.

[1254] KAZICI, Ahilik, s.541.

[1255] İbn Battuta'nın ahilik kurumu ile ilgili değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ŞEKER, İbn Battuta; Battuta'nın eserinde anlattığına göre Ahi şeyhi, kendi sanat alanında çalışan evlenmemiş gençlere ve bekar hayatı seçmiş olan diğer kişilere öncülük ederek onların bir arada yaşamasını sağlıyordu. Bir arada yaşanılan merkez hem teşkilatın merkezi hem de yolcuların ve misafirlerin de ağırlandığı bir merkezdir. GIBB, H. A. R: Ibn Battuta, George Routledge & Sons Ltd, London, 1929, s.125-126.

misafirlere de yardım sağlayan kuruluşlar olmuşlardır. Bu hizmeti yüzyıllar boyunca, Anadolu'nun en ücra köşelerinde sağlamışlardır.[1256]

Battuta, ahilerin Anadolu'nun her bölgesinde, her şehrinde, her köyünde bulunduklarını, yani yaygın bir teşkilat olduklarını bildirmektedir.[1257] Anadolu seyahati sırasında genellikle ahilerin zaviyelerinde konuk olduğu görülen İbn Battuta bir şehirde çok sayıda zaviye bulunduğunu anlatmıştır.[1258] Teşkilatın yaygın olması sağlanan sosyal güvenliğin de yaygın olması anlamına gelmektedir.

Ahiler dönemin en önemli sosyal risklerinden olan yolculuk riskine karşı güvence sağlamışlardır. Kaynaklarda ahilerin hiçbir ayrım yapmadan zaviyelerinde misafir ağırladıkları anlatılmaktadır.[1259] Bu dönemde devletin ve toplumun yolda kalmışlara sahip çıkması bir devlet görevi olarak değil, iyiliğin bir gereği olarak kabul edilmiştir.[1260] Yakın zamana kadar Anadolu'nun her köyünde konuk odası geleneği devam etmiş ve yolcuların barınma ve yiyecek ihtiyacını karşılamıştır.[1261]

Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkar birliklerinin oluşturduğu kurallar, sonradan bu alanda hazırlanan kanunnamelere kaynaklık etmiştir.[1262]

Osmanlı esnaf teşkilatına ilişkin bir kanunname veya nizamname yoktur.[1263] Fütüvvetnameler Osmanlı devletinin kuruluşundan önce ortaya çıkmıştır. Bunlar Ahilerin meslek kurallarına da öncülük etmişlerdir. Ahilerin meslek kuralları da kendilerinden sonra düzenlenen nizamnamelerin ve tüzüklerin temelini teşkil etmişlerdir.[1264]

[1256] ÇAĞATAY, Ahilik, s.101.

[1257] GIBB, s.125-126.

[1258] İbn Battuta şehirler hakkında tek tek bilgiler vermiş, her şehirde ahilerden bahsetmiştir. Örneğin Konya'da çok sayıda büyük zaviye olduğu ve İbn Battuta'nın bu zaviyelerden birinde kaldığı anlatılmıştır. ŞEKER, İbn Battuta, s.28; GIBB, s.130; İbn Battuta'nın Ahiler hakkında verdiği bilgilere Neşat Çağatay da eserinde yer vermiştir. ÇAĞATAY, Ahilik, s.103-107.

[1259] Misafirleri, yolcuları en iyi şekilde ağırlamak Ahilerin geleneği olmuştur. İbn Battuta kendilerini ağırlamak isteyen iki ahi grubunun nasıl çekiştiğine ilişkin anılarına seyahatnamesinde yer vermiştir. ŞEKER, İbn Battuta, s.75-80.

[1260] ARICI & ALPER, s.81.

[1261] ÇAĞATAY, Ahilik, s.102.

[1262] AVCI, Sigorta, s.437.

[1263] CİN & AKGÜNDÜZ, c.1, s.292.

[1264] ÇAĞATAY, Ahilik, s.111.

Esnaf ve sanatkarların işleri ile ilgili 1630 yılından öncesine ait olduğu tahmin edilen bir tüzük bulunmaktadır. Bu tüzükte çeşitli mesleklere ilişkin meslek kurallarına yer verilmiştir.[1265]

Ahilerin oluşturduğu sandıklar sosyal yardımlaşma sandıkları olarak işlev görmüşlerdir. Sandıklardan yararlanmak ihtiyaç sahibi olmak şartına bağlı olmuştur. Kişilere talep hakkı verilmemiştir.[1266] Osmanlılarda sandıkların karşıladığı sosyal risklerin kapsamı oldukça geniş olmuştur. Yaşlılık, hastalık ve üyeleri muhtaç duruma düşüren her türlü riske karşı sandıklar üyelerine destek sağlamışlardır.[1267]

3. Loncalar

a. Lonca Sistemi

Ahilik kurumu 15.yy'dan itibaren yerini lonca adı verilen meslek teşekküllerine bırakmıştır.[1268] 19.yy'dan itibaren loncalar eski gücünü kaybetmiş ve yüzyılın sonunda da ortadan kalkmışlardır.[1269] Lonca, günümüz kooperatiflerinin ve sendikalarının da işlevlerine sahip bir esnaf teşkilatıdır. Esnafın toplandığı yer de lonca adıyla anılmıştır.[1270] Loncalar kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi işyeri açılması ve mesleğe kabul etme gibi önemli kararlar vermişlerdir.[1271]

[1265] ÇAĞATAY, Ahilik, s.113-119.

[1266] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.290.

[1267] DİLİK, Sosyal Güvenlik, s.33.

[1268] Ahilik kurumunun 15.yy'da tamamen ortadan kalkmadığı 20.yy'a kadar devam ettiği söylenmektedir. Ancak etkinlik bakımından 15.yy'dan sonra loncaların daha ön plana çıktığı bir gerçektir. 14.yüzyıldan itibaren Ahilik özelliklerini kaybetmeye başlamış ve esnafın ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Bu boşluğu doldurmak ve esnafın menfaatlerini korumak üzere lonca teşkilatı ortaya çıkmıştır. SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1070.

[1269] TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.44. Loncaların batıda izlediği gelişim seyri de benzer şekilde ve yakın tarihlerde olmuştur. 15.yy'dan sonra oluşan güçlü imparatorluklar sanayi ve ticaretin gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Bu dönemde korporasyon sayısı oldukça artmıştır. 17.yy başında 60 olan korporasyon sayısı yüzyılın sonuna 120 olmuştur. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.32-33.

[1270] ERDOĞAN, s.328; TARUS, İlhan: "İlk Türk Mesleki Sendikaları: Loncalar", Çalışma Dergisi, S.9, 1946, s.53; SAYMEN, Ferit H: Türk İş Hukuku, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s.45; TUNÇOMAĞ, Kenan: Türk İş Hukuku, c.1, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1975, s.30; PAKALIN, c.2, s.369.

[1271] Esnaf nizamına aykırı bakkal açmak isteyen kişinin engellenmesine dair bakkalların yazdığı dilekçe için bkz. BOA, MVL, 468/8, 22 Za 1281. Yapılan tahkikat sonrası lonca ustalığına tayin için bkz. BOA, ZB, 374/4, 29 Ha 1322.

Loncalar içerisinde örgütlenmiş olan usta, çırak ve kalfaların modern iş hukukundaki karşılıkları tartışmalı bir konu olmuştur. Ustanın işverene, çırak ve kalfaların işçiye karşılık geldikleri tam olarak söylenemez. Ancak benzerliklerin bulunduğu söylenebilir.[1272]

Loncalar hangi dine mensup olursa olsun bütün esnafın toplanabildiği yerlerdir. Yani mensupları arasında din ayrımı gözetmemiştir.[1273] Ahilik sisteminden lonca sistemine geçilmesinde lonca sisteminin bu özelliği de etkili olmuştur. Gayrimüslim esnafın da örgütlerde yer alabilmesi için lonca tarzı bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur.[1274] Bu özelliği sebebiyle loncalar laik kurumlar olarak nitelenmişlerdir.

Loncalarda esnaf reisi esnafın sandık hasılatını almak ve hesabını tutmak, varsa esnafa ait hayır kurumlarının idarelerini ve devamını temin etmekle görevlendirilmiştir. Reis ve beş ustadan oluşan lonca heyeti esnafla ilgili her türlü işle ilgilenmiştir. Heyet esnafın yardımlaşma sandığının teftişini de yapmıştır.[1275]

Lonca sistemi kendi işleyişini oluşturmuştur. Devletin bu işleyişe herhangi bir müdahalesi olmamıştır.[1276]

18.yy'da İstanbul'da 1109 lonca örgütü ve bu örgütlere kayıtlı 126 bin esnaf bulunuyordu.[1277] Loncalar dericilik, debbağlık, ayakkabıcılık gibi bazı mesleklerde 19.yüzyılın sonuna ve 20.yüzyılın başına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.[1278]

b. Lonca Sandıkları

Yardımlaşma sandıkları, üyelerinin ve yararlananların güçleri oranında katıldıkları bir fondan ilerde muhtaç duruma düşecek olanlara yardım yapmak amacıyla kurulurlar.[1279] Bu tür

---

[1272] YAZICI, İşçi Hareketi, s.31.

[1273] Tarus, loncalarla ilgili daha fazlasını ifade ederek loncaların gayrimüslim esnaf ve sanatkarlar tarafından kurulduğunu, Müslüman esnafın daha sonra loncalara dahil olduğunu ileri sürmüştür. TARUS, Loncalar, s.54; Pakalın da Müslüman ve Hıristiyan esnafın 1768 (1182) yılından itibaren loncalarını ayırdıklarını iddia etmiştir. PAKALIN, c.2, s.370; TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.43. Millet olarak kabul edilmeyen Protestanların talebi üzerine kazzaz esnafından ustabaşıları loncaya dahil edilmiştir. BOA, HR.MKT, 149/21, 20 L 1272; BOA, HR.MKT, 265/90, 15 R 1275. Yapılan tahkikat neticesinde kötü hali bulunmayan Kiryako'nun lonca ustalığına tayin edilmesine dair belge için bkz. BOA, ZB, 374/4, 29 Ha 1322 (20 Ca 1324).

[1274] SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1070-1071; TUNÇOMAĞ, İş Hukuku, s.30; ERGİN, Belediyye, c.1, s.552.

[1275] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.69-70; ERGİN, Belediyye, c.1, s.553-554.

[1276] ERSAN, Gürbüz: Türkiye'de Sosyal Güvenlik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s.9. Loncaların işlemleri belediyeler tarafından denetlendiğinden Cemiyetler Kanununa tabi olmamışlardır. BOA, DH.İD, 38/30, 26 R 1329.

[1277] CEM, s.82.

[1278] DİLİK, Tarihsel, s.63.

kuruluşların örnekleri hem geçmişte, hem günümüzde, hem doğuda, hem batıda ortaya çıkmıştır.

Loncalar "orta sandığı / teavün sandığı" adı verilen sandıklar kurmuşlardır. Bu sandıklarda toplanan paralarla üyelerinin sosyal güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.[1280] Orta sandığı usulü 1909 çarşı yangınına kadar devam etmiştir.[1281] Loncalarla ilgili en önemli konunun yardımlaşma sandıkları olduğu söylenebilir.[1282] Batıda da örnekleri görülen lonca sandıkları sosyal sigortaların kökeni olarak kabul edilmektedir.[1283]

Lonca sandığından ihtiyacı olan ödünç para isteyebilmiştir. Bu talepler reis tarafından incelenmiş ve heyet tarafından karara bağlanmıştır. İncelemede esnafın ne sebeple ödünç para istediği, nereye harcayacağı, mali durumu hakkında bilgiler toplanmıştır.[1284]

Lonca sandıkları ile ilgili işleri yönetmek lonca başkanının görevidir. Lonca başkanı esnafa ait sandık gelirlerini almak, hesapları tutmak ve esnafa ait hayır kurumlarını idare etmek gibi görevleri ifa etmiştir.[1285]

Loncalar hastalık, sakatlık, yaşlılık, ölüm, işsizlik gibi sosyal riskleri güvence altına alan bir sistem kurmuştur. Ayrıca dükkân açmak isteyenlere sermaye olarak ve evlenenlere destek amacıyla maddi yardımlar yapılmıştır.[1286]

Loncalar üyeleri ile birlikte üyelerinin ailelerine de güvence sağlamışlardır.[1287] Loncalara bağlı çalışanlar yamak, çırak, kalfa, usta ve üstad şeklinde sınıflandırılmıştır.[1288]

[1279] EDİS, s.8.

[1280] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.590; TARUS, Loncalar, s.55; FİŞEK & ÖZSUCA & ŞUĞLE, s.12; Lonca sandıkları farklı dönemlerde esnaf sandığı, esnaf kesesi ve esnaf vakfı şeklinde de adlandırılmıştır. ÇAĞATAY, Ahilik, s.152; GÖKMEN, s.105; ŞANDA, Hüseyin Avni: 1908 İşçi Hareketleri / Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1971, s.160.

[1281] ERGİN, Belediyye, c.1, s.555.

[1282] TARUS, Loncalar, s.56.

[1283] İZVEREN, s.174.

[1284] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.70. Ergin, ihtiyacı olanlara verilen ödüncün % 1 nema ile kullandırıldığını bildirmektedir. Nemadan elde edilen gelir de hayır işlerine harcanmıştır. ERGİN, Belediyye, c.1, s.555.

[1285] Lonca başkanı esnafın kendi içinden doğrudan doğruya seçtiği bir kişidir. AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, s.69; Loncaların idaresiyle ilgili şeriyye sicillerinde yeterli bilgi bulunmaktadır. TARUS, Loncalar, s.56.

[1286] DİLİK, Tarihsel, s.55; FİŞEK & ÖZSUCA & ŞUĞLE, s.12.

[1287] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.590.

[1288] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.71.

Loncalar ve bunlara bağlı olarak yardımlaşma sandıklarının kurulmasında devletin herhangi bir rolü olmamıştır. Loncalar dini, kültürel sebeplerle bir araya gelen esnaf tarafından dayanışma amacıyla kurulmuşlardır.[1289]

Sandığın gelirleri esnafın bağışları[1290], çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçişte ustaların verdiği paralar ve haftada veya ayda bir esnaftan üretimine göre toplanan aidattan oluşmuştur.[1291] Kalfalığa ve ustalığa geçişlerde paranın ekonomik bakımdan güçlü durumdaki ustadan alındığı görülmektedir. Yine esnaftan toplanan aidatın üretime göre toplanması dikkat çekicidir. Sandık ortak olmasına karşın aidat üyelerin mali gücüne göre farklılaşmıştır.

Yamaklıktan çıraklığa geçiş için de sandığa bir defaya mahsus bir ücret ödenmektedir. Bu ücret de usta tarafından çırak için belirlenen haftalık çalışma ücretinin iki katı olarak ödenmiştir.[1292]

Lonca sandığında biriken para belirli faiz oranları ile ihtiyacı olan veya işini düzeltmek isteyen esnafa verilmiştir. Faiz geliri ise ayrıca hayır kurumlarına harcanmıştır.[1293] Lonca sandığından çok çeşitli alanlara harcamalar yapıldığı görülmektedir.[1294] Bu harcamalar içerisinde sosyal güvenlik sağlamaya yönelik olanlar da yer almıştır. Lonca üyelerinin hastalık, sakatlık, yaşlılık ve ölüm riskleriyle karşılaşmaları durumunda ve farklı ekonomik ihtiyaçlarında sandıktan destek sağlanmıştır. Söz konusu sistem günümüz prim sisteminin ilkel bir uygulaması şeklinde değerlendirmiştir.[1295]

Sandıklar esnafa faiz karşılığında ödünç para vermişlerdir. Bu paranın verilişinde esnafın çalışıp çalışmamasına göre bir ayrım yapılmıştır. Çalışan esnafın borç para istemesi durumunda durum lonca başkanı tarafından incelenerek lonca yönetim kuruluna bildirilmiştir. İncelemede esnafın parayı hangi amaçla istediği, nereye harcayacağı, dükkanındaki sermayesi

---

[1289] ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.517.

[1290] Bu bağışlardan bir kısmı tek seferlik bağışlar iken bir kısmı vasiyet veya vakıf yoluyla aktarılan para ve mülklerden oluşmuştur. Sandığın gelirleri işletilmiş ve elde edilen nema da sandığa dahil edilmiştir. ŞANDA, s.161.

[1291] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.70; SAYMEN, Türk İş Hukuku, s.46; ERGİN, Belediyye, c.1, s.555.

[1292] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.72.

[1293] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.71; SAYMEN, Türk İş Hukuku, s.46; SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1071; Tarus, faizin Türk ticaret dünyasına ilk kez loncalar tarafından sokulduğunu ileri sürmektedir. Loncalar faiz yoluyla işleterek elde ettikleri gelirleri başlangıçta ayrı olarak değerlendirmişlerdir. Ancak daha sonra bu uygulamayı da bırakarak sandığın diğer gelirleri ile beraber kullanmışlardır. TARUS, Loncalar, s.56.

[1294] Şanda orta sandığının giderlerini 17 madde olarak sıralamıştır. ŞANDA, s.161-163.

[1295] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.214; SAYMEN, Türk İş Hukuku, s.46.

gibi hususlar dikkate alınmıştır.[1296] Bu şekilde hem lonca üyesi esnafın ihtiyacı giderilmiş hem de sandığın parası işletilmiştir.

Çalışamayan esnaf da kendi içinde üçe ayrılmıştır. Mütekait denilen yaşlı esnaf, yaşlılığı sebebiyle çalışamayan ancak işlerini kalfa ve çırakları aracılığıyla yürütebilen esnaftır. Bundan belirli gelire sahip olduklarından yardımlardan yararlanamamıştır. Aceze denilen hem yaşlı hem de gelire sahip olmayan eski esnaflar ise yardımlardan yararlanabilmiştir. Malulin denilen esnaf da hastalık ve sakatlık gibi sebeplerle çalışamayan esnaftır. Bunlar hem esnaftan hem de yardım sandığından yardım almışlardır.[1297] Görüldüğü gibi lonca sisteminde esnafın yardım sandığı çalışamayanlar arasında bir ayrım yapmıştır. Çalışamayan esnaftan geliri olanlara yardım yapılmamış, gerçekten ihtiyacı olanlara yardım edilmiştir. Modern sosyal güvenlik sistemlerinde uygulanmayan bu anlayış sosyal güvenliğin mantığına daha uygundur.

Loncalar batıdaki benzerlerinin aksine[1298] esnafın üye olmasını zorunlu tutmuşlardır.[1299] Zorunluluk özelliği dönemin sosyal güvenlik kurumlarında bulunmayan bir özelliktir. Loncalar aile içi yardımlaşma ve diğer yardım türlerine göre daha kurumsal bir yapı oluşturmuşlardır. Bu açıdan sosyal güvenliği sağlama bakımından daha etkin oldukları söylenebilir. Ancak bir loncanın sağladığı sosyal güvenlik lonca çevresi ile sınırlıdır.[1300] Loncaların modern sosyal sigortalardan bir farkı da bağımsız ve kendi hesabına çalışan kişiler için sosyal güvence sağlamış olmasıdır. Sosyal sigortalar ise bağımlı çalışan işçiler için sosyal güvenlik sağlamak amacıyla ortaya çıkmış bir kurumdur.

Osmanlı devletindeki diğer sosyal güvenlik teknikleri herhangi bir gruba özel değildir. Sadaka, zekât ve vakıf gibi kurumlarda yararlanacak kişiler belirlenmemiştir. Loncalar ise bu kurumlardan farklı olarak yalnız mensuplarını kapsamına almıştır.[1301] Lonca sandıklarından lonca üyeleri ve üyelerin aile bireyleri yararlanmışlardır.

[1296] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.70-74.

[1297] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.71; SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1071-1072.

[1298] TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.43.

[1299] Bir mesleğe başlamak veya bir mesleği icra etmek için o meslek koluna ilişkin loncaya üye olmak zorunludur. TALAS, Sosyal Ekonomi, s.590.

[1300] MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi, s.214.

[1301] TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.44.

Loncalar üyelerine ihtiyaç sahibi olmaları durumunda yardım etmişlerdir.[1302] Üyelere ödedikleri primin karşılığı olarak belirli bir maaş veya ödeme yapılması söz konusu değildir. Yardımlardan yararlanma kriteri prim ödemiş olmak değil, ihtiyaç sahibi olmaktır.

Lonca sandığının kalfalıktan ustalığa yükselen üyesine bir dükkân açması[1303] da sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilebilir.

Lonca sandıkları günümüzde sosyal güvenliğin kapsamına aldığı pek çok riski karşılamıştır. Lonca sandıklarının da riskleri değil, üyelerinin ihtiyaç sahibi olmalarını kıstas olarak kabul ettikleri söylenebilir. Yaşlılık, hastalık, sakatlık hallerinde sandıklar üyelerine yardım yapmışlardır. Bunun dışında ihtiyaç sahibi olanlara genel olarak yardım edilmiştir.[1304] Lonca üyeleri ve ailelerine sağlık yardımları ve doğum yardımları da yapmıştır.[1305] Ölüm halinde de ihtiyaç sahibi üyeler ve aile bireyleri için cenaze yardımları yapılmış, cenaze masrafları karşılanmıştır.[1306] Yaşlılığı sebebiyle çalışamaz duruma gelmiş ve işten el çekmiş olan eski lonca üyelerine de yardım yapılmıştır. Hastalık veya sakatlık sonucu iş göremez duruma gelmiş olan üyelerin de ihtiyaçları karşılanmıştır.[1307]

Loncalara ait orta sandıklarında sandığa üyelik zorunludur. Sandık sistemi kapalı bir işletmedir yani yalnızca üyelerine yardımda bulunur.[1308] Bu yönleriyle lonca sandıkları sosyal sigortalar ile benzerdir. Zorunluluk özelliği sosyal sigortaların önemli bir özelliğidir. Ancak loncaların zorunluluk özelliği kamu otoriteleri tarafından konulmuş bir zorunluluk değildir, fiili bir zorunluluktur.[1309]

Loncaların kurduğu sandıkları sosyal sigortaların ülkemizdeki ilk örnekleri olarak kabul edenler de vardır.[1310] Sandıklar dayanışma anlayışı, üyelerini risklere karşı korumaları,

---

[1302] DİLİK, Tarihsel, s.62.

[1303] Ustalığa yükselen gence lonca sandığı bir dükkan açardı. Bu genç topluma ve loncaya ebedi borç ödemek görevini severek yüklenirdi. İşlerini yoluna koyduktan sonra da loncaya olan borcunu öderdi. ŞEKER, İbn Battuta, s.149.

[1304] ŞEN, Sosyal Güvenlik, s.519; DİLİK, Tarihsel, s.62.

[1305] SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1072.

[1306] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.71.

[1307] AĞAOĞLU & HÜDAİOĞLU, c.1, s.71; DİLİK, Tarihsel, s.62.

[1308] YAZGAN, Sosyal Sigorta, s.13; TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.44.

[1309] DİLİK, Tahlil, s.23.

[1310] SAYMEN, Türk İş Hukuku, s.46; SAYMEN, Gelişme Hareketleri, s.1090; MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.96; TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar, s.44; Modern sosyal sigortalar ile lonca sandıkları arasında çok uzun bir zaman dilimi geçmiştir. İki kurumun benzerliklerinden çok farklılıklarının olduğu söylenebilir. Bu gerekçeleri ileri süren Dilik, sosyal sigortalar ile lonca sandıkları arasında dolaysız bir bağ kurulamayacağını ifade etmiştir. DİLİK, Tahlil, s.24-25.

zorunlu olmaları, yalnızca üyelerine yardım etmeleri gibi yönlerden sosyal sigortalara benzerdir. Zorlama bir yorum yapmasak bile sandıkların dönemin şartlarına göre sosyal güvenliğe en çok ihtiyaç duyan esnaf sınıfının bu ihtiyacını karşıladığını söylemek mümkündür. Esnaf açısından dönemin en önemli sosyal güvenlik kurumudur. Sosyal güvenlik ihtiyacını da önemli ölçüde karşılamıştır.

4. Yeniçeri Yardımlaşma Sandıkları

Klasik dönemde yeniçerilerin orta sandığı adı verilen vakıf statüsünde yardımlaşma sandıkları vardır. Yeniçerilerin sosyal güvenliğinin sağlanmasında bu sandıklar etkili olmuştur.[1311] Askerlere ve ihtiyaç sahibi olan asker ailelerine yardım amacıyla bu tasarruf ve yardımlaşma sandıkları kurulmuştur.[1312]

Yeniçerilerin orta sandığı ihtiyaç sahibi yeniçerilere ve ailelerine destek olmak amacıyla kurulmuş sandıklardır. Bu sandıkların gelirleri ulufe dağıtımı esnasında %3-5 oranında alınan aidatlar, bekâr olarak ölen yeniçerilerin malvarlığı ve bağışlardan oluşmuştur.[1313] Orta sandığında toplanan paranın ödünç olarak yeniçerilere kullandırıldığı görülmektedir.[1314] Savaşta esir düşen yeniçerilerin kurtarılması için ödenen fidyeler (fidye-i necat) de orta sandıklarından ödenmiştir. Hastalara ve zor durumda olanlara bu sandıklardan yardım edilmiştir.[1315]

Yeniçerilerin orta sandığı aynı zamanda bir eytam sandığı gibi çalışmıştır. Ölen yeniçerilerin malvarlığı nakde çevrilerek yardımlaşma sandığına aktarılmıştır. Bu paranın karı ile varsa yeniçerinin yetimlerinin iaşesi sağlanmış, büyüdüğünde de anaparası teslim edilmiştir.[1316] Uzunçarşılı, yeniçeri yetimlerinin paralarını saklayan "kara sandık" adlı sandığın orta sandığından ayrı olarak yeniçeri ağası dairesinde tutulduğunu ifade etmiştir. Yetim yeniçerinin parası işletilmek istenirse orta sandığına konulmuş, işletilmek istenmediğinde ise kara sandıkta saklanmıştır.[1317]

[1311] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.29.

[1312] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.97.

[1313] PAKALIN, c.2, s.736; TABAKOĞLU, Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2009, s.355.

[1314] BOA, C..AS, 1081/47671, 27 M 1244.

[1315] PAKALIN, c.2, s.736.

[1316] TOROSER, Tayfun: Kavanin-i Yeniçeriyan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.68.

[1317] UZUNÇARŞILI, Tarih, c.2, s.558-559; TOROSER, s.68.

B. TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEMDE EMEKLİLİK

1. Genel Olarak

Tanzimat öncesinde hatta Tanzimat'tan sonra da tarımsal üretimin ağırlığını sürdürdüğü Osmanlı toplumunda çalışanların büyük çoğunluğu tarım sektöründe faaliyet göstermiştir. Quataert'in tespitine göre 19.yy'ın son çeyreğinde Anadolu nüfusunun %82 gibi büyük bir kesimi tarım alanında çalışmıştır.[1318] Bağımlı çalışanlar da daha çok askeriler olarak adlandırılan kamu çalışanları olduğundan Tanzimat öncesi emeklilik kurumunun uygulanabilirliği seyfiye, kalemiye ve ilmiye mensupları için daha uygundur. Bu dönemde bir işçi sınıfı söz konusu değildir. Kayıtlardan Tanzimat öncesi dönemde emeklilik uygulamalarının olduğu anlaşılmaktadır.[1319] Ancak bu kurumun işleyişine ilişkin ayrıntılı hukuki düzenlemeler yoktur. Uygulamanın bireysel maluliyet ve yaşlılık tespitinden sonra, emeklilik hakkı tanınması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.[1320]

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde genel özellik arz etmeyen, belli meslek mensuplarına yönelik emeklilik sistemleri oluşturulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren görevden ayrılan üst düzey görevlilere, gazilere, şehit yakınlarına aylık ve gelir bağlanmaya başlandığı görülmektedir.[1321] Bazı araştırmacılar ise Osmanlı Devletinde emeklilik işlemlerinin ilk dönemlere kadar uzandığını ileri sürmüşlerdir.[1322]

Hamal, kayıkçı, camcı gibi ağır ve yıpratıcı işlerde çalışan işçilere ve esnafa, yaşlandıklarında emeklilik maaşına benzeyen gelir sağlamak üzere vakıflar kurulmuştur.[1323]

Özcan tarafından hazırlanan ve IV. Mehmet dönemine ait olduğu tahmin edilen Eyyubi Efendi Kanunnamesinde de emeklilikle ilgili hükümler yer almıştır.[1324] Fatih'in Teşkilat

---

[1318] QUATAERT, Donald: Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.33.

[1319] 1811 yılına ait bir belgede Asakir-i Mansure mensuplarından emekli olanların maaşları hakkında bilgiler yer almaktadır. BOA, C..AS, 1007/44056, 17 B 1226.

[1320] Hekimbaşı tarafından muayene edilen bir askerin malullük hali tespit edilmiş ve emekliliğine karar verilmiştir. BOA, C..AS, 38/1751, 27 Ra 1228.

[1321] GÖNENCAN, s.20-31.

[1322] ÜLGÜR, Vasıf: "Emekli Sandıkları", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, c.4, İstanbul, 1949, c.4, s.120; ÖZTÜRK, Mustafa: "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusundan Emeklilik ve İhraç", Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s.1.

[1323] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.85.

[1324] Eyyubi Efendi Kanunnamesinde emekli maaşları "mevacib-i mütekaidin" başlığı altında düzenlenmiştir. Enderun mensupları ve ağalardan emekli olanların sayısı (55 kişi), yevmiyeleri (üç yük 9950 akçe) ve yıllık ücret miktarları (12 yük 79800 akçe) kanunnamede belirtilmiştir. ÖZCAN, Abdulkadir: Eyyubi Efendi Kanunnamesi, Eren Yayınları, İstanbul, 1994, s.35.

Kanunnamesinde ve Eyyubi Efendi Kanunnamesinde emekli olan görevlilere doğrudan maaş ödemesi yapıldığı görülmektedir. Bu durum Fatih döneminden itibaren emekli maaşı ödemelerinde nakit ödeme yönteminin de kullanıldığını göstermektedir.

2. Genel Emeklilik Şartları

Klasik dönemde emeklilik için bir prim ödenmesi ve belirli bir yaşta emeklilik söz konusu değildir. Azil, malullük ve yaşlılık halleri dışında çalışmaya bir sınır getirilmemiştir.[1325] Emeklilik hakkı kazananlara tekaüd beratı[1326] adlı belge verilmek suretiyle hakları korunmuştur.[1327]

Tanzimat öncesi dönemde emeklilik maaşlarının farklı yöntemlerle finanse edildiği görülmektedir. Bazı görevlilere belirli bir miktar maaşın hazineden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bazı görevliler ise tımar, has, zeamet tahsisi veya bazı köy ve kasabaların gelirlerinin arpalık olarak verilmesi şeklinde emeklilik hakkından yararlanmıştır. Emekli maaşının şehremaneti tarafından, çeşitli vakıflardan ve mukataa gelirlerinden ödendiği de görülmüştür.[1328] Vakıflardan ilmiye sınıfına yapılan ödemeler zevaid-i evkaf denilen gelir fazlalarından yapılmıştır. Konuya ilişkin defterlerde bu gelir fazlalarından emeklilere yapılan ödemelere ilişkin kayıtlar yer almıştır.[1329] 1618 yılında İpsala kadısına gönderilen bir hükümde bir mezranın tekâüdlük olarak bir kişiye verildiği anlaşılmaktadır.[1330]

[1325] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.29; TABAKOĞLU, İktisat Tarihi, s.354.

[1326] Berat-ı şerif, nişan ve nişan-ı şerif olarak da ifade edilen berat, bazı hak sahiplerine bu hak sahipliğini göstermek ve onaylamak amacıyla verilen padişah tuğralı belgedir. Bu belge bir memuriyet, vergiden muafiyet veya bir hakkı belirtmektedir. PAKALIN, c.1, s.205-206.

[1327] Seyfiye sınıfı için 1791 tarihli bir belgede emeklilik beratı verilmesinden söz edilmiştir. Dolayısıyla emeklilik beratının bu tarihten daha önce de veriliyor olması muhtemeldir. Ancak düzenli olarak emeklilik beratı verilmesi Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu ile başlamıştır. ÖZTÜRK, Asakir-i Mansure-i Muhammediye, s.1. Diğer sınıflar için arşivde daha eski tarihli emeklilik beratları bulmak mümkündür. Taşıdığı tekaüd beratını kaybeden bir kişinin yeni berat talebi için bkz. BOA, İE.TCT, 16/1755, 18 R 1121. Bu belge 1709 yılına ait bir belgedir. 1627 yılına ait hükümlerde de tekaüd beratından bahsedilmiştir. Tekaüd beratı almayanların maaşlarının ödenmeyeceğine ve beratların kontrol edilmesine ilişkin hükümler için bkz. 83 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2001, hüküm no: 86-87.

[1328] İPŞİRLİ, Tekaüt, s.340-341; TABAKOĞLU, İktisat Tarihi, s.354-356. Tarihi kaynaklarda 16.yüzyıl öncesinde arpalık hakkında bilgi yoktur. Kavramın atların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan ödemelerden ilhamla bu isimle anıldığı, emeklilik ve mâzuliyet maaşına karşılık kullanılmasının ise daha sonra ortaya çıktığı kabul edilmektedir. MANTRAN, R: "Arpalık", The Encyclopaedia of Islam, Volume 1, Leiden, E.J. Brill, 1986, s.658; GÖKBİLGİN, M. Tayyib: "Arpalık", İslam Ansiklopedisi, c.1, MEB Yayınları, İstanbul, 1978, s.592-593.

[1329] DOĞAN, Nazire: Osmanlı İlmiye Sınıfı'nın Emekliliği İlmiye Tekaüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri, Bozok ÜSBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat, 2013, s.37. Yaşlı ve hasta olduğu için emekli edilen bir vakıf mütevellisine vazife şeklinde emekli maaşı tahsis edilmiştir. BOA, C..EV, 445/22506, 30 N 1015.

[1330] 82 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm no: 198.

Arpalıkların getirisi görevi bırakan veya emekli olan görevlilerin statüsüne göre farklı olmuştur. Vezirler, şeyhülislam, kazaskerler diğer görevlilere göre daha yüksek getirisi olan arpalıklar almışlardır.[1331] Arpalık bir sancağın veya kazanın gelirinin bir kısmı veya tamamı olabileceği gibi birden fazla sancak ve kazanın gelirinin tümü şeklinde de olabilmiştir.[1332] Görevi bırakanlara veya emekli olanlara arpalık verilmesi ilk önce ilmiye sınıfında uygulanmıştır. Başlangıçta sadece ilmiye sınıfında olan bu uygulamanın 17.yüzyıldan itibaren seyfiye sınıfı için de uygulanmaya başladığı görülmüştür.[1333]

Bu dönemde emeklilik ödemeleri konusunda seyfiye ve ilmiye mensupları arasında uygulama farklılığı bulunmaktadır. Seyfiye sınıfında iki sistem uygulandığı görülmektedir. Birinci sistemde, "Tımar Kanunu" gereği bir yerin tımarını yani öşür hasılatını emekli aylığı olarak tahsis etmişlerdir.[1334] İkinci sistemde ise ulufeli Yeniçeri Ocağının kurulmasıyla günümüzdeki gibi hizmet ve derece aylıkları üzerinden emekli aylığı bağlamışlardır.[1335] İlmiye sınıfı mensuplarına yapılan ödemeler ise daha çok vakıflar tarafından finanse edilmişlerdir. Arşivde buna ilişkin örnekler vardır.[1336]

Tanzimat öncesi dönemde emeklilik anlayışından yararlananların günümüzdeki şekilde finansmana katkı yapmaları söz konusu değildir. Çalışanlardan kesintilerin yapıldığı, bu kesintilerin bir havuzda toplandığı ve emeklilere dağıtıldığı bir mali sistem yoktur.

[1331] BALTACI, Cahit: "Arpalık", DİA, c.3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s.393. Arpalıkların getirisi dönemlere göre de farklı olmuştur. Burada paranın değeri de belirleyici bir unsur olduğundan bu konudaki değerlendirmeler iktisatçılar tarafından daha sağlıklı olarak yapılabilir. Veziriazam, şeyhülislam ve kadıların emekli maaşlarından örnekler için bkz. GÖNENCAN, s.20-28, GÖKBİLGİN, c.1, s.592.

[1332] İbnülemin Mahmud Kemal, arpalığı şu şekilde ifade etmiştir: *"'Falan sancak, yahud falan kaza, falan zata bervechi arpalık tevcih olundu' denilir ki o sancak ve kazanın varidatından bir mikdarı o zata tahsis edildi manasını tazammun eder."*. İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: "Arpalık", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 16.sene, Numara 17 (94), 1 Eylül 1926, s.278; GÖKBİLGİN, c.1, s.592. 19. Yüzyıl başlarında iki kazaskere emekli aylığı olarak arpalık tahsis edilmesine ilişkin iki belge için bkz. BOA, C..ADL, 45/2754, 13 Ra 1231; BOA, HAT, 278/16366, 29 Z 1240.

[1333] BALTACI, Arpalık, s.393. İlmiye mensupları arpalıkları başlangıçta naipleri vasıtasıyla yönetmişlerdir. III. Selim döneminde bir fermanla bu uygulama yasaklanmış ve ilmiye mensuplarının bizzat arpalıklara gitmesi kararı alınmıştır. DOĞAN, İlmiye, s.37.

[1334] Bu uygulamanın tekaüd sandıklarının kurulduğu tarihlere kadar devam ettiği görülmektedir. Asakir-i Mansure ordusundan dört asker malullük ve yaşlılık sebebiyle emekliye sevk edilmiş ve kullandıkları tımarlar emekli maaşı olarak kendilerine bırakılmıştır. BOA, C..SH, 1/40, 29 Z 1243. Eski Kıbrıs beylerbeyine Şumnu ve çevresinin haslarının tekâüdlük olarak verildiği görülmektedir. 82 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm no: 305.

[1335] Hizmet ve derece aylıkları üzerinden emekli aylığı bağlanması sistemi yeniçerilerden sonra maaşlı sivil memurlar için de uygulanmaya başlanmıştır. ÜLGÜR, c.4, s.120; DOĞAN, Sosyal Tarih, s.22-23.

[1336] ÖZCAN, Sosyal Güvenlik, s.113.

Çalışanlardan herhangi bir kesinti yapılmayıp, emekli olduklarında hazineden ödeme yapılmaya devam edilmiştir.[1337]

Kanuni Sultan Süleyman döneminde kısa süre veziriazam olarak görev yapmış olan Lütfü Paşa, Asafname adlı siyasetname türü eserinde emeklilik uygulamalarına ilişkin eleştirilerde bulunmuştur. Emekli sayısının artırılmamasını, emeklilik hakkı verilmesinde özen gösterilmesini tavsiye etmiştir. Hangi görevliye ne kadar maaş verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[1338] Koçibey de Yeniçerilerin genç yaşta emekli edilmelerine ilişkin eleştirilerde bulunmuştur. Emekli yeniçeri sayısını on bin olarak ifade etmiştir.[1339]

Osmanlı devletinde emeklilik sistemi günümüzden oldukça farklı işlemiştir. Emeklilik hakkının kazanılmasında bir yaş şartı aranmamıştır. Çalışanın yaşlılığı, hastalığı, azledilmesi, talep etmesi gibi durumlarda emekli edilebildiği görülmektedir.[1340] Emekli olduktan sonra ihtiyaç olması durumunda kişilerin yeniden çalışma hayatına döndüğü örnekler de bulunmaktadır. Yani hiçbir durumda kesin kurallar yoktur. Somut olaya göre kararlar verilmiştir.[1341]

3. Yaşlılık ve Malullük

Tanzimat öncesi dönemde belirli bir hizmet süresini tamamlamak veya yaş haddinden dolayı emekli olmak söz konusu değildir. Çalışanların emeklilik hakkı kazanabilmesi çalışamayacak duruma gelmeleri ile mümkündür. Bu da yaşlılık veya malullük sebebiyle olabilir. Uygulamada seyfiye ve ilmiye sınıflarının bir kısım üyeleri bu haktan yararlanmışlardır.[1342]

[1337] Tabakoğlu, Osmanlı Devletinin bütçelerinde mevacibat başlığı altında yeniçeri, süvari, diğer askeri birlikler ve saray görevlilerinin maaşlarının yer aldığını belirtmiştir. Hazineden bu sınıflara yapılan ödemeler emekli çalışan ayrımı yapılmaksızın toplu olarak yapılmıştır. TABAKOĞLU, Osmanlı Maliyesi, s.184-186.

[1338] Eserini dört bölüm halinde yazmış olan Lütfü Paşa, emeklilikle ilgili tavsiyelerini üçüncü bölüm olan Tedbir-i Hazine bölümünde yazmıştır. LÜTFÜ PAŞA: Asafname, Yay: Mübahat S. Kütükoğlu, Bekir Kütükoğlu'na Armağan'dan ayrı basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1991, s.37-39.

[1339] KOÇİ BEY: Koçi Bey Risalesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.65.

[1340] Kırk yıldan fazla devlet hizmetinde bulunmuş bir kişi Tekirdağ gümrüğü mukataasından verilmek üzere tekaüd edilmesini talep etmiştir. BOA, İE.DH, 19/1773, 22 B 1110. Kırk yıldan beri emekdar ve ihtiyar olan bir kişinin emeklilik talebine dair dilekçe için bkz. BOA, İE.SM, 24/2496, 25 Za 1114.

[1341] Daha önce emekli olmuş olan Koca Halil Paşa, 1692 yılında ihtiyaca binaen tekrar devlet görevine tayin edilmiştir. Bu şekilde tecrübesinden yararlanılmak istenmiştir. UZUNÇARŞILI, Tarih, c.3, s.572-573; GÖNENCAN, s.28.

[1342] Müteferrika Ferruh adlı kişi emekdar ve ihtiyar olduğundan zeameti kendisine tekaüd maaşı olarak bırakılmıştır. BOA, HAT, 1446/33, 29 Z 1055. Silahdarandan bir kişi ihtiyarlığı sebebiyle emekli edilmiştir. BOA, İE.AS, 7/594, 6 B 1076.

Emeklilik sistemi, ülkemizde ilk olarak tımar kanunu ile tımar erbabına tanınmış bir haktır. Hasta (mariz), yaşlı (pir-i fani) veya iş göremez (amel-mande) olanlar, hizmetlerini tamamladıktan sonra, kayd-ı hayat şartıyla kendilerine tahsis edilen tımarları kullanmışlardır.[1343] Yeniçeri teşkilatının kurulmasından sonra da kapı kulları için emeklilik hakkı tanınmıştır.[1344] Fiili hizmet göremeyecek hale gelen yeniçerilere emeklilik hakkı yeniçeri ağasının arzı üzerinde verilmiştir.[1345] Kapıkulu askerlerinin yaya birliklerinden olan cebeciler de malullük ve yaşlılık hallerinde emeklilik hakkı kazanmışlardır.[1346] Bunların emekli maaşı çalışanların maaşlarıyla birlikte veya ikamet edeceği şehrin varidatından ödenmiştir.[1347] Kapıkulu askerlerinin belirli bir emeklilik yaşı yoktur. Yaşlılık veya aldıkları yaralar sebebiyle iş yapamaz duruma gelenler emekli edilmişlerdir.[1348] Askerlerin emekli maaşı bağlanabilmesi için serasker ve Harbiye Nazırı'nın birlikte arz takdim etmeleri gerekmiştir. Arzlar önce hekimbaşına havale edilmiş, hekimbaşı kişinin yaşlı, hasta, iş göremez olduğunu belirttikten sonra sadrazam divanından onay alınarak emekliye sevk işlemi gerçekleştirilmiştir.[1349]

Emekli olan yeniçerilerin kayıtları ulufe defterlerinde tutulmuştur. Defterlerde yeniçerilerin hangi sebeple mütekait oldukları belirtilmiş, maaşlarının hangi kaynaktan ödeneceğine de yer verilmiştir.[1350] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de yeniçeri ocaklarına mensup askerlerin emeklilikleriyle ilgili bilgiler içeren bazı defter serileri mevcuttur. Diğer devlet erkânının emekli ücretleri için hazine ya da tımar sisteminin kullanıldığı görülmüştür.

[1343] KULAKSIZ, s.64.

[1344] Türk Ansiklopedisi: "Emeklilik", Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1968, c.25, s.135; ÜLGÜR, c.4, s.120; Malullük ve yaşlılık sebebiyle yeniçerilerin emekliye ayrılmasına ve kendilerine maaş bağlanmasına "oturak" denmiştir. PAKALIN, c.3, s.442; UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Kapıkulu Ocakları, TTK Basımevi, Ankara, 1984, c.1, s.380.

[1345] Tekaütlük gibi faal hizmet göremeyen yeniçerilere verilen koruculuk unvanı da aynı şekilde verilmiştir. Korucular yevmiyelerinin çokluğundan dolayı ulufe defterlerinin en başında yer almışlardır. II. Mehmet zamanında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. UZUNÇARŞILI, Kapıkulu, c.1, s.378-379. Yeniçerilerin emekli edilmesine dair yeniçeri ağasının arzı şeklindeki belgeler için bkz. BOA, İE.AS, 46/4153, 25 C 1109; BOA, İE.AS, 73/6533, 6 Za 1117; BOA, İE.AS, 87/7892, 9 L 1119.

[1346] Yaşlılığı sebebiyle cebecilerin emekli edilmesine ilişkin belgeler için bkz. BOA, İE.AS, 18/1692, 25 C 1084; BOA, İE.SM, 9/859, 14 L 1090; BOA, İE.SM, 7/589, 17 Ra 1092. Malullük sebebiyle emekli edilen cebeciler için bkz. BOA, AE.SMST.II, 7/694, 18 R 1109.

[1347] PAKALIN, c.1, s.263.

[1348] ÖZGER, Yunus: Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaüd Sandığı (1865-1923), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.206.

[1349] ÇOBAN, Ahmet Hilmi: Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askeri-i Osmani (Kitab-ı Rabi) Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni, AKÜ SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2009, s.80.

[1350] Askerlikle ilişkisi kesilen yeniçeriler ulufe defterlerine mütekait veya ortak adıyla kaydedilmiştir. Emekli yeniçeri ağaları da defterin sonunda ayrıca kaydedilmiştir. Maaşını bizzat almayanların maaşının kime verildiği de kayıtlarda yer almıştır. GÖNENCAN, s.29.

Bazı görevliler de haslar verilmek suretiyle emekli edilmiştir.[1351] Yeniçerilerin emekli maaşları doğrudan nakit olarak ödendiği gibi bir tımardan ödendiği de görülmektedir.[1352] Sultan II. Selim zamanına kadar (1566) yeniçeri emekli maaşları selatin camilerinin gelir fazlasından veya şehremininden ödenmiştir. Bu tarihten sonra ise ekonomik sıkıntılar sebebiyle ulufeden ulufeye hazine tarafından ödenmeye başlamıştır.[1353]

18.yy'da sürat topçuları ocağı mensupları da yaşlılık, malullük veya hastalık durumlarında emekliye sevk edilmiştir.[1354] Sultan II. Mahmut döneminde eşkinci ocağına mensup askerler savaşta yaralanma ve malul olma hallerinde emekli edilmiş, maaşları gümrükten tahsis edilmiştir.[1355]

18 Eylül 1794 tarihli Nizam-ı Cedid Askeri Kararnamesi'nde emeklilik hakkı da düzenlenmiştir. Emeklilik maaşları farklı durumlara göre emeklilerin çalıştıkları dönemde aldıkları maaşlara oranla belirlenmiştir. Yaşlılık ve malullük sebebiyle emekli olanlar maaşlarının üçte birini, savaşta yaralananlar yaranın ağırlığına göre maaşlarının yarısını veya daha fazlasını almaya hak kazanmıştır. Maaşların ödenmesi için de tımar tahsis edilmiştir.[1356]

Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunda emeklilik hakkı yaşlılık ve malullük hallerinde tanınmıştır. Emekli olanlara çalışırken aldıkları maaşın yarısı, daha fazlası veya tamamı şeklinde emekli maaşı verilmiştir. 1826 yılındaki bir nizamname ile düzenleme getirilmiştir. Emekli olmak isteyen kişi bir dilekçe ile bağlı bulunduğu komutanlığa başvurmuş, birlik doktoru tarafından yapılan muayenede uygun görülürse, yazısı İstanbul'a gönderilmiştir. Dar-ı Şura-yı Askeri'de emekliliği uygun görülürse sadrazam onayı ile kendisine bir "tekaüdlük beratı" verilerek alacağı maaş bildirilmiş, mahalli şer'iye siciline işlenmiştir.[1357]

[1351] İPŞİRLİ, Tekaüt, s.340. Dört sınıf hastan biri tekaüt hasları olarak ifade edilmektedir. ORHONLU, Cengiz & GÖYÜNÇ, Nejat: "Has", DİA, c.16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s.268.

[1352] GÖNENCAN, s.30. Ulufe maaşı olarak adlandırılan yeniçerilerin emekli maaşı, zamanla haksız emekli olan yeniçerilerin artması ile oturak ulufesi olarak ifade edilmeye başlanmıştır. PAKALIN, c.2, s.742.

[1353] İstanbul dışında yaşamak isteyen yeniçerinin kaydı ulufe defterinden silinir ve gittiği yerin mukataasından maaş alması sağlanmıştır. UZUNÇARŞILI, Kapıkulu, c.1, s.381. GÖNENCAN, s.30; ÖZGER, s.95.

[1354] Emekli edilen sürat topçularına Tophane Ocağı mahlulatından tekaüdiyye (emekli maaşı) verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan savaşta malul olmuş olanlara daha fazla maaş verileceği belirtilmiştir. UZUNÇARŞILI, Kapıkulu, c.2, s.68.

[1355] ÇOBAN, Ahmet Cevat Paşa, s.80.

[1356] Yeniçeri askerleri için de maaşlar benzer şekilde belirlenmiştir. Barış zamanında emekli olanlara maaşlarının yarısı, savaşta yaralandığı için emekli olanlara maaşlarının tamamı kadar emekli maaşı ödenmiştir. ÖZGER, s.96-97.

[1357] ÖZTÜRK, Asakir-i Mansure-i Muhammediye, s.2-3; ÖZGER, s.99.

Görevi sona ermiş olan vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi görevlilere de geçimlerini sağlayacak şekilde emekli aylığı verilmiştir.[1358] Görevden ayrılan veya emekli olan bir vezire herhangi bir sancak ikta yoluyla, ümeraya da ocaklık yoluyla emeklilik ödemesi yapılmıştır.[1359] Gönencan, 26 veziriazamın emekliliklerine ilişkin bilgiler vermiştir. Emekli edilen veziriazamlar yanında azledilen veziriazamlara da aynı şekilde tekaüt maaşı bağlandığı görülmektedir. Bu maaşların bir tahsisat şeklinde bağlandığı görülmektedir. Yani dirlik gelirlerinden veya vakıf gelirlerinden bu maaşların karşılanması yoluna gidilmiştir.[1360] Çalışırken büyük haslara sahip olan vezirlerin emekli olduklarında daha küçük haslar aldığı görülmüştür.[1361]

Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilat kanunu olan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinde tekaüde ilişkin hükümler yer almaktadır. Veziriazam, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi gibi görevlilerin tekaüt olmaları durumunda kendilerine ne kadar maaş verileceği bu kanunnamede yer almıştır.[1362] Kanunnamede maaşlarla ilgili başka hükümler de yer almaktadır. Diğer görevlilerin maaşları ve emekli maaşları karşılaştırıldığında emekli maaşlarında önemli bir düşüş olmadığı görülmektedir. Hükümdeki "veziriazam tekaüd istese" ifadesinden emeklilik hakkının görevliler tarafından da talep edilebilen bir hak olduğu görülmektedir.

4. Dul ve Yetim Aylıkları

Emeklilik sistemlerinin yararlananlara sağladığı önemli desteklerden biri de ölüm sonrası geride kalanlara yaptığı destek ödemeleridir. "Ölen bir kimsenin bıraktığı çocukların

---

[1358] Bu görevlilere verilen mazuliyet veya tekaüt maaşına "arpalık" denilmiştir. PAKALIN, c.1, s.84. İslam tarihinde görevlilere maaş yerine verilen ayni veya nakdi tahsisatlara "tu'me, atıyye, ikta, nan-pare, suyurgal, tıyal, incü, dirlik, tımar, zeamet, iltizam, ulufe, yevmiye ve maaş" gibi isimler verilmiştir. Osmanlılar ise tımar, mülk ve dirlik kelimelerini aynı anlamda kullanmışlardır. BALTACI, Arpalık, s.392.

[1359] BALTACI, Arpalık, s.393.

[1360] GÖNENCAN, s.20-26. Sadrazam Hasan Paşa'ya emekli maaşının cizye malından ödendiği görülmektedir. BOA, C..ML, 600/24739, 29 Ş 1217.

[1361] 1619'da Vezir Mustafa Paşa ve Vezir Davut Paşa emekliye ayrıldıklarında 1200000 akçelik hasları havass-ı hümayuna alınmış, kendilerine 250000 akçelik tekaüt hasları tahsis edilmiştir. ORHONLU & GÖYÜNÇ, s.268.

[1362] Emeklilikle ilgili düzenleme kanunnamenin 45. maddesinde yer almıştır: "Veziriazam tekaüd istese senede yüz elli bin akça virülsün. Ve beğlerbeğiler yüz bin akça ile mütekaid olalar. Başdefterdar doksan bin akça ile mütekaid ola. Ve sair mal defterdarları seksen bin akça ile mütekaid olalar. Ve sancak beğleri altmış bin akça ile mütekaid olalar." Kanunnamenin tam metni için bkz. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s. 215-229; Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinde düzenlenmiş bulunan maaş miktarlarının sonraki dönemlerde artırılmış olduğu görülmektedir. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.165.

geçimi devlete aittir." hadisi[1363] ölüm riskinde geride kalan küçük çocukların sosyal güvenliğinin devletin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı devletinde ölenlerin geride kalan yakınlarını destekleyici bir takım hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 1528 tarihli Bolu Livası Kanunu'nun 10. maddesinde ölen bir kişinin malının üretimin devam etmesi için başkasına verilebileceği; ancak yetim buluğa erdikten sonra talep ederse tekrar kendisine verileceği düzenlenmiştir. 1540 tarihli Erzurum Vilayeti Kanunu'nun 4. maddesinde babası ölen bir küçüğün, miras kalan arazinin vergisinden sorumlu olmayacağı düzenlenmiştir. Benzer hüküm 1583 tarihli Yeni İl Kanunu'nun 10. maddesinde de vardır. Ölen kişiden kalan yerin miras malı gibi kabul edileceği ve yetimine kalacağı, işletilmesi başkasına verilse dahi yetimin buluğa ermesinden sonra kendisine verileceği ifade edilmiştir.[1364]

Osmanlılarda özellikle Tanzimat öncesi dönemde daha sık ortaya çıkan şehitlik ve gazilik kurumlarını iş kazası ve meslek hastalıkları ile irtibatlandırmak mümkün görülebilir. Şehit yakınları ve gaziler vakıflar aracılığıyla da korunmuştur. Bunun dışında tımar sisteminde de şehit yakınları ve gaziler için ayrıcalıklı hükümler görülmektedir. 1607 tarihli Kanunnamenin 111. maddesinde şehit olan zeamet ve tımar sahibi çocuklarına normal şartlarda vefat edenlerin çocuklarına göre fazla dirlik verileceği düzenlenmiştir. Aynı kanunnamenin 112. maddesine göre güçten düştüğü için sefere çıkamayan ve dirliğinin oğluna verilmesini isteyen sipahinin dirliği, kendisine daha sonra dirlik verilmemesi şartıyla oğluna verilebilir. Aynı kanunnamenin 115. maddesinde ölen beylerbeylerinin ve sancak beylerinin adamlarına tımar verileceği düzenlenmiştir. Aynı kanunnamenin 117. ve 118. maddelerinde ölen sipahinin dirliğinin oğullarına verileceği düzenlenmiştir. 120. maddede ise mülk tımarların oğullara, oğul yoksa diğer mirasçılara verileceği düzenlenmiştir.[1365]

Ölenlerin geride kalan dul ve yetimlerine ödeme yapılması Tanzimat öncesinde yerleşmemiş bir uygulamadır. Ancak uygulamada örneklere rastlamak da mümkündür. Maaş alırken ölen askeri sınıf mensuplarının geride kalan yakınlarına maaşlarının bir kısmı ödenmeye devam etmiştir. Bir kısmı ise hazineye aktarılmıştır.[1366]

[1363] Ebu Davud, *Harac* 14-15.

[1364] 1539 Vize Kanunı m.11, s.233; Kanun metinleri için bkz. BARKAN, Kanunlar, s.28-32; s.62-72; s.75-86.

[1365] Kanun metni için bkz. AKGÜNDÜZ, Külliyat, c.1, s.324-325.

[1366] İPŞİRLİ, s.340.

Emekli olmadan evlenme ve sakal bırakma hakları olmayan yeniçerilerin oğulları da askeri hizmete devam etmişlerdir. Yeniçerilerin ölümü durumunda oğullarına fodlahar denilen iaşe yardımı yapılmıştır.[1367] Tımarlı veya topraklı sipahilerden savaşta şehit olanların aileleri korunmuştur. Ölen sipahilerin çocuklarına tımar verilerek destek sağlanmıştır. Savaşa katılamayacak kadar küçük olan çocuklara da cebeli göndermek şartıyla yine tımar verilmiştir. Uygulamada savaşta şehit olan sipahilerin çocuklarına evinde ölen sipahilerin çocuklarına göre daha fazla destek sağlandığı görülmektedir.[1368]

III. TANZİMAT SONRASI KURUMLAR

Tanzimat sonrasında sosyal güvenlik işlevine sahip geleneksel kurumların etkileri sürmekle birlikte klasik döneme oranla azalmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yenileşme hareketleri sosyal güvenlik alanında da kendisini göstermiştir. Tanzimat öncesinde daha dağınık bir görüntüye sahip olan ve daha lokal düzeyde faaliyet gösteren "yararlananların katkı sağladığı kurumlar, Tanzimat sonrasında geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır.

Tanzimat öncesinde yardımlaşma sandıkları adıyla anılan kurumların işlevine Tanzimat sonrasında "tekaüd sandığı" adı altında kurulan kurumlar sahip olmuştur. Devletin de kanunlarla düzenlediği ve işleyişine katıldığı bu kurumlar, mensuplarına emeklilik güvencesi sağlayan kurumlar olmuştur.

Tekaüd sandıkları genele şamil şekilde değil, çalışma hayatındaki sınıflar için ayrı ayrı faaliyet göstermişlerdir. Bu sınıflar askeriler (kamu çalışanları) içinden askerler, sivil memurlar ve ilmiye sınıfı mensuplarıdır. İşçileri de bir sınıf olarak değerlendirdiğimizde tekâüd sandıklarını dört başlık altında ele almak mümkündür. Bu sebeple tekaüd sandıklarının kaldırılan emekli sandığının değil, günümüzdeki sosyal güvenlik kurumunun işlevine sahip olduğu söylenebilir.[1369]

Tanzimat sonrası tekâüd sandıkları, Tanzimat öncesi yardımlaşma sandıklarından farklı olarak yararlananların günümüzdeki şekliyle katkı sağladığı kurumlar olmuşlardır. Tekâüd sandıkları yararlananlara emeklilik aylığı, malullük aylığı ve dul ve yetim aylığı şeklinde haklar sağlamışlardır.

[1367] ÖZGER, s.93.

[1368] Savaşta şehit olanların küçük çocuklarına tımar verilirken, evinde ölenlerin küçük çocuklarına kılıç tutacak yaşa gelinceye kadar ince hisar gediği verilmiştir. UZUNÇARŞILI, Tarih, c.2, s.569-570.

[1369] Tekaüd sandıkları devletin son dönemlerine doğru sandıklar arası birleşmeler yaşansa da tek çatı altında toplanmış değildir. Bu yönüyle günümüz Sosyal Güvenlik Kurumundan farklı olduğu söylenebilir. Hatta iki kurum ayrıntılı değerlendirilirse pek çok farklılık da ortaya konulabilir. Tekaüd sandıklarının Sosyal Güvenlik Kurumuna benzeyen yönü çalışanların bir sınıfı için değil çoğunluğu için faaliyet göstermeleridir.

A. EMEKLİLİK KURUMU

1. Emeklilik ve İslam'daki Yeri

Sosyal güvenlik hukukunda yaşlılık riskinin güvence altına alınması emeklilik kurumu ile veya sosyal yardımlar yoluyla sağlanabilir. Emeklilik kurumundan yararlanabilmek için genellikle belirli bir süre çalışmak ve prim ödemiş olmak şartları aranmaktadır.[1370] İslam hukuk kurallarında ise insanların belirli süre çalıştıktan veya belirli bir yaşa geldikten sonra emekli olmalarına ilişkin bir hüküm yoktur. Gücü olan ve isteyen kişiler çalışmaya devam edebilirler.[1371] Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devletindeki emeklilik uygulamaları bu anlayış ile örtüşmektedir. Ancak Tanzimat sonrasında günümüzdeki emeklilik sistemlerinin benzerlerinin kurulması ile bu anlayış değişmiştir. Bu sebeple Tanzimat öncesi emeklilik uygulamalarının İslam hukukuna uygunluğu tartışma konusu olmamıştır. Tanzimat sonrasındaki ve günümüzdeki emeklilik sistemi ise modern İslam hukukçuları tarafından değerlendirilmiş, sistemin İslam hukukuna uygunluğu tartışılmıştır.

Yaşlılık, bir kimsenin belirli bir yaş sınırını aşması sebebiyle işgücü verimliliğini ve kazanma gücünü kaybetmesidir. Yaşlılık, bütün gerçek kişiler için gerçekleşmesi muhakkak olan fizyolojik bir risktir.[1372] Kişiyi çalışma gücünden yoksun bırakabileceği için bir sosyal güvenlik riskidir. İyi bir sosyal güvenlik sistemi, ihtiyaç sahibi yaşlılara güvence sağlayacak düzenli bir gelir sağlamalıdır.[1373]

Yaşlılık riskine karşı güvence sağlamak İslam devletinin görevidir. Hz. Ömer sokakta dilenen yaşlı bir Yahudi'nin bunu çalışamadığı ve kazanamadığı için yaptığını öğrenince, cizyesinin düşürülmesini ve kendisine maaş bağlanmasını istemiştir. Gençliğinde vergisini aldığımız bir insanı yaşlılığında dilenmeye terk edemeyiz demiştir.[1374] Hz. Ömer'in bu uygulaması İslam devletinin yaşlılık riskine karşı güvence sağlaması gerektiğine bir delil kabul edilebilir. Ancak bu güvencenin nasıl bir sistemle sağlanması gerektiği tartışmalıdır. Bu sebeple İslam hukukçuları emeklilik sistemini peşinen kabul etmemiş, sorgulamıştır. Emeklilik sistemini kabul etmeyen hukukçular azınlıkta kalsalar da kabul edenlerin de belirli kayıtlarla sistemi kabul ettikleri görülmektedir.

[1370] TALAS, Sosyal Ekonomi, s.563.

[1371] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.199-200.

[1372] İZVEREN, s.238; ÇUBUK, Sosyal Güvenlik, s.50.

[1373] TALAS, Cahit: "Sosyal Güvenlik Meselemiz", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.7, 1955, s.89.

[1374] EBU YUSUF, s.291-292; AL-İ MAHMUD, s.192; DEMİR, Âkıle, s.174.

Emeklilik sisteminde emeklilik prim ve keseneklerinin zorunlu olması temel bir eleştiri noktası olmuştur. Bir dayanışma sistemi olan emeklilik sisteminde sisteme dâhil olmanın zorunlu tutulması eleştirilmiştir. Günümüzde işçi, memur, esnaf ve diğer çalışanlar bir emeklilik sistemi içinde yer almaktadır. Bağımlı çalışanlar işe girişte, serbest çalışanlar ise daha sonra dahil olmak suretiyle sisteme girmektedir. Bu kişiler kendilerinden bir prim kesilmesini ve bunların bir fonda işletileceğini bilerek bunu kabul etmektedir. Yani emeklilik sistemine giriş için çalışanların rızasının var olduğu söylenebilir.[1375] Şakfe'nin isabetli olarak ifade ettiği gibi çalışma süresince işçinin ücreti ne kadar yüksek olursa olsun, işçi çalışmayı bıraktıktan sonraki yaşamını hesaba katmayacaktır. Büyük ihtimalle aldığı ücretin büyük kısmını harcayacaktır. Bu sebeple çalışmayı bıraktıktan sonra ekonomik sıkıntılar yaşaması olasıdır.[1376] Günümüz emeklilik sistemleri bu sıkıntıyı ortadan kaldıracak niteliktedir.

İşverenin ve devletin ödediği primlerde de insanların hak etmedikleri paraları almaları durumundan söz edilmiştir. Maaş ile emekli maaşı arasında fark görmeyenler, devletin çalışanlarına maaş verebildiği gibi çalıştırmadığı kişilere de maslahat (kamu yararı) gerekçesiyle maaş verebileceğini kabul etmektedir.[1377] Bu görüş Osmanlı uygulamasını göstermektedir. Osmanlı uygulamasında günümüzdeki gibi bir emeklilik sistemi olmadığı halde devlet, çalışamayacak durumda olan kişilere maaş vermeye devam etmiştir.[1378] Çalışanlarını düşünen bir devletin emeklilik kurumları oluşturması gereklidir. Emekliliğinde de çalışana aldığı son maaş miktarında bir maaş verilmesi gerekir.[1379]

Emeklilik sistemi ücretin bilinmezliği yönünden de eleştirilmiştir. Emeklilikle ilgili sözleşme katılmalı bir sözleşmedir. Ödemeler belli kıstaslara göre yapıldığından ücretin bilinmezliği de söz konusu değildir.[1380] Emeklilik kurumlarında biriken para üzerinde yapılan

---

[1375] DÖNDÜREN, İslam'da Emek, s.420.

[1376] ŞAKFE, Muhammed Fehr: İslam'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları, Çev: İhsan Toksarı, İstanbul, 1968, s.107-108.

[1377] GÜNENÇ, c.1, s.348-349.

[1378] Osmanlı Devletinin tekaüd sandıklarının kuruluş döneminde maaşlarından herhangi bir kesinti yapmadığı, bu sebeple tekaüd sandıklarından yararlanamayacak olan eski memurlarına maaşlar tahsis etmiştir. Şurayı Devletin her yıl verdiği kararlarla bu tür memurlara destek sağlanmıştır. Bu uygulama Günenç'in maslahat gerekçesiyle devletin vatandaşına maaş vermesine örnektir. Uygulamada maaş tahsis edilen kişiler devlete hizmeti geçmiş kişilerdir. Osmanlı Devletinin kamu görevi yürütmemiş kişilere de sosyal devlet uygulaması niteliğinde maaş tahsis ettiği görülmektedir. Tekaüd Sandığından yararlanamayan memurlara maaş tahsis edilmesine ilişkin belge için bkz. BOA, İ..ŞD, 90/5320, 6 Ca 1305.

[1379] ŞAKFE, s.108.

[1380] BARDAKOĞLU, Ali: "İslam Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s.263.

bazı tasarrufların İslam hukukuna aykırı olduğu düşünülmektedir.[1381] Osmanlı uygulamasında da tekaüd sandıklarının sermayesinin Osmanlı Bankasında faiz yoluyla işletildiği görülmektedir.[1382] Bunun dışında sandık sermayesi hazine tarafından da kullanılmıştır.[1383]

İslam hukukunda günümüzdeki gibi bir emeklilik sistemi uygulaması yoktur. Ancak İslam hukukuna göre işsizlik, malullük ve yaşlılık gibi risklerle karşılaşan bireylere devletin yardım yükümlülüğü vardır.[1384] İslam hukuku prensip olarak emeklilik kurumuna karşı değildir. Emeklilik bir yardımlaşma ve dayanışma kurumudur. İslam, kar amacı güden sigorta şirketleri yerine, yardımlaşma ve dayanışma esasına dayanan ve devletin organize ettiği sigorta kurumlarını öngörmüştür.[1385] Uygulamada eleştirilen yönlerin düzeltilmesi ile İslam hukukuna aykırı olmayan bir sistem oluşturulması mümkündür.

2. Osmanlı Devletinde Emeklilik Anlayışı

Osmanlı emeklilik anlayışında Tanzimat bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat öncesi dönemde emeklilik geleneksel yöntemlerle uygulanan bir kurum iken Tanzimat sonrasında yapılan hukuki düzenlemeler ve kurumsallaşma çalışmaları ile Batılı tarzda bir emeklilik sistemi oluşmaya başlamıştır. Emeklilik, emekliye ayrılma anlamında kullanılan kelime ise tekâüddür.[1386] Seyfiye, ilmiye ve mülkiye (kalemiye) mensuplarının yaşlılık, hastalık veya malullük durumlarında ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine bir maaş bağlanması ile tekâüd terimi mali bir anlam kazanmıştır.[1387]

Hemen her ülkede çalışanlara belli şartlar dâhilinde emeklilik hakkı verilmektedir. Emeklilik hakkını sağlamak üzere de "emekli sandığı", "sigorta sandığı" gibi isimlerle

---

[1381] KARAMAN, Günün Meseleleri, s.318.

[1382] Tekaüd sandığındaki fazla sermayenin uygun faiz oranı ile Osmanlı Bankası'na verilmesine ilişkin Şurayı Devlet kararı için bkz. BOA, ŞD, 2432/16, 11 Ş 1297. Tekaüd sandığı sermayesinin faizinin artırılmasına ilişkin talepler ve kararlar için bkz. BOA, MV, 6/8, 7 S 1303; BOA, A.MKT.MHM, 487/52, 11 S 1303; BOA, MV, 7/62, 3 Ca 1303; BOA, A.MKT.MHM, 488/17, 6 Ca 1303; BOA, MV, 11/46, 8 Za 1303.

[1383] Tekaüd sandığından alınan istikrazın faiz ve anaparasının ağnam gelirlerinden ödenmesi kararı için bkz. BOA, BEO, 91/6787, 27 Ra 1310. Benzer bir karar için bkz. BOA, BEO, 993/74439, 15 Ra 1315.

[1384] ÖZTÜRK, Abdülvehhab: "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s.63.

[1385] DÖNDÜREN, İslam'da Emek, s.418.

[1386] DEVELLİOĞLU, s.1276.

[1387] İpşirli, Osmanlı kaynaklarında tekaüd uygulamasına ilişkin örnekler bulunmasına rağmen, kanununa ve sistematiğine ilişkin bilgileri az olarak ifade etmiştir. Tekaüd sandıklarından önceki uygulamalarda bir kanun ve sistem bulunmasa da tekaüd sandıkları ile ilgili oldukça fazla düzenleme bulmak mümkündür. Yani İpşirli'nin tespiti Tanzimat öncesi bakımından isabetli olsa da Tanzimat sonrası dönemde yeterli bilgi olduğu görülmektedir. İPŞİRLİ, Tekaüt, s.340.

sandıklar kurulduğu[1388] gibi Osmanlı Devletinde de "tekaüd sandığı" adı altında sandıklar kurulmuştur.

Tanzimat öncesi Osmanlı Devletinde malullük ve yaşlılık, emeklilik hakkı kazandıran iki temel olaydır. Her iki durumun tespitinde de doktor raporu ve ilgili makamın onayı aranmıştır. Dul ve yetim aylığı uygulaması ise söz konusu değildir. Tanzimat sonrası emeklilik uygulaması ile günümüz uygulamasına yaklaşılmaya başlanmıştır. Yaşlılık kavramı yaş haddi belirlenerek somut hale getirilmiştir. Ölenlerin geride kalan yakınları için dul ve yetim aylıkları uygulanmaya başlamıştır. Emeklilikle ilgili hukuki düzenlemeler yapılarak bir sistem oturtulmaya çalışılmıştır.

Emeklilik uygulaması objektif kriterlere göre yapılmasa da çok sıkı kontrol edildiği dönemlerde uygulama sıkıntısı yaşanmamıştır. Ancak uygulamanın bozulduğu dönemlerde hak etmeyenler emekli olmuş ve sistem bozulmuştur.[1389] Kişilerin emeklilik hakkına sahip olduğunu gösteren "tekaüdlük beratı" adlı belgeler seyfiye, mülkiye ve ilmiye sınıflarında kullanılmıştır. Emekliye ayrılmak isteyenler bir dilekçe ile kendilerine tekaüdlük beratı verilmesini talep etmişlerdir.[1390] Osmanlı arşivinde kaybolan tekaüdlük beratı yerine yenisinin verilmesine ilişkin de çok sayıda talep ve karar bulunmaktadır.[1391] Bu durum tekaüdlük beratının, emeklilik hakkının ispatı ve emekli maaşının talep edilmesine önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Emekliliğe ilişkin 1876 Anayasasında da düzenleme yer almıştır. 1876 Anayasasının 39. maddesinde "… hüsnü hareket ve istikamet ashabından olanlar ve devletçe bir sebeb-i zaruriye mebni infisal edenler nizamı mahsusunca tayin olunacağı veçhile terakkiyata ve tekaüt ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır."[1392] denilmektedir. Yani memuriyetleri sona erdirilenlerin emeklilik hakları ile ilgili bir düzenleme anayasada yer almış, emeklilik hakkına anayasal bir güvence sağlanmıştır.

[1388] DOĞAN, Sosyal Tarih, s.21.

[1389] Koçi Bey IV. Murat'a takdim ettiği risalesinde emeklilik üzerine yaptığı analizleri aktarmıştır. Çalışma yeterliliğine sahip kişilerin de emekli edildiğini, bu sebeple emekli sayısının oldukça fazla arttığını belirtmiştir. KOÇİ BEY, s.65.

[1390] BOA, A.MKT.DV, 98/50, 18 M 1273. 1693 yılında iki yeniçerinin beratlarının yenilenmesine ilişkin belgeler için bkz. BOA, AE.SAMD.II, 1/92, 23 M 1105; BOA, AE.SAMD.II, 2/149, 23 M 1105.

[1391] BOA, MVL, 448/109, 25 S 1281; BOA, BEO, 1137/85266, 17 M 1316; BOA, BEO, 4117/308745, 16 Z 1330.

[1392] GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s.15.

B. EMEKLİ SANDIKLARI

1. Genel Olarak

Sandıklar, üyelerin yaptıkları katkılarla finansmana katkı sağladıkları, bu katkıya karşılık sosyal güvenlik hizmetinden yararlandıkları, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı örgütlemekte kullanılan kurumlar olmuşlardır.[1393] Tanzimat öncesinde daha az kullanılan sandıklar, Tanzimat sonrası Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında önemli bir yer edinmişlerdir. Bu dönemde vakıf sandıklar devlet denetimine alınarak günümüz sosyal güvenlik kurumlarına benzeyen ilk kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır.[1394]

Tanzimat sonrası dönemde merkezileştirme anlayışı çerçevesinde düzenlemeler yapılmıştır. Arpalık uygulaması kaldırılarak bunun yerine düzenli emekli maaşları getirilmiştir. Emekli bürokratlara verilen maaş "mâzuliyet akçesi", emekli ilmiye mensuplarına verilen maaş "tarik maaşı" olarak adlandırılmıştır.[1395]

Tanzimat ve Meşrutiyet'ten hemen sonra kamu görevlilerinin emeklilik haklarını güvence altına alan düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde emeklilerin dul ve yetimleri de kapsama alınmıştır. Bu düzenlemeler modern emeklilik sistemlerinin ilk adımlarıdır. Bu düzenlemelerle yaşlılık, malullük ve ölüm sigortaları kapsama alınmıştır. Genellikle 65 yaşın emeklilik yaşı olarak belirlendiği düzenlemeler, çalışmada yaş sınırının bulunmadığı geleneksel Osmanlı anlayışını değiştirmiştir. Finansman devletin ve ilgililerin katkılarıyla sağlanmıştır. Askeriye, mülkiye ve ilmiye sınıfları için üç ayrı emekli sandığı kurulmuştur.[1396]

Seyfiye, mülkiye ve ilmiye mensupları dışında işçilerin de sayıca fazla oldukları bölgelerde sandıklar kurdukları görülmektedir. Bir takım hukuki düzenlemelerle desteklenen sandıklar zamanla gelişmiştir. Ancak Osmanlı Devletindeki emekli sandıklarının kamu çalışanları (askeriler) için daha gelişmiş düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun en önemli sebebi de kamu çalışanlarının işçilere göre sayıca fazla ve sistemli bir bütün oluşturmalarıdır.

Tanzimat'tan sonra kurulan yardımlaşma sandıklarının bir özelliği de kurumsal veya yerel bazda düzenlenmiş olmalarıdır. Örneğin Girit vilayeti askeri kurumları, telgraf ve posta

---

[1393] ARICI & ALPER, s.70.

[1394] TABAKOĞLU, İktisadi Yapı, s.29.

[1395] Uzunçarşılı, arpalık maaşına son olarak "rütbe maaşı" denildiğini de ilave etmiştir. UZUNÇARŞILI, İlmiye, s.120; ÖZGER, s.207.

[1396] TALAS, Cahit: Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992, s.40-41.

idaresi, vergi emaneti tevzi kalemi, Şirket-i Hayriye, Hicaz demiryolu şirketi gibi kurumlar çalışanlarının emekliliklerini ayrı ayrı kurdukları sandıklarla düzenlemişlerdir. Kurumlar arası geçişlerde kıdemin nasıl hesaplanacağına ve yapılan kesintilerin durumuna ilişkin mevzuatta hükümler yer almıştır.[1397]

Ülgür, kurulan emekli sandıklarının sayısını 14 olarak belirtmiştir. Bu sandıklar Askeri Tekaüd ve Eytam Sandıkları, Daire-i Bahriye ve Tophane Tekaüd Sandıkları, Ümera ve Zabitan-ı Bahriyenin Mütekaidinin Yetimlerine Mahsus Tekaüd Sandığı, Mülkiye Memurları Tekaüt Sandığı, İlmiye Tekaüt Sandığı, İnfak-ı Muhtacani Eytam ve Eramil-i İlmiye Sandığı, Rüsumat Memur ve Hizmetlileri Tekaüd Sandığı, Rüsumat Kantarcılarıyla Muhafaza Kayıkçılarına Ait Hususi Tekaüd Sandığı, Telgraf ve Posta Memur, Katip ve Hademelerine Ait Tekaüd Sandığı, İdare-i Sıhhiye Tekaüd Sandığı, Zaptiye Jandarma Tekaüd Sandığı, Tersane-i Amireye Mensup Sunufu Amele ve Saire Tekaüd Sandığı, İdare-i Mahsusa (Seyr-i Sefain) Tekaüd Sandığı, Hicaz Demiryolları Memur ve Hizmetlileri Tekaüd Sandığı şeklindedir.[1398] 19 Şubat 1301/1885 tarihli bir irade-i seniyye ile bu sandıklardan askeri olanlar Umum Askeri Tekaüd Sandığı, sivil olanlar ise Umum Mülkiye Tekaüd Sandığı altında birleştirilmişlerdir.[1399] Bu sandıklara Düstur'dan tespit ettiğimiz Vergi Emaneti Tevzi Kalemi Ketebe-i Muvakkatesi Tekaüd Sandığı,[1400] Hudud-ı Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyyesi Tekaüd Sandığı gibi sandıklar da ilave edilebilir. Ayrıca Cebel-i Lübnan Jandarma Efradı Tekaüd Sandığı[1401] gibi bölgesel sandıklar da kurulmuştur. Coğrafyanın geniş olması, çok sayıda kurumun bulunması ve kurumların kendi sandıklarını kurmuş olmaları gibi sebepler sandıkların sayısını kesin olarak tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

Seyfiye, mülkiye ve ilmiye sınıfları ile işçi sınıfına sosyal güvenlik sağlayan sandıklar kurum bazında kurulmuş olduklarından kurum bazında güvence sağlamışlardır. Yani seyfiye başlığı altında ele aldığımız bir mevzuat bu kurumdaki memur, hizmetli, doktor, işçi gibi bütün çalışanlar hakkında düzenleme getirmiş ve sandıklardan tüm bu çalışanlar yararlanmışlardır.

[1397] Bir çalışanın maaşından yapılan kesintilerin son çalıştığı kurumun tekaüd sandığına aktarılması yönünde bir uygulama olduğu görülmektedir. Askeri dairelerden mülkiye memurluğuna geçenlerin Askeri Tekaüd Sandığına ödedikleri kesintilerin Mülkiye Tekaüd Sandığına gönderilmesi hakkında belge için bkz. BOA, MV, 45/53, 23 Za 1306. Benzer belge için bkz. BOA, DH.MKT, 1658/132, 22 M 1307.

[1398] ÜLGÜR, c.4, s.121.

[1399] ÜLGÜR, c.4, s.121.

[1400] Düstur: 1/5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937, s.300.

[1401] Düstur: 1/7, s.1098.

2. Seyfiye

Osmanlı Devletinde modern anlamda sosyal güvenlik uygulamaları ve emeklilik sistemi ilk kez seyfiye sınıfı için uygulanmıştır. Seyfiye mensuplarının sürekli çalışmaları, ücret düzeylerinin diğer çalışanlara göre yüksek olması sosyal güvenlik uygulamalarının ilk önce seyfiye üzerinde başlamasında etkili olmuştur.[1402]

a. Hukuki Düzenlemeler ve Kurulan Sandıklar

Tanzimat öncesinde yararlananların doğrudan katkı sağlamadığı emeklilik anlayışının yerini Tanzimat sonrasında daha sistemli emeklilik kurumları almıştır. Yine de ilk düzenlemelerde sosyal güvencenin kapsamı emeklilerle sınırlı kalmış, ölen emeklilerin geride kalan eşleri ve çocukları için bir güvence sağlanmamıştır. Zamanla bu aksaklıkların da giderildiği görülmektedir.[1403] Hukuki düzenlemelerin yapılmasından ve sandıkların kurulmasından önce emeklilik hakkı Tanzimat öncesinde de yapıldığı gibi bireysel kararlar yoluyla tanınmıştır.[1404]

Seyfiye mensupları için başlangıçta emeklilik hakkı farklı kuvvetler için farklı hukuki düzenlemelerle ve farklı sandıklarla sağlanmıştır. Bu sebeple berriye, bahriye ve Tophane mensupları kendi aralarında sandıklar oluşturmuşlar ve emeklilik haklarını birbirinden bağımsız olan bu sandıklar aracılığıyla kullanmışlardır.

Tanzimat sonrası yenileşme hareketleri içinde emekliliğe ilişkin ilk düzenlemeler 1860'lı yıllarda başlamıştır. 1864 yılında seyfiye emeklilerinin yetimleri için bir nizamname, kara kuvvetleri için bir nizamname ve topçular için bir nizamname hazırlanmıştır. Bu şekilde seyfiye mensuplarından belli gruplar için yapılan düzenlemelerle hukuki düzenlemelerin ilk adımı atılmıştır.[1405]

20 Haziran 1869 tarihli "Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüt Kararnamesi"[1406], karacı askeri personelin emeklilik haklarını ve ölümleri halinde geride kalan ailelerine bağlanacak maaşları belirleyen bir kararnamedir. Sosyal güvenlik alanındaki derli toplu ilk

---

[1402] MAKAL, XIX. Yüzyıl, s.97.

[1403] ÖZGER, s.108-109.

[1404] 1840 yılında Asakir-i berriye ve bahriyeye mensup üç kişinin emekliliğine ilişkin karar için bkz. BOA, İ..DH, 22/1063, 7 Ş 1256. Asakir-i bahriyeden bir ve berriyeden bir kişinin emekliliklerine ilişkin 1856 tarihli bir karar için bkz. BOA, İ..DH, 338/22217, 1 C 1272.

[1405] MARTAL, Abdullah: "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük", in Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Ed: Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.425.

[1406] Kanun metni için bkz. Düstur-u Askeri: Mekteb-i Kanun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1287, s.159-180.

kararnamelerdendir.[1407] Kararnameye göre emeklilik hakkı, hizmet süresi ve maluliyet dikkate alınarak belirlenecektir. Emeklilik maaşı, hizmet süresine göre iki dereceye, maluliyete göre de üç dereceye ayrılmıştır.[1408] Kararnamenin üçüncü bölümünde ise savaş sırasında veya askeri hizmeti sırasında ölen personelin dul ve yetimlerine bağlanacak maaşlar düzenlenmiştir.[1409]

8 Mart 1885 tarihli Müşirden Mülazım-ı Saniye Kadar Erkan ve Ümera ve Zabitan-ı Askeriyeden İrtihal-i Dar-ı Beka Edenlerin Terk Eyleyecekleri Eytam ve Eramile İta Olunacak Maaşların Suret-i Tahsisine Dair Nizamname vefat eden askeri personelin geride kalan yakınlarına bağlanacak maaşları düzenlemiştir. Ayrıca düşük dereceli askeri personelin hastalık ve maluliyet sebebiyle emeklilik haklarına yer verilmiştir.[1410]

Sandıkların yaşadığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle arayışlara girilmiş ve bu sandıkların birleştirilmesine karar verilmiştir. 2 Nisan 1885 tarihli "Daire-i Askeriye ve Bahriye ve Tophane Tekaüt Sandıklarının Bittevhid Umum Askeri Tekaüt Sandığının Teşkili Hakkında İrade-i Seniyye"[1411] ile seyfiye mensuplarının söz konusu sandıkları tek bir sandık olarak birleştirilmiştir.[1412] 23 Aralık 1886 tarihli "Askeri Tekaüt Sandığı Nizamnamesi"[1413] kurulan sandığın nizamnamesidir. 16 Haziran 1909 tarihinde sandık idaresi için bir dahili nizamname hazırlanmıştır.[1414]

13 Şubat 1905 tarihli Umum Askeri Mütekaidin ve Eytam ve Eramili Kanunname-i Hümayunu, karacı ve havacı çeşitli kademeden askerlerin, doktorların, sağlık memurlarının, askeri kalem katiplerinin ve diğer ordu mensuplarının maluliyetleri halinde hak edecekleri emekli maaşlarını düzenlemiştir. Savaş sırasında ölenlerin geride kalanlarına, yaralanan deniz

---

[1407] KALA, s.14. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın ekonomiyi olumsuz etkilemesi sebebiyle Askeri Tekaüt Sandığı'nın da ekonomisi bozulmuştur. Sandığın yüklerinin de artması sebebiyle kara kuvvetleri için yeni bir sandık kurulması fikri ön plana çıkmıştır. Bu gerekçelerle II. Abdülhamit bir irade-i seniyye ile Asakir-i Berriye Tekaüt Sandığı adlı sandığı kurmuştur. Daha sonra sandık için bir nizamname hazırlanmıştır. Nizamnamenin hazırlanışı hakkında bilgi için bkz. ÖZGER, s.209-210.

[1408] KALA, s.14.

[1409] KALA, s.14.

[1410] KALA, s.16. Nizamname için bkz. Düstur: 1/5, s.432-443.

[1411] Düstur: 1/5, s.431-432.

[1412] Maliye hazinesinin ödediği emekli, dul ve yetim maaşları ile Daire-i Bahriye ve Tophane tekaüt sandıklarının sermayelerinin birleştirilerek "Umum Askeri Tekaüt Sandığı" kurulmasını emretmektedir. KALA, s.15.

[1413] Düstur: 1/5, s.728-731.

[1414] Düzenleme "Askeri Tekaüt Sandığı İdaresinin Nizamname-i Dâhilîsi" adıyla yer almıştır. Düstur: 2/1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329, s.230-235.

subaylarına bağlanacak maaşlar da düzenlenmiştir.[1415] Kanunun ikinci kısmında emeklilik hakları düzenlenmiştir. Emeklilik hakkı, hizmet süresi ve maluliyet hallerine göre belirlenmiştir.[1416] Bunların ölümü halinde geride kalanlara bağlanacak maaşlar belirlenmiştir. Bununla ilgili "Askeri Dul ve Yetim İşleri Nezareti" kurulmuştur. Bu nezaretin sermayesinin nelerden ibaret olduğu kanunun sonunda düzenlenmiştir.[1417]

Seyfiye mensuplarının emeklilikleri ile ilgili son kapsamlı düzenleme Askeri Tekâüd ve İstifa Kanunudur. 25 Ağustos 1909 tarihli Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu[1418] çeşitli rütbelerde askerlerin, doktorların, sağlık memurlarının, askeri kalem kâtiplerinin ve diğer ordu mensuplarının emeklilik haklarını düzenlemiştir. Emeklilik hakkı, hizmet süresi ve maluliyet durumuna göre belirlenecektir.[1419] Kanun maluliyet dereceleri belirlemiş ve bu derecelere göre maaş bağlanmasını öngörmüştür.[1420] Kanunun üçüncü kısmı dul ve yetimlere bağlanacak maaşları düzenlemiştir. İstifaya ilişkin bölümde istifa edenlerin emeklilik haklarından yararlanamayacağı ve maaşlarından kesilen primlerin geri ödenmeyeceği düzenlenmiştir.[1421]

1 Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe giren Askeri ve Mülki Tekaüt Kanunu ile Osmanlı döneminde kurulmuş olan askeri ve mülki çalışanlara ait sandıklar kaldırılmıştır.[1422] Bu genel kanunların dışında emeklilikle ilgili kişi ve konu bakımından daha dar kapsamlı düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemelere hukuki özellikleri bakımından yeri geldikçe değinilecektir.

b. Sandıklardan Yararlananlar

Tanzimat'tan sonraki ilk emeklilik düzenlemeleri kurumsal düzeyde olduğundan kapsama göre kurum çalışanları bu düzenlemelerden yararlananlar içerisinde yer alabilmiştir. Yani seyfiye mensubu olup da asker olmayan kişiler de bu sandıkların kapsamında yer almıştır. Düzenlemelerde memur, kâtip, müstahdem, işçi gibi seyfiye mensuplarından asker dışındaki çalışanların da kapsama alındığı görülmektedir.

[1415] KALA, s.17. Nizamname için bkz. Düstur: 1/8, s.349-368.

[1416] KALA, s.17.

[1417] KALA, s.17.

[1418] Düstur: 2/1, s.694-816.

[1419] KALA, s.16.

[1420] Maluliyetin raporla kanıtlanması gerektiği ve raporda bulunması gereken bilgiler kanunda düzenlenmiştir. KALA, s.16.

[1421] KALA, s.16.

[1422] Türk Ansiklopedisi, "Emeklilik", c.25, s.135.

Askeri Tekâüd Sandığının kurulmasından önce askerlere emeklilik hakkı tanınmıştır; ancak askerlerin ailelerine tanınan maaş hakkı sadece emekli olmadan ölen askerleri kapsamına almıştır. Emekli olduktan sonra ölenlerin aileleri kapsam dışında kalmış, zorluklar yaşamaya devam etmiştir.[1423] 1880 tarihli Tensik-i Maaş Kararnamesi, Askeri Tekaüt Sandığı'nın bu eksikliğini tamamlayacak düzenlemeye yer vermiştir. Kararname ile emekli olmadan önce ölenlerin ailelerinin maaşlarını ödeme yükümlülüğü de sandığa verilmiştir.[1424]

1886 yılında kurulan Umum Askeri Tekaüd Sandığından önce seyfiye sınıflarının kendi aralarında kurdukları sandıklardan yararlananlar daha dar kapsamdaydı. Kara kuvvetleri mensuplarına hizmet veren sandık, çalışanlarını ve emeklilerini kapsamına almıştı. Ancak emekli aileleri için bir güvence sağlanmamıştı. Emeklinin ölmesi durumunda ailesine destek sağlanmıyordu.[1425] Yapılan çalışmalarla emeklilerin ölümünden sonra geride kalan yetimlerine destek sağlamak üzere 3 Ekim 1865 tarihinde bir eytam maaş sandığı kurulmuştur.[1426] Deniz kuvvetlerine ait sandığın da ölen emeklilerin yetimleri için güvence sağlamaması sebebiyle benzer bir çalışma onlar için de yapılmıştır. Yetimlere destek sağlayacak bir sandık kurulmuş ve sandığın işleyişine ilişkin bir nizamname düzenlenmiştir.[1427] Sandıkların kapsamı dışında kalanlar için yeni sandıklar kurulması yoluyla çözüm üretildiği görülmektedir. Bu şekilde seyfiye mensupları ve aileleri farklı sandıklar yoluyla da olsa kapsama alınmıştır.

1869 Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesinde kıdem, maluliyet ve eytam maaşı almaya hakkı olanlar düzenlenmiş ve seyfiye mensupları kapsam içinde tutulmuştur. Ancak kıdem sebebiyle tekaüd maaşını düzenleyen hükümlerde askeri alaylardan ve

---

[1423] Askeri Tekaüd Sandığının sermayesi tüm askeri personelin maaşlarından yapılacak %2 kesintiden sağlanmıştır. ÖZGER, s.208.

[1424] ÖZGER, s.209.

[1425] AKSU, Cevat: Dar-ı Şura-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar), AÜSBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.95.

[1426] Sultan Abdülaziz'in iradesi ile kurulan sandığın işleyişini düzenlemek üzere 7 Ekim 1865 tarihinde "Ümera ve Zabitan-ı Askeriye Mütekaidlerinden İrtihal Edenlerin Terk Eyledikleri Eytamına Verilecek Maaşların Nisbeti ve Suver-i Tahsisiyesi" başlıklı 18 maddelik bir düzenleme yapılmıştır. ÖZGER, s.109-110.

[1427] 25 Kasım 1869 tarihli düzenlemenin başlığı "Ümera ve Zabitan-ı Bahriyenin Mütekaid-i Eytamına Tahsis Kılınacak Maaşlar ve Buna Karşılık Tutulacak Meblağın İdare-i Mahsusasına Dair Nizamname" şeklindedir. Bkz. Düstur: 1/2, s.786.

okullardan mezun olmayıp, dışardan atanmış olan esnafın kıdem sebebiyle tekaüd maaşına hak kazandıklarını iddia edemeyecekleri hükmü yer almıştır.[1428]

Benzer şekilde seyfiye mensubu işçiler için de ayrı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 26 Ekim 1885 tarihli "Tophane-i Amire-i İdadiye Taburlarının Tensik-i Ahvaline Dair Nizamname"[1429], Tophane-i Amire idaresinde bulunan fabrikalarla ilgilidir. Fabrikalarda sanayi ile ilgili hizmetlerde kullanılmak üzere iki sanayi alayı kurulmuştur. Nizamnamenin sekizinci faslında iş kazası sebebiyle malul olanların emeklilikleri hakkında düzenlemeler yer almıştır.[1430] 4 Ocak 1887 tarihli "Daire-i Bahriye İmalat Sıbyanı Taburunun Suret-i İdaresine Dair Nizamname"[1431], Bahriye fabrikalarının ve inşaatlarının idaresine ilişkin bir nizamnamedir. Buralardaki işgücü ihtiyacını karşılamak üzere bir tabur kurulmuştur.[1432] Nizamnamenin dokuzuncu faslı emekliliğe ilişkindir. İş kazasında malul olanların, Askeri Tekaüt Nizamnamesine göre emeklilik hakkından yararlanacakları düzenlenmiştir.[1433]

1884 yılında çıkarılan Girit Vilayeti Asakir-i Zabtiye Tekaüd Nizamnamesi, adından da anlaşıldığı gibi bölgesel bir nizamnamedir. Kapsam bölge bakımından kısıtlanmış olsa da seyfiye mensuplarının ve ailelerinin bu düzenlemenin kapsamında yer aldığı görülmektedir. Düzenlemenin birinci faslı kıdem sebebiyle emeklilik hakkının kazanılmasını, ikinci faslı mecruhiyet ve maluliyet sebebiyle emeklilik maaşı bağlanmasını, üçüncü faslı ise dul ve yetimlere tahsis olunacak maaşı düzenlemiştir.[1434]

Berriye, bahriye ve jandarma sınıflarına ait sandıkların birleştirilmesi ile kurulan Umum Askeri Tekaüd Sandığının 1886 yılına ait nizamnamesi seyfiye alanındaki en geniş kapsamlı ilk düzenlemedir.[1435] Bu nizamnamenin 1. maddesinde söz konusu sandıkların birleştirilerek bu sandığın kurulduğu belirtilmiştir. Nizamnamenin 2. maddesi ise sandıktan yararlanacak

---

[1428] Hükümde nalbant, saraç, tüfenkci, kundakçı, çakmakçı, marangoz, baytar ve benzeri esnafın istedikleri zaman ayrılma imkanı bulunduğundan bunlara kıdem sebebiyle maaş hakkı verilmediği ifade edilmiştir (m.10).

[1429] Düstur: 1/5, s.327.

[1430] KALA, s.17.

[1431] Düstur: 1/5, s.744-757.

[1432] KALA, s.17.

[1433] KALA, s.17.

[1434] Nizamnamenin yürürlük tarihi 1 Eylül 1884'tür. Bkz. Düstur: Zeyl 4, s.292.

[1435] Umum Askeri Tekaüd Sandığı'nın kurulmasına ilişkin Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmeler için bkz. BOA, MV, 8/65, 18 C 1303.

olanları saymıştır. Buna göre askeri sınıflar ve jandarma ile askeri katip ve memurlar, bunların emeklileri ve aileleri sandık kapsamında sayılmıştır.[1436]

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu[1437] ise seyfiye sınıfının emekliliği ile ilgili son kapsamlı düzenlemedir. Bu kanunun ilk cümlesinde kapsamı ifade edilmiştir. Buna göre kara ve deniz kuvvetlerinden mareşalden teğmen rütbesine kadar subaylar, askeri doktorlar, sağlık memurları, memurlar ve kalem kâtipleri ve diğer ordu mensupları bu kanunun kapsamında sayılmıştır.[1438] Kanunun bazı maddelerinde tabip, cerrah, eczacı, tımarcı, tüfenkci, kamacı, marangoz ve saraç gibi seyfiye mensubu çeşitli çalışanlar ayrı ayrı sayılmıştır (m.15).

c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları

Seyfiye sınıfı ile ilgili emeklilik mevzuatı incelendiğinde emeklilik hakkı doğuran durumları temel olarak iki başlık altında ele almak mümkündür. Emeklilik hakkı kazandıran durumlar belirli bir kıdeme ulaşmış olmak ve maluliyet halleridir.[1439] Yaş haddinden emeklilik durumu ise daha az düzenlenmiştir.

Üç bölümden oluşan (kanunnamede makale olarak adlandırılmıştır) 1869 tarihli Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesinde birinci makale kıdeme, ikinci makale ise maluliyete ilişkindir. 1884 Girit Vilayeti Asakir-i Zabtiye Tekaüd Nizamnamesinde de aynı şekilde kıdem ve maluliyet emeklilik hakkı kazandırmıştır. Son kapsamlı düzenleme olan 1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununda da benzer şekilde maluliyet ve kıdem sebebiyle emeklilik hakkı kazanılmasına yer verilmiştir. 1909 tarihli Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitanın Tekaüdü İçin Tayin Olunan Sinlerini Mübin Kanun ile seyfiye mensuplarının yaş haddinden emeklilikleri düzenlenmiştir.

[1436] *"Zikrolunan sandık sunuf-ı askeriye ve jandarma ile memurin ve ketebe-i askeriyenin mütekaidlerine ve bunların ailelerine kavanin ve nizamat-ı mahsusaya tevfikan tahsis olunacak maaşların iş bu nizamnamede gösterilen karşılıklardan tesviye ve hasıl olacak sermayenin tenmiye ve idaresi için mevzudur."* (Madde 2)

[1437] Kanunun yürürlük tarihi 25 Ağustos 1909'dur. Kanun için bkz. Düstur: 2/1, s.694.

[1438] *"Müşirden mülazımı saniye kadar berriye ve bahriye bilcümle erkan ve ümera ve zabitan ve etıbba ve memurin-i sıhhiye ile memurin ve ketebe-i aklam-ı askeriye ve sair mensubin-i cünudiyeye tayin ve tahsis edilecek tekaüd ve eytam ve eramil maaşları iş bu kanuna tevfik olur."*

[1439] Belgelerde de emeklilik hakkının kıdem veya maluliyet sebebiyle kazanıldığı görülmektedir. BOA, ŞD, 614/16, 24 M 1303; BOA, İ..AS, 28/1317, 29 Ra 1317.

i. Kıdem Yoluyla Emeklilik Hakkı

Kıdem sebebiyle emekliliğe hak kazanmak için Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesine göre 30 yıl hizmet etme şartı aranmıştır.[1440] Girit vilayetine özgü tekaüd nizamnamesi bu süreyi 20 yıl olarak kabul etmiştir.[1441] Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu da aynı şekilde asgari 20 yıllık süreyi emeklilik hakkı kazanmak için şart koşmuştur (m.13 ve m.34).

Kıdem sebebiyle emeklilik şartları düzenlemelerde yıl olarak açıkça belirtilmiş olduğundan şartların belirlenmesi maluliyete göre daha kolaydır. Kıdem sebebiyle ödenecek maaşların hesaplanmasına ilişkin düzenlemeler de yer almıştır. Bu düzenlemelerde kurumlar arası geçiş yapanların, askeri okul öğrencilerinin, savaşa katılanların kıdemlerinin hesaplanmasına ilişkin ayrıntılara yer verildiği görülmektedir. Kıdem süresince çalışmamış olanlara emeklilik hakkı tanınmamış,[1442] kıdemini dolduranlar ise emekli edilmişlerdir.[1443]

Belgelerde "emekdar" olarak ifade edilen kişilerin kıdemi bulunan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Emekdar seyfiye mensupları da emeklilik hakkı kazanmışlardır.[1444]

ii. Maluliyet Sebebiyle Emeklilik Hakkı

Hukuki düzenlemelerde maluliyete uğramış olanlar alil, mariz, sakat, mecruh, mübtela ve malul gibi sıfatlarla ifade edilmişlerdir. Malullük durumunun ispatlanması kıdeme göre daha zor bir durum olmuştur. Düzenlemelerde kişilerin malul olduklarını ispatlamaları için çeşitli şartları yerine getirmeleri öngörülmüştür.

1869 tarihli Berriye Kanunnamesinin ikinci bölümünde malullük halinde tahsis olunacak emekli maaşlarına ilişkin şartlar düzenlenmiştir. Düzenlemenin 14. maddesinde malullük hakkı kazanabilmek için gerekli beş şarta yer verilmiştir. Bu şartlar dilekçe ile

---

[1440] "*Kâffe-i erkân ve ümera ve zabitandan her kim olur ise olsun süluk-u celil-i askeriyede kâmile otuz sene hizmet eylediği halde tekaüdlük maaşına kesb-i salahiyet edecektir."* (m.1).

[1441] "*Kıdemiyat itibariyle hakk-ı tekaüde istihkak-ı kesb edilmesi tam yirmi sene süluk-u zabtiyede istihdam olunmaya mütevaffiktır."* (m.1).

[1442] BOA, TFR.I..SL, 103/10230, 27 S 1324; BOA, TFR.I..SL, 199/19849, 19 L 1326.

[1443] BOA, İ..MTZ.CL, 5/281, 4 L 1322; BOA, TFR.I..MKM, 23/2250-2252-2257, 19 B 1325.

[1444] BOA, İ..DH, 405/26791, 26 Ş 1274; BOA, İ..DH, 573/39968, 21 Z 1284; BOA, İ..DH, 577/40213, 11 Ra 1285.

mensup olunan kuruma başvurma, başvuruyu malullük halini takip eden belirli süreler içerisinde yapma, malullük sebebi ile yer ve zamanını ispat etme şeklindedir.[1445]

Girit vilayetine ilişkin düzenlemede malullük şartları 4. maddede daha genel olarak düzenlenmiştir. 5. maddede daha somut olarak görme yetisinin kaybedilmesi ve bir uzvun kullanılamaz hale gelmesi şartları ifade edilmiştir. 6. maddede malullük hali daha hafif olsa da hizmetini ifa edemeyen ve iaşesini temin edemeyenlerin malullük hakkı kazanacakları ifade edilmiştir. 7. madde ile malullük halinin ispatlanması usulü düzenlenmiştir.

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununun 24. maddesinde malul kavramı hukuken tespit edilmiştir. Malul olma şartı durumun bilimsel olarak ispat edilmesi şartına bağlanmıştır.[1446] Hizmetini ifa ve maişetini tedarik edememe hali maluliyet maaşına hak kazanmanın şartları olarak düzenlenmiştir (m.25).

Kayıtlarda hasta, sakat ve alil olduğu için emeklilik hakkı verilen kişiler yer almaktadır.[1447]

iii. Yaş Haddinden Emeklilik

Geleneksel İslam-Osmanlı anlayışında yaş sebebiyle emeklilik yoktur. Çalışamayacak duruma gelen yaşlılar veya malul olanlar için emeklilik söz konusudur. Yaş sebebiyle emeklilik dolaylı yoldan maluliyet sebebiyle söz konusu olmuştur. Ancak 1909 yılında seyfiye mensuplarının yaş haddinden emekliliklerine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. Düzenlemeler öncesinde de ihtiyarlığı sebebiyle emekli edilenler olduğu görülmektedir.[1448]

11 Mart 1909 tarihli "Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitanın Tekaüdü İçin Tayin Olunan Sinlerini Mübin Kanun"[1449], yaş haddinden emekliliği düzenleyen bir kanundur. Kanunda hangi görevlilerin hangi yaşta emekli olacakları tek tek ifade edilmiştir. En düşük

---

[1445] Düzenlemenin 14. maddesindeki beşinci şart ordulara mensup olmayan ümera ve zabitanın diğer şartları nasıl gerçekleştireceklerine ilişkindir. Bu şart ilk dört şart gibi genele şamil olmadığından şartlar arasında sayılmamıştır.

[1446] *"Hidemat-ı askeriyelerini ve vezaif-i mevdualarını ifa etmekte iken bir cerihaya veya bir maraza mübtela olup alelusul hastahanede tedavi edilmekte bulundukları zaman zarfında evvela bil istişare etıbba-yı mevcude bağde (eğer mevcut ise) la ekal iki müfettiş tarafından müştereken muayeneleri icra edildikten sonra ne hal huzurda ve ne de atide hidemat-ı askeriyelerini ifaya muktedir olamayacak halde bulundukları tahakkuk eden bilumum erkân, ümera ve zabitan ve efrad ve mensubin-i askeriyeye malul namı verilir."*

[1447] Topçu askerlerinden alil olanların emekli edilmeleri hakkında bkz. BOA, İ..DH, 576/40134, 15 S 1285. Zabitandan hasta ve sakat olanların emekliliklerine ilişkin belge için bkz. BOA, İ..DH, 591/41148, 28 M 1286.

[1448] BOA, C..TZ, 53/2628, 27 L 1243; BOA, HAT, 322/18901, 29 Z 1252.

[1449] Düstur: 2/1, s.324.

emeklilik yaşı 41 iken, en yüksek emeklilik yaşı 68'dir (m.2). Söz konusu yaşa ulaşan görevlilerin rıza aranmaksızın emekliye sevk edilecekleri belirtilmiştir (m.1). Yaş haddinden emekli olacak kişilerin maaş miktarı konusunda ise birkaç ay sonra yürürlüğe girmiş olan Askeri Tekaüd Nizamnamesine atıf yapılmıştır (m.4).

d. Sandıkların Verdiği Destekler

Seyfiye mensuplarının emekli sandıkları, mensuplarına emekli aylığı ve malullük aylığı, mensupların geride kalan yakınlarına da dul ve yetim aylığı şeklinde destek sağlamışlardır. Kıdem veya yaş haddi sebebiyle emekli olanlar emekli aylığı, çeşitli sebeplerle çalışma gücünden kalmış olanlar malullük aylığı, çalışırken veya emekli olduktan sonra vefat edenler ise dul ve yetim aylığı almışlardır.

Düzenlemelerde emekli ve malullük aylıklarının birbirinden ayrılmadan *"tekaüd maaşı"* şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Yetim aylıkları ise bunlardan ayrı olarak *"eytam maaşı"* şeklinde düzenlenmiştir.

i. Emekli Aylığı

Emekli aylığı kavramı Osmanlı hukuki düzenlemelerinde kullanılan tekaüd maaşı kavramının kıdem ve yaş haddi sebebiyle hak kazanılan tekaüd maaşı kısmına karşılık gelmektedir. Malullük sebebiyle hak kazanılan tekaüd maaşı bu kapsamın dışındadır.

1869 tarihli Asakir-i Berriye Kanunnamesinde emekli aylığı iki dereceye ayrılmıştır. Otuz yıl hizmet ederek emekli olanların ikinci derece tekaüd maaşına hak kazanacakları ifade edilmiştir. Hizmeti otuz yıldan fazla olanlar ise fazla çalıştıkları yıla göre hesaplanacak ilavenin ikinci derece maaşına eklenmesi ile belirlenecek birinci ve ikinci derece arasında olacak maaşı alacaklardır. En az elli sene hizmet etmiş olanlar ise birinci derece maaşı almaya hak kazanacaktır (m.8). Elli yıl hizmet etmiş olanların maaşı tavan tekaüd maaşıdır. Maaşlar hiçbir şekilde bu miktarı aşamayacaktır (m.11). Maaşlar rütbeye göre değişmekte olup buna ilişkin hüküm 9. maddede düzenlenmiştir. Buna göre maaşlar emeklinin son iki yıl çalıştığı rütbeye göre verilecektir. Son rütbesinde iki yıldan az çalışmış olanlar ise bir alt rütbeye göre maaş almaya hak kazanacaktır.

1884 Girit vilayetine ilişkin nizamnamede kıdem sebebiyle tekaüd maaşının hesaplanması 3. maddede düzenlenmiştir. Emeklilik hakkı için tamamlanması gereken yirmi yıldan fazla çalışmalar için yapılacak ilaveler de yine aynı maddede yer almıştır. Bu

nizamnamede kıdeme ilişkin hükümlerin oldukça kısa, öz ve genel olduğunu söylemek mümkündür.

1909 tarihli Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitanın Tekaüdü İçin Tayin Olunan Sinlerini Mübin Kanunda tekaüd maaşına ilişkin bir hüküm konulmamış, aynı yıl yürürlüğe girecek olan Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununa atıf yapılmıştır.[1450] Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununda tekaüd maaşlarının hesaplanması 13. maddede düzenlenmiştir. Bu maddede önce genel hesap yöntemi gösterilmiş daha sonra bazı rütbelere göre alınacak maaşlar örnek olarak belirtilmiştir.

ii. Malullük Aylığı

Malullük aylığı Osmanlı emekli sandıklarının sağladığı ilk destek kabul edilebilir. Osmanlı emeklilik sisteminde kıdem ve yaş haddi sebebiyle emeklilik malullük durumuna göre daha sonra ortaya çıkmıştır. Çalışanlar kıdem ve yaş haddi sebebiyle emekli olamazken malullük sebebiyle emekli olabilmişlerdir. Hastalık veya sakatlık sebebiyle malul sayılırken, yaşlılık sebebiyle çalışamayacak duruma gelenler de yine malul sayılmışlardır. Kıdem ve yaş sebebiyle emeklilik hakkının yer aldığı hukuki düzenlemelerde ise malullük uygulaması günümüzdeki anlayışa yaklaşmıştır.

1869 tarihli Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesinde malullük ikinci bölümde düzenlenmiştir. İki fasla ayrılan bu bölümde birinci fasıl malullük hakkının kazanılmasına ilişkin genel hükümlere, ikinci fasıl ise malullük maaşına ayrılmıştır. Düzenlemenin 15. maddesinde malullük sebebiyle tekaüd maaşının emeklilik beratlarında belirtilen tarihten itibaren ödeneceği hükme bağlanmıştır.[1451] 16. maddede malullük hali üç derece şeklinde açıklanmıştır. 17, 18 ve 19. maddelerde hangi görevlinin hangi derecede ne kadar tekaüd maaşı alacağı tek tek ifade edilmiştir. 23. maddede yalnız hizmete ilişkin maluliyetlerden dolayı tekaüd maaşı verileceği belirtilmiştir. Hizmete ilişkin olmayan

---

[1450] "*İş bu kanunname mucibince tekaüd edilmesi icab eden erkân ve ümera ve zabitanın tekaüd maaşlarının miktarı yeni tasdik ve kabul edilecek olan Askeri Tekaüd Nizamnamesine tabi tutulacaktır.*" (m.4).

[1451] Hükümde malullük maaşına hak kazandıran haller "*maluliyet ve mecruhiyet ve sakatlık*" şeklinde ifade edilmiştir (m.15).

malullük hallerinde maaş verilmeyeceği ifade edilmiştir.[1452] Malullük derecelerinin yetkili sağlık kurumları tarafından bilimsel olarak tespit edildiği görülmektedir.[1453]

1884 tarihli Girit vilayetine ilişkin düzenlemede malullük ikinci fasılda düzenlenmiştir. Bu fasılda maluliyet halleri, hak kazanma şartları, ispatı ve maaşı hakkında hükümler yer almıştır (m.4-8). 4. maddede *"İfa-yı ve vazife-i memuriyet esnasında düçar olduğu afat ve vukuat-ı saireden dolayı…"* ifadesiyle yalnız hizmet sebebiyle meydana gelen maluliyetler için maaş hakkı verildiği belirtilmiştir. 5. ve 6. maddelerde tekaüd maaşına sebep olan maluliyet halleri ifade edilmiştir. 8. maddede maluliyet sebebiyle verilecek tekaüd maaşının miktarının, malulün hizmet süresine bakılmaksızın, kıdem sebebiyle verilen tekaüd maaşına eşit olacağı hükme bağlanmıştır.

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununda tekaüd maaşları ikinci kısımda düzenlenmiştir. Bu kısmın birinci faslı ise maluliyet maaşlarına ilişkindir. Daha önceki düzenlemelerden farklı olarak maluliyet sebebiyle tekaüd maaşı, kıdem sebebiyle tekaüd maaşından önce düzenlenmiştir. Kanunun 24. maddesinde "*Hidemat-ı askeriyelerini ve vezaif-i mevzualarını ifa etmekte iken…"* ifadesi önceki kanunlarda olduğu gibi hizmete ilişkin arızaları malullük için şart kabul etmiştir. 27. maddede maluliyet derecesine göre malullerin alacakları maaşlar gösterilmiştir. 28, 29, 30, 31 ve 32. maddelerde yine farklı ihtimallerde verilecek tekaüd maaşları düzenlenmiştir.

iii. Dul ve Yetim Aylıkları

Tanzimat sonrası ilk düzenlemelerde emeklilik hakkı kazanan askerlerin bu hakkı emeklilik beratı ile güvence altına alınmıştır. Ancak bu berat yalnızca emeklinin hayatı boyunca geçerli kabul edilmiştir. Bu sebeple emeklinin eşi ve çocukları onun ölümünden sonra güvencesiz kalmıştır. Bu durumu düzeltmek üzere çalışmalar yapılmış ve geride kalan çocuklara yardım etmek üzere bir eytam sandığı kurulmuştur. Bu sandığın işleyişini belirlemek üzere 7 Ekim 1865 tarihinde bir düzenleme yapılmıştır.[1454]

[1452] *"…askerlik hizmet ve memuriyetinin gayrı harekât-ı zatiyeden naşi olan alil ve cerihaya mübtela olanlar ve mesela birbiriyle niza ve mudarebe ederek mecruh bulunan veyahut dahli hile bir ağaca çıkıp oradan kaza düşüp sakatlanan asakir ve sair bunun gibi sakat ve alil olanlar tekaüd maaşı istidasına müstahak olamayacaktır."* (m.23).

[1453] Bahriye askeri hastanesindeki malul askerlerin maluliyet dereceleri Mekteb-i Tıbbiye tarafından belirlenmiştir. BOA, İ..DH, 312/20020, 3 R 1271.

[1454] "Ümera ve Zabitan-ı Askeriye Mütekaidlerinden İrtihal Edenlerin Terk Eyledikleri Eytamına Verilecek Maaşların Nisbeti ve Suver-i Tahsisiyesi" adlı düzenleme ile emeklilerin yetimlerine maaş ödeyecek sandığın işleyişi hakkında hükümler getirilmiştir. AKSU, s.95.

20 Haziran 1869 tarihli "Ümera ve Zabitan-ı Askeriye Mütekaidini Eytamına Tahsis Kılınacak Maaşlara ve Buna Karşılık Tutulacak Mebaliğin İdare-i Mahsusuna Dair İki Fasıl Üzerine Müesses Nizamname"[1455], emekli olduktan sonra ölen askeri personelin dul ve yetimlerine verilecek maaşları düzenlemiştir.[1456] Başlığından da anlaşılacağı gibi iki fasıldan oluşan bu nizamnamenin birinci faslı maaşların tahsisi ve oranlarına ilişkindir. Nizamnamenin birinci maddesinde kimlere, ne kadar süre ile maaş verileceği düzenlenmiştir.[1457] İkinci madde yetimlere verilecek maaş miktarlarını açıklamaktadır. Düzenlemeye göre yetimler babalarının maaşlarına oranla maaş alacaklardır. Bu hükümde rütbeler ve yetimlerinin alacakları maaşlar tek tek sayılmıştır. Hak kazanmaları durumunda eş ve annelerin maaş miktarları da belirtilmiştir. Ayrıca yetimlerin birden fazla olması halinde maaşın nasıl belirleneceği de bu maddede gösterilmiştir.[1458] Dördüncü madde hak sahiplerinin belirlenmesine ilişkindir. Tespite ilişkin köy ve mahaller imam ve muhtarlarının yükümlülükleri belirtilmiştir.[1459] Beşinci madde maaş ödemesinin yerine ve zamanına, altıncı madde ise ödeme yapacak kuruma ilişkindir. Yedinci maddede hak sahiplerinin hayatta ve evlenmemiş olduklarının belirli sürelerle tespitine ilişkindir. Nizamnamenin ikinci faslı ise sandığın idaresine ilişkin olduğundan daha çok finansmanla ilgili hükümler bu fasılda yer almıştır.

1869 tarihli Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaüd Kanunnamesinde dul ve yetim maaşları üçüncü bölümde (makale-i salise) iki fasıl halinde düzenlenmiştir. 25. maddede maaşların genel çerçevesi çizilmiş ve dul ve yetim maaşları iki dereceye ayrılmıştır. İş kazası ve meslek hastalığı gibi gördüğü hizmetten kaynaklanan bir sebeple vefat edenlerin geride kalan yakınları birinci derece maaşı, vefat sebebi işle ilgili olmayanların geride kalan yakınları ise ikinci derece maaşı almaya hak kazanacaklardır. 26. maddede maaş ödemelerinin

---

[1455] Nizamnamenin tam metni için bkz. Düstur-u Askeri: s.182-195; Düstur: 1/2, s.786.

[1456] KALA, s.14-15.

[1457] Erkek yetimlere yirmi yaşına kadar, kız yetimlere ise evleninceye kadar maaş verilmesi hükme bağlanmıştır. Belli derecede maluliyeti olanlara ise kayd-ı hayat şartıyla yani ömür boyu maaş verileceği düzenlenmiştir. Vefat eden görevlinin yetimi olmaması halinde ise eşine ve (bakmakla yükümlü kimsesi olmayan) annesine maaş tahsis edilmesi mümkün görülmüştür (m.1)

[1458] *"...birinci yetime verilecek meblağ üzerine birden fazla olan yetimlerin her birisi için birinci yetime verilecek meblağın bir nısfı zam olunup yekünü eytamın reis-i efradına alessuye taksim olunacak..."* (m.2).

[1459] Konuya ilişkin bir belgede tekaüd sandığından maaş alan emekli ve dulların belirlenmesinde ihmali bulunan mahalle imamlarına telafisi mümkün olmayan kayıpların tazmin ettirilmesi şeklinde ağır bir ceza verilmesi yönünde Şurayı Devlet görüşüne rastlanılmıştır. BOA, ŞD, 2520/29, 14 R 1305.

ne kadar süre ile yapılacağı düzenlenmiştir.[1460] Aynı maddede hem eşinden hem babasından dolayı maaşa hak kazananların bu maaşlardan yalnız yüksek olanını alabilecekleri hükme bağlanmıştır. 1869 tarihli (önceki paragrafta bahsedilen) nizamnameden farklı olarak yetim olsa da olmasa da geride kalan eşe ve anneye maaş hakkı verilmiştir. Birden fazla eş, anne, anneanne bulunması durumlarına ilişkin de hükümler getirilmiştir. 27. madde birinci derece maaşa hak kazanmış geride kalanların alacakları maaşları rütbelere göre tek tek düzenlemiştir. Birden fazla yetim, eş, anne ve nine bulunması durumlarında maaşın nasıl hesaplanacağı da ayrıntılı olarak, örneklerle gösterilmiştir. 28. madde ise ikinci derece maaşa hak kazananlar için 27. madde benzeri bir düzenlemedir.

Girit vilayetine ilişkin nizamnamede dul ve yetim maaşları üçüncü fasılda düzenlenmiştir. Eşlerin tekaüd maaşına hak kazanması vefat eden seyfiye mensubunun işle ilgisini kesmesinden önce doğmuş çocuğunun bulunması şart koşulmuştur (m.9). Vefattan önce boşanmış olan eşler maaşa hak kazanamazken, boşanmış eşlerin çocuklarının maaş hakkı vardır (m.10). 11. madde çocuğu bulunan ve bulunmayan eşin maaş miktarına ilişkindir. 12. madde de yine çeşitli durumlara ilişkin maaş oranlarını düzenlemiştir. Girit vilayetine ilişkin nizamnamenin dul ve yetim maaşları konusunda genele ilişkin düzenlemelerden farklı hükümler içerdiği görülmektedir.

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununda dul ve yetim maaşları üçüncü bölümde iki fasıl halinde düzenlenmiştir. Birinci fasılda hizmetten dolayı vefat edenlerin geride kalanlarının alacakları maaşlar düzenlenmiştir. 35. maddede hizmetten kaynaklanan çeşitli sebeplerle vefat edenlerin geride kalanlarına ödenecek maaşların oranları düzenlenmiştir. Maaşlar birinci derece maluliyet maaşlarına oranla belirlenmiş, vefatın yeri ve zamanına göre iki derece maaş öngörülmüştür. 36. madde ise askeri okul öğrencilerinden vefat edenlerin geride kalanlarının maaş oranlarını düzenlemiştir. İkinci fasılda hizmetten kaynaklanmayan sebeplerden vefat edenlerin geride kalanlarının maaşları düzenlenmiştir. 37. madde emeklilerin, 38. madde eceliyle vefat edenlerin, 39. madde görevli gittiği yerde salgın hastalıktan ölenlerin geride kalanlarına ödenecek maaşları düzenlemektedir. 40. maddede sayısına göre yetim maaşlarının hesaplanması düzenlenmiştir. 41. maddede aile maaşının fert başına düşen miktarına asgari sınır getirilmiştir. Miktar bu asgari sınırın altında kalırsa yardım niteliğinde olarak bu miktara yükseltileceği ifade edilmiştir. 42. madde ise aile maaşının toplam miktarına bir üst sınır getirmiştir. 43. maddede maaşın kapsamına girenler ve maaşın

---

[1460] *"Yirmi beşinci maddede mezkur olan maaş erkanı yetimlere yirmi yaşına kadar ve kız ve dul yetimlere ve zevce-i metrukeye ve bikes ümmühata bunlar ere varıncaya kadar ita olunur."*

kesilme halleri sayılmıştır. 44. maddede eşlerin, annenin ve dede ve ninenin yetim hükmünde olduğu, birden fazla olmaları durumunda bir hisseyi eşit olarak paylaşacakları düzenlenmiştir. 45. madde geride kalanlardan veya geride kaldıktan sonra malul olanlara ömür boyu maaş verilmesine ilişkindir. 46. madde evlenmeleri sebebiyle maaşı kesilenlerin boşanmaları veya ölüm sebebiyle dul kalmaları halini düzenlemiştir. 47. madde kanunda gösterilen sebeplerden dolayı kesilen maaşların aile maaşına yansıması hakkındadır.

e. Finansman

Sandıkların finansmanına ilişkin tekaüd kanunlarında hükümler bulunduğu gibi doğrudan sandıkların işleyişini düzenleyen kanunlar da bulunmaktadır. Düzenlemelerde finansmanın nasıl sağlanacağı, yapılacak kesintiler, hazineler arası ilişkiler ve sandık sermayelerinin işletilmesine ilişkin hükümler yer almıştır.

Sandıkların finansmanı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fransız Oltramar, Askeri Tekaüt Sandığı'nın büyük mali açıklar vermesi sebebiyle bir çalışma yapmış ve iyileştirme önerilerini sunmuştur. Mali açıkların sebepleri yüksek emekli maaşları, çalışanların maaşları ile emekli maaşları arasındaki farkın çok az olması ve erken yaşlarda emeklilik şeklinde sıralanmıştır.[1461] 1880 tarihli Tensik-i Maaş Kararnamesi de Askeri Tekaüt Sandığı'na yeni yükümlülükler getirmiş, böylece sandığın ekonomik yükü artmıştır. Kararname ile emekli olmadan önce ölenlerin ailelerinin maaşlarını ödeme yükümlülüğü de sandığa verilmiştir.[1462]

1866 yılında düzenlenmiş olan Mütekaidin-i Zabitan ve Ümera-i Askeriye Eytamına Tahsis Olunacak Maaş Sandığı Sermayesinin Sureti Tutmasına Dair Nizamname, sandıkların işleyişine ilişkin nizamnamelere bir örnektir. Bu nizamnamede sandık sermayesinin kredi verilmesi yoluyla işletilmesine ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Kredi verilecekler ve bunların sermayeye göre genişletilebilmesi (m.2), taşrada uygulaması (m.10-11), faiz ve kaydiye ücreti alınması (m.1), kredinin maaşların belli oranını aşmaması (m.4), tutulacak kayıtlar ve ödeme planları (m.5-6), bir idane sandığı kurulması (m.3), sandığın hesapları için tutulacak cetvel ve defterler (m.7-8) ve ödemelere ilişkin diğer ayrıntılar (m.13-14-15-16-17-18-19-20) bu düzenlemede yer almıştır. Uygulamaya ilişkin bir belgede Jandarma Tekaüd Sandığının finansman açığının kapatılması için maaşlardan yapılan kesintilerin artırılması yerine üçüncü derece malul olanların emeklilik haklarının kaldırılması düşünülmüştür.[1463]

[1461] Çalışanların 43-44 yaşlarında emekliliğe teşvik edildiğine raporda yer verilmiştir. TALAS, Açıklamalı, s.41.

[1462] ÖZGER, s.209.

[1463] BOA, MV, 8/74, 22 C 1303.

1969 tarihli eytam maaşlarına karşılık tutulacak meblağın idare-i mahsusasına ilişkin nizamnamede çalışanlardan yapılacak kesintiler de düzenlenmiştir. Sekizinci maddede emeklilerin maaşlarından yapılacak % 2 kesinti, rütbe terfi edenlerin ilk ay maaş farkı, çalışanların maaşlarından % 2 kesinti yapılacağı belirtilmiştir.

1884 tarihli Girit vilayetine ilişkin nizamnamede sandıkların finansman kaynağında ilişkin önemli bir madde bulunmaktadır. Bu maddede kurulacak zabtiye tekaüd sandığının gelirleri yedi kısımda sayılmıştır. Birincisi her bir çalışanın maaşından kesilecek % 2, ikincisi belirli süreden beri çalışanlardan alınan tevkifat kesintisi, üçüncüsü kayıpların maaşından yapılan hukuka uygun kesintiler, dördüncüsü boş bulunan kadroların maaş hasılatı, beşincisi terfi edenlerin ilk maaş farkları, altıncısı adli ve idari para cezaları, yedincisi sandık sermayesinin nema ve temettuat gelirleridir.

1886 tarihli Askeri Tekaüd Sandığı Nizamnamesine göre sandık sermayesinin oluşturan unsurlar yararlanacakların maaşlarından yapılacak % 5 kesintiler, terfi edenlerin ilk ay maaş farkları, birleştirilen sandıkların sermayeleri, maliye hazinesinden tekaüd sandığına devredilen ödemelerin karşılıkları şeklindedir (m.10). Takip eden maddelerde sermayeyi oluşturan bu unsurların nasıl elde edileceğine ve kayıt altına alınacağına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Arşivde mülki ve askeri memur maaşlarından Askeri Tekaüd Sandığı'na kesilen % 5 kesintilerle ilgili defterler bulunmaktadır.[1464]

1909 Askeri Tekaüd ve İstifa Kanunu sandık gelirleriyle ilgili en geniş düzenlemeye sahip kanundur. Kanunda dört kısımda düzenlemelere yer verildikten sonra "Sandığın Varidatı" başlığı altında son bir bölüme daha yer verilmiştir. Kanunun 59. maddesinde sandık sermayesi numaralandırılarak 15 madde şeklinde sayılmıştır. Sayılan 15 gelirden 10 tanesi çalışanlardan yapılan çeşitli kesintilerdir. Maaşlardan, ilk maaşlardan, terfiden sonraki ilk maaşlardan, harcırah ve yevmiyelerden çeşitli miktar ve oranlarda kesintiler yapılmıştır. Çalışanların sermayeye yaptığı katkının oldukça önemli olduğu görülmektedir. Sandık sermayesinin bu katkılar dışındaki gelirleri de hükümde sayılmıştır. Hazine-i celileden tahsis edilen bir meblağ ilk maddede yer almıştır ki bu finansmana devlet desteği olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında işletme gelirleri (matbaa hasılatları), teminat gelirleri, faizler ve cüzdan bedelleri sandığın gelirleri arasında sayılmıştır. Sandıklara yapılan devlet katkısına ilişkin bir diğer düzenleme 60. maddedir. Bu maddede sandık sermayesinin maaş ödemeleri için yetersiz kalması durumunda hazine-i maliyeden ödeme

[1464] BOA, EV.d, /28097.

yapılacağı düzenlenmiştir.[1465] Bunun sonucu olarak da 25 Aralık 1910 tarihinde Askeri Tekaüd Sandığının finansman açığının Hazine'den ödenmesi için bir kanun çıkarılmıştır. Kanunla 1326 yılı Dahiliye Bütçesinden finansman açığı kadar harcama yapılması ilave edilmiştir.[1466]

3. Sivil Memurlar (Mülkiye)

Osmanlı Devleti'nde emeklilik kurumu yerleşmeden önce memurlar çok uzun süre bürolarında hizmet etmeye devam etmişlerdir. Emekliliğin şartı iş göremeyecek duruma gelmiş olmaktır ki bu durum hekimbaşı tarafından tespit edilmiştir. Bu şekilde emekli olanlara tımar veya ulufe şeklinde emekli maaşı verilmiştir.[1467]

Osmanlı Devletinde mebuslar daha yüksek maaş almakla birlikte emeklilik hakkına sahip olmamışlardır.[1468]

a. Hukuki Düzenlemeler

Mülkiye mensuplarına ilişkin hukuki düzenlemeler seyfiye ve ilmiye mensuplarına ilişkin düzenlemelere göre daha fazla ve karmaşık bir yapıdadır. "Memurin-i Mülkiye" başlığı altında farklı tarihlerde yürürlük kazanan üç kanun hazırlanmıştır. Genel nitelikli kanunlardan önce kurumlar için özel düzenlemeler yapılmıştır. Genel düzenlemelerden sonra da kapsam dışında kalan memurlar için ayrıca düzenleme yapıldığı görülmektedir. 1876 yılında Telgraf ve Posta İdaresi memurları, 1878 yılında rüsumat memurları için düzenlemeler yapılmıştır. 1881 yılında ilk Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kanunnamesi hazırlanmıştır. 1884 yılında İdare-i Sıhhiye memurları için bir nizamname hazırlanmıştır. Aynı yıl 1881 yılında hazırlanan kanunname ile birkaç madde dışında aynı hükümlere sahip olan Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kanunnnamesi çıkarılmıştır. Bu kanunun kapsamında yer almayan rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için 1885 yılında bir kanun hazırlanmıştır. Yine 1885 yılında Vergi Emaneti Tevzi Kalemi çalışanları için bir tekaüd sandığı kurulmasına ilişkin bir kanun çıkarılmıştır. 1886 yılında Umum Tekaüd Sandığından

---

[1465] *"Sandık sermayesi maaşat-ı mahsusaya kifayet etmediği takdirde evsat tarafı Hazine-i Maliyeden tesviye olunacaktır."* (m.60).

[1466] Düstur: 2/3, s.22.

[1467] Kaynaklarda Osmanlı memurlarından 50 yıl hizmet edenler bulunduğu, 90'lı yaşları geçen memurlar olduğu görülmektedir. BALTACI, Cahit: XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat: Tarih, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, c.2, s.600.

[1468] BAKIRCI, Fahri: "Meclis Üyelerinin Emeklilik ve Diğer Sosyal Hakları", Yasama Dergisi, S.5, 2007, s.152.

yararlanamayan eski memurlar için bir düzenleme yapılmıştır.[1469] İdare-i Mahsusa çalışanları için 1890,[1470] Şirket-i Hayriye çalışanları için 1893 yılında düzenleme yapıldığı görülmektedir. 1904 yılında Hamidiye Hicaz Demiryolu çalışanları için bir kanun hazırlanmıştır. 1909 yılında üçüncü genel kanun olan Memurin-i Mülkiyenin Tekaüdü Hakkında Nizamname çıkarılmıştır. 1915 yılında 25 sene görev yapan vali, mutasarrıf, kaymakam, müdür ve polislerin emeklilikleri hakkında bir nizamname çıkarılmıştır.

b. Sandıklardan Yararlananlar

1876 tarihli Telgraf ve Posta memurları için yapılan düzenlemede yararlananlar kanun başlığı içerisinde sayılmıştır. Buna göre Telgraf ve Posta memurları, katipleri ve hizmetlilerinden tekaüd hakkı olanlar ve bunların dul ve yetimleri nizamnamenin kapsamındadır.[1471] 1878 tarihli Rüsumat memurlarına ilişkin nizamname de aynı yöntemle kapsama aldığı görevlileri başlığında belirtmiştir. Buna göre rütbeli ve rütbesiz, büyük ve küçük Cemiyet-i Rüsumiye'de görev yapan bütün memurlar, katipler ve hizmetliler ile bunların dul ve yetimleri nizamname kapsamındadır.[1472]

1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi kapsamına girenleri 19. maddesinde belirlemiştir. Bu maddede kapsama girenler yerine kapsam dışında kalanlar sayılmış ve bunun dışında kalanların düzenlemenin kapsamında yer aldığı belirtilmiştir. Buna göre ilmiye ve seyfiye ve belediye çalışanları dışında kalan devlet kurumlarında çalışanlar bu düzenlemeden yararlanacaktır. Hükümde devamlı hizmeti olmayan, günlük ücret karşılığı çalışanların emeklilik hakkı olmadığı ayrıca belirtilmiştir. 1884 tarihli kararnamenin hükmü de aynıdır.[1473] Kararnamenin 34. maddesinde emeklilik süresini doldurup emeklilikten önce

---

[1469] Umum Tekaüd Sandığından yararlanamayan eski memurlar ile onların dul ve yetimlerine maaş tahsis edilmesine ilişkin Şurayı Devletin 20 Ağustos 1884, 3 Şubat 1885, 21 Ağustos 1886, 16 Şubat 1887, 20 Ocak 1888 tarihli kararları için bkz. BOA, İ..ŞD, 70/4099, 27 L 1301; BOA, İ..ŞD, 72/4259, 17 R 1302; BOA, İ..ŞD, 82/4854, 21 Za 1303; BOA, İ..ŞD, 84/5007, 22 Ca 1304; BOA, İ..ŞD, 90/5320, 6 Ca 1305.

[1470] İdare-i Mahsusa çalışanlarının maaşlarından yapılacak kesintilerle bir tekaüd sandığı kurulmasına ilişkin Şurayı Devlet tarafından 1885 yılında karar alınmıştır. BOA, ŞD, 5/27, 2 C 1302. 1890 yılındaki bir irade ile de sandık kurulmuştur. BOA, İ..MMS, 114/4912, 12 M 1308.

[1471] Düstur: 1/3, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1293, s.554.

[1472] Düstur: 1/4, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299, s.430.

[1473] *"Tarik-i ilmiyeden ve Asakir-i Berriye ve Bahriye ve Zabtiyeden ve Belediye memurlarından ve devair-i askeriyede bulunan tarik-i mülkiyeye mensup memurlar ile zabitan ve ketebe-i aklamdan maada hangi dairede bulunur ise bulunsun büyük ve küçük kaffe-i memurin-i mülkiye-i devlet-i aliye ve devair-i mülkiye ve adliyede bulunan bilcümle ketebe ve kavaslar ve hakim çavuşları ve gümrük kolcuları ve didebanları gibi hükümet hademesi iş bu kararnamenin tayin eylediği hakk-ı tekaüde müstehak olur ancak hademe-i devletten madud olmayarak ücret-i yevmiye mukabili maaş alan müstahdemin hakk-ı tekaüde nail olamazlar ve bunların maaşlarından sandık için yüzde beş tevkif olunmaz."* Kararnamelerin 20. maddesinde süreli görevde bulunan bazı görevlilerin ve günlük ücretle çalıştırılanların emeklilik haklarının bulunmadığı tekrarlanmıştır.

veya sonra vefat edenlerin, 15 yıllık hizmet süresini doldurup vefat edenlerin, maluliyet sebebiyle emekli olup vefat edenlerin dul ve yetimleri de kararnamenin kapsamındadır. Anne ve ninelerin de birer yetim hükmünde olduğu 35. maddede ifade edilmiştir. 38. maddede 15 yıllık hizmet süresini doldurmadan vefat edenlerin dul ve yetimlerine maaş verilmeyeceği, 39. maddede ise malul olan dul ve yetimlerin ömür boyu maaş alacakları hüküm altına alınmıştır. 1884 yılında çıkarılan kararname de aynı hükümlere sahiptir.[1474] 1881 ve 1884 tarihli kararnamelere göre kararnamelerin yürürlüğünden beş yıl öncesine kadar mâzul olanlar ve vefat edenler kararnamelerin kapsamındadır. Beş yıl öncesinden beri mâzul olanlar ve beş yıldan önce vefat etmiş olanların aileleri kararnamelerin kapsamında yer almamıştır (m.33).

1884 tarihli İdare-i Sıhhiye'ye ilişkin düzenlemenin 1. maddesinde işçi ve geçici çalışanlar dışındaki tüm çalışanların emeklilik hakkına sahip oldukları düzenlenmiştir.[1475] 1885 yılında Mülkiye kararnamesinin kapsamına girmeyen rüsumat kantarcıları ile muhafaza kayıkçıları için bir talimat düzenlenmiştir. Talimatta kapsama ilişkin özel bir hüküm konulmamıştır. Ancak gerek talimat başlığı, gerekse içeriği rüsumat kantarcıları, muhafaza kayıkçıları ve bunların dul ve yetimlerinin bu talimatın kapsamında olduğunu göstermektedir.[1476] Yine 1885 yılında Vergi Emaneti Tevzi Kaleminde muvakkat olarak çalışan kâtiplerin emekliliklerine ilişkin de bir talimat hazırlanmıştır. Bu talimatın 1. maddesinde geçici emekliliğe hak kazanan muvakkat kâtiplerin ve vefat edenlerin dul ve yetimlerinin maaşları için bir sandık kurulduğundan bahsedilmektedir.[1477] 1886 yılında bir irade-i seniyye ile Umum Tekaüd Sandığı'ndan istifade edemeyen kadim memurlara ve vefat edenlerinin dul ve yetimlerine maaş verilmesine ilişkin bir irade-i seniyye yayınlanmıştır.[1478] Böylece kapsam dışında kalanlara da güvence sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

1890 tarihli İdare-i Mahsusa Tekaüd Nizamnamesi ile burada çalışanların emeklilik hakları düzenlenmiştir. Nizamnamenin 1. maddesinde İdare-i Mahsusa'da görevli memur, kâtip, hademe, kaptan, çarkçı, yazıcı ve dümencilerden şartları taşıyanların emeklilik hakkı

[1474] 1881 ve 1884 tarihli kanunların ilk 29 maddelerinde farklı bir düzenleme yoktur. Bundan sonraki maddeler de büyük ölçüde aynıdır. Ancak 1884 tarihli kanuna 30. maddede farklı bir hüküm eklendiğinden bundan sonraki madde numaraları birer numara kaymıştır. Bu sebeple paragrafta 1881 tarihli kanundan atıf yapılan 34, 35 ve 39. maddeler 1884 tarihli kanunda 35, 36 ve 40. maddelerde yer almıştır.

[1475] Düstur: Zeyl 4, s.82.

[1476] Düstur: 1/7, s.50-57.

[1477] Düstur: 1/5, s.300.

[1478] Düstur: 1/5, s.933-934.

kazanabileceği düzenlenmiştir.[1479] Şirket-i Hayriye çalışanlarının emeklilik hakkını düzenleyen 1893 tarihli kararnamenin 1. maddesinde de Şirket-i Hayriye'de çalışan memur, kaptan, makinist, ateşçi, tayfa ve sürekli işçilerin emeklilikten yararlanabilecekleri düzenlenmiştir.[1480] 1904 yılında Hamidiye Hicaz Demiryolu memur ve müstahdemleri için bir tekaüt nizamnamesi çıkarılmıştır. Nizamnamenin başlığında ve 1. maddesinde ifade edildiği gibi kurumda çalışan memur ve müstahdemler nizamnameden yararlanma hakkına sahiptir.

1909 yılında Memurin-i Mülkiye Tekaüdüne Dair Kanun,[1481] mülkiye mensuplarına ilişkin son genel kanundur. Kanunun 1. maddesinde kanundan yararlanabilecek olanlar sayılmıştır. Buna göre bütün mülkiye memurları, resmi okul öğretmenleri, Hazine-i Hassa müstahdemleri, (prim ödeyen) belediye memurları ve kalem kâtipleri, tahsil memurları, hademe ve kavaslar, mahkeme mübaşirleri ve gümrük kolcu ve muhafaza memurları emeklilik hakkından yararlanabilir.[1482]

c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları

Mülkiye sınıfına ilişkin tekaüd düzenlemelerinde seyfiye sınıfına benzer şekilde kıdem yoluyla veya malullük halinde emeklilik temel olarak kabul edilmiştir. Yaş sebebiyle emeklilik hakkının kazanılmasına ise daha az yer verilmiştir.

Telgraf ve posta memurlarına(m.1), rüsumat memurlarına(m.1), vergi emanetinin muvakkat kâtiplerine (m.9), İdare-i Mahsusa çalışanlarına (m.5), Şirket-i Hayriye müstahdemlerine (m.2), Hamidiye demiryolu çalışanlarına (m.4, 5) kıdem sebebiyle ve malullük sebebiyle emeklilik hakkı tanınmıştır.

İdare-i Sıhhiye nizamnamesinde kıdem ve yaş kıstasları birlikte değerlendirilmiş, malullük haline de yine yer verilmiştir (m.4, 6).

Genel kanun niteliğindeki mülkiye tekaüd kanunlarından 1881 ve 1884 tarihli olanlar 25. maddelerinde birebir aynı hükümle tekaüd maaşının hizmet ve maluliyet karşılığında olacağını düzenlemiştir. Yani kıdem ve maluliyet yoluyla emeklilik bu kanunlarda yer

---

[1479] Düstur: 1/6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939, s.717.

[1480] Düstur: 1/6, s.1386.

[1481] Kanunun metni için bkz. ERGİN, c.5, s.2173-2179.

[1482] ERGİN, c.5, s.2173-2174.

almıştır.[1483] 1909 tarihli kanunda ise kıdem ve maluliyetle birlikte yaş haddinden emeklilik de söz konusudur. Bu kanunun 3. maddesinde 65 yaşını bitiren memurların rızalarına bakılmaksızın emekli edileceği düzenlenmiştir.

i. Kıdem Yoluyla Emeklilik Hakkı

Mülkiye mensuplarına ilişkin bütün tekaüd düzenlemelerinde çalışanların ne kadar hizmet ederek emeklilik hakkı kazanacağı düzenlenmiştir. Bu sürenin kanunlarda genellikle 30 yıl olarak düzenlendiği görülmektedir. Diğer sınıflardan olduğu gibi mülkiye çalışanlarından da "emekdar" olarak ifade edilen kıdemli çalışanların emekli edildiği görülmektedir.[1484]

Telgraf ve Posta memurlarının emeklilik hakkı kazanabilmesi için 25 sene hizmet etmeleri şartı aranmıştır (m.1). 15 seneden fazla hizmet etmiş olanlardan görevi sona erenlere yeni bir göreve atanıncaya kadar yarım maaş tahsis edilmiştir (m.9).

Rüsumat memurlarının kıdem yoluyla emeklilik hakkı kazanabilmesi için aranan hizmet süresi 30 yıldır (m.1).

1881 ve 1884 tarihli Mülkiye tekaüd kanunlarında emeklilik hakkı kazanabilmek için devlete 30 sene hizmeti geçmiş olmak şartı yer almıştır (m.25). Bu kıdeme sahip olanların dilekçe vererek emeklilik haklarını talep ettiği görülmektedir.[1485]

1884 tarihli İdare-i Sıhhiye düzenlemesinde 30 sene hizmet şartı yer almıştır (m.4).

1885 yılında mülkiye tekâüd kanunu kapsamında olmayan rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için hazırlanan kanunda 30 yıl hizmet şartı aranmıştır. Bu 30 yılın yirmi yaşından itibaren hesaplanacağı belirtildiğinden en erken emeklilik yaşı elli olabilecektir (m.1). 1885 yılında Vergi Emaneti Tevzi Kalemi için yapılan düzenlemede hizmet yılı yine 30 yıl olarak belirlenmiştir (m.302).

ii. Maluliyet Sebebiyle Emeklilik Hakkı

Telgraf ve Posta memurlarına (m.1) ve rüsumat memurlarına (m.1) ilişkin düzenlemede maluliyet sebebiyle emeklilik halinde maluliyetin derecesine göre maaşların belirleneceği

---

[1483] *"Tekaüd maaşı iki nev'i olup birisi müddet-i ma'lume hizmet ve diğeri maluliyet mukabili tahsis edilir. Ve hizmet mukabili tekaüd istihkakına nail olmak memurun devlete otuz sene hizmeti sebkat etmiş olmasıyla meşruttur."*.

[1484] BOA, İ..ŞD, 31/1517, 21 Ca 1293.

[1485] Kıdem sebebiyle hak kazandıkları maaşı talep eden üç kişinin dilekçesi için bkz. BOA, BEO, 1511/113302, 4 Ra 1318.

düzenlenmiştir. 1881 tarihli Memurin-i Mülkiye kararnamesinde devlet hizmetine girdikten sonra vazife sırasında veya kendiliğinden meydana gelen ve çalışmayı engelleyen malullük halini emeklilik hakkının kazanılması için yeterli saymıştır (m.30). 1884 tarihli Mülkiye kararnamesinde aynı hüküm tekrar edildikten sonra maluliyetin kesinleşmesine ilişkin muayene ve prosedür ilave edilmiştir. Ayrıca malul olanların kıdem yoluyla emeklilik hakkını kazanacak süre çalışmış olmaları durumunda, kendilerine maluliyet sebebiyle değil kıdem yoluyla emeklilik hakkı verileceğine ilişkin bir paragraf eklenmiştir.[1486]

iii. Yaş Haddinden Emeklilik

1884 tarihli İdare-i Sıhhiye'ye ilişkin nizamnamede hizmet süresi ile birlikte yaş haddi de yer almıştır. Nizamnamenin 4. maddesinde tekâüd maaşına 60 yaşında hak kazanılacağı belirtilmiştir.

1881 ve 1884 tarihli Mülkiye kararnamelerinin 21. maddelerinde emeklilik hesabında esas alınacak hizmetin 20 yaşından itibaren dikkate alınacağı hükme bağlanmıştır. Bu hüküm emeklilik yaşına ilişkin bir üst sınır oluşturmasa da 25. maddelerde 30 yıl hizmet şartı arandığından en erken emeklilik yaşı 50 olmaktadır.

d. Sandıkların Verdiği Destekler

Seyfiye mensuplarına ait sandıklarda olduğu gibi mülkiye mensuplarına sosyal güvenlik desteği veren sandıklar da emekli aylığı, malullük aylığı ve dul ve yetim aylıkları şeklinde üç farklı aylık desteğinde bulunmuşlardır.

i. Emekli Aylığı

Telgraf ve posta memurları hizmetlerini tamamlayıp emekli olduktan sonra başka bir devlet hizmetinde çalışmaları durumunda hak ettikleri maaşların hiçbir sebeple kesilemeyeceği düzenlenmiştir (m.8). 15 seneden fazla hizmet etmiş olanlardan görevi sona erenlere yeni bir göreve atanıncaya kadar yarım maaş tahsis edilmiştir (m.9).

Kıdem yoluyla emeklilik için 30 yıl hizmet etmeleri şart olan rüsumat memurlarının 30 yıldan fazla hizmet etmeleri durumunda, fazladan çalışılan her yıl için maaşlarına ilave zam yapılacaktır. Emekli aylığının üst sınırı 40 yıllık hizmet olarak belirlenmiştir (m.5).

[1486] *"Maluliyet üzerine tekaüdünü talep edenlerin müddet-i meşrut-u tekaüdü doldurduğu tebeyyün eder ise bu madde-i nizamiye hükmüne gidilmeyip kararnamenin tayin eylediği ahkâm ve şerait dairesinde müddet-i hizmet itibarıyla tekaüdü icra edilir."*

1881 ve 1884 tarihli Memurin-i Mülkiye Tekâüd Kararnamelerinde emekli aylıkları ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Kararnamelerin 26. maddesinde *"...hizmet mukabili tekaüde müstahak olanların en sonra bulunduğu memuriyetten infikakı zamanı mebde ittihaz olunarak o zamandan geriye doğru on senelik memuriyet maaşı toplanılıp hasılat aşrının on ikide birinin yüzde ellisi şehri tekâüd maaşı olmak üzere tahsis olunur..."* denilerek emekli aylığının hesaplanma usulü gösterilmiştir. Aynı maddede emekli aylığının üst sınırı 45 yıllık çalışma olarak belirlenmiştir. 1885 yılında mülkiye tekâüd kanunundan istisna olunan rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için hazırlanan kanunun 4. maddesinde de benzer bir hüküm yer almıştır.

1885 tarihli Vergi Emaneti Tevzi Kalemi geçici kâtipleri için hazırlanan talimatta emekli aylığı son bir yıllık ortalama maaşın yarısı olarak belirlenmiştir. 30 seneden fazla çalışanların maaşına her yıl için otuzda bir oranında ilave yapılacaktır; ancak ilaveler 45 yıllık maaşı aşamayacaktır (m.10).

ii. Malullük Aylığı

Telgraf ve posta memurlarından memuriyetinden dolayı tedavi ile sağlığına kavuşamayacak derecede malul olanlar birinci derece malul kabul edilmiştir. Bunun dışında çalışamayacak derecede malul olanların durumu ise ikinci derece maluliyet kabul edilmiştir. Birinci derece malul olanlara maaşlarının dörtte üçü, ikinci derecede malul olanlara ise yarısı emekli maaşı olarak ödenecektir. Maluliyetin belirlenmesi doktorlar tarafından muayene ile yapılacaktır (m.4). Rüsumat memurları için de iki dereceli maaş sistemi aynı şekilde düzenlenmiştir (m.1). Rüsumat memurlarının malullük aylığı belirlenirken çalışma yeterliliğini kaybetmeleri temel şarttır. Aylığın miktarında malul olan kişinin hizmet yılı dikkate alınmıştır. Hizmet yılı beş yıla ulaşanlar maaşının yarısı, on beş seneye ulaşanlar üçte ikisi, yirmi seneye ulaşanlar ise tamamı kadar malullük aylığı almaya hak kazanmıştır. İkinci derecede malul olanlar ise belirlenen hizmet sürelerine göre belirlenen aylıkların yarısı kadar malullük aylığı alabilecektir (m.7).

1881 ve 1884 tarihli Memurin-i Mülkiye kararnamelerinde malullük aylığı son memuriyet maaşının yarısı olarak düzenlenmiştir (m.30). Rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için hazırlanan kanunda da aynı hüküm bulunmaktadır (m.7).

1885 yılında Vergi Emaneti Tevzi Kalemi muvakkat kâtipleri için hazırlanan talimatta malullük aylığı alabilmek için asgari 10 sene çalışmış olma şartı getirilmiştir. 10 seneden az hizmeti bulunanlara ödedikleri tekâüd primleri faizsiz olarak iade edilerek, maaş tahsis

edilmeyecektir. 10 seneden fazla hizmeti olanların malullük aylığı son yıl maaş ortalamasının yarısı şeklindedir. 30 hizmet yılından eksik olan her yıl için maaşın otuzda biri kesilecektir (m.11).

iii. Dul ve Yetim Aylığı

1876 tarihli Telgraf ve Posta memurlarına ilişkin nizamnamede dul ve yetimlere üç derece şeklinde maaş ödeneceği düzenlenmiştir. Bu maaşlar erkeklere yirmi yaşını doldurunca ve kadınlara evleninceye kadar ödenecektir. Geride kalanlardan malul olanlar ise ölünceye kadar maaş alma hakkına sahiptir (m.11). Nizamnamenin 13. maddesinde emeklilerin vefatlarından sonra ailelerine maaş ödenmesini istemeleri durumunda prim ödeyebilecekleri düzenlenmiştir. Bu hükümdeki uygulama sosyal sigortaların zorunlu olma özelliğine sahip değildir. Özel sigortalar gibi isteğe bağlılık söz konusudur.

1881 tarihli kanunun 34. maddesinde dul ve yetim aylığı alabilecek olanların kapsamı ve aylığın kesilme halleri ifade edilmiştir.[1487] 35. maddede aylıkların nasıl belirleneceği, birden fazla yetim, eş, anne, nine bulunması halinde aylığın nasıl pay edileceği düzenlenmiştir. Aylıktan yararlananların vefatı durumunda aylıklarının kalanlara pay edileceği düzenlemede yer almıştır. 36. maddede aylıklar için asgari sınır öngörülmüş, bu sınırın altında kalan maaşların bu sınıra yükseltileceği ifade edilmiştir.[1488] 37. maddede oğlundan maaş almakta olan kadının babasının vefatıyla maaşa hak kazanması durumunda ikinci bir maaş verilmeyeceği düzenlenmiştir. Ancak maaşlardan yüksek olanın verileceği belirtilmiştir. 1881 tarihli kanundaki bu hüküm 1884 tarihli Mülkiye kararnamesinde[1489] ve rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için hazırlanan kanunda aynı şekilde tekrar edilmiştir (m.11-21).[1490] 1881 ve 1884 Mülkiye kararnamelerinde hizmet süresi emekliliğe yetmeyen bir çalışanın görev başında vefat etmesi halinde ailesine son maaşının dörtte biri ödeme yapılacağı düzenlenmiştir (1881/m.40; 1884/m.41).

[1487] Dul ve yetim aylığı alanlardan vefat edenlerin, erkeklerden yirmi yaşını tamamlayanların ve kadınlardan evlenenlerin maaşlarının kesileceği düzenlenmiştir.

[1488] 9 Ekim 1880 tarihli yani Memurin-i Mülkiye kararnamelerinden bir süre önce Şurayı Devlete gönderilen bir tezkirede emekli maaşı düşük küçük memurlardan ve vefat edenlerin dul ve yetimlerinden 30 kuruştan daha düşük maaş alanların maaşlarının 30 kuruşa yükseltilmesi istenmiştir. BOA, ŞD, 2435/60, 5 Za 1297.

[1489] 1884 tarihli Mülkiye kararnamesinde söz konusu hükümler 1881 tarihli kanunla aynıdır. Ancak madde numaraları bir artarak devam etmiştir. Bahsi geçen düzenlemeler sırasıyla 35, 36, 37 ve 38. maddelerde yer almıştır.

[1490] Düstur: 1/7, s.53-55.

1881 ve 1884 tarihli kararnamelerde dul ve yetim aylığı ile ilgili bir hüküm de 29. maddelerde yer almıştır. Tekâüd hakkının ıskatına ilişkin bu maddede, emeklilik hakkını kaybeden kişinin ölümünden sonra ailesine maaş verileceği düzenlenmiştir.

Vergi Emaneti Tevzi Kalemi muvakkat kâtipleri için hazırlanan talimatta dul ve yetim maaşlarının belirlenmesinde emekliler ve çalışanlar için ayrı hesaplamalar yer almıştır. Emekli olanların yakınlarına emekli aylıklarının yarısı tahsis edilecektir. Çalışanların ise son yıldaki ortalama maaşları bulunarak bu miktar 30 yıldan fazla hizmet için artırılacak, 30 yıldan eksik hizmet durumunda ise eksiltilecektir. Bulunan meblağın dörtte biri maaş olarak tahsis edilecektir (m.13). Maaşların belli bir miktarın altında kalması durumunda bu miktara yükseltileceği belirtilerek bir asgari sınır oluşturulmuştur (m.18).

e. Finansman

1876 tarihli Telgraf ve Posta memurlarına ilişkin düzenlemede emekli maaşına bir üst sınır getirilmiştir. Buna göre 30 yıl hizmet ederek emekli olan bir kişi, çalışırken aldığı maaşın dörtte üçü (3/4) oranında emekli maaşı alabilecektir. Kıdem yoluyla emeklilikte hiçbir sebeple bu miktardan fazla emekli maaşı verilemeyecektir (m.2). Aynı hüküm rüsumat memurları için de düzenlenmiştir (m.2).

1881 ve 1884 tarihli Mülkiye kararnamelerinde 45 senelik hizmet karşılığı emekli aylığı üst sınır olarak belirlenmiştir. 45 seneyi aşan hizmet süresi için emekli aylığına ilave yapılmayacağı düzenlenmiştir (m.26). Aynı hüküm rüsumat kantarcıları ve muhafaza kayıkçıları için çıkarılan kanunda (m.4) ve Vergi Emaneti Tevzi Kalemi muvakkat kâtipleri için hazırlanan talimatta (m.10) da yer almıştır.

1876 tarihli Telgraf ve Posta memurlarına ilişkin nizamnamenin 17. maddesinde çalışanlardan her ay % 2 kesinti yapılacağı, ayrıca zamlanan maaşların ilk ayki zam farkı ve terfi edenlerin ilk ayki maaş farkının sandığa kesileceği düzenlenmiştir.[1491] Nizamnamenin 20. maddesinde ise % 1 faiz ile öncelikle maaşından kesinti yapılanlara ödünç verileceği düzenlenmiştir. 21. maddede geri ödemeye ilişkin ayrıntılar yer almıştır. Tekaüd sandığından kredi alıp ödemeyenlerin takibinin sandığın ilga edilmesinden sonra da devam ettirildiği görülmektedir.[1492]

[1491] Nizamnamenin 19. maddesinde Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Yemen memurlarının maaşlarından da % 2 kesinti yapılacağı, zam ve terfi farklarının sandığa alınacağı düzenlenmiştir.

[1492] BOA, ŞD, 2593/2, 14 S 1310.

1878 tarihli Rüsumat memurlarına ilişkin nizamnamenin 18. maddesinde maaşlardan yapılacak % 2 kesinti ile zam ve terfilerden doğan ilk ay maaş farklarının sandığa alınması düzenlenmiştir. 20. maddede % 1 faiz oranı ile emeklilik kesintisi yapılanlara ödünç verilmesi düzenlenmiştir.

1881 ve 1884 tarihli Mülkiye kararnamelerinde yapılacak kesintilere ilişkin hüküm aynıdır. Bu hükümlerde sandığın sermayesine ilişkin beş kaynak sayılmıştır. 1881/m.45 ve 1884/m.46'da yapılan düzenlemede kararnamelerin kapsamına girenlerin maaşlarından her ay % 5 kesinti yapılacağı hükme bağlanmıştır.[1493] İkinci olarak % 5 oranındaki kesintinin emekli olanlardan ve olacaklardan da yapılacağı düzenlenmiştir. Üçüncü olarak terfi edenlerin ve zam alanların ilk ay maaş farkları sandığa kesilecektir. Dördüncü kaynak yeniden memuriyete başlayacak olanların ilk maaşlarından yarı oranında yapılacak kesintidir. Sandığın beşinci kaynağı ise sandığın kuruluşunda dul ve yetim maaşları için hazineden sandığa yapılan aktarımdır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti memurlarından yapılan % 5 kesintilere ilişkin olarak arşivde defter kayıtları bulunmaktadır.[1494]

İdare-i Sıhhiye çalışanlarına ilişkin sandığın sermayesi 1884 tarihli düzenlemenin 17. maddesinde 7 madde şeklinde sayılmıştır. Sandığın sermayesi daha önce kurulmuş olan sandığın sermayesinden, maaşlardan yapılacak % 5 kesintilerden, göreve başlayanların maaşlarından ilk 12 ay yapılacak % 5 kesinti ile zamlı maaşların ilk ay farklarından, emekli maaşlarından yapılan % 5 kesintilerden, inzibatların kestiği idari para cezalarından, sıhhiye nizamına aykırı hareket edenlere kesilen para cezalarından ve son olarak patent tezkiresi ile şehadetname hasılatından oluşacaktır.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın bütçe açıkları gerektiğinde Hazine'den sağlanmıştır. 1910 yılında sandığın bütçe açığının hazineden karşılanması için 1326 Maliye Bütçesinden yapılacak ilave harcamaya ilişkin bir kanun çıkarılmıştır.[1495]

4. İlmiye Sınıfı

a. Hukuki Düzenlemeler

Tanzimat öncesi dönemde arpalık verilmek suretiyle emeklilik uygulamasının yapılması ilk olarak ilmiye sınıfı mensupları için uygulanmıştır. Tanzimat sonrasında ise seyfiye ve

[1493] Kararnamelerin 19 ve 20. maddelerinde sandıktan yararlanmadıkları için maaşlarından % 5 kesinti yapılmayacak olan çalışanlar belirtilmiştir.

[1494] BOA, EV.d, /24588-24589-24590-26630.

[1495] Düstur: 2/3, s.23.

mülkiye mensupları gibi ilmiye mensupları için de hukuki düzenlemeler yapılmış ve tekâüd sandıkları kurulmuştur. İlmiye mensuplarının emeklilik hakkını düzenleyen nizamname 1894 gibi oldukça geç bir tarihte yapılmıştır. Tarik-i İlmiye Tekâüd Nizamnamesi[1496] adını taşıyan düzenleme ilmiye mensupları için çıkarılan temel düzenlemedir. Bu düzenlemeden yirmi yıl önce ilmiye mensuplarının yakınlarına sosyal güvence sağlayan bir nizamname hazırlanmıştır. 27 Ekim 1874 tarihli İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiye Nizamnamesi[1497] ile daha önce kurulmuş olan Eytam Sandıkları İdaresine bağlı yeni bir sandık kurulması kararlaştırılmıştır. 9 Kasım 1877 tarihli İnfak-ı Eytam ve Eramil-i Rical-i İlmiye Hakkında Müceddiden Kaleme Alınan Nizamname[1498], ilmiye sınıfı mensuplarının ölümleri halinde geride kalan dul ve yetimlerine maaş tahsis edilmesini düzenleyen bir nizamnamedir.[1499] 1910 yılında hizmeti yirmi seneye ulaşmış olan müdür ve öğretmenlerden uygun görülenlerin emekliye sevk edileceğini düzenleyen tek maddelik bir kanun yayımlanmıştır.[1500]

1911 yılında ilmiye mensuplarının emeklilikleri ile ilgili önemli bir düzenleme yapılmıştır. 19 Mart 1911 tarihli "8 Şaban 1327 Tarihli Mülkiye Tekaüd Kanunu Ahkâmının 1328 (1910) Senesi İptidasından İtibaren Memurin-i İlmiye ile Eytam ve Eramiline de Tatbiki Hakkında Kanun-ı Muvakkat"[1501], adından da anlaşıldığı üzere ilmiye mensuplarına Mülkiye Tekaüd Kanunu hükümlerinin uygulanmasını düzenlemiştir. Bu düzenlemede 1894 tarihli İlmiye Tekaüd Nizamnamesinin feshedildiği belirtilmiştir. Benzer şekilde 4 Şubat 1912 tarihinde "Memurin-i Mülkiyenin Mazuliyet Maaşlarına Mütedair 4 Şaban 1327 Tarihli Kanun Ahkâmının 1328 Senesi Martından İtibaren Memurin-i İlmiyeye de Tatbiki Hakkında Kanun-ı Muvakkat"[1502] ile mâzuliyet maaşlarına ilişkin hükümlerin de ilmiye sınıfı

[1496] Düstur: 1/6, s.1500-1511.

[1497] Düstur: 1/3, s.552-554.

[1498] Düstur: 1/4, s.85-89.

[1499] KALA, s.32-33. Nizamname ile kurulan Eytam ve Eramil-i İlmiye İaşe Sandığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. DOĞAN, İlmiye, s.40-46.

[1500] *"Maarif ve mekatib müdür ve memurlarından müddet-i hizmetleri yirmi seneye baliğ olup da devam-ı hizmetlerinden istifade olunamayacağı Maarif Nezaretince tahkik edecek olanlar otuz sene hizmet etmiş gibi tekaüd edilirler. Müddet-i hizmetleri otuz seneden ne kadar eksik ise otuz seneye tamam oluncaya kadar tekaüd maaşlarından memuriyet maaşlarına ait tekaüdiye tevkif olunur.*

Meclis-i Ayan ve Mebusanda kabul olunan iş bu layihanın kanuniyetini ve kavanin-i devlete ilavesini irade ederim." Düstur: 2/2, s.426.

[1501] Düstur: 2/4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1331, s.310.

[1502] *"Mazulin-i mülkiye hakkında meri' olan kanun ahkamının 1328 sene-i maliyesi martından itibaren memurin-i ilmiye haklarında dahi tatbikine Meclis-i Vükela kararıyla mezuniyet verilmiştir."* Düstur: 2/4, s.89.

mensuplarına uygulanmasına ilişkindir. Bu kanun-ı muvakkat 5 Ocak 1917 tarihli aynı başlık ve hükümleri içeren kanunla kanun haline getirilmiştir.[1503]

İlmiye mensupları için yapılan düzenlemeler seyfiye ve mülkiye sınıfları için hazırlanan kanunlardan daha az ve daha derli toplu bir şekildedir. Bu durum ilmiye sınıfında çok sayıda kurum olmamasından ve mensuplarının sayıca daha az olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca ilmiye sınıfına ilişkin düzenlemeler daha dar bir zaman aralığında yapılmıştır. 1894 tarihli ilk genel düzenleme 1910 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

b. Sandıklardan Yararlananlar

İlmiye mensupları için genel düzenleme niteliğinde olan Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesinin 1. maddesinde nizamnamenin belirttiği emeklilik hakkından yararlanacak olanlar sayılmıştır. Aynı maddede maaşlarından tekaüd aidatı kesilmeyecek ve emeklilik hakkından yararlanamayacak olanlar da belirtilmiştir. İlmiye mensuplarını en geniş şekilde kapsamına alan düzenleme budur. Diğer düzenlemelerden1874 ve 1877 tarihli olanlar dul ve yetimlere ilişkin olduklarından dul ve yetimleri kapsamına almışlardır.[1504]

1874 yılında dul ve yetimler için hazırlanan nizamnamenin 9. maddesinde sandıktan yararlanacaklar belirtilmiştir. Buna göre: *"Mezkûr sandık nemasından maaş tahsisi tarik-i ilmiye ashabından irtihal edenlerin muhtacin-i eytam ve eramiline mahsus olmakla ahar kimseye bir akçe maaş tahsis olunmayacaktır."*. 1877 tarihli nizamname de *"devriye medreseleriyle kuzat ve zeyl meşayihinden maada"* bütün ilmiye mensuplarını kapsamına almıştır (m.1).

c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları

İlmiye mensuplarına uygulanan emeklilik türleri ve hak kazanma şartlarına ilişkin düzenlemeler ilmiye sınıfına ilişkin tek genel düzenleme olan Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesinde yer almıştır. Nizamnamenin 5. maddesinde tekaüd maaşının iki nevi olduğu ve bunların "müddet-i malume hizmet" ve "maluliyet" olduğu ifade edilmiştir. Yani ilmiye mensupları kıdem veya maluliyet sebebiyle emeklilik hakkına sahip olabilmiştir. Nizamnamenin 4. maddesinde bir memurun kendi isteği olmadıkça veya hizmet edemeyecek

---

[1503] KALA, s.24.

[1504] Anadolu Kazaskeri olan eşinin vefatından dolayı İlmiye Tekaüd Sandığından kendisine maaş bağlanmayan Fatma Hanım'ın dilekçesi için bkz. BOA, BEO, 1757/131701, 24 Ş 1319. Vefat eden bir müderrisin ailesinin maaş talebi için bkz. BOA, ŞD, 857/2, 10 B 1303.

derecede malul olmadıkça emekli edilmeyeceği düzenlenmiştir. Bu hükümden de yaş haddinden dolayı emeklilik olmadığı anlaşılmaktadır.

Kıdem sebebiyle emeklilik hakkı kazanabilmek için 30 yıl hizmet etmiş olmak şarttır (m.5). Bu 30 yılın 2. maddede belirtildiği üzere 20 yaşından itibaren hesaplanacağı belirtilmiştir. Bu sebeple bir memurun kıdem sebebiyle en erken emekli olabileceği yaş 50'dir. Nizamnamenin 9. maddesinde mülkiyede geçirilen hizmet sürelerinin de emeklilik süresinin hesabında dikkate alınacağı düzenlenmiştir. 15. maddede ise mazuliyet süresinin emeklilik süresinin hesabına dahil edilmesi hükme bağlanmıştır. Mazuliyet süresince maaş alıp tekaüd sandığına aidat ödeyenlerin mazuliyet süresi ne kadar olursa olsun hesaba dahil edilecektir. Maaşsız mazul olanların ise iki senelik mazuliyetleri tamamı, sonraki iki senenin ise yarısı emeklilik hesabına dahil edilecektir.

10. maddede malullük halleri sayılmış ve bu hallere uğrayanların emeklilik süresini doldurmasalar bile emeklilik hakkı kazanacakları belirtilmiştir. Malullük hali başkasının hizmetine muhtaç olmak ve olmamak bakımından iki şekilde derecelendirilmiştir. 11. maddede malullük durumunun tespit aşamaları ve kabul şartları düzenlenmiştir. Malullük sebebiyle emekliliğini talep eden kişinin hizmet süresini doldurduğu tespit edilirse bu kişi kıdem yoluyla emekli edilecektir (m.12). Malulen emeklilik talep edenlerin bu durumunun doktor raporu ile tespit edildiği uygulamada da yer almıştır.[1505]

d. Verilen Destekler

İlmiye sınıfı için emeklilik aylığı ve malullük aylığı ödemeleri 1894 tarihli Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesinde düzenlenmiştir. 1874 ve 1877 tarihli eytam ve eramil nizamnamelerinde ise sadece dul ve yetim aylıkları yer almıştır.

1894 İlmiye Tekaüd Nizamnamesinde tekaüd maaşının hizmet ve maluliyet karşılığı olarak iki türlü olduğu belirtilmiştir (m.5). Nizamnamenin 6. maddesinde hizmet sürelerine göre emeklilik aylığının hesaplanma usulü, 9. maddesinde malullük derecelerine göre malullük aylığının hesaplanma usulü gösterilmiştir. Dul ve yetim aylıklarına ilişkin düzenleme ise nizamnamenin 17. maddesinde yer almıştır.

1874 tarihli nizamname ile eytam ve eramil için kurulan sandıktan sadece ilmiye mensuplarından vefat edenlerin dul ve yetimlerine maaş tahsis edileceği belirtilmiştir (m.9).

[1505] Malulen emeklilik talep eden bir muallimin durumunun doktor raporu ile tespit edilmesine ilişkin belge için bkz. BOA, MF.MKT, 709/19, 1 Ra 1321. Malullük sebebiyle tekaüdünü isteyen bir muallimin, istenen belediye tabibi raporunu sunduğu görülmektedir. BOA, MF.MKT, 325/47, 2 S 1314.

10. maddede maaşların erkek yetimlere 20 yaşına kadar, yetim kız çocuklarına evlenene kadar verileceği düzenlenmiştir. Malul olan yetimlere ise meclis kararıyla maaş verilmesi mümkün görülmüştür. Bu hüküm 1877 tarihli nizamnamenin 19. maddesinde, 1894 tarihli İlmiye Tekaüd Nizamnamesinin ise 22. maddesinde yer almıştır. 1874 tarihli düzenlemeye göre vefat edenler geride yetim bırakmamışsa, evlenmeleri durumunda kesilmek şartıyla, eşlerine ve annelerine maaş bağlanabilir. Çocuklarına maaş bağlanmış olan dullara ise maaş bağlanamayacaktır (m.11).

1877 tarihli nizamnamenin 17 ve 18. maddelerinde dul ve yetimlere verilecek maaşlar sınıflandırılarak, miktarları belirtilmek suretiyle tek tek sayılmıştır.

e. Finansman

1874 yılında ilmiye dul ve yetimleri için hazırlanan nizamnamede ilmiye mensuplarının artan maaşlarının birer aylığının sandığın sermayesini oluşturacağı belirtilmiştir (m.2). Ayrıca sermayenin yetim malları gibi "irbah edilmek yoluyla" değerlendirileceği ifade edilmiştir (m.4). 1877 tarihli nizamname de finansmanla ilgili hükümlerle başlamıştır. Nizamnamenin 1. maddesinde kapsam dışı bırakılanlar belirtilerek bunun dışındaki ilmiye mensuplarının maaşlarından kesinti yapılacağı belirtilmiştir. Sermayenin nasıl temin edileceği, nasıl değerlendirileceği ve nasıl hak sahiplerine dağıtılacağına ilişkin hükümlerden sonra sermayenin işletilme usulüne ilişkin ayrıntılar yer almıştır.

İlmiye Tekaüd Sandığının finansman kaynakları nizamnamenin 28. maddesinde sayılmıştır. Buna göre maaşlardan aylık kesilen % 5, işe yeni başlayanların ilk maaşlarının yarısı, görevde yükselen veya zam alanların ilk ay maaş farkları, işletilen sermayeden alınan kaydiye ücreti ile başlangıçtan beri bulunan sermaye ve onun getirisi sandık sermayesinin beş temel kaynağı olarak sayılmıştır.[1506] Nizamnamenin beşinci faslında sandık sermayesinin işletilmesi düzenlenmiştir. Bu fasılda kimlere, hangi şartlarla sandık sermayesinden ödünç verileceği ayrıntılı olarak hükme bağlanmıştır.[1507]

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar İlmiye Tekaüd Sandığını da etkilemiştir. Finansman problemleri yaşayan sandık 17 yıllık hizmetinin sonunda

---

[1506] Padişahın da ilmiye tekaüd sandığına yardımda bulunduğuna dair kayıt bulunmaktadır. BOA, Y..MTV, 104/76, 10 Ra 1312.

[1507] İlmiye Tekaüd Sandığından aldığı borcunu ödemeyen bir kişinin borcunun kefillerinden tahsil edilmesine ilişkin karar için bkz. BOA, DH.MKT, 2432/69, 5 Ş 1318.

kaldırılmıştır. Sandığın kaldırılmasında temel geliri olan aidatları düzenli olarak toplayamaması ve hazineden sandığa düzenli yardımlar yapılamaması etkili olmuştur.[1508]

5. İşçiler

a. Hukuki Düzenlemeler

Sosyal güvenlik sistemleri ve özellikle sosyal sigortalar batıda işçi sınıfına destek olmak amacıyla ortaya çıkmış olduklarından Osmanlı devletinde işçi sınıfının sosyal güvenliğine ilişkin düzenlemelere ilgi gösterilmiştir. Ancak Osmanlı devletinde batıdaki gibi yoğun bir sanayileşme ve bir işçi kitlesi ortaya çıkmadığından düzenlemeler de işçi kitlesinin oluşması ölçüsünde olmuştur.[1509]

Tanzimat sonrası dönemde işçi sınıfına ilişkin yapılan mevzuat düzenlemeleri sosyal güvenlikle doğrudan ilgili olan hükümler içermemektedir. Çalışma sürelerini kısıtlayan, sağlığa uygun barınma sağlanmasını gerektiren, muayene ve tedavi imkânları getiren düzenlemeler sosyal güvenlikle dolaylı ilgisi bulunan düzenlemelerdir.[1510]

Osmanlı devletinde ilk büyük sanayi kuruluşları devlete ait kuruluşlardır. Bu kuruluşların ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulduğu görülmektedir. İşçilerin emekliliğine ilişkin ilk düzenlemeler de bu kuruluşlara ilişkin kanunlarda yer almıştır. 1885 tarihli Tophane-i Amire-i İdadiye Taburlarına ilişkin düzenlemenin 8.faslında emeklilik hükümlerine yer verilmiştir. 1887 tarihli seyfiye sınıfına ilişkin bir diğer düzenleme olan Daire-i Bahriye İmalat Sıbyanı Taburuna ilişkin düzenlemenin 9.faslı emeklilik hükümlerini barındırmaktadır. 1892 tarihli Amele Nizamname-i Dâhilîsi[1511] başlıklı düzenlemede işçilerin emeklilik hakkına ilişkin hükümler vardır.[1512] 1910 yılında çıkarılan Tersane-i Amireye Mensup Sünuf-u Amele ve Sairenin Tekaüdiyeti Hakkında Nizamname[1513] doğrudan işçilerin emeklilik hakları için hazırlanmış bir düzenlemedir.

[1508] DOĞAN, İlmiye, s.77.

[1509] Sanayileşme sadece işçi sayısını değil işçilerin sosyal güvenlik ihtiyacını da artırmıştır. Sanayileşme ile iş kazaları ve meslek hastalıkları hem sayı hem şiddet bakımından artmıştır. ARICI, Sosyal Güvenlik, s.96. Sanayileşmenin yoğun olmadığı Osmanlı devletinde iş kazaları ve meslek hastalıklarının günümüzden sayı ve şiddet bakımından daha az olduğu tahmin edilebilir.

[1510] ARICI, Sosyal Güvenlik, s.295.

[1511] Düstur: 1/6, s.1368-1376.

[1512] KALA, s.25.

[1513] Düstur: 2/2, s.211-227.

Bazı kurumlar için çıkarılan tekâüd kanunlarında kurumda çalışan işçiler de kapsama alınmışlardır. 1890 tarihli İdare-i Mahsusa'ya,[1514] 1893 tarihli Şirket-i Hayriye'ye, 1904 tarihli Hicaz Demiryoluna ilişkin düzenlemelerde kurumlarda çalışan işçilerin kapsamda yer aldığına ilişkin hükümler vardır.

Osmanlıda iş hukukuna ilişkin önemli düzenlemeler arasında kabul edilen Dilaver Paşa Nizamnamesi,[1515] Maden Nizamnameleri ile 114 ve 151 sayılı kanunlar emeklilikle ilgili hükümlere sahip değillerdir. Bu düzenlemelerde sosyal güvenlikle dolaylı ilgili bazı hükümler yer almıştır.

28 Haziran 1910 tarihli "Hicaz Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Hakkında Nizamname"[1516], hastalık ve iş kazaları hallerinde doktor ve tedavi masraflarının karşılanmasını ve tedavi süresince ücret ödenmesini düzenlemiştir.[1517]

8 Aralık 1909 tarihli "Tophane Fabrikalarına Ait Talimat-ı Dâhiliye"[1518], iş kazası hallerinde işçilerin tedavileri ve tedavi süresince maaşlarından tam olarak yararlanmalarını içeren bir düzenlemedir.[1519] Günümüz işyeri iç yönetmeliklerine benzer nitelikte bir düzenlemedir.

b. Sandıklardan Yararlananlar

1885 tarihli Tophane-i Amire İdadiye Taburları hakkındaki nizamname adından da anlaşılacağı üzere kurumsal bazda bir düzenlemedir. Kurumdaki idadiye taburlarında çalışanları kapsamına alan bu nizamname kişi bakımından oldukça dar kapsamlıdır.

1892 tarihli Amele Nizamname-i Dâhilîsi askeri fabrikalarda çalışan bütün işçileri kapsamına alan bir nizamnamedir. Nizamnamenin emeklilikle ilgili olan 24. maddesinde bab-

---

[1514] İdare-i Mahsusa Tekaüt Nizamnamesinin birinci kısmında işçiler emeklilik kapsamına alınmamıştır. Nizamnamenin ikinci kısmında ise birinci kısmın kapsamı dışında kalan çalışanların emeklilik hükümleri düzenlenmiştir. Bu çalışanlar idare fabrikasında çalışan işçiler, vapur ve iskele çımacıları ile diğer mürettebattır. Bu çalışanların emeklilik hakkını yalnız maluliyet durumunda kazanacağı düzenlenmiştir. Bu gruptan ölenlerin dul ve yetimlerine bağlanacak maaş ve şartlarına da nizamnamede yer verilmiştir. KALA, s.26.

[1515] Dilaver Paşa Nizamnamesinde işçinin yaralanması halinde kendisine veya ölümü halinde yakınlarına yardım yapılmasına veya tazminat verilmesine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. YİĞİTER, Umran Nazif: Kömür Havzasında Amele Hukuku, Ocak Yayını, Zonguldak, 1943, s.16.

[1516] Düstur: 2/2, s.227-239.

[1517] KALA, s.28.

[1518] Düstur: 2/2, s.50-56.

[1519] KALA, s.28.

ı seraskeri, tersane ve Tophane-i Amire ve askeri üretim yapan diğer fabrikalarda çalışanlar ile bunların dul ve yetimlerinin emeklilik hakkından yararlanabileceği düzenlenmiştir.

1910 tarihli Tersane-i Amireye Mensup İşçi ve Sairenin Tekaüdlükleri Hakkında Nizamname, kimlerin emeklilik hakkına sahip olduğunu 16. maddesinde saymıştır. Buna göre Tersane-i Amirede çalışan işçi, mimar, kantarcı, anbarcı ve hastane hademe ve otacıları bu kanunda düzenlenen emeklilik hakkına sahip kişilerdir.

c. Emeklilik Türleri ve Hak Kazanma Şartları

Tophane-i Amire-i İdadiye Taburlarına ilişkin düzenlemede tekaüde ilişkin yer verilen tek maddede iş kazası sebebiyle malul olanların sağlık kurulu tarafından muayene edilecekleri ve maluliyet derecelerinin belirleneceği düzenlenmiştir (m.47). Daire-i Bahriye İmalat Sıbyanına ilişkin nizamnamenin 62. maddesi de aynı içeriktedir. Bu düzenlemelerde kıdem sebebiyle emeklilik hakkına ilişkin bir hüküm yer almamıştır.

Amele Nizamname-i Dâhilîsinde emeklilik türlerine ve hak kazanma şartlarına ilişkin bir hüküm yer almamıştır.

1910 tarihli Tersane-i Amireye Mensup İşçi ve Sairenin Tekaüdlükleri Hakkında Nizamname'de tekaüd maaşının iki tür olduğundan bahsetmiştir. 17. maddedeki bu düzenlemeye göre emeklilik müddet-i malume-i hizmet veya maluliyet yoluyla olabilmektedir. Kıdem sebebiyle emeklilik hakkı kazanabilmek için en az 20 sene çalışma şartı vardır. Bu nizamnameden önce de Tersane-i Amirede emeklilik uygulamasının olduğu görülmektedir.[1520] Nizamname ile emeklilik hakkı hukuki güvenceye kavuşturulmuştur. Bunun yanında 10 sene aidat ödememiş olanların ne kendilerine ne de dul ve yetimlerine maaş verilmeyeceği belirtilmiştir (m.22). Maluliyet de iki derece olarak düzenlenmiştir. Maluliyet sebebiyle emeklilik hakkını kazanabilmek için çalışamayacak durumda olmak temel şarttır (m.18-19).[1521]

d. Verilen Destekler

Tophane-i Amire İdadiye Taburlarına ve Daire-i Bahriye İmalat Sıbyanına ilişkin nizamnamelerde yalnız malullük maaşı verileceğine ilişkin bir hüküm vardır. Malul olanlara

---

[1520] 1848 tarihli bir belgede Tersane-i Amire'de çalışan 37 işçinin emekliliğine yer verilmiştir. BOA, İ..DH, 183/10077, 3 Z 1264. 1876 yılına ait bir belgede de bazı işçilerin emekli edilmeleri kararı yer almıştır. BOA, İ..DH, 717/50103, 27 M 1293.

[1521] Tersane-i Amire işçilerinden kıdem ve maluliyet sebebiyle emekli olanlar ile vefat edenlerin dul ve yetimlerine maaş tahsisi hakkında belge için bkz. BOA, ŞD, 4/22, 30 M 1297. Orduya ait Baruthane fabrikasından bir işçinin malulen emekliliğine ilişkin belge için bkz. BOA, BEO, 1312/98373, 12 M 1317.

yaşamları boyunca, maluliyet derecelerine göre, Askeri Tekaüd Nizamnamesine göre maaş verileceği düzenlenmiştir (m.47 ve m.62).

1892 tarihli Amele Nizamname-i Dâhilîsinde hak sahiplerinin emeklilik aylığından ve yakınlarının dul ve yetim aylığından yararlanabilecekleri düzenlenmiştir. Nizamnamenin 19. maddesinde iş kazası sebebiyle yaralananlara sağlık hizmeti yanında iyileşene kadar ücretinin yarısının ödeneceği belirtilmiştir. Hastalanma sebebiyle yarım ücrete hak kazanabilmek için 15 yıl hizmet etme şartı aranmıştır (m.21). Bunun dışında hasta olanlara ise ücret verilmeyeceği, isterlerse Gureba Hastanesinde tedavi olabilecekleri hüküm altına alınmıştır (m.20).[1522]

Tersane-i Amire işçilerine ilişkin tekaüd nizamnamesinin 17. maddesinde emeklilik hakkı kazananlara iki tür tekaüd maaşı verileceği düzenlenmiştir. Bunlar emeklilik aylığı ve malullük aylığıdır. Hem malul olmuş hem kıdemini doldurmuş olan bir emekli bu aylıklardan hangisi yüksek ise onu alacaktır (m.20). Emeklilerin vefatlarından sonra ailelerine de maaş tahsis olunacağı nizamnamede yer almıştır. Öyle ki medeni hakları kullanmaktan yasaklananların ve hizmetten mahrum edilenlerin ailelerinin dahi maaş alacağı düzenlenmiştir (m.21). Kıdem sebebiyle emeklilik aylığının hesaplanması nizamnamenin 30. maddesinde, malullük aylığının hesaplanması ise 33. maddesinde açıklanmıştır.

Tersane-i Amire işçilerinin dul ve yetimleri için hangi şartlarla ne kadar maaş verileceği nizamnamenin 34. maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu maaşların yetim erkek çocuklara 20 yaşını tamamlayıncaya, kız çocuklara, eşlere, anne ve ninelere evleninceye kadar ödeneceği belirtilmiştir. 40. maddede dul ve yetimlerden kazanç elde edemeyecek derecede malul olanlar bu hükümden istisna tutulmuş ve onlara yaşadıkları sürece maaş verileceği hükme bağlanmıştır. 35. maddede evlendiği için maaşı kesilen kadınlara boşanmaları veya eşlerinin vefatı halinde yeniden maaş tahsis edileceği düzenlenmiştir. 37. maddede dul ve yetim maaşları için bir alt sınır öngörülmüş, bu sınırın altında kalan maaşların bu sınıra yükseltileceği ifade edilmiştir.[1523]

e. Finansman

Tersane-i Amire işçilerine ilişkin tekaüd nizamnamesinin 43. maddesinde sandığın finansman kaynakları dokuz madde halinde sayılmıştır. Bu maddeler içerisinde çalışanların ve

---

[1522] Düstur: 1/6, s.1372.

[1523] *"Eytam ve eramilin beher neferine tahsis olunacak maaşlar inde'l-hesab kırk kuruştan dûn isabet ederse noksanı bi'l-ikmal her halde kırk kuruşa iblağ olunacaktır…"* (m.37).

dul ve yetimlerin maaşlarından yapılacak kesintiler,[1524] Amele Sandığının daha önce kesmiş olduğu aidatlar, terfi eden veya zam alanların ilk ay maaş farkları, yeni atanan işçilerin ilk aylıklarının yarısı işçilerden yapılan çeşitli kesintilerdir. Bunların dışında Amele Sandığına irat kayıt olunan meblağ, sermayenin işletilmesi ile elde edilen gelirler ve Bahriye matbaasının hasılatının bir miktarı sandığın gelirleri arasında yer almıştır. 44. maddeden itibaren Tersane-i Amire Tekaüd Sandığının sermayesinin işletilmesine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Bu hükümlerde sermayenin kredi olarak kullandırılmasına ilişkin şartlar ve diğer ayrıntılar yer almıştır.

Arşivde Amele Tekaüd Sandığı'nın gelir giderlerinin yer aldığı defterler bulunmaktadır.[1525] Finansmana ilişkin bir belgede Amele Tekaüd Sandığının sermayesi bulunmadığından işçi emeklilerine ve dul ve yetimlerine bayram sebebiyle yapılacak ödemelerin hazineden yapılmasına karar verildiği görülmektedir.[1526]

[1524] Bahriye Amele Tekaüd Sandığından maaş almakta olan dul ve yetimlerin maaşlarından kesilecek sandık aidatlarına ilişkin belge için bkz. BOA, ŞD, 20/15, 29 C 1332.

[1525] BOA, Y..EE.d, /914-915.

[1526] BOA, MV, 194/14, 8 Z 1332.

SONUÇ

Sosyal güvenlik kavramının ortaya çıkması ve sosyal güvenlik hukukunun gelişmesi 20. yüzyılda başlamış olsa da sosyal güvenliğin insanlık tarihi ile başladığı kabul edilmektedir. Yaklaşık yedi yüzyıl önce kurulmuş olan Osmanlı Devleti de sosyal güvenlik işlevine sahip çeşitli kurumlara sahip olmuştur. Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar sabit kalmamış, Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü altı yüzyılı aşkın süre içerisinde bu kurumların işlevleri artmış, azalmış veya sona ermiştir. İhtiyaçlara göre yeni kurumlar ve hukuki düzenlemeler oluşturulmuştur.

Kaynaklarda İslam sosyal güvenlik kurumu olarak belirtilen bazı kurumların aslında sosyal güvenlikle dolaylı bağlantısının bulunduğu hatta sadece sistem benzerliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu kurumların Osmanlı uygulamasına baktığımızda bazılarının Osmanlılar tarafından hiç kullanılmadığı, bazılarının da kısıtlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin âkile kurumunun Osmanlıda uygulandığına ilişkin bir kayıt yoktur. Zekât kurumunun Osmanlı uygulamasına ise bilimsel çalışmalarda neredeyse hiç değinilmediği görülmektedir. Uygulamada zekâtın bazı türlerinin devlet tarafından vergi şeklinde toplandığı, büyük kısmının ise bireylerin inisiyatifine bırakıldığı görülmektedir. Nafaka gibi bazı kurumlar ise bilinenden daha fazla sosyal güvenlik işlevine sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti bir kısmını kendinden önceki Türk İslam devletlerinden miras olarak aldığı kurumları, mevcut toplumsal ihtiyaçlara göre düzenlemiş, gerektiğinde yeni kurumlar oluşturmuş ve kendine özgü bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmuştur. Osmanlı Devleti sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar, sosyal riskler ve sosyal riske uğrayanlarla ilgili kendine özgü bir terminoloji kullanmıştır. Bu terminolojinin örnekleri hukuki düzenlemelerde, mahkeme kayıtlarında ve diğer resmi belgelerde bulunmaktadır.

Osmanlı Devletinin sosyal güvenlik alanında sosyal sigorta benzeri kurumları, sosyal yardım ve sosyal hizmet tekniklerini kullandığı görülmektedir. Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar zorunlu olmaktan çok gönüllülük esasına dayanmıştır. Genel yapıda vakıfların temelini oluşturduğu primsiz sistem dini-ahlaki yardımlar aracılığıyla işlemiştir. Devlet de bu yardım kurumlarına sağladığı desteklerle işleyişe katılmıştır. Başlangıçta primli sistemin yer almadığı Osmanlı sisteminde, meslek teşekkülleri ile primli sistemin ilk adımları atılmıştır. Tanzimat sonrası tekaüd sandıkları ile primli sistem daha çok yaygınlık kazanmıştır. Yararlananların finansmana katkı sağlaması ve sisteme katılımın zorunlu olması da ilk kez meslek teşekküllerinin oluşturduğu kurumlarda görülmüştür.

Osmanlıda sosyal güvenlik işlevine sahip kurumlar ilk dönemlerde ağırlıklı olarak bireysel niteliğe sahip olmuştur. Takip eden dönemde köy, mahalle, meslek teşekkülü gibi tüzel kişilerin organize ettiği kurumlar sosyal güvenlik sistemine dâhil olmuştur. Son olarak kamu kurumlarının oluşturduğu tekaüd sandıkları Tanzimat sonrasında sisteme eklemlenmiştir. Devlet her dönemde sistemi takip etmiş, hukuki sınırları çizmiş ve denetim yapmıştır.

Osmanlı sosyal güvenlik kurumlarının hangi riskleri kapsamına aldığı kesin olarak belirlenmiş değildir. Bu durum kapsamın riskler aracılığıyla belirlendiği günümüz sistemlerine göre bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Ancak Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında risklerden hareket edilmemiş, riskler sonucunda oluşan durum değerlendirmeye alınmıştır. Sosyal güvenlikte önemli olan en sık rastlanan ve kişileri en çok etkileyen risklerin belirlenmesi ve bu risklerden başlayan bir güvence sisteminin sağlanmasıdır. Osmanlılar da kendi dönemlerinin en önemli risklerinden başlayarak, birçok riske karşı güvence sağlayan bir sistem kurmuşlardır.

Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin kişiler ve riskler bakımından kapsamını kesin olarak belirlemek güçtür. Temel ilke kişiler ve riskler bakımından kapsamın sınırsız olmasıdır. Yani ihtiyaç sahibi herkes, hangi risk sonucunda olursa olsun zor durumda kaldığında bir dilekçe ile ilgili kurumlara başvurarak yardım talep etmiş ve duruma göre bu talebine karşılık bulabilmiştir. İslam-Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında teknikler riskler üzerine yoğunlaşmadığından risklerin kapsam dışı kalması söz konusu değildir. Toplumdaki tüm kişiler herhangi bir şarta bağlı olmaksızın sosyal güvenlikten yararlanmıştır.

İslam sosyal güvenlik anlayışında karşılıklılık ilkesi yoktur. Yani sosyal güvenlikten yararlananlar onun finansmanını sağlayan kişiler değildir. Finansman sağlayanlar yararlanıcı konumuna da gelebilir ama bu yararlanmanın sebebi karşılıklılık ilkesi değil ihtiyaç sahibi konumuna gelmeleridir. Bu sebeple İslam sosyal güvenlik anlayışının belirli bir gelir seviyesinin altındakiler için geçerli olduğu söylenebilir. Yani İslam sosyal güvenlik kurumları asgari bir geçim düzeyini, asgari hayat standardını hedeflemektedir. Osmanlı sosyal güvenlik anlayışı da karşılıklılık ilkesi bakımından tekaüd sandıkları dışında İslam sosyal güvenlik anlayışı ile örtüşmektedir. Tekaüd sandıklarının uygulandığı dönemde dahi sandıklardan yararlanan kişiler zor durumda kaldıklarında ilgili kurumlara başvurarak yardım talebinde bulunabilmişlerdir. Bu durumda olanlara yardımlar tekaüd sandığı dışında bir kaynaktan yapılmıştır. Sandıkların kurulmasından sonra sandıklardan yararlanamayan eski memurlar

için düzenlemeler yapılarak, prim ödemedikleri halde sandıklardan maaş almaları sağlanmıştır.

Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik işlevine sahip kurumların finansman kaynağı bireyler ve devlet olmuştur. Geleneksel sosyal güvenlik kurumlarının etkili olduğu, finansmanın büyük oranda yardımlarla sağlandığı dönemlerde dahi devlet gerektiğinde finansman desteği sağlamıştır. Vakıflarda tahsisat kabilinden vakıflar aracılığıyla yapılan bu destek, sosyal yardım ve hizmet kurumlarında da kaynak sağlanarak yapılmıştır. Tekaüd sandıklarından önce yapılan emeklilik uygulamalarında ihtiyaç sahiplerine sağlanan yaşlılık, malullük, dul ve yetim aylıkları gibi desteklerin devletin farklı gelirlerinden karşılandığı görülmektedir. Yine tımar sisteminde gelir getirici dirlikler verilmek suretiyle devlete hizmeti geçmiş olanlara destekler sağlanmıştır. Devlet ihtiyaç sahiplerine bir defaya mahsus veya aylık şeklinde sosyal yardımlarda da bulunmuştur.

Vakıflar aracılığıyla devletin ilk dönemlerinden itibaren sosyal hizmetlere doğrudan veya dolaylı verilen destekler, devletin son dönemlerinde daha da artmıştır. Bu dönemde özel olarak korunması gereken gruplar için sosyal hizmet kurumları oluşturulmuştur. Yaşlı ve kimsesizlere, çocuklara ve hastalara hizmet eden bu kurumlar devlet desteğinin yanı sıra yardımlar tarafından finanse edilmişlerdir.

Osmanlı Devletinin sağlık hizmetlerinde de vakıfların önemli bir payı olduğu görülmektedir. Anadolu Selçuklularından ve Anadolu beyliklerinden çok sayıda sağlık kurumunu miras olarak alan Osmanlılar, bu mirası üzerine koyarak zenginleştirmişlerdir. Fakirler, garipler, yetimler veya farklı hastalıklar için ihtisaslaşmış özel hastanelerin de bulunduğu sistem vatandaşlara adeta bir genel sağlık sigortası sağlamıştır.

Osmanlı sosyal güvenlik anlayışı gelirin yeniden dağılımında da oldukça etkilidir. Özellikle bireylerin finansmanı sağladığı dönemde finansman sağlayanlar toplumun üst gelir sahibi kişileridir. Sosyal güvenlik desteğinden yararlananlar ise en çok ihtiyaç sahibi kişiler olmuştur. Bu sebeple gelirin yeniden dağılımı daha etkin bir şekilde sağlanmıştır. Çünkü günümüzde sosyal güvenlik destekleri şartları sağlayan bireylerin ekonomik durumları dikkate alınmadan yapılmaktadır. Toplumda daha çok ihtiyaç sahibi kişiler olmasına karşın ekonomik durumu daha iyi olanlar sosyal güvenlik desteğinden faydalanabilmektedir. Tekaüd sandıkları uygulaması günümüzdeki anlayışa benzer olsa da bu dönemde de vakıf, zekât gibi kurumlar varlığını sürdürmüş, devletin sosyal yardım ve hizmet uygulamaları ise kurumsallaşmaya başlamıştır.

Sosyal güvenlik işlevine sahip yerli (İslam-Osmanlı kökenli) kurumlar üzerinde en çok çalışan kişilerden olan merhum Turan Yazgan, kaynaklarda geleneksel yardım yöntemlerinin yetersizliğine ilişkin ifadelerin sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir.[1527] Günümüzde de geleneksel yöntemlere ilişkin değerlendirmeler bu anlayışın ilerisine geçmiş değildir. Bu kurumların sosyal güvenliğin sağlanmasında yetersiz olmaları zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilir. Günümüz penceresinden bakarak bu kurumların yeterliliğini değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Zekât, vakıf, lonca sandıkları gibi kurumlar uygulandıkları dönemlerde sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli bir paya sahip olmuşlardır. Geleneksel sosyal güvenlik uygulamalarının yetersiz hale gelmesinin sebebi sanayileşme hareketi ve sonucunda ortaya çıkan yapıdır.

Tek başına zekât kurumunun veya yer altı kaynaklarından ihtiyaç sahipleri için ayrılacak payın sosyal güvenliği sağlamaya yeteceği iddia edilmektedir.[1528] Sosyal güvenlik alanında tarihten gelen bu köklü birikime ve kurumlara sahip Müslüman ülkeler ise günümüzde Batıdan oldukça geri olarak kabul edilmektedir. Klasik İslam kurumlarını kendine özgü bir sistemde işleten Osmanlı uygulaması bu açıdan önemlidir. Teoriye tam uymasa da Osmanlı zekât uygulaması önemlidir. Vakıflar gibi uygulamada tekâmül etmiş, Batılı devletler tarafından dahi farklı isimlerle örnek alınmış kurumların sosyal güvenlik işlevinin yeniden artırılması düşünülmelidir.

Sosyal güvenlik yöntemleri ve ilkeleri kuruluşundan itibaren sürekli tartışılmıştır. Ülkeler sosyal güvenlik sistemlerinde sürekli değişiklikler yapmışlardır. Nihai bir sisteme hiçbir yerde ulaşılamamıştır. Toplumlarda bireylerin büyük bölümü sosyal güvenlik korumasına ya hiç sahip olamamış veya sınırlı olarak korunmuştur.[1529] Richardson'ın yıllar önce yaptığı bu tespitler günümüzde hala devam etmektedir. O döneme göre kapsam genişlemiş olsa da sosyal güvenlik korumasına yeterince sahip olmayan insanlar günümüzde de bulunmaktadır. Ülkeler hala sosyal güvenlik sistemlerinde değişiklikler yaparak çözüm arayışlarına devam etmektedir. Osmanlı uygulamasında ise hastalık, borçluluk, yangın, deprem, salgın hastalık gibi hem bireysel hem toplu risklere karşı devletin sosyal güvenlik desteği verdiği görülmektedir. Sistematik olarak kabul edilmese de devlet tespit ettiği veya talep üzerine incelediği her türlü zaruret durumunda riske uğrayanlara yardım etmiştir.

[1527] YAZGAN, Meseleler, s.22.

[1528] BEŞER, Sosyal Güvenlik, s.107.

[1529] RICHARDSON, s.3.

Batı sosyal güvenlik anlayışında sosyal güvenliğin bireylerin kişiliklerini ve onurlarını koruyacak bir sistem olması gerektiği belirtilmektedir. Sosyal güvenliğin bir hak olarak kabul edilmesi ve anayasal düzeyde korunması giderek yaygınlaşmaktadır.[1530] Tekaüd sandıkları dışında Osmanlı sisteminde sosyal güvenlik destekleri bir hak olarak uygulanmamıştır. Ancak uygulamada riske uğrayan vatandaşlara yardım edilmesi, maaş bağlanması veya maaşlarının artırılmasına ilişkin arşivde yer alan sayısız dilekçe bu desteklerin bir hak gibi uygulandığını göstermektedir.

Osmanlı sosyal güvenlik kurumları doğrudan sosyal güvenlik sağlaması amacıyla oluşturulmuş kurumlar değildir. Bu sebeple modern sosyal güvenlik ilkeleriyle uyuşmayan özellikleri de bulunmaktadır. Ancak Osmanlılarda sosyal güvenlik ihtiyaçlara büyük oranda cevap verecek şekilde bu kurumlar vasıtasıyla sağlanmıştır.

[1530] ARICI & ALPER, s.14-21; SYED, Social Security in Islam, http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

KAYNAKLAR

12 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1996.

6 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995.

82 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2000.

83 Numaralı Mühimme Defteri: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2001.

A Brief History of Social Security, Social Security Administration, 21-059, 2000.

ABD AL-ATİ, Hammudah: Islam in Focus, Adam Publishers, 2006.

ABDULBAKİ, M. Fuat: "Ze-ke-ve", el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, Kahire, 1364.

ABDURRAHMAN VEFİK, Tekâlif Kavaidi, Matbaa-i Kader, İstanbul, 1912-13.

ABU BAKAR, Nur Barizah & ABDUL RAHMAN, Abdul Rahim: "A Comparative Study of Zakah and Modern Taxation", J.KAU: Islamic Econ., Vol.20, No.1, 2007.

AĞAOĞLU, Samet & HÜDAİOĞLU, Selahattin: Türkiye'de İş Hukuku - İş Hukuku Tarihi, c.1, Merkez Basımevi, 1939.

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybani: Müsned, Çev: Rıfat Oral, Ensar Yayıncılık, Konya, 2005.

AHMED, Osman Ba Bekr: Kitabu't-Te'min fi's-Sudan, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2004.

AKAD, Mehmet: Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.

AKDAĞ, Mustafa: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadı Vaziyeti, TTK Yayınları, Ankara, 1949. (AKDAĞ, Vaziyet)

AKDAĞ, Mustafa: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c.2, Barış Kitabevi, Ankara, 1999.

AKDEMİR, Süleyman: "İşçi İşveren İlişkileri Mukayeseli Sistem Analizi", in Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi İşveren Münasebetleri, İlmi Neşriyat, 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: "İrsâdî Vakıf", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000. (AKGÜNDÜZ, İrsâdî Vakıf)

AKGÜNDÜZ, Ahmet: "Osmanlı Hukukunda Tahsisat Kabilinden Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanuni'ye Takdim Edilen Bir Risale", Vakıflar Dergisi, S.21, İstanbul, 1990. (AKGÜNDÜZ, Tahsisat)

AKGÜNDÜZ, Ahmet: İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, OSAV Yayınları, İstanbul, 1996. (AKGÜNDÜZ, Vakıf)

AKGÜNDÜZ, Ahmet: İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, OSAV Yayınları, İstanbul, 2011. (AKGÜNDÜZ, Külliyat)

AKGÜNDÜZ, Ahmet: Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle ÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1986.

AKGÜNDÜZ, Ahmet: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, OSAV Yayınları, İstanbul, 1990. (AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri)

AKINTÜRK, Turgut & KARAMAN Derya Ateş: Aile Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011.

AKMAN, Mehmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I - I. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.3, 2007, s.67-224.

AKMAN, Mehmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı II – II. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S.4, 2007, s.41-368.

AKMAN, Mehmet: Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyeleri", Vakıflar Dergisi, c.8, Ankara, 1969.

AKSEKİ, A. Hamdi: İslam Dini, DİB Yayınları, Ankara, 1933.

AKSU, Cevat: Dar-ı Şura-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar), AÜSBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

AKTAN, Hamza: "Âkıle", DİA, c.2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989. (AKTAN, Âkıle)

AKYILMAZ, Gül: "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkileri", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

AL-İ MAHMUD, Abdullatif: et-Te'min el-İctimai fi Dav'i eş-Şeriati el-İslamiyye, Darünnefais, Beyrut, 1994.

ALGÜL, Hüseyin: "Muâhât", DİA, c.30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005.

ALİ HAYDAR: Tertibü's-Sunuf fi Ahkami'l-Vukuf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1240.

ALPER, Yusuf & TOKOL, Aysen & ÖZDEMİR, Çağlar: Sosyal Politika II, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013.

AMR, Fuad Abdullah: Mukaddime fi't-Tarihi'l-İktisadi'l-İslami ve Tatavvuruhu, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2003.

ANHEIER, Helmut K: "Foundations In Europe: A Comparative Perspective", Civil Society Working Paper 18, 2001.

ANSAY, Sabri Şakir: Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, AÜİF Yayını, Ankara, 1954.

ARI, Abdüsselam: "Yetim", DİA, c.43, TDV Yayınları, Ankara, 2013.

ARICI, Kadir & ALPER, Yusuf: Sosyal Güvenlik, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2014.

ARICI, Kadir: Sosyal Güvenlik, Tes-iş, Ankara, 1999. (ARICI, Sosyal Güvenlik)

ARMAĞAN, Mustafa: "Sokaktan Saraya Osmanlı'da Kurban Bayramı", http://www.ntvmsnbc.com/id/25294867/ (E.T: 10.01.2015)

AŞIKPAŞAZADE: Tevarih-i Al-i Osman'dan Aşıkpaşazade Tarihi, Nşr: Ali Bey, Maarif-i Umumiye Nezareti, İstanbul, 1332.

ATEŞ, İbrahim: "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.15, 1982.

AVCI, Mustafa, "Sigortanın Osmanlı Hukukuna Girişi", Türkler, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (AVCI, Sigorta)

AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler, Mimoza Yayıncılık, Konya, 2014. (AVCI, Osmanlı Ceza)

AVCI, Mustafa: Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, Mimoza Yayınları, Konya, 2014. (AVCI, Özel Hükümler)

AVCI, Mustafa: Türk Hukuk Tarihi Dersleri, Mimoza Yayıncılık, Konya, 2015. (AVCI, Türk Hukuk Tarihi)

AYDIN, M. Akif: "İstidâne", DİA, c.23, TDV Yayınları, İstanbul, 2001. (AYDIN, İstidâne)

AYDIN, M. Akif: "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (AYDIN, Osmanlı Hukuku)

AYDIN, M. Akif: Türk Hukuk Tarihi, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2005.

BAKIRCI, Fahri: "Meclis Üyelerinin Emeklilik ve Diğer Sosyal Hakları", Yasama Dergisi, S.5, 2007.

BAKTIR, Mustafa: "Suffe", DİA, c.37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

BALTACI, Cahit: "Arpalık", DİA, c.3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991. (BALTACI, Arpalık)

BALTACI, Cahit: XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat: Tarih, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

BARDAKOĞLU, Ali: "Diyet", DİA, c.9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994. (BARDAKOĞLU, Diyet)

BARDAKOĞLU, Ali: "İslam Hukukunda İşçi ve İşveren Münasebeti", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986. (BARDAKOĞLU, İşçi ve İşveren)

BARDAKOĞLU, Ali: "Kasâme", DİA, c.24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001. (BARDAKOĞLU, Kasâme)

BARKAN, Ömer Lütfi & AYVERDİ Ekrem Hakkı: İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

BARKAN, Ömer Lütfi: "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", Vakıflar Dergisi, S.9, Tıpkı Basım, 2006. (BARKAN, Muhasebe Bilançosu)

BARKAN, Ömer Lütfi: XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci Cilt Kanunlar, Yay.Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001. (BARKAN, Kanunlar)

BASHEAR, Suliman: "On the Origins and Development of the Meaning of Zakat in Early Islam", Arabica, T.40, Fasc. 1, Mar. 1993.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi: Proje Yön: İsmet Binark, Proje Sor: Necati Gültepe vdi, Haz: Yusuf İhsan Genç vdi, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Ahmed II (BOA, AE.SAMD.II)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Ahmed III (BOA, AE.SAMD.III)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Mustafa II (BOA, AE.SMST.II)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (BOA, D..BŞM.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Adliye (BOA, C..ADL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeriye (BOA, C..AS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Bahriye (BOA, C..BH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye (BOA, C..BLD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf (BOA, C..EV)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye (BOA, C..ML)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray (BOA, C..SM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye (BOA, C..SH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Timar (BOA, C..TZ)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (BOA, DH.EUM.MH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA, DH.MUİ)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (BOA, DH.KMS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (BOA, DH.İD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (BOA, DH.İ.UM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA, DH.MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (BOA, DH.UMVM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defterleri (BOA, EV.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (BOA, EV.HMH.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (BOA, EV.HMK.SR.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (BOA, HR.MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun (BOA, HAT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa Defterleri (BOA, HH.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Askeriye (İE.AS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Dahiliye (BOA, İE.DH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Hatt-ı Hümayun (BOA, İE.HAT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Maliye (BOA, İE.ML)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Müsted'iyat (BOA, İE.MT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Saray Mesalihi (BOA, İE.SM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnülemin Tevcihat (BOA, İE.TCT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Askeri (BOA, İ..AS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye (BOA, İ..DH)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Eyalet-i Mümtaze Cebel-i Lübnan (BOA, İ..MTZ.CL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus (BOA, İ.MMS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vala (BOA, İ..MVL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yı Devlet (BOA, İ..ŞD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (BOA, MF.MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri (BOA, ML.VRD.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler (BOA, MAD.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala Evrakı (BOA, MVL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı (BOA, TFR.I..MKM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (BOA, TFR.I..SL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Evrakı (BOA, A.DVN)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Eyalet-i Mümtaze Girit Evrakı (BOA, A.MTZ.GR)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Yazışmaları Evrakı (BOA, A.MKT.DV)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (BOA, A.MKT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (BOA, A.MKT.MVL)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (BOA, A.MKT.UM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (BOA, A.MKT.MHM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet Evrakı (BOA, ŞD)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA, TS.MA.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşiv (BOA, YB)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Defterler (BOA, Y..EE.d)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA, Y..MTV)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (BOA, Y.PRK.AZJ)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (BOA, Y..PRK.ASK)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (BOA, Y..PRK.KOM)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (BOA, Y.PRK.MK)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (BOA, Y..PRK.PT)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A…HUS)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (BOA, Y.A.RES)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti Evrakı (BOA, ZB)

BAYRAM, Sadi: "Sağlık Hizmetlerimiz ve Vakıf Guraba Hastanesi", Vakıflar Dergisi, S.14, 1982.

BEEKUN, Rafik I. & BADAWI, Gamal A: "Balancing Ethical Responsibility Among Multiple Organizational Stakeholders: The Islamic Perspevtive", J.Bus.Ethics, S.60, 2005.

Behcetü'l-Fetava: Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Haz: Süleyman Kaya vdi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.

BERKİ, Ali Himmet: "Hukuki ve İçtimai Bakımından Vakıf", Vakıflar Dergisi, S.5, Ankara, 1962. (BERKİ, Hukuki ve İçtimai)

BERKİ, Ali Himmet: "İslamda Vakıf 'Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri' ", Vakıflar Dergisi, S.4, 1958. (BERKİ, İslamda Vakıf)

BERKİ, Ali Himmet: "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", Vakıflar Dergisi, S.5, Ankara, 1962. (BERKİ, Padişah)

BERKİ, Ali Himmet: "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi, S.6, Baha Matbaası, İstanbul, 1965. (BERKİ, Faideler)

BERKİ, Ali Himmet: Açıklamalı Mecelle, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1978.

BERKİ, Ali Himmet: Miras ve Tatbikat, Üçler Basımevi, İstanbul, 1947. (BERKİ, Miras)

BERKİ, Ali Himmet: Vakıflar, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1946. (BERKİ, Vakıflar)

BERKİ, Şakir: "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Çeşitleri", Vakıflar Dergisi, S.9, Tıpkı Basım, 2006. (BERKİ, Vakıf Çeşitleri)

BERKİ, Şakir: "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik", Vakıflar Dergisi, S.5, 1962. (BERKİ, Vakfın Lüzumu)

BERKİ, Şakir: "Vakfın Mahiyeti", Vakıflar Dergisi, S.8, Ankara, 1969. (BERKİ, Vakfın Mahiyeti)

BEŞER, Faruk: "İslam Şeriatı Açısından Sigorta", 1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996. (BEŞER, Sigorta)

BEŞER, Faruk: İslamda Sosyal Güvenlik, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004. (BEŞER, Sosyal Güvenlik)

BİLMEN, Ömer Nasuhi: Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1968.

BOZER, Ali: Sigorta Hukuku, Bankacılık ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999.

BOZER, Ali: Sosyal ve Özel Sigortalar Arasındaki Münasebetler, AÜHF Dergisi, c.17, S.2, 1962. (BOZER, Sosyal ve Özel)

BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail: Sahih, Çev: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990.

CAFEROĞLU, A: "Türk Teamül Hukukuna Göre 'İçtimai Muavenet' Müessesesi", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara, 1942.

CEM, İsmail: Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Ceride-i İlmiyye Fetvaları: Haz: İsmail Cebeci, İstanbul, 2009.

CESSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi: Ahkamü'l-Kuran, Beyrut, 1992.

CHAPRA, Muhammed Ömer: "İslam Ekonomisinin Amaçları", Çev: Faruk Yılmaz, in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991. (CHAPRA, İslam Ekonomisi)

CHAPRA, Muhammed Ömer: "İslami Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü", Çev: Faruk Yılmaz, in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991. (CHAPRA, Devlet)

CİN, Halil & AKGÜNDÜZ, Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

CİN, Halil & AKYILMAZ, Gül: Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, Konya, 2011.

CİN, Halil: Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979. (CİN, Miras)

CRONE, Patricia: Medieval Islamic Political Tought, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004.

ÇAĞATAY, Neşet: "İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", Vakıflar Dergisi, S.11, VGM Yayınları, Ankara, 1976.

ÇAĞATAY, Neşet: "Sultan Murad Hüdavendigar Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye", Vakıflar Dergisi, S.12, 1978. (ÇAĞATAY, Sultan Murad)

ÇAĞATAY, Neşet: Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, AÜİF Yayınları, Ankara, 1974. (ÇAĞATAY, Ahilik)

ÇAĞRICI, Mustafa: "İnfak", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇANLI, Mehmet: "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", Türkler, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÇAPA, Mesut: "Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ÇİFTÇİ, Cafer: "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri", Uludağ Ünv. Fen Edebiyat Fak. Dergisi, Yıl:4, S.3, 2003/2.

ÇOBAN, Ahmet Hilmi: Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askeri-i Osmani (Kitab-ı Rabi) Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni, AKÜ SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2009.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa: "Külliye", DİA, c.26, TDV Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇUBUK, Ali: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Güvenlik Kurumları, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1982. (ÇUBUK, Sosyal Güvenlik)

ÇUBUKÇU, Bayhan: "Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması", Osmanlı, c.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

DALGIN, Nihat: "Kaza, Hayat ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım", 1. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996. (DALGIN, Kaza, Hayat ve İşsizlik)

DALGIN, Nihat: "Sigorta", DİA, c.37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009. (DALGIN, Sigorta)

DALGIN, Nihat: "Zekât Hükümleri", OMÜİF Dergisi, S.16, Samsun, 2003. (DALGIN, Zekât Hükümleri)

DAVUDOĞLU, Ahmed: Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978.

DEAN, Hartley & KHAN, Zafar: "Muslim Perspectives on Welfare", Journal of Social Policy, Vol.26, Issue 2, April 1997.

DEMİR, Abdullah: Karınca Hakkını Arayınca, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMİR, Abdullah: Türk Hukuk Tarihi, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2014. (DEMİR, Türk Hukuk Tarihi)

DEMİR, Fahri: "Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)", AÜİFD, c.XLIII, S.2, 2002. (DEMİR, Âkile)

DEMİRCİ, Mustafa: "İktâ", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

DEMİRTAŞ, Mehmet: "Osmanlı Başkenti'nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.20, 2006.

DEVELLİOĞLU, Ferit: Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat, Doğuş Matbaası, Ankara, 1970.

DİLİK, Sait: Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi, AÜSBF Dergisi, S.1, c.43, 1988. (DİLİK, Tarihsel)

DİLİK, Sait: Sosyal Güvenlik, Kamu İş, Ankara, 1992. (DİLİK, Sosyal Güvenlik)

DİLİK, Sait: Türkiye'de Sosyal Sigortalar İktisadi Açıdan Bir Tahlil Denemesi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1972. (DİLİK, Tahlil)

DOĞAN, Mehmet Sait: Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2000. (DOĞAN, Sosyal Tarih)

DOĞAN, Nazire: Osmanlı İlmiye Sınıfı'nın Emekliliği İlmiye Tekaüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri, Bozok ÜSBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat, 2013. (DOĞAN, İlmiye)

DÖNDÜREN, Hamdi: "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986. (DÖNDÜREN, İslam'da Emek)

DÖNMEZ, İbrahim Kafi: "Tasarruf", DİA, c.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011.

DUMAN, Ali: "Sadaka", DİA, c.35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008.

DURKHEIM, Emile: Meslek Ahlakı, Çev: Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.

Düstur: 1/1, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289.

Düstur: 1/2, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289.

Düstur: 1/3, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1293.

Düstur: 1/4, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299.

Düstur: 1/5, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1937.

Düstur: 1/6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939.

Düstur: 1/7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Düstur: 1/8, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1943.

Düstur: 2/1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1329.

Düstur: 2/2, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1330.

Düstur: 2/3, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1330.

Düstur: 2/4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1331.

Düstur: 2/6, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334.

Düstur: Zeyl 4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1302.

Düstur-u Askeri: Mekteb-i Kanun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1287.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul: Şeyhülislam Ebusssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983. (DÜZDAĞ, Ebussuud)

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as Sicistani: Sünen, Çev: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, 2003.

EBU YUSUF: Kitabü'l-Harac, Çev: Ataullah Efendi, Sad: İsmail Karakaya, Akçağ Yayınları, Ankara, 1982.

EBU ZEHRA, Muhammed: İslamda Sosyal Dayanışma, Çev: Ruhi Fığlalı & Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1981. (EBU ZEHRA, Dayanışma)

EBU'R-REYŞ, Muhammed İsmail: el-Keffarat fi'l-Fıkhi'l-İslami, Matbaatü'l-Emane, Kahire, 1987.

EDİS, Seyfullah: İşçilere Yardım Vakıfları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2008. (EKİNCİ, Osmanlı Hukuku)

EKİNCİ, Ekrem Buğra: "Tarihimizde Kölelik", http://www.ekrembugraekinci.com/pdfs/TarihimizdeKolelik.pdf (E.T: 10.01.2015).

EKİNCİ, Yusuf: Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayını, İstanbul, 1990. (EKİNCİ, Ahilik)

ELDEM, Vedat: Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK, Ankara, 1994.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır: Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu, Haz: Sıtkı Gülle, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997.

ELSAMAN, Radwa S: "Corporate Social Responsibility in Islamic Law: Labor and Employment", Yonsei Law Journal, Vol.2, No.1, May 2011.

EMECEN, Feridun: "Ağnam Resmi", DİA, c.1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988.

ERBAY, Celal: "Nafaka", DİA, c.32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006. (ERBAY, Nafaka)

ERBAY, Celal: İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası, Göytürk, Bakü, 1995. (ERBAY, Evlilik ve Hısımlık)

ERDOĞAN, Mehmet: Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010.

EREN, Fikret: Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1994.

ERGENÇ, Özer: "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ERGİN, Osman Nuri: Mecelle-i Umur-ı Belediyye, İBB KİDB Yayınları, İstanbul, 1995. (ERGİN, Belediyye)

ERGİN, Osman Nuri: Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939. (ERGİN, İmaret)

ERKAL, Mehmet: "Zekât", DİA, c.43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013.

ERSAN, Gürbüz: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Doğuşu ve Gelişmesi", Sosyal Siyaset Konferansları, S.25, 1974. (ERSAN, Sosyal Sigortalar)

ERSAN, Gürbüz: Türkiye'de Sosyal Güvenlik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

ERTEM, Adnan: "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S.36, 2011.

ERTUÇ, Hüseyin: İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2007.

ERTUĞ, Zeynep Tarım: "İmaret", DİA, c.22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

ESEN, Âdem: Sosyal Siyaset Açısından İslam'da Ücret, TDV Yayınları, Ankara, 1995. (ESEN, Ücret)

ESEN, Hüseyin: "Ölüm", DİA, c.34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007. (ESEN, Ölüm)

ESKİCİOĞLU, Osman: "İslam Toplumunda Vergi ve Bazı Problemlerin Çözümü", I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya, 1996. (ESKİCİOĞLU, Bazı Problemlerin Çözümü)

ESKİCİOĞLU, Osman: "Modern Vergi Anlayışı ve Zekât", DEÜİF Dergisi, S.5, İzmir, 1989. (ESKİCİOĞLU, Modern Vergi)

FAROOK, Sayd: "On Corporate Social Responsibility of Islamic Financial Institutions", Islamic Economic Studies, Vol. 15, No.1, July 2007.

FERRARA, Peter J. & TANNER, Michael: A New Deal For Social Security, Cato Institute, Washington, 1998.

Fetavayı Ali Efendi: Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Cem ve tertib: Salih b. Ahmed el-Kefevi, ty.

Fetava-yı Feyziye: Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

FEYYUMİ, Ahmed b. Muhammed b. Ali: El-Misbahü'l-Munir, Beyrut, ty.

FİŞEK, A. Gürhan & ÖZŞUCA, Şerife Türcan & ŞUĞLE, Mehmet Ali: Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946-1996, Sosyal Sigortalar Kurumu Yayını, Ankara, 1997.

GEDİKLİ, Fethi: Osmanlı Hukuku –Makaleler-, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2012.

GEDİKLİ, Fethi: Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

GENÇ, Mehmet: "Osmanlıda Emekli Maaşı Eşitti", http://www.sondevir.com/tarih/66269/osmanlida-emekli-maasi-esitti.html (E.T: 10.01.2015).

GEORGE, Victor: Social Security: Beveridge and After, by Routledge, London, 2002.

GEREK, Nüvit & ORAL A. İlhan: Sosyal Güvenlik Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004.

GIBB, H. A. R: Ibn Battuta, George Routledge & Sons Ltd, London, 1929.

GÖKAY, F. Kerim: "Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri", Vakıflar Dergisi, S.2, Ankara, 1942.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib: "Arpalık", İslam Ansiklopedisi, c.1, MEB Yayınları, İstanbul, 1978.

GÖKMEN, Ertan: "211 Numaralı Manisa Şer'iye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795)", Vakıflar Dergisi, S.38, 2012.

GÖLPINARLI, Abdülbaki: "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, c.11, S.1-4, 1949-1950.

GÖNENCAN, Zahit: "Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri", Çimento İşveren, c.15, S.1, Ocak 2001.

GÖZÜBENLİ, Beşir: "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", XI. Vakıf Haftası Kitabı, VGM Yayınları, 1994.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

GÜLEÇ, Hasan: "Müellefe-i Kulub", DEÜİFD, S.7, İzmir, 1992.

GÜLER, İbrahim: "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", Muğla Ünv. SBE Dergisi, c.1, S.2, Güz 2000.

GÜMÜŞ, Musa: "Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", Bilig, S.47, Güz 2008.

GÜNENÇ, Halil: Günümüz Meselelerine Fetvalar, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜRİZ, Adnan: Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.

GÜZEL, Ali & OKUR, Ali Rıza & CANİKLİOĞLU, Nurşen: Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

HAMİDULLAH, Muhammed: İslam Peygamberi, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1995. (HAMİDULLAH, İslam Peygamberi)

HAMİDULLAH, Muhammed: İslam'a Giriş, Çev: Cemal Aydın, TDV Yayınları, Ankara, 2006. (HAMİDULLAH, İslam'a Giriş)

HARÂİTÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Cafer b. Sehl, Ahlak Hadisleri, Ter: Kasım Yürekli, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.

HARMSEN, Egbert: "Islam, Civil Society and Social Work: Muslim Voluntary Welfare Associations in Jordan Between Patronage and Empowerment", Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008.

HASAN, Najmul: Social Security System of Islam With Special Reference to Zakah, King Abdulaziz University Press, Jeddah, 1984. (HASAN, Social Security)

HASAN, Sami: "Muslim Philanthropy and Social Security: Prospects, Practices and Pitfalls", 6th ISTR Biennial Conference, Bangkok, 9-12 July 2006. (HASAN, Muslim Philanthropy)

HASSAN, M. Kabir: "An Integrated Poverty Allevation Model Combining Zakat, Awqaf and Micro-Finance", Seventh International Conference – The Tawhidi Epistemology: Zakat and Waqf Economy, Bangi, 2010.

HAWTING, G. R: "The Role of Qur'an and 'Hadith' in the Legal Controversy About the Rights of a Divorced Woman During Her 'Waiting Period' (Idda)", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.52, No.3, 1989.

HEYTEMİ, İbn Hacer: el-İnafe fi's-Sadakati ve'd-Diyafe, Mektebetü'l-Kuran, Kahire, ty.

HODGSON, Marshall G.S: The Venture of Islam 1 The Classical Age of Islam, The University of Chicago Press, Londan, 1977.

HUART, Cl: "İmaret", İslam Ansiklopedisi, c.5/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

HUSSAIN, Jamila: Islam Its Law and Society, The Federation Press, Sydney, 2011.

IMBER, Colin: Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, Çev: Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

İBN ABİDİN, Muhammed b. Ömer: Haşiye Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar şerh Tenviri'l-ebsar, İstanbul, 1985.

İBN KUDAME, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed: el-Muğni, Kahire, 1968.

İBNİ MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid: Sünen, Çev: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983.

İBN MANZUR, Muhammed b. Mükerrem: "Ve-qa-fe", Lisanü'l-Arab, Beyrut, 1414.

İBNÜ'L-HÜMAM, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid: Fethu'l-Kadir, Kahire, 1970.

İMRE, Zahit: "Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri", İÜHF Mecmuası, c.13, S.4, 1947.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal: "Arpalık", Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 16.sene, Numara 17 (94), 1 Eylül 1926.

İNALCIK, Halil: "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Osmanlı, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (İNALCIK, Toplu Bir Bakış)

İNALCIK, Halil: Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010. (İNALCIK, Devlet-i Aliyye)

İPŞİRLİ, Mehmet: "Tekaüt", DİA, c.40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011. (İPŞİRLİ, Tekaüt)

İPŞİRLİ, Mehmet: "Avarız Vakfı", DİA, c.4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991. (İPŞİRLİ, Avarız Vakfı)

İPŞİRLİ, Mehmet: "Câbî", DİA, c.6, TDV Yayınları, İstanbul, 1991. (İPŞİRLİ, Câbî)

İstanbul Kadı Sicilleri, Proje Yönetmeni: M. Akif Aydın, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008-2012.

İZGÖER, Zeki: Ahmet Cevdet Paşa, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.

İZVEREN, Adil: Sosyal Politika ve Sosyal Sigortalar, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

KADI ABDÜLVEHHAB, Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali: et-Telkin fi'l-Fıkhi'l-Maliki, Riyad, ty.

KAHF, Monzer: "The Performance of the Institution of Zakah in Theory and Practice", International Conference on Islamic Economics Towards the 21st Century, Kuala Lumpur, April 26-30, 1999.

KALA, Eyüp Sabri: Osmanlılarda Sosyal Güvenlik - Sosyal Sigortalar (1865-1923), İÜSBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

KAMALI, Mohammad Hashim: "Characteristics of the Islamic State", Islamic Studies, Vol.32, No.1, Spring 1993.

KARAL, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

KARAMAN, Hayreddin: "Sigorta", http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0225.htm (E.T: 10.01.2015).

KARAMAN, Hayreddin: Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

KARAMAN, Hayreddin: İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2-3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003. (KARAMAN, Günün Meseleleri)

KARAMAN, Hayreddin: Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009. (KARAMAN, Mukayeseli)

KARDAVİ, Yusuf: İslam Hukukunda Zekat, Çev: İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.

KAZICI, Ziya & ŞEKER, Mehmet: İslam Türk Medeniyeti Tarihi, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

KAZICI, Ziya: "Ahilik", DİA, c.1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988. (KAZICI, Ahilik)

KAZICI, Ziya: "Osmanlı Devleti'nde İmaret", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (KAZICI, İmaret)

KAZICI, Ziya: "Osmanlıda Hayır Müesseseleri ve Sadaka Taşları", İnsani Yardım Dergisi, İHH İnsani Yardım Vakfı, S.35, 2008.

KAZICI, Ziya: İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985. (KAZICI, Vakıf)

KENDER, Rayegan: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku I, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2001.

KHAN, Muhammad Akram: Islamic Economics and Finance: A Glossary, Routledge, New York, 2003.

KOÇ, Muzaffer: Sosyal Güvenlik Sisteminin Tarihi Gelişimi ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi, Ofis Matbaası, Malatya, 2005.

KOÇİ BEY: Koçi Bey Risalesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

KONYALI, İbrahim Hakkı: Konya Tarihi, Enes Kitap Sarayı, Konya, 1997.

KOP, Kadri Kemal: "Sosyal Dayanışmada Vakıflar", Çalışma Dergisi, S.16, 1947.

KORKUSUZ, Refik & UĞUR, Suat, Sosyal Güvenlik Hukukuna Giriş, Ekin Yayıncılık, Bursa, 2010.

KORKUSUZ, Muhammad Refik & ABA EL-KHAYL, Abdallah Muhammad: Mebadiu Nizam et-Te'minat el-İctimaiyye, Riyad, 2012.

KOZAK, Erol İbrahim: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Akabe Yayınları, Ankara, 1985.

KÖÇ, Ahmet: "Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar", Vakıflar Dergisi, S.39, 2013.

KÖPRÜLÜ, Fuad: "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", Vakıflar Dergisi, S.2, İstanbul, 1942. (KÖPRÜLÜ, Vakıf)

KÖPRÜLÜ, Fuad: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, TTK Yayınları, Ankara, 1994. (KÖPRÜLÜ, Osmanlı)

KUDURİ, Ebülhasan Ahmed b. Muhammed: Aziziye (Kuduri-i Şerif Tercümesi), Tercüme: Emin Fehim Paşa, İstanbul, 1314.

KUNTER, Halim Baki: "Fatih ve Fatih Devri Eserleri Hakkında Muhtasar İzahat", Vakıflar Dergisi, S.4, Ankara, 1958. (KUNTER, Fatih Devri)

KUNTER, Halim Baki: "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", Vakıflar Dergisi, S.1, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938. (KUNTER, Türk Vakıfları)

Kuran-ı Kerim Meali: Haz: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, DİB Yayınları, Ankara, 2007.

KURT, İsmail: Para Vakıfları, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996.

KUTUB, Seyyid: İslamda Sosyal Adalet, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

KÜRKÇÜOĞLU, Edib Kemal: Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962.

LAMBARRAA, Fatima & RIENER, Gerhard: "On the Norms of Charitable Giving in Islam: A Field Experiment", International Association of Agricultural Economists (IAAE) Triennial Conference, Brazil, 18-24 August 2012.

LÜTFÜ PAŞA: Asafname, Yay: Mübahat S. Kütükoğlu, Bekir Kütükoğlu'na Armağan'dan ayrı basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1991.

MAHİROĞULLARI, Adnan: "Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.54, 2008.

MAKAL, Ahmet & DERTLİ, Nail & TAŞTAN, Onur Can & ERDOĞDU, Seyhan & ÇELİK, Aziz: Çalışma İlişkileri Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012.

MAKAL, Ahmet: "XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (MAKAL, XIX. Yüzyıl)

MAKAL, Ahmet: Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, İmge Yayınları, Ankara, 1997. (MAKAL, Çalışma İlişkileri Tarihi)

MALİK b. ENES: Muvatta', Çev: Ahmet M. Büyükçınar vdi., Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.

MANDAVILLE, Jon E: "The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", International Journal of Middle East Studies, Vol.10, No.3, Aug 1979.

MANTRAN, R: "Arpalık", The Encyclopaedia of Islam, Volume 1, Leiden, E.J. Brill, 1986.

MARTAL, Abdullah: "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük", in Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Ed: Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

MAVERDİ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib: el-Ahkamu's-Sultaniyye, Kahire, ty .

McCARTHY, Justin: The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923, by Routledge, New York, 2013.

MEHDİ, Mahmud Ahmed: Nizamü'l-Vakf fi't-Tatbiki'l-Muasır, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 2003.

MEHMED ZİHNİ: Nimet-i İslam, c.1-2, Haz: Muhammed Özdemir, Diyarbakır, 1393.

MERGİNANİ, Şeyhülislam Burhaneddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebubekir: Hidaye, Ter: Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2004.

MIDGLEY, James & TRACY, Martin B (Eds): Challenges to Social Security: An International Exploration, Greenwood Publishing Group, 1996.

MOLLA HÜSREV: Gurer ve Dürer, Çev: Süleyman b. Veli, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1292.

MUSTAFA SABRİ (Şeyhülislam): İslamda Münakaşaya Sebep Olan Meseleler Hakkında Cevaplar, Çev: Osman Nuri Gürsoy, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974.

MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac: Sahih, Ter: Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977.

NESAİ, Ebu Abdullah b. Şuayb: Sünen, Çev: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2005.

NEVEVİ, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref: el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb, Beyrut, ty .

NUHOĞLU, Hidayet Y: "Darülaceze", DİA, c.8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993. (NUHOĞLU, Dârülaceze)

NUHOĞLU, Hidayet Y: "Darüleytam", DİA, c.8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993. (NUHOĞLU, Dârüleytam)

OKAY, Cüneyd: "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

OKUR, Kaşif Hamdi: İslam Hukukunda Âkıle Kurumu ve Sosyal Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi, AÜSBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

ORBAY, Kayhan: "Vakıflar ve Merkez Arasındaki Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", Vakıflar Dergisi, S.39, 2013.

ORHONLU, Cengiz & GÖYÜNÇ, Nejat: "Has", DİA, c.16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

ORTAYLI, İlber: Osmanlı Barışı, Ufuk Kitap, İstanbul, 2003.

ÖGEL, Bahaeddin: Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, TÜRDAV Yayınları, İstanbul, 2001.

ÖKÇÜN, A. Gündüz: Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 1997.

ÖMER HİLMİ Efendi: İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.

ÖMER, Besim: Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

ÖNSOY, Rıfat: "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 1994.

ÖZAYDIN, Zuhal: "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", Türkler, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZBEK, Nadir: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZCAN, Abdulkadir: Eyyubi Efendi Kanunnamesi, Eren Yayınları, İstanbul, 1994.

ÖZCAN, Tahsin: "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", Marife, Yıl:1, S.1, Bahar 2001. (ÖZCAN, Osmanlı Mahallesi)

ÖZCAN, Tahsin: "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (ÖZCAN, Sosyal Güvenlik)

ÖZCAN, Tahsin: Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları, Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010. (ÖZCAN, Para Vakıfları)

ÖZDEMİR, Hüseyin: "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Surre Defterleri" in ÇAĞLAR, Yusuf & GÜLEN, Salih: Dersaadet'ten Harameyn'e Surre-i Hümayun, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZEK, Ali & Diğerleri: Türkiye'de Zekât Potansiyeli, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987.

ÖZEN, Şükrü: "Bir Mirasın Gölgesinde Vela Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi'nin Terekesi ve Ganizade Mehmed Nadiri'nin Şeyhülislama Mektubu", Osmanlı Araştırmaları, XLI, 2013. (ÖZEN, Bir Miras)

ÖZEN, Şükrü: "Velâ", DİA, c.43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013. (ÖZEN, Velâ)

ÖZGER, Yunus: Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaüd Sandığı (1865-1923), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ÖZTUNA, Yılmaz: Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.

ÖZTÜRK, Abdülvehhab: "İslam'da İşçi ve İşveren Münasebetleri", İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986. (ÖZTÜRK, İslam'da Emek)

ÖZTÜRK, Mustafa: "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusundan Emeklilik ve İhraç", Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983. (ÖZTÜRK, Asakir-i Mansure-i Muhammediye)

ÖZTÜRK, Nazif: "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset)

ÖZTÜRK, Nazif: "Vakıf Kurumunda Sosyal Hizmet Faaliyetleri", in 4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, 1988. (ÖZTÜRK, Sosyal Hizmet)

ÖZTÜRK, Nazif: "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası", Vakıflar Dergisi, S.21, İstanbul, 1990. (ÖZTÜRK, Sanayileşme)

ÖZTÜRK, Nazif: Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983. (ÖZTÜRK, Vakıflar)

ÖZTÜRK, Nazif: Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, TDV Yayınları, Ankara, 1995. (ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi)

PAKALIN, Osman Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

PAMUK, Şevket: Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994. (PAMUK, Osmanlı Ekonomisi)

POWELL, Russel: "Zakat: Drawing Insights For Legal Theory and Economic Policy From Islamic Jurisprudence", University of Pittsburgh Tax Review, Vol. 7:43, 2009.

PRASAD, Naren & GERECKE, Megan: "Social Security Spending in Times of Crisis", Global Social Policy, Vol. 10(2), 2010.

QUATAERT, Donald: Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908, Çev: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

RAMADAN, Tariq: Lessons From the Life of Muhammad, Oxford University Press, New York, 2007.

RICHARDSON, J. Henry: İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik, Ter: Turan Yazgan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970.

ROY, Arun S: "Beveridge Report", International Encyclopedia of Social Policy, by Routledge, New York, 2006.

SAĞLAM, Hadi: "İslam Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri", E-Akademi, S.87, Mayıs 2009. http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=%DDSL%C2M%20HUKUK%20%20TAR%DDH%DDNDE%20SOSYAL%20G%DCVENL%DDK%20KURUMLARI%20VE%20SOSYAL%20YARDIMLA%DEMA%20VE%20DAYANI%DEMA%20TEKN%DDKLER%DD&kimlik=1242645203&url=makaleler/hsaglam-2.htm (SAĞLAM, Sosyal Güvenlik) (E.T: 10.01.2015).

SAĞLAM, Hadi: "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", CÜİFD, c.XV, S.1, 2011. (SAĞLAM, Âkile)

SAHİLLİOĞLU, Halil: "Askeri", DİA, c.3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.

SAIT, Siraj M. & LIM, Hillary: "Waqf (Endowment) And Islamic Philanthropy", Islam, Land & Property Research Series, UN-HABITAT, Nairobi, 2005.

SARIÇAM, İbrahim: İlk Dönem İslam Tarihi, Ed: Mustafa Fayda, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.

SAYMEN, Ferit H: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayülleri", İÜHF Mecmuası, c.18, S.3-4, 1953. (SAYMEN, Gelişme Hareketleri)

SAYMEN, Ferit H: Türk İş Hukuku, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954. (SAYMEN, Türk İş Hukuku)

SAYMEN, Ferit Hakkı: "Yakın ve Orta Doğu Memleketlerinde İçtimai Güvenlik", İÜHF Mecmuası, c.19, S.3-4, 1954.

SEMİZ, Yaşar & KUŞ, Recai: "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.15, Güz 2004.

SERAHSİ, Ebu Sehl Şemsüddin: Mebsut, Ed: Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2008.

SEVİM, Nidayi: Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları, Kitapdostu Yayınları, 2009.

SEVİNÇ, Necdet: Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı 1, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1978.

SEYYAR, Ali: "Sosyal Güvenlik Sistemimizin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu", Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, S.4, 1999. http://www.sosyalsiyaset.net/documents/sgs_tarihi_gelisim.htm (E.T: 10.01.2015).

SHAW, Stanford J: "The Ottoman View of the Balkans", in The Balkan in Transition, Ed. Charles Jelavich, Cambridge University Press, London, 1963.

SHAWKAT HUSAYN, Shaykh: "Non- Muslims and the Law of Social Security in Islam", http://home.swipnet.se/islam/articles/Non-Muslim.htm.

SINGER, Amy: "Serving up Charity: The Ottoman Public Kitchen", The Journal of Interdisciplinary History, Vol.35, No.3, Poverty and Charity: Judaism, Christianity and Islam, Winter 2005.

SINGER, Amy: Osmanlı'da Hayırseverlik, Çev: Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

SÖZER, Ali Nazım: Türkiye'de Sosyal Hukuk, Kamu İş, Ankara, 1994. (SÖZER, Sosyal Hukuk)

SÜLEYMAN SIRRI: Kitabü'z-Zekât, Vezir Hanı 48 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1329.

SÜLEYMAN SUDİ: Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni), Ed: Mehmet Ali Ünal, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1996.

SYED, Ibrahim B: "Social Security in Islam", http://www.irfi.org/articles/articles_251_300/social_security_in_islam.htm (E.T: 10.01.2015).

ŞAFAK, Ali: "Osmanlılar'da Arazi Hukuku Kurallarına Kısa Bir Bakış (Teori ve Pratik)", Osmanlı, c.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ŞAKAR, Müjdat: Sosyal Sigortalar Uygulaması, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ŞAKFE, Muhammed Fehr: İslam'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları, Çev: İhsan Toksarı, İstanbul, 1968.

ŞANDA, Hüseyin Avni: 1908 İşçi Hareketleri / Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1971.

ŞATIBİ, Ebu İshak: el-Muvafakat, Ter: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

ŞEKER, Mehmet: İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, TC Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001. (ŞEKER, İbn Battuta)

ŞEKER, Mehmet: İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, DİB Yayınları, Ankara, 1997. (ŞEKER, Sosyal Dayanışma)

ŞEMSEDDİN SAMİ: Kâmus-ı Türkî, Nşr: Ahmet Cevdet, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317 (1899).

ŞEN, Murat: "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (ŞEN, Sosyal Güvenlik)

ŞEN, Murat: "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar", Çimento İşveren, c.16, S.6, Kasım 2002. (ŞEN, Ahi Birlikleri)

TABAKOĞLU, Ahmet: "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (TABAKOĞLU, İçtimai Yapı)

TABAKOĞLU, Ahmet: "Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları", Osmanlı, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (TABAKOĞLU, İktisadi Yapı)

TABAKOĞLU, Ahmet: "Öşür", DİA, c.34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007.

TABAKOĞLU, Ahmet: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985. (TABAKOĞLU, Osmanlı Maliyesi)

TABAKOĞLU, Ahmet: Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2009. (TABAKOĞLU, İktisat Tarihi)

TALAS, Cahit, Sosyal Ekonomi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972. (TALAS, Sosyal Ekonomi)

TALAS, Cahit: "Sosyal Güvenlik Meselemiz", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.7, 1955. (TALAS, Sosyal Güvenlik Meselemiz)

TALAS, Cahit: "Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Temayülleri", AÜSBF, c.12, S.2, 1957. (TALAS, Gelişme Temayülleri)

TALAS, Cahit: Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1953. (TALAS, İşçi Sigortaları)

TALAS, Cahit: Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992. (TALAS, Açıklamalı)

TAMAN, Salma: "The Concept of Corporate Social Responsibility in Islamic Law", Ind. Int'l & Comp. L. Rev, Vol. 21:3, 2011.

TARUS, İlhan: "İlk Türk Mesleki Sendikaları: Loncalar", Çalışma Dergisi, S.9, 1946. (TARUS, Loncalar)

TARUS, İlhan: "Türkiye'de Esnaf Teşekkülleri", Çalışma Dergisi, S.23, 1947. (TARUS, Esnaf Teşekkülleri)

TARUS, İlhan: Ahiler, Ulus Basımevi, Ankara, 1947. (TARUS, Ahiler)

TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (E.T: 10.01.2015)

TEHANEVİ, Muhammed Ali b. Ali: Keşşafü Istılahati'l-Fünun ve'l-Ulum, Beyrut, 1996.

TEKİN, Zeki: "Osmanlı Döneminde Dilencilik", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

TERZİOĞLU, Arslan: "Bimaristan", DİA, c.6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992.

THOMSEN, Vilhelm: Orhon Yazıtları Araştırmaları, Çev. ve Haz: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre: Sünen, Çev: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2007.

TOROSER, Tayfun: Kavanin-i Yeniçeriyan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

TUĞ, Salih: "Zekâtın Yeniden Merkezileştirilmesi", İslam Medeniyeti Dergisi, Yıl:3, S.28, İstanbul, Şubat 1973. (TUĞ, Zekâtın Merkezileştirilmesi)

TUĞ, Salih: İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1969. (TUĞ, Anayasa)

TUĞ, Salih: İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, AÜİF Yayınları, Ankara, 1963. (TUĞ, Vergi)

TUNA, Orhan & YALÇINTAŞ, Nevzat: Sosyal Siyaset, Filiz Yayınevi, İstanbul, 1994.

TUNALI, Ayten Can: Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876), Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 2003.

TUNCAY, A. Can & EKMEKÇİ, Ömer: Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

TUNÇOMAĞ, Kenan: Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1990. (TUNÇOMAĞ, Sosyal Sigortalar)

TUNÇOMAĞ, Kenan: Türk İş Hukuku, c.1, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1975. (TUNÇOMAĞ, İş Hukuku)

TURAN, Namık Sinan: "Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.52, 2007. (TURAN, Ahilik)

TURAN, Osman: Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK Yayınları, Ankara, 1988. (TURAN, Türkiye Selçukluları)

Türk Ansiklopedisi: "Emeklilik", Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1968, c.25.

ULUDAĞ, Osman Şevki: "Ahi Evran (Peştamal Kuşanma)", Çalışma Dergisi, S.8, 1946. (ULUDAĞ, Ahi Evran)

ULUDAĞ, Süleyman: "Fakr", DİA, c.12, TDV Yayınları, İstanbul, 1995. (ULUDAĞ, Fakr)

UŞAN, M. Fatih: Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.

UZEL, İlter: "Osmanlı-Türk Tıbbı", Osmanlı, c.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Büyük Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, ty. (UZUNÇARŞILI, Tarih)

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Kapıkulu Ocakları, TTK Basımevi, Ankara, 1984. (UZUNÇARŞILI,Kapıkulu)

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ÜÇOK, Coşkun & MUMCU, Ahmet: Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1991.

ÜLGENER, Sabri: İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul, 1951.

ÜLGÜR, Vasıf: "Emekli Sandıkları", İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, c.4, İstanbul, 1949.

ÜLKEN, Hilmi Ziya: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, S.9, Ankara, 1971, s.13-37.

ÜNALAN, Abdülkerim: "İslam Hukukunda Muvalat Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi", DÜİF Dergisi, 2008/1.

ÜNVER, A. Süheyl: Fatih Külliyesi ve Zamanı Din Hayatı, İstanbul, 1946.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (VGMA)

WEIR: "Sadaka", İslam Ansiklopedisi, c.10, MEB Yayınları, İstanbul, 1988.

YAVUZ, Yunus Vehbi: "Fitre", DİA, c.13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996. (YAVUZ, Fitre)

YAVUZ, Yunus Vehbi: İslam'da Zekât Müessesesi, Çığır Yayınları, İstanbul, 1977. (YAVUZ, Zekât)

YAZGAN, Turan: “Sosyal Siyaset Açısından Vakıflar”, IV. Vakıf Haftası, VGM Yayınları, 1987. (YAZGAN, Sosyal Siyaset)

YAZGAN, Turan: Gelir Dağılımı Açısından Sosyal Güvenlik, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1975. (YAZGAN, Gelir Dağılımı)

YAZGAN, Turan: Görüşler, Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977. (YAZGAN, Görüşler)

YAZGAN, Turan: İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992. (YAZGAN, İktisatçılar)

YAZGAN, Turan: Sosyal Güvenlik Açısından Zekat, TDV Yayınları, Ankara, 2005. (YAZGAN, Zekat)

YAZGAN, Turan: Sosyal Sigorta, İÜ İktisat Fakültesi Yayını No:402, İstanbul, 1977. (YAZGAN, Sosyal Sigorta)

YAZGAN, Turan: Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1981. (YAZGAN, Meseleler)

YAZICI, Erdinç: Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi, Aktif Yayınları, Ankara, 1996. (YAZICI, İşçi Hareketi)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi”, Vakıflar Dergisi, S.15, 1982. (YEDİYILDIZ, Müessese Toplum)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi”, Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (YEDİYILDIZ, Hayrat Sistemi)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, Vakıflar Dergisi, S.14, Ankara, 1982. (YEDİYILDIZ, XVIII. Asır)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “Vakıf”, İslam Ansiklopedisi, c.13, MEB Yayınları, 1986. (YEDİYILDIZ, Vakıf)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, Vakıflar Dergisi, S.18, 1984. (YEDİYILDIZ, İktisadi Boyutu)

YENİÇERİ, Celal: İslam’da Devlet Bütçesi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

YILDIRIM, Nuran: İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, Darülaceze Vakfı Yayını, İstanbul, 1996.

YILMAZ, Ejder: Hukuk Sözlüğü, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996. (YILMAZ, Hukuk Sözlüğü)

YILMAZ, Faruk: "İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi", in: İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991. (YILMAZ, İslam'da Sosyal Güvenlik)

YİĞİT, Yaşar & KESKİN, Mehmet & KARAGÖZ, İsmail: Zekât İlmihali, DİB Yayınları, Ankara, 2011.

YİĞİTER, Umran Nazif: Kömür Havzasında Amele Hukuku, Ocak Yayını, Zonguldak, 1943.

YURTSEVEN, Ahmet: Osmanlıların Son Döneminde Sosyal Siyaset Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜSBE, İstanbul, 1991.

YUSUF SIDDIK: Kitabü'z-Zekât, Matbaatü Hindiyye, Mısır, 1921.

YÜCE, Mehmet: "Avarız Vergisinin Muhteşem Dönüşü: Olağanüstü Vergiler", Akademik Bakış, S.3, Temmuz 2004. http://www.akademikbakis.org/eskisite/3/2.pdf (E.T: 10.1.2015)

YÜKSEL, Hasan: "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", Osmanlı, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, 1999. (YÜKSEL, Vakıflar ve Kadın)

YÜKSEL, Hasan: "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", Türkler, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (YÜKSEL, Vakıf Aile İlişkisi)

YÜKSEL, Hasan: Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), 1998. (YÜKSEL, Vakıfların Rolü)

ZADİL, Ekmel: "İşsizlik Sigortası", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.9-10-11, 1960. (ZADİL, İşsizlik)

ZADİL, Ekmel: "Sosyal Sigortaların Mahiyet ve Vazifeleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.3, 1950. (ZADİL, Sosyal Sigorta)

ZAIDI, Manzar: "A Taxonomy of Jihad", Arab Studies Quarterly, Vol.31, No.3, Summer 2009.

ZAİM, Sabahaddin: "İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c.7, cüz 1-2, İstanbul, 1978. (ZAİM, İktisadi Faaliyetlerde)

ZAİM, Sabahaddin: "Mimar Sinan Döneminin İktisadi Durumu", XIII. Vakıf Haftası Kitabı, VGM Yayını, İstanbul, 1989. (ZAİM, Mimar Sinan)

ZAİM, Sabahaddin: "Türkiyenin İktisadi ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.16, 1965. (ZAİM, Sanayileşme)

ZAİM, Sabahaddin: "Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.37-38, İstanbul, 1992. (ZAİM, İktisadi ve Sosyal)

ZEBİR, Mahmud Amr: Devru'd-Devle fi Tahkik Ehdafü'l-İktisadi'l-İslami, el-Benku'l-İslami li't-Tenmiye, Cidde, 1998.

ZERQA, M. Ahmed & NECCAR, Muhammed Abdülaziz: İslam'a Göre Banka ve Sigorta, Çev: Hayreddin Karaman, Nesil Yayınları, İstanbul, 1992.

ZEYLAİ, Fahruddin Osman b. Ali: Tebyinü'l-Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, Beyrut, ty.

ZUHAYLİ, Vehbe, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, Çev: Ahmet Efe, Risale Yayınları, İstanbul, 1994.

ZULFIQAR, Adnan: A Religious Sanctification Of Labour Law: Islamic Labour Principles And Model Provisions, U.Paj.Lab. & Emp.L, S.9, 2007.

I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Ed: Mehmet Bayyiğit, Kombad Yayınları, Konya, 1997.